CONSTANTIN HLIHOR

ROMÂNIA ȘI *ȘOCURILE GEOPOLITICE* ALE RĂZBOIULUI RECE (1980-1991)

Editura IRRD

Constantin HLIHOR

ROMÂNIA ŞI *ŞOCURILE GEOPOLITICE* ALE RĂZBOIULUI RECE (1980-1991)

Constantin HLIHOR

ROMÂNIA ŞI *ŞOCURILE GEOPOLITICE* ALE RĂZBOIULUI RECE (1980-1991)

Editura IRRD
Bucureşti, 2016

Redactor: Carmen Rădulescu
Copertă şi tehnoredactare: Alina Vlăsceanu

© 2016, Editura IRRD, Bucureşti
Toate drepturile asupra acestei ediţii sunt rezervate
IRRD

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
HLIHOR, CONSTANTIN
România şi şocurile geopolitice ale Războiului Rece : (1980-1991) / Constantin Hlihor. - Bucureşti : Editura Institutului Revoluţiei Române din Decembrie 1989, 2016
ISBN 978-606-8684-15-4

94(498)

SUMAR

Prefață.....7

I. Șocul geopolitic al modificării balanței de putere în relațiile Est-Vest la sfârșitul războiului rece.....13

I.1. Șocul schimbării balanței de putere în politica internațională și regimurile politice din sfera de influență a unui hegemon.....16

I.2. Puterea și rolul ei în apariția și prăbușirea centrelor de putere în istoria universală.....33

I.3. Șocurile geopolitice și sfârșitul războiului rece.....48

I.4. Geneza șocurilor geopolitice de la sfârșitul secolului al XX-lea și începutul celui următor.....62

II. România socialistă și șocul geopolitic al post-modernității. Drumul spre Revoluția din Decembrie 1989.....93

II.1. Societatea capitalistă a celui de-al „treilea val" tofflerian vs. societatea socialistă multilateral dezvoltată.....96

II.2. Reacția regimului Nicolae Ceaușescu la șocul geopolitic al intrării societății în post-industrialism.....120

II.2.1. Percepția elitei comuniste privind nevoia de schimbare a societății românești.....127

II.2.2. Ceaușescu și *perestroika* lui Gorbaciov, sau paradoxul istoriei. Liderul român a avut dreptate: socialismul nu poate fi reformat.....146

II.3. *American Style-life* și *consumerismul* – un șoc geopolitic care a spulberat regimul Nicolae Ceaușescu.....157

III. Şocul geopolitic al schimbării de paradigmă în confruntarea Est-Vest şi reacţia regimului Nicolae Ceauşescu.....185

III.1. Regimul Nicolae Ceauşescu şi războiul informaţional dintre Est şi Vest.....187

III.2. Şocul geopolitic al bătăliei pentru imagine ca sursă de putere în politica internaţională şi cultul personalităţii lui Nicolae Ceauşescu.....216

III.3. Regimul Ceauşescu şi şocul geopolitic al războiului economic dintre Est şi Vest.....244

IV. Şocul geopolitic al tranziţiei de la socialism la capitalism. Reacţii şi răspuns.....271

IV.1. Tranizţia politică, un şoc cu efecte întârziate.....274

IV.2. Transformarea instituţiilor şi structurilor politice...290

IV.3. Şocul tranziţiei de la economia socialistă la cea de piaţă 300

IV.4. Societatea civilă în România. Un actor capabil de răspuns şi reacţii la şocurile tranziţiei?.....339

PREFAȚĂ

Sfârşitul războiului rece şi dispariția regimurilor comuniste au fost cele mai profunde schimbări în societatea secolului al XX-lea pentru cel puțin o generație. Aceasta a fost martora încheierii unui conflict global, desfăşurat între două blocuri politico-militare capabile să se distrugă reciproc, dar şi civilizația în ansamblul ei. A asistat, în egală măsură, la victoria capitalismului asupra socialismului – două sisteme socio-economice cu filosofii, ideologii şi moduri de viață profund diferite. Multă lume, inclusiv cea academică şi politico-diplomatică, a fost surprinsă de viteza şi natura paşnică a desfăşurărilor acestui rapid eveniment, dar şi de faptul că acest lucru s-a întâmplat. Foarte puțini au fost aceia care, la începutul deceniului al noulea al secolului XX, ar fi îndrăznit să indice sfârşitul regimurilor socialiste prin revoluții paşnice, cu o singură excepție – România, în doar câțiva ani!

Din această perspectivă nu surprinde faptul că aceste fenomene şi procese au făcut obiectul unor cercetări şi studii aprofundate din partea istoricilor, sociologilor, politologilor sau a specialiştilor în domeniul strategiei şi războiului, dar şi al comunicării, generând o impresionantă literatură. Cele mai multe din aceste cercetări şi analize s-au concentrat asupra întrebărilor legate de cauzele şi factorii care au determinat sfârşitul războiului rece şi prăbuşirea regimurilor comuniste, dar şi la cele privind consecințele pe care aceste evenimente le-au generat în societatea contemporană la nivel regional şi global.

Cartea de față nu abordează factorii şi cauzele care au condus la sfârşitul războiului rece şi la răsturnarea regimurilor comuniste în ansamblul lor, sau a celui din România, ci se concentrează pe un anume factor considerat a fi un *turning*

point sau *eveniment rar*. În istoria războiului rece acest tip de evenimente produc adevărate *şocuri* de ordin geopolitic, economic şi chiar social. Răspunsul la aceste *şocuri* a influenţat decisiv sensul evoluţiilor viitoare al evenimentelor politice, economice şi sociale în interiorul fiecărei societăţi în parte din cadrul celor două blocuri militare şi sisteme politico-sociale, dar şi din politica internaţională, în egală măsură. Acest tip de abordare ne permite să analizăm procesul ca element al unui întreg ce nu a evoluat, la un moment dat, cu aceeaşi intensitate şi amploare în domeniile economic, politico-diplomatic sau militar. Războiul Rece nu s-a încheiat prin acţiunea simultană a tuturor factorilor, ci a unuia particular, care a produs un şoc ce i-a surprins, sau nu, pe liderii politici. Au avut câştig de cauză liderii şi societăţile care au perceput corect *şocul geopolitic* şi au reacţionat, în consecinţă, la timpul potrivit. Cei care nu au sesizat apariţia unor *şocuri*, sau au avut o percepţie eronată asupra consecinţelor pe care acestea le produc în lumea politică internă şi internaţională, s-au încadrat în categoria perdanţilor şi au dispărut de pe scena istoriei. Mihail Gorbaciov, când a declanşat reformele sale, nu a avut intenţia să distrugă regimul comunist sau să dărâme imperiul sovietic. Pentru liderul sovietic, URSS nu era un imperiu al răului, ci o structură statală care nu mai funcţiona şi trebuiau găsite soluţii de reformare. Reacţia Uniunii Sovietice la *şocurile geopolitice* ale războiului rece au fost fie inadecvate, fie extrem de mult întârziate.

Cititorii acestei cărţi vor găsi în paginile ei modul cum Uniunea Sovietică şi sateliţii săi, inclusiv România, au reacţionat, sau nu au făcut-o, la *şocurile geopolitice*, *economice* şi de altă natură din anii ’80–’90. Acestea au generat mutaţii fundamentale în natura evoluţiilor politice, economice şi sociale din societatea războiului rece. Iată, de exemplu, *şocul geopolitic* al schimbării naturii *puterii* a condus la apariţia unei noi paradigme conflictuale între Est şi Vest. Vor avea, astfel, un alt răspuns la întrebarea de ce lumea comunistă a pierdut războiul rece şi de ce acesta a fost câştigat de democraţiile occidentale. Din punct de vedere al potenţialului militar, balanţa de putere dintre cele două blocuri era egală, sau înclina în unele aspecte, spre URSS. Şi, totuşi, Armata Roşie – care avea la dispoziţie un impresionant arsenal nuclear şi clasic –

nu a putut să salveze statul sovietic de la prăbuşire! Liderii militari şi strategii de la Kremlin nu au perceput *şocul geopolitic* al schimbării naturii puterii şi al apariţiei unor noi tipuri de „războaie": informaţional, imagologic, economic, cognitiv etc. Reacţia a venit la aproape două decenii distanţă.

Analiza sfârşitului de război rece din această perspectivă ne atrage atenţia asupra unor elemente şi probleme care pot să scape observaţiei într-o cercetare de tip clasic. Războiul rece s-a încheiat în toate componentele sale, de la cea ideologică la cea economică şi militară, dar unele din consecinţele *şocurilor geopolitice* şi *economice* persistă în lumea post-război rece. Confruntările clasice dintre state, sau din interiorul lor, nu au dispărut, ci coexistă cu cele de tip non clasic. Pierderile suferite în războaiele economice, în special cele din domeniul energetic şi financiar, le depăşesc de zeci de ori pe cele de pe teatrele de operaţiuni militare clasice. „Războiul imagologic" şi al „reprezentărilor" au consecinţe asupra relaţiilor dintre diferite arii de civilizaţii şi de spiritualitate şi pot genera ameninţări la adresa securităţii care nu pot fi înlăturate cu instrumentele clasice militare. Acţiunile teroriste comise în diferite oraşe din societatea occidentală (New-York, Madrid, Paris, Londra, Bruxelles sau Berlin) sunt ilustrative pentru acest tip de schimbare de paradigmă în conflictele secolului al XXI-lea, dar nu sunt specifice doar acestui secol!

Cercetarea şi analiza prăbuşirii regimurilor comuniste, în general, şi a Revoluţiei Române din Decembrie 1989, în cei peste 25 de ani scurşi de la aceste evenimente, s-au concentrat asupra cauzelor şi factorilor de ordin politic, economic şi social. Mai puţin este prezentă abordarea interdisciplinară sau geopolitică. Socialismul s-a prăbuşit în România în doar câteva zile. Dispariţia sa are „rădăcini" în modul cum liderii comunişti de la Bucureşti au reacţionat şi răspuns la *şocul geopolitic* al modernizării economice şi sociale, apărut în societatea românească cu aproape două decenii înainte de Revoluţia din Decembrie 1989. Modul în care regimul de la Bucureşti a reacţionat la *şocurile geopolitice* ale perioadei de sfârşit a războiului rece nu a rezolvat problemele grave ale socialismului, ci a condus la prăbuşirea regimului Ceauşescu. Unul din aceste şocuri a fost generat de introducerea informaticii în economie

şi servicii. Economia occidentală se transformă în anumite aspecte fundamental. La Bucureşti, programele partidului comunist adoptate în plenare şi congrese au continuat să pună accentul pe dezvoltarea industriilor specifice „coşului de fum" şi doar timid pe cele care aveau să revoluţioneze societatea. Consecinţa accentuării decalajelor dintre România şi Occident a fost scăderea nivelului de trai al populaţiei. Totodată, partidul comunist şi-a pierdut din credibilitate şi sustinere.

Avem şi o altă explicaţie de ce propaganda regimului Nicolae Ceauşescu contra capitalismului occidental nu a reuşit să împiedice răsturnarea de imagine *amic-inamic,* care s-a produs în mentalul colectiv din societatea românească în anii '90. Pentru marea majoritate a românilor Occidentul nu mai era expresia răului, aşa cum era definit de liderii partidului, ci un mod de viaţă dezirabil. Când a început revoluţia de la Timişoara, Nicolae Ceauşescu a chemat populaţia să facă zid în jurul său pentru a contracara „forţele imperialiste", la fel ca în august 1968. Eroare de percepţie şi înţelegere. Atunci societatea românească percepea URSS ca pe o ameninţare, chiar dacă aceasta era oarecum *soft,* şi a răspuns pozitiv. În decembrie 1989, în mentalul colectiv, Occidentul era un posibil sprijin pentru înlăturarea dictatorului Nicolae Ceauşescu. Reacţiile inadecvate la şocurile geopolitice au avut consecinţe care s-au perpetuat mult după prăbuşirea regimului Ceauşescu şi încheierea războiului rece. Din acest motiv, uneori analiza – mai ales în domeniul socio-economic – depăşeşte limita cronologică a acestor evenimente.

Cititorul trebuie să afle şi ce ***nu*** este această carte. Nu este o întreprindere originală. Istoricii şi analiştii care se ocupă de războiul rece şi de Revoluţia Română din Decembrie 1989 vor găsi multe informaţii pe care le ştiu deja, în parte pentru că eu însumi le-am aflat din cărţile lor şi, în parte, pentru că am repetat idei pe care le-am prezentat şi în alte lucrări şi studii consacrate războiului rece şi căderii regimurilor socialiste şi a Revoluţiei din Decembrie 1989. De asemenea, cartea nu încearcă să abordeze *holistic* Războiul Rece sau Revoluţia Română din Decembrie 1989. Au fost aduse în atenţia cititorului doar acele fapte, procese şi fenomene care au semnificaţie pentru o re-interpretare şi o nouă grilă de lectură a două evenimente

majore/*turning point* ale secolului al XX-lea. Autorul ar fi foarte mulțumit dacă grila de lectură a istoriei recente propusă va da naştere unei noi viziuni, unor noi dezbateri şi/sau narațiuni consacrate războiului rece şi revoluțiilor anticomuniste. Una dintre acestea vizează mutarea centrului de greutate în cercetarea şi scrierea istorică, în general, şi a războiului rece, în special, de pe metanarațiune pe analiză şi explorare. Oamenii societății contemporane au nevoie de răspunsuri la întrebarea de ce s-au petrecut aceste evenimente şi fapte istorice, nu doar de o descriere a acestora. A scrie istoria în baza clasicului principiu „documentele ne arată pur şi simplu că aşa au stat lucrurile" nu mai este productiv pentru înțelegerea unor fenomene şi procese atât de complexe cum au fost revoluțiile anticomuniste. Societatea are nevoie de o serie de răspunsuri analitice, sprijinite de dovezi şi verificabile prin întrebări contrafactuale. Are dreptate Niall Ferguson când afirmă că astăzi „Realitatea istoriei, ca experiență trăită, arată că aceasta seamănă mai mult cu un joc de şah decât cu un roman şi mai mult cu un joc de fotbal decât cu o piesă de teatru" (*Civilizația. Vestul şi restul,* trad. Doris Mironescu şi Andreea Mironescu, Iaşi, Editura Polirom, 2014, p. 23).

În sfârşit, aş vrea să îmi exprim recunoştința față de oamenii care au înlesnit şi aşteptat acestă carte. Conducerea şi Consiliul ştiințific al IRRD au aprobat tema şi au încurajat abordarea multiperspectivă şi interdisciplinară. Sunt recunoscător prietenilor istorici şi analişti, care au avut răbdarea de a asculta şi discuta ipotezele ce au stat la baza cercetarii care alcătuieşte substanța acestei cărți. Nu în ultimul rând, sincere mulțumiri celor care au ajutat ca volumul să apară în condiții de tehnoredactare şi grafică excelente.

Constantin HLIHOR
Bucureşti,
08 octombrie 2016

I. ŞOCUL GEOPOLITIC AL MODIFICĂRII BALANŢEI DE PUTERE ÎN RELAŢIILE EST-VEST LA SFÂRŞITUL RĂZBOIULUI RECE

În 1985, când în fruntea URSS era instalat Mihail Gobaciov – considerat a fi liderul şi gardianul lumii comuniste –, nimeni nu îşi imagina că, în numai şase ani, imperiul sovietic construit de Lenin şi regimuirile socialiste impuse de Stalin se vor prăbuşi. Prăbuşire care nu a urmat calea clasică, prin înfrângere într-un război major, cum s-a întâmplat cu alte imperii în istoria universală, ci prin implozie – consecinţă a unor *şocuri geopolitice* pentru care liderii comunişti nu au avut reacţii adecvate de răspuns[1]. Prăbuşirea regimurilor politice şi dispariţia statelor socialiste din politica internaţională au condus la apariţia unui alt tip de *şoc* – cel al tranziţiei de la totalitarism la democraţie şi economie de piaţă. Acest fenomen a determinat o serie de caracteristici pentru această perioadă a istoriei recente, devenind astfel una „foarte specială"[2].

Ipoteza noastră fundamentală porneşte de la premisa potrivit căreia războiul rece nu a fost o confruntare clasică. În consecinţă, nici înţelegerea consecinţelor sale nu poate fi realizată urmând calea clasică de cercetare şi analiză. Cercetarea războiului rece, în general, şi a sfârşitului său, în particular, s-a focalizat pe reconstrucţia istorică a proceselor şi evenimentelor care au marcat această epocă şi pe identificarea

[1] Jacques Lévesque, *The Enigma of 1989: The USSR and the Liberation of Eastern Europe*, Berkeley, University of California Press, 1997, p. 9, http://intersci.ss.uci.edu/wiki/eBooks/Russia/BOOKS/The%20Enigma%20of%201989%20Levesque.pdf

[2] Michael Cox, Ken Boot şi Time Dunne, *The Interregnum: Controversies in World Politics 1989-1999,* Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Singapore, 1999, p. 3.

implicațiilor asupra societăților ieșite din socialism[3]. Istoricul și analistul John Gaddis, referindu-se la modul cum ar trebui privite evoluțiile politico-diplomatice și crizele războiului rece remarca: „Students coming of age in the post–cold war era seem to grasp intuitively that the study of international relations ... is ultimately about human beings, and that the way in which human beings engage in such relations is difficult to comprehend through the lenses of theories that dominated throughout the cold war era"[4]. Stephen M. Walt, consideră că teoriile clasice ale relațiilor internaționale, în special (neo)realismul și (neo)liberalismul, au eșuat să anticipeze dispariția unei superputeri care domina o jumătate din mapamond, deoarece cercetările erau focalizate pe analiza factorilor materiali, cum ar fi puterea și comerțul, pe când curentele apărute după consumarea evenimentului, cum ar fi constructivismul, s-au impus în atenția specialiștilor, dar și a opiniei publice, prin concentrarea asupra modului cum ideile, reprezentările oamenilor despre lume determină atitudini și comportamente în relațiile internaționale[5]. Intervenția sovietică din august 1968 în Cehoslovacia[6] a fost interpretată prin grila teoriilor clasice drept o acțiune de tip imperial a unui centru de putere pentru a-și impune voința. Documentele de arhivă publicate recent ne arată că, în fapt, URSS era un actor slab, măcinat de multe și complexe contradicții interne, iar acțiunea de înăbușire a *Primăverii de la Praga* „was not so much the behaviour of a ruthless superpower as the reaction of a nervous power fearing a loss of control in eastern and central

[3] A se vedea pe larg, Richard Ned Lebow, Thomas Risse Kappen, eds., *International Relations Theory and the End of the Cold War*, Columbia University Press, New York, 1995; Stephen M. Walt, *International Relations: One World, Many Theories,* în „Foreign Policy"*;* nr. 110, Special Edition: Frontiers of Knowledge (Spring, 1998), pp. 29-32, 34-46; Marco Sesa, *Realist Visions of the End of the Cold War: Morgenthau, Aron and Waltz*, în *British Journal of Politics and International Relations***,** vol. 11, nr. 2, mai 2009, pp. 177-191 (15).

[4] John Gaddis, *International Relations Theory and the End of the Cold War*, în *International Security* vol. 17, nr. 3, Winter 1992-1993, p. 55.

[5] Stephen M. Walt, *op. cit.,* în *loc. cit*., pp. 40-41.

[6] A se vedea pe larg, Mihai Retegan, *1968 din primavară până în toamnă*, Bucureşti, Editura Rao Books, 2014; Larry L. Watts, *Ferește-mă, doamne,, de prieteni – războiul clandestin al Blocului sovietic cu România*, București, Editura RAO, 2011.

Europe and pressurized into action"[7]. Indiferent care este grila de lectură pentru acest eveniment, întrebarea pe care şi-o pun analiştii rămâne cu răspuns în geometrie variabilă „why did the Soviets choose a grand strategy of retrenchment instead of continuing with the foreign policy status quo? In turn, why did the Soviets engage in retrenchment and at the same time seek to pursue engagement, in particular by opening up to the global economy?"[8].

Sigur că astăzi nu mai poate să surprindă aproape pe nimeni faptul că prăbuşirea regimurilor comuniste şi a imperiului sovietic au luat prin surprindere specialiştii în sovietologie[9]. Înțelegerea evoluțiilor din politica internațională şi descifrarea cauzelor care au condus la ascensiunea sau prăbuşirea unui imperiu în istoria universală nu este o preocupare nouă a istoricilor relațiilor internaționale de astăzi, sau a analiştilor de politică externă, iar rezultatele cercetării nu au avut întotdeauna acuratețe pentru practica politică. Dar acest lucru nu înseamnă că trebuie renunțat la căutarea de noi paradigme de cercetare şi modele de analiză a fenomenelor şi proceselor istorice, inclusiv a războiului rece. Ideea creşterii şi descreşterii centrelor de putere în lumea internațională poate să ofere cadre de interpretare pentru prăbuşirea Uniunii Sovietice, ultimul imperiu de tip clasic al istoriei universale şi o bază de analiză pentru înțelegerea rolului factorului extern în prăbuşirea regimurilor socialiste din centrul şi sud-estul Europei. Indiferent de grila de analiză şi interpretare a modului cum s-au născut şi cum au dispărut statele socialiste, factorul imperial sovietic nu poate fi scos din ecuație. Seva Gunitsky observă o legătură directă între schimbarea de regim politic şi apariția unui *şoc hegemonic* datorat prăbuşirii unui imperiu: „Specifically, periods of sudden rise and decline of great

[7] Caroline Kennedy-Pipe, *International History and International Relations theory: a dialogue beyond the Cold War*, în *International Affairs* 76, 4, 2000, p. 743.

[8] Stephen G. Brooks, William C. Wohlforth, *Power, globalization, and the end of the cold war: reevaluating a landmark case for ideas,* în Gary Goertz and Jack S. Levy (editors), *Causal explanations, necessary conditions, and case studies: World War I and the End of the Cold War,* 2005, p. 168.

[9] Marc Morjé Howard, Meir R. Walters, *Explaining the Unexpected: Political Science and the Surprises of 1989 and 2011.*

powers, or «hegemonic shocks», create powerful incentives and opportunities for sweeping waves of domestic transformations. The fortunes of democracy, communism, and fascism in the twentieth century have been shaped by the outcomes of these geopolitical cataclysms"[10].

I.1. Şocul schimbării balanței de putere în politica internațională și regimurile politice din sfera de influență a unui hegemon

Creșterea, descreșterea și declinul/disoluția imperiilor au fascinat, dintotdeauna, atât lumea academică, politică, dar și pe omul de rând. Pentru a avea un răspuns la o multitudine de întrebări legate de natura factorilor care au condus la ascensiunea, dar și la decăderea imperiilor, istorici, arheologi, antropologi, specialiști ai teoriei relațiilor internaționale au cercetat evoluțiile istorice, dinamica populației, dar și caracteristicile mediului internațional în care a evoluat un asemenea tip de state. Interesul pentru cercetarea imperiilor a crescut în ultimii ani, mai ales în lumea occidentală, atât în mediul academic[11] cât și în media[12]. Trăim într-o lume cu evoluții contradictorii și imprevizibile. Omul simte nevoia de a-și explica fenomene și procese atât de complexe și dinamice din viața contemporană. Acest fapt determină cercetătorii și

---

[10] Seva Gunitsky, *From Shocks to Waves: Hegemonic Transitions and Democratization in the Twentieth Century*, în International Organization vol. 68, Issue 03 iunie 2014, p. 561.

[11] Niall Ferguson, *Complexity and Collapse. Empires on the Edge of Chaos*, în Foreign Affaires, nr. 2, vol. 89, martie, aprilie 2010; Peter Turchin, *War and Peace and War: The Life Cycles of Imperial Nations*, NY: Pi Press, 2006, Chapter 5. Peter Turchin, *Historical Dynamics: Why States Rise and Fall*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003; Joseph Tainter, *The Collapse of Complex Societies,* Cambridge: Cambridge University Press, 1988; Norman Yoffee and George L. Cowgill, eds., *The Collapse of Ancient States and Civilizations,*Tucson: University of Arizona Press, 1988); Norman Hammond, *Ancient Maya Civilization* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1988; Alexander J. Motyl, *Imperial Ends. The Decay, Collapse, and Revival of Empires,* Columbia University Press, New York, 2001.

[12] David Ignatius, *The U.S. is at a crucial point in defining its direction*, în *The Washington Post*, Sunday, February 28, 2010; Niall Ferguson, *Decline and fall of empires*, download audioon ABC Radio National, 17 aprilie 2010, http://www.abc.net.au/rn/saturdayextra/stories/2010/2874816.htm, accesat la 19 septembrie 2016.

analiștii vieții internaționale să facă apel la cele mai diverse discipline academice, inclusiv la cea istorică, pentru a înțelege cum apar centrele de putere și care sunt cauzele care ar putea duce la declinul lor.

O sumară trecere în revistă a evoluțiilor politice și militare din istoria universală, de când au apărut statele, în sensul modern al cuvântului și până în contemporaneitate, ne arată că au existat aproximativ 60 de imperii care au controlat, fiecare, aproximativ un milion de kilometri pătrați[13]. Acestea nu numai că au strălucit pe scena politică internațională a epocii în care au ființat, dar și-au impus, pentru o perioadă variabilă, cultura, limba, religia și modul lor de viață. Invariabil, apariția unui nou centru de putere îl concura pe vechiul, cu impact asupra evoluțiilor politice interne, dar mai ales asupra scenei politice internaționale. De ce apare în istorie un asemenea fenomen? Cum se explică ciclicitatea sa? De ce nu pot marile puteri să evite un asemenea fenomen? Sunt determinate de legi naturale asemenea evoluții și, mai ales, pot fi ele cunoscute? Astfel de întrebări au apărut cu multe secole în urmă, iar răspunsurile s-au încadrat într-un *continuum* care a mers de la negare la afirmare. Reputatul istoric al religiilor, Mircea Eliade, era de părere că asemenea procese sunt naturale în istoria universală și nu sunt carateristice doar marilor puteri. Într-un articol scris în septembrie 1937, el aprecia că: „Istoria cunoaște unele exemple tragice de state înfloritoare și puternice care au pierit în mai puțin de o sută de ani fără ca nimeni să înțeleagă de ce. Oamenii erau tot atât de cumsecade, soldații tot atât de viteji, femeile tot atât de roditoare, holdele tot atât de bogate. Nu s-a întâmplat nici un cataclism între timp. Și deodată, statele acestea pier, dispar din istorie. În câteva sute de ani după aceea, cetățenii fostelor state glorioase își pierd limba, credințele, obiceiurile – și sunt înghițiți de popoare vecine”[14]. După șapte decenii, Alexander J. Motyl ajunge la o concluzie total opusă. Oamenii pot avea răspunsuri la asemenea întrebări. Atrăgea atenția, însă, că putem obține o mulțime de interpretări și perspective de înțelegere, de la cele de ordin istoric, cultural,

[13] Peter Turchin, *A Theory for Formation of Large Empires*, http://www.eeb.uconn.edu/people/turchin/PDF/Steppe_JGH_proofs.pdf, accesat 20 iulie 2016.

[14] Mircea Eliade, *Piloții orbi*, în „Vremea”, nr. 505, 19 septembrie 1937, p. 3.

antropologic, sociologic, până la cele politologice și filosofice în privința apariției și dispariției imperiilor, dar niciuna nu are caracter integrator[15].

Constatăm că unele dintre aceste explicații asupra cauzelor și factorilor care fac posibile nașterea și dispariția centrelor de putere în politica internațională au rezistat în timp și autorii lor revin, din când în când, în atenția contemporaneității și se bucură de prețuire din partea cercetătorilor și analiștilor de politică internațională. Altele, fără să își fi pierdut din strălucire, dimpotrivă, au intrat într-un con de umbră și uitare, cum a fost viziunea lui Dimitrie Cantemir privind *Creșterea și descreșterea Imperiului Otoman,* care s-a bucurat mult timp de apreciere în lumea academică, atât din țară cât și din străinătate. Astăzi numele său nu mai este atât de mult amintit când se cercetează asemenea fenomene din istoria și teoria relațiilor internaționale. Academicianul Virgil Cândea crede că „uitarea" scrierilor sale ar putea fi pusă pe seama faptului că și-a scris majoritatea lucrărilor „într-o limbă exotică, necunoscută în Apus – rusa –, în care a fost publicat *Sistemul religiei mahomedane*"[16]. Dincolo de această opinie, putem invoca faptul că principele cărturar nu a ilustrat *Istoria* sa cu aserțiuni de ordin teoretic și filosofic privind creșterea și descreșterea puterii otomane. Cauzele ascensiunii Imperiului Otoman pe firmamentul relațiilor internaționale, dar și cele ale declinului acestuia, sunt implicit prezentate prin ilustrarea faptelor istorice care evidențiază aceste momente. Peste secole, Paul Kennedy va utiliza și el analiza istorică pentru a explica procesele care au condus la „the rise and the fall of great power", inclusiv a imperiului otoman. Cercetările reputatului istoric s-au bucurat de o largă apreciere și, de curând, chiar a atras atenția specialiștilor în probleme de securitate din SUA. Aceștia au studiat modelul lui Paul Kennedy de analiză, înțelegerea

---

[15] Alexander J. Motyl, *Imperial Ends. The Decay, Collapse, and Revival of Empires,* Columbia University Press, New York, Chichester, West Sussex, Copyright – 2001 Columbia University Press, http://library.northsouth.edu/Upload/Imperial%20Ends.pdf.

[16] Academician Virgil Cândea, *Prefață,* în Cristina Bîrsan, *Dimitrie Cantemir și lumea islamică*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 8.

evoluțiilor actuale ale centrelor de putere[17]. Alte timpuri, alt destin pentru o excepțională operă de istorie și geopolitică.

---

[17] Iată conținutul documentului Date: Thu, 04 Mar 2010 16:55:07
To: „Dr. Baruch Fischhoff" baruch@cmu.edu
From: Lloyd Etheredge <lloyd.etheredge@policyscience.net>
Subject: Testing theories of Paul Kennedy, Joseph Nye, and Niall Ferguson: The National Academy of Sciences and complex adaptive systems on the edge of chaos?
Dear Dr. Fischhoff & Colleagues:

For your forthcoming **Report** by the National Academy of Sciences I am forwarding a copy of Niall Ferguson's challenging argument in the current **Foreign Affairs** (March/April 2010), „Complexity and Collapse: Empires on the Edge of Chaos" and a brief summary published by David Ignatius in last Sunday's Wash-ington Post, „The US is at a Crucial Point in Defining Its Direction" (2/28/2010, p. A15). Both writers refer to Paul Kennedy's, The Rise and Fall of the Great Powers (1989). Their articles underscore – for purposes of current advice from the National Academy – the perspective from the policy sciences tradition that I want to bring to your attention: Paul Kennedy's model has been widely discussed and influential but it has not yet been evaluated with scientific rigor – especially in its application to the US case. In his article, Ferguson is alert to new and competing theories about causal pathways, including the possibility of fast, unexpected collapse. In his view, it is not just big variables that play out across decades but details of interactions and causal processes in complex adaptive systems [e.g., literatures cited in my submis-sion # 47 on 11/30/2009: a reference copy is online at www.policyscience.net at II.D.] The unraveling of the Ming dynasty „took little more than a decade." The Roman Empire's final collapse was within the span of a generation. The Soviet Union's collapse took less than five years. And, for America . . . ? The academic world should have the data systems that it needs to do its job, in our democracy, to evaluate issues of this magnitude and consequence. (Sev-eral leading Centers already should be doing this, but there has been an alarming decline in rigorous IR research and funding and in the field itself.) It would be enormously helpful for your Committee to identify and recommend the data sys-tems and analysis methods that are essential for fast discovery testing of these models and forecasts.

P.S. My reference to Joseph Nye is to his earlier response to Kennedy, Bound to Lead (1991). Nye came to Washington to help start the National Intelligence Council system and may have good advice about competing models and causal mechanisms that should, from his perspective, be evaluated and monitored by the DNI/NIC system for its future early warning/forecasting work..

Dr. Lloyd S. Etheredge - Director, Government Learning Project
Fellow, World Academy of Art & Science, Policy Sciences Center Inc., 127 Wall St., Room 322 - Box 208215, New Haven, CT 06520-8215
URL: www.policyscience.net
301-365-5241 (v); lloyd.etheredge@policyscience.net (email)
SURSA: http://www.policyscience.net/fischhoff114.ignatius.pdf, accesat 11 septembrie 2010.

Interesul oamenilor pentru descifrarea cauzelor care au determinat apariția fenomenului ciclicității în istoria universală, a ascensiunii şi decăderii diferitor centre de cultură şi civilizație nu este câtuşi de puțin specific epocilor moderne şi contemporane. În Antichitatea clasică evoluția popoarelor era văzută ciclic. Apariția, ascensiunea şi înflorirea unei civilizații, dar şi decăderea sa, erau văzute ca rezultat fie al legilor naturii, fie al mişcării astrelor. Tucidide, membru al elitei ateniene, a trăit în epoca de glorie a statului atenian (aprox. 460-400/396 a. Ch.) şi a participat la câteva dintre evenimentele descrise în lucrarea sa *Istoria războiului peloponesiac*. În această lucrare el nu vorbeşte propriu-zis despre naşterea, creşterea şi declinul imperiilor construite de Atena şi Sparta, ci despre faptul că războaiele dintre aceste două state vor conduce la declinul Atenei şi apoi al Spartei, ca puteri hegemonice. Referindu-se la acest aspect al gândirii lui Tucidide, dr. Shalom Salomon Wald consideră că „Greece fell by its own fault, not foreign aggression. This war was fought within the same civilization, by people speaking the same language and worshipping the same gods"[18]. Ideea ciclicității civilizațiilor o întâlnim şi în evul mediu. Ea apare la reputatul istoric al lumii arabe Abu Zaid Abdel Rahman Ibn Khaldun (1332-1406). Acesta a scris, în secolul al XIV-lea, o lucrare de istorie, în trei părți, extrem de valoroasă pentru acea epocă – *Cartea poveților şi a datelor despre viața arabilor, perşilor şi berberilor* (*Kitab al Ibar)*. Prima carte – *Mukaddima (Introducere)* are peste 1.500 de pagini şi a fost publicată în anul 1377. În paginile acestei lucrări întâlnim, pe lângă unele idei şi elemente ale unora dintre teoriile politice, economice, sociologice, istorice care vor fi pietre de temelie în opera altor iluştri gânditori şi filosofi, care au contribuit decisiv la fundamentarea teoriilor moderne despre politică şi societate (Ch. Montesquieu, K. Marx, V. Pareto, O. Spengler, A. Toynbee ş.a.) şi ideea ciclicității în evoluția umană. Gânditorul arab considera că societatea se comportă ca oricare organism viu care se naşte, creşte şi moare. Prin urmare, orice stat are

[18] Dr. Shalom Salomon Wald, *Jewish Civilization Between Rise, Thriving and Decline,* http://www.policyarchive.org/handle/10207/bitstreams/17719.pdf, accesat 10 septembrie 2016.

în istoria sa o evoluție ciclică: ascensiune, înflorire, declin[19]. Spre deosebire de gânditorii antici, Ibn Khaldun descrie și factorii care duc la declinul statelor. El considera că „The most important is social and economic injustice that drives people to despair and rebellion. Another reason is variations in customs – when one people take over another but both want to keep their own customs. Ibn Khaldun does not ignore natural causes. He mentions the destruction wrought by the plague in East and West in his own lifetime; both his parents had died of the pest. He does mention the Mongol invasions and growing Christian power in the Mediterranean as challenges to Arab civilization, but not as causes of decline and fall. The true causes are internal"[20].

În cultura occidentală, ideea ciclurilor istorice în evoluția societății o regăsim la Niccolo Machiavelli. Însă, potrivit istoricului francez Denis Collin, gânditorul italian a preluat teoria din scrierile lui Polibiu. Evoluția statelor în istorie se supune unei legități: „L'effet le plus ordinaire des révolutions que subissent les empires est de les faire passer de l'ordre au désordre, pour les ramener ensuite à l'ordre. Il n'a point été donné aux choses humaines de s'arrêter à un point fixe lorsqu'elles sont parvenues à leur plus haute perfection; ne pouvant plus s'élever, elles descendent; et pour la même raison, lorsqu'elles ont touché au plus bas du désordre, faute de pouvoir tomber plus bas, elles remontent et vont ainsi successivement du bien au mal et du mal au bien. La virtù engendre le repos, le repos l'oisiveté, l'oisiveté le désordre et le désordre la ruine des États; puis bientôt, du sein de leur ruine renaît l'ordre, de l'ordre la virtù, et de la virtù la gloire et la prospérité"[21].

---

[19] Caroline Stone, *Ibn Khaldun and the Rise and Fall of Empire,* September/ October 2006 print edition of *Saudi Aramco World*. http://www.saudiaramcoworld.com/issue/200605/ibn.khaldun.and.the.rise.and.fall.of.empires.htm; Septimiu Chelcea, *Un secol de cercetări psihologice*, Iași, Editura Polirom, p. 28.

[20] Apud. Shalom Salomon Wald, *op. cit*., în *loc. cit*.

[21] Machiavel: *Histoires Florentines*, V, I, în *Oeuvres*, Gallimard, collection «La Pléiade», p. 1169, apud, Denis Collin*, Leçons sur l'histoire (II)*, http://denis-collin.viabloga.com/news/lecons-sur-l-histoire-ii#de_l_histoire_a_l_action.

Ştim astăzi, din surse sigure, că problema ascensiunii unor state şi formarea imperiilor, dar şi a contextului în care acestea revin la condiţia istorică iniţială, au fost teme de interes şi în epoca lui Dimitrie Cantemir. Înfrângerea imperiului otoman sub zidurile Vienei a impresionat lumea occidentală. Unii dintre contemporanii evenimentelor, printre care s-a numărat şi Dimitrie Cantemir, s-au întrebat dacă nu asistăm la decăderea puterii sultanilor de la Constantinopole[22]. În Franţa, Petit de la Croix, într-o lucrare apărută la Paris, în 1695, considera că Imperiul Otoman intră, după anul 1672, într-o fază de declin[23], deşi, până la înfrângerea de la Viena, otomanii aveau să mai obţină unele victorii asupra armatelor europene. În bătălia de la Camenița, de exemplu, oştile otomane le-au înfrânt pe cele poloneze. În anul în care apărea traducerea în limba engleză a operei cantemirene (1734), Charles-Louis de Secondat Montesquieu a publicat lucrarea *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* suivi de *Réflexions sur la monarchie universelle en Europe*[24]. La doar câţiva ani mai târziu, în Anglia (1738), Henry St. John, referindu-se la ciclicitatea evoluţiei marilor imperii scria: „carry in them the seeds of their destruction: and, though they grow and improve for a time, they will soon tend visibly to their dissolution. Every hour they live is an hour the less that they have to live"[25].

În dorinţa de a întări prestigiul principelui Dimitrie Cantemir, unii oameni de mare prestigiu în cultura română au crezut că ideile lui Cantemir au stat la baza unor lucrări de mare interes în lumea europeană. Sociologul român Henri Stahl consideră că ar fi prea mult să îl considerăm pe Cantemir precursor al sociologiei româneşti, dar găseşte potrivită ideea

---

[22] Aurel Decei, *Dimitrie Cantemir-istoric al Imperiului Otoman*, în „Săptămîna", nr. 149-150 din 12 şi 19 octombrie 1973.

[23] Le petit de la Croix, *L`etat general de l`empire Ottoman*, citat de Aurel Decei, *op, cit*., în *loc. cit*.

[24] Apud, *Montesquieu, liberal republicanism, and the small-republic thesis*, http://ssrn.com/abstract=739447.

[25] Apud, Niall Ferguson, *Complexity and Collapse. Empires on the Edge of Chaos*, în Foreign Affaires, martie, aprilie 2010, http://www.foreignaffairs.com/articles/65987/niall-ferguson/complexity-and-collapse.

că este primul autor român al unei teorii a istoriei[26]. Cât privește întâietatea asupra ideii de creștere și descreștere a imperiilor, acesta constată că princepele își tipărește lucrarea în 1715-1716, deci cu câțiva ani înainte chiar și de lucrarea celebră a lui Giambattista Vico, care în 1725 scrisese a sa *Scienza Nova*. În această lucrare apare teoria unui „corso e ricorso", acel du-te vino al unei nesfârșite repetări a aceluiași ciclu, care după o vârstă „divină" lasă loc uneia „eroice", urmată de una „umană", după care ciclul reîncepe, aceleași „vârste" repetându-se, deși în forme noi. Cartea lui Cantemir apare tot cu câțiva ani înainte de tipărirea lucrării lui Montesquieu: *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des romains* (1734)[27]. Prin urmare, atât Montesquieu, cât și Giambattista Vico, au putut lua cunoștință de lucrarea lui Cantemir de la fiul acestuia, Antioh, care a adus opera tatălui său în în Occident, în calitate de ambasador al Rusiei la Paris. De altfel, așa a putut fi cartea tradusă și tipărită, atât în limba engleză, cât și în franceză. Polihistorul Nicolae Iorga considera că ideea creșterii și a declinului marilor puteri este „o concepție originală"[28] lansată în lumea științifică de Dimitrie Cantemir. În ediția a doua a *Istoriei literaturii române,* apărută în 1928, acesta afirma că „trebuie să înțelegem un lucru: „Istoria imperiului otoman nu este o simplă descriere de fapte, ci o dramă, o adevărată tragedie antică. În Apus niciodată istoria nu fusese tratată astfel, ca o dramă, înfățișându-se ridicarea unui popor, punctul său culminant și scoborârea lui. Ceea ce mai târziu a făcut Gibbon asupra imperiului roman și ceea ce înainte de Gibbon făcuse Montesquieu în *Considerațiuni asupra măririi și decăderii romane* a încercat-o înainte de dânsul Dimitrie Cantemir: este cea dintâi istorie filozoficã a unei împărății"[29].

Reputați cantemirologi din perioada interbelică, dar și ai zilelor noastre, au pus sub semnul întrebării faptul că ideea ciclicității imperiilor a fost lansată de Dimitrie Cantemir. În perioada dintre cele două războaie mondiale Marcel

[26] Henri Stahl, *Gânditori și curente de istorie socială românească*, http://ebooks.unibuc.ro/Sociologie/henri/3.htm.

[27] *Ibidem.*

[28] Cristina Bîrsan, *op. cit.*, p. 19.

[29] Apud, Henri Stahl, *op. cit*., în *loc. cit*.

Romanescu, în studiul *Cantemir, Montesquieu şi Marsigli,* a ajuns la concluzia că ideea evoluției ciclice a Imperiului Otoman a fost pentru prima dată afirmată în gândirea europeană în lucrarea *Stato militare dell' imperio ottomano: incrementa et decrementa,* elaborată în 1722 de contele Marsigli[30]. Istoricul P. P. Panaitescu pe bună dreptate arată că, în fapt, în lucrarea lui Dimitrie Cantemir nu există o explicație de ordin teoretic care să dezvolte ideea creşterii şi descreşterii imperiului otoman ca mare putere pe scena internațională şi că, de fapt, princepele a făcut referire la scăderea sa teritorială[31]. Cristina Bîrsan realizează o excelentă critică a *Istoriei creşterii şi descreşterii Imperiului Otoman* şi a modului cum aceasta s-a reflectat în istoriografia românească şi internațională. Concluzia sa este că „aspectul cel mai serios discutat din *Istoria Imperiului Otoman* a fost cel istoric, dar autoarea sesizează şi un aspect mai puțin analizat de specialiştii operei lui Dimitrie Cantemir (...) Însă Cantemir nu a fost numai un istoric, ci şi un om de cultură, iar dacă privim istoria Imperiului otoman printr-o prismă ştiințifică a ceea ce ar trebui să fie o carte de istorie, o lipsim de partea cea mai interesantă. Evident, această analiză de natură istorică a fost esențială şi nu a fost uşor de dus la bun sfârşit, însă ea este doat temelia studiului istoriei Imperiului Otoman. Ceea ce s-a construit pe această temelie *nu s-a realizat decât în mică măsură (sublinierea noastră)*"[32]. Ea trebuie văzută şi din perspectiva teoriei şi a istoriei relațiilor internaționale. Dimitrie Cantemir vorbeşte, chiar dacă nu o face explicit, de creşterea şi descreşterea puterii otomane în raport de evoluțiile politico-militare şi economice ale puterilor rivale din Europa, şi nu numai.

Spre deosebire de istoricii şi oamenii de cultură care şi-au pus problema ascensiunii şi a descreşterii imperiilor, Cantemir a făcut-o şi din postura de şef al unui stat care avea relații speciale – de vasalitate, suzeranitate – cu puterea de la Constantinopole. Soarta politică a Moldovei pe scena internațională depindea de cea a Imperiului Otoman.

[30] Apud, Cristina Bîrsan, *op. cit*., pp. 23-24.

[31] *Ibidem*, p. 19.

[32] *Ibidem*, p. 33.

Diagnosticul dat evoluției Imperiului Otoman nu a fost pentru Dimitrie Cantemir doar o apreciere asupra istoriei recente, ci și o analiză a raporturilor de putere în politica internațională a epocii sale. Concluzia la care domnitorul moldovean a ajuns privind înscrierea Imperiului pe panta declinului, în ecuația de putere a lumii, se poate înscrie în ceea ce astăzi noi am numi analiză geopolitică. Această percepție a sa asupra raporturilor dintre puterile creștine în ascensiune – Rusia și Austria – și Imperiul Otoman a produs consecințe politice. Încheierea unui tratat de alianță politică între Moldova și Rusia a fost un act firesc, rezultat dintr-un calcul politic și nu o „trădare", prin trecerea sa de partea dușmanilor sultanului de la Constantinopole. Nu trebuie uitat că trecuse mai mult de o jumătate de secol de la Pacea Westfalică, și în Europa principiile diplomației moderne și ale suveranității statelor căpătau tot mai mare influență și prestigiu. Din această perspectivă, Cantemir poate fi văzut ca un caz unic în istoria relațiilor internaționale. Un șef de stat își întemeiază acțiunea diplomatică pe baza unei concepții de filosofie politică.

Problema paternității asupra ideii de ciclicitate în evoluția marilor puteri este una secundară ca importanță științifică. Aprecierile privind decăderea Imperiului Otoman nu aveau pentru Cantemir doar valoare istorică și științifică. Constituiau o problemă vitală pentru evoluția statului moldovean și, totodată, pentru el – așa cum aveau să o demonstreze evenimentele urmate după lupta de la Stănilești –, o problemă de viață și de moarte[33]. Cu alte cuvinte, analiza lucrării lui Cantemir, printr-o abordare din perspectivă geopolitică, deschide noi orizonturi de înțelegere a operei sale. Credem că greșesc cei care mai stăruie în ideea că principele Cantemir este valoros în cultura națională și europeană doar prin scrierile sale istorice, literare, de geografie. Principele moldovean este un deschizător de drumuri în ceea ce privește analiza relațiilor internaționale și a raporturilor de putere de pe continentul european pentru o epocă de tranziție către sistemul internațional modern. Esențial este să vedem dacă explicațiile sale referitoare la evoluția puterii otomane pot fi cadru de

[33] Henri Stahl, *op. cit.*, *în loc. cit.*

interpretare şi explicare a lumii internaţionale din epoca sa şi să identificăm liniile de continuitate pentru perioada lungă a istoriei în formula braudeliană.

Credinţa că istoria se repetă, ca urmare a existenţei unor legităţi şi a unor factori care acţionează în mod obiectiv în evoluţia popoarelor, a continuat să preocupe savanţii şi istoricii epocilor care au urmat. Importanţa acestor opere este dată de valoarea acordată unui anume tip de factori care este considerat a fi important pentru ascensiunea/decăderea unei mari puteri. Faimosul istoric britanic Edward Gibbon a analizat într-o lucrare de referinţă atât factorii care au condus la apariţia imperiului roman, dar şi pe cei care au determinat declinul puterii imperiale de la Roma. Referindu-se la cauzele care au declanşat intrarea imperiului roman pe panta descendentă el aprecia că „The decline of Rome was the natural and inevitable effect of immoderate greatness. Prosperity ripened the principle of decay; the causes of destruction multiplied with the extent of conquest; and as soon as time or accident had removed the artificial supports, the stupendous fabric yielded to the pressure of its own weight"[34]. Aceeaşi perspectivă de analiză o întâlnim explicit sau implicit în lucrări apărute în secolul XX şi începutul celui următor, consacrate ascensiunii şi declinului unor mari imperii cum au fost cel roman[35], macedonean[36], mongol[37], otoman[38] dar şi a celor coloniale[39]. Dintre aceştia

[34] Apud, James Quinn, *op. cit*., în *loc. cit*.

[35] James Quinn, *Decline and Fall of the american Empire,* http://www.financialsensearchive.com/editorials/quinn/2009/0802.html E. Gibbon, *Istoria declinului şi a prăbuşirii imperiului roman*, vol. I-III, Bucureşti, 1976; Eugen Cizek, *Istoria Romei*, Bucureşti, Editura Paideia, 2002.

[36] Flavius Arrianus, *Expediţia lui Alexandru cel Mare în Asia,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966.

[37] Virgil Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV,* Bucureşti, Editura Enciclopedica,1998.

[38] Robert Mantran*, Istoria imperiului otoman*, Bucureşti, Editura Bic-All; A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978.

[39] Robert O. Collins, eds. *Problems in the History of Colonial Africa, 1860-1960*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1970; Peter Duignan, L. H. Gann, *Colonialism in Africa 1870-1960*. vol. I-V, London: Cambridge University Press, 1974; Benjamin Stora et Daniel Hémery (dir.) *Histoires coloniales. Héritages et transmissions,* Paris, Bibliothèque publique d'information,

ne vom opri asupra unuia dintre cei mai prestigioşi istorici ai veacului XX, britanicul Arnold Toynbee (1889-1975). El este autorul unei monumentale lucrări de istorie universală, în 12 volume, văzută ca o succesiune de civilizaţii[40]. În viziunea sa, acestea evoluează „printr-o anumită dinamică şi parcurgerea unei anumite curbe în timp"[41]. Arnold Toynbee apreciază că în istoria universală au existat 28 de civilizaţii pe care le analizează prin prisma unor legi de evoluţie şi a unor factori care le-au determinat existenţa în timp. Astfel, în opera sa descoperim o excelentă analiză a genezei civilizaţiilor, care este văzută ca un proces ce are loc într-o interacţiune specifică între conditiile de mediu şi oameni, între natură şi rasă[42]. Însă, procesul evolutiv nu este fără sfârşit, astfel că, la un moment dat, societăţile intră într-o perioadă de declin, numită de către Toynbee faza de „destrămare a civilizaţiilor"[43]. Astfel, teoria evoluţiei ciclice îşi găseşte o ilustrare de mare forţă şi ne arată, totodată, de ce această teorie a sedus în timp minţile oamenilor.

Nu puţini sunt aceia care cred că lumea internaţională post-război rece este asemănătoare antichităţii clasice. Statele Unite ale Americii joacă în civilizaţia occidentală un rol similar cu cel al Romei antice în lumea greco-romană[44]. Începuturile hegemoniei americane sunt plasate de unii analişti la sfârşitul secolului al XIX-lea, atinge apogeul în a doua jumătate a secolului XX şi începe faza declinului la începutul secolului XXI[45].

2007; Patrick Weil et Stéphane Dufoix (dir.) *L'esclavage, la colonisation, et après... France, États-Unis, Grande-Bretagne,* Paris, Presses universitaires de France, 2005.

[40] Arnold Toynbee, *Studiu asupra istoriei. Sinteza de D.C. Somervell* , vol. I-II, trad. rom. D. A. Lăzărescu, Bucuresti, Editura Humanitas, 1997.

[41] Apud, N. Djuvara, *Civilizaţii şi tipare istorice: un studiu comparat al civilizaţiilor* , trad. rom. S. Broché, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 15.

[42] Arnold Toynbee, *op. cit*., pp. 102-107.

[43] *Ibidem,* pp. 416-428.

[44] Thomas Lepeltie, *Les États-Unis ou le nouvel Empire romain*, http://blogs.histoireglobale.com/?p=507 John Perkins*, Istoria secretă a imperiului american. Adevărul despre corupţia globală*, Bucureşti, Editura Elit, 2009; Parag Khanna, *Lumea a doua. Imperii şi influenţă în noua ordine globală,* Iaşi, Editura Polirom, 2008; John Perkins, *Istoria secretă a imperiului american*... Bucureşti, Editura Elit, 2009.

[45] A se vedea Immanuel Wallerstein, *Declinul puterii americane*, Editura Incitatus, 2003, passim.

Valoarea analizei istorice și politice a scrierilor consacrate evoluției centrelor de putere din istoria universală este tot mai apreciată. Peter Turchin pare a fi îndreptățit să afirme că „Understanding the rise and fall of empires (large territorial states) is one of the most important research directions in world history"[46]. Se poate, însă, observa din analiza evoluției marilor puteri, de la imperiile antichității și ale evului mediu până la ultimul imperiu de tip clasic, cel sovietic, că *nici una nu și-a prevestit* căderea.

Din această perspectivă, lumea academică este împărțită. Unii istorici și analiști sunt sceptici în ceea ce privește extragerea de concluzii viabile pentru analiza lumii internaționale contemporane. În acestă categorie de analiști îl găsim pe Alberto R. Coll, profesor la U. S. Naval War College. Într-un articol consacrat lucrării lui Edward Gibbon *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* acesta considera că „The question of what causes a state or civilization to decline is highly problematical. Since all human institutions are vulnerable to decay and disintegration over the long term, it is always possible for a historian with the benefit of hind sight to point to a particular event or trend as a cause of decline"[47]. Profesorul Hans Vollaard de la Facultatea de Științe Sociale a Universității Leiden din Olanda consideră că nu se pot cunoaște cu precizie evoluțiile din politica internațională, nici chiar atunci când unele mari puteri sunt într-o evidentă criză economică și politică. Într-o comunicare prezentată la Universitatea din Riga, acesta făcea următoarea remarcă: „Before 1988 the possibility of its disintegration had been sometimes discussed in academic circles, but the fall of the Soviet empire took most analysts and politicians by surprise"[48]. Se întreba dacă evoluțiile contradictorii din lumea contemporană nu ar putea afecta și

---

[46] Peter Turchin, *A Theory for Formation of Large Empires*, http://www.eeb.uconn.edu/people/turchin/PDF/Steppe_JGH_proofs.pdf, accesat 20 iulie 2016.

[47] Alberto R. Coll, *Edward Gibbon's History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, http://www.mmisi.org/pr/16_01/coll.pdf.

[48] Hans Vollaard, *A theory of European disintegration*, conferință susținută la Fourth Pan-European Conference on EU Politics, 25-27 septembrie 2008, University of Latvia, Riga, vollaard@fsw.leidenuniv.nl accesat 20 iulie 2016.

construcția europeană, care este astăzi una de mare succes și atractivitate: „Could the European Union face a similar fate? The former president of the European Commission Jacques Delors estimated the chance of European disintegration to be 50% after its 2004 enlargement, while the former president of the European Convention Valéry Giscard d'Estaing anticipates the end of the union in the event of Turkish accession"[49].

Nu puțini sunt, însă, oamenii de știință care, dimpotrivă, consideră că este imperios necesar să se studieze aceste lucrări și chiar să înceapă un studiu serios în ceea ce privește validitatea modelelor teoretice utilizate. Dr. Lloyd S. Etheredge – Director, Government Learning Project Fellow, World Academy of Art & Science – adresa la începutul lunii martie 2010 un mesaj cunoscutului profesor și expert american în probleme de securitate și analiză de risc în societatea contemporană, dr. Baruch Fischhoff, și îi propunea o cercetare complexă: *Testing theories of Paul Kennedy, Joseph Nye, and Niall Ferguson*[50]. Analiștii Christopher Chase-Dunn, Richard Niemeyer, Alexis Alvarez, Hiroko Inoue, Hala Sheikh-Mohamed și Eran Chazan de la Institute for Research on World-Systems University of California-Riverside consideră, dimpotrivă, că „All systems of interacting polities oscillate between relatively greater and lesser centralization as relatively large polities rise and fall. This is true of systems of chiefdoms, states, empires and the modern system of the rise and fall of hegemonic core states"[51]. Profesorul și analistul Mark Gilbert apreciază că previziunile lui Paul Kennedy, făcute în deceniul nouă al secolului trecut, privind evoluția marilor puteri din politica internațională actuală „sunt substanțial corecte"[52]. Referindu-se la modalitățile prin care

---

[49] *Ibidem.*

[50] A se vedea http://www.policyscience.net/fischhoff114.ignatius.pdf, accesat 11 septembrie 2016.

[51] Christopher Chase-Dunn și colab., *Cycles of Rise and Fall, Upsweeps and Collapses: Changes in the Scale of Settlements and Polities Since the Bronze Age*, http://irows.ucr.edu/papers/irows34/irows34.htm.

[52] Mark Gilbert, *Rereading Paul Kennedy's Rise and Decline of the Great Powers,* în „The Bologna Center Journal of International Affairs", primăvara 2010, vol. 13, pp. 113-117.

putem afla răspuns la mulțimea de întrebări care apar legate de ascensiunea și declinul marilor puteri, profesorul George Modelski afirmă*:* „We can now be answered parsimoniously within the framework of the theory of long cycles of global politics”[53]. Fareed Zakaria, cunoscut ziarist și analist american, controversat, dar incitant, analizând lumea post-americană, constată declinul imperiului american și „ascensiunea restului” (Europa, China, India, Brazilia)[54]. Zakaria afirmă că au existat trei „mișcări tectonice“ în istoria relațiilor internaționale: creșterea influenței Occidentului în secolul al XV-lea, consolidarea puterii Americii, transformarea acesteia în cea mai puternică națiune și „mișcarea tectonică” actuală, definită prin „răsăritul restului“, lumea post-americană. Conform lui F. Zakaria, lumea post-americană nu este o lume antiamericană[55], ci pur și simplu o lume care se bazează pe o nouă ordine și în care puterea este redistribuită altor actori, asta deoarece „nici o putere statală (fie ea cea americană) nu are cum să se ridice decisiv deasupra forțelor inexorabile ale globalizării – economice, tehnologice, culturale și, în cele din urmă, politice”[56].

În România, preocupările pentru aceste teme de cercetare sunt în mare parte periferice. La începutul secolului al XX-lea, istoricul și reputatul filosof al istoriei A. D. Xenopol s-a aplecat asupra rolului pe care îl poate juca istoria în descifrarea evoluțiilor prezente și viitoare ale unui popor. În lucrarea *Principiile fundamentale ale istoriei* acesta era de părere că: „Dacă istoria nu poate clarifica viitorul decât printr-o lumină vagă, ea va servi întotdeauna la înțelegerea prezentului. (…) Mijlocul cel mai sigur de a ne orienta în astfel de cazuri va fi de a urmări, în trecut, direcția pe care a urmat-o înlănțuirea de fapte, dintre care cel din zilele noastre este veriga cea mai apropiată”[57]. Peste decenii, istoricul Ioan Aurel Pop constată, la

[53] George Modelski, *The Evolution on Global politics*, în Journal of World-Systems Research, 1995, vol. 1, nr. 7, http://jwsr.ucr.edu/ accesat 11 septembrie 2016.

[54] Fareed Zakaria, *Lumea post-americană*, traducere de Crisia Miroiu, Iași, Editura Polirom, pp. 25-27.

[55] *Ibidem*.

[56] *Ibidem*, p. 31.

[57] A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, București, Editura Albatros, 2003, p. 355.

fel ca A. D. Xenopol, că „istoria nu se repetă niciodată întocmai, dar unele dintre faptele sale, mai ales cele reprobabile, petrecute în epoci diferite, seamănă foarte mult”[58]. De pe această poziție analizează problema schimbării hegemonice în spațiul central European între secolele X-XX, evidențiind factorii obiectivi și subiectivi care au determinat schimbările de hegemonie în acest spațiu. Referindu-se la nevoia unor cercetări de amploare, care să ofere elitei politice din țara noastră suportul științific și de expertiză în luarea deciziilor, profesorul Andrei Marga constata, cu regret, că discursul academic sau mediatic, pe teme ale schimbărilor majore care se produc în *raportul de putere* și ale deplasării *centrelor de putere* dintr-o parte în alta a lumii, este populat cu „impresii, percepții ocazionale, trăiri la întâmplare”[59], ceea ce nu poate să conducă decât la o „vorbărie stearpă în jurul nostru”[60]. Oamenii politici ai zilelor noastre ar trebui să se comporte asemeni principelui Dimitrie Cantemir și să înțeleagă ce fel de mutații se petrec în economia mondială și dezvoltarea socială, ce schimbări de esență au loc în ecuația puterilor mondiale. SUA vor continua să fie superputerea lumii, dar „pe scena producătorilor lumii China devine în locul Germaniei primul exportator, iar Rusia revine printre puterile de care nu se poate face abstracție într-o politică serios gândită”[61]. Academicianul Mircea Malița atrage atenția asupra rolului pe care îl poate juca în evoluția societății internaționale cultura și civilizația, mai ales pentru statele mici și mijlocii. El apreciază că lumea, din punct de vedere al cunoșterii, nu evoluează sincron și că întotdeauna au existat centre de excelență care s-au schimbat de la o epocă la alta și de la un spațiu geografic la altul[62]. Referindu-se la schimbările actuale din viața internațională și la factorii care vor potența puterea noilor hegemoni ai secolului XXI, Mircea Malița constata că „trăim într-o lume cu 7 miliarde de locuitori și

[58] Ioan Aurel Pop, *Europa centrală - între hegemonii și rivalități,* http://www.history-cluj.ro/Istorie/anuare/2001/I.A.Pop.htm, accesat 11 septembrie 2016.
[59] Andrei Marga, *Criza și după criză*, Cluj-Napoca, Editura EIKON, 2009, pp. 24-25.
[60] *Ibidem.*
[61] *Ibidem*.
[62] Mircea Malița, *Zece mii de culturi, o singură civilizație*, București, Editura Nemira, 2001, p. 38.

în 2050 vom depăși 9, îndreptându-ne spre 10. Se pare că nu hrana va fi o problemă, întrucât producția ei crește mai repede ca populația. Noutatea va consta în zonele, ariile și distribuția puterii și bogăției. Un grup clasic de afluență, Occidentul (SUA, Canada și Europa) va reprezenta doar 12% din populația lumii și cel mult 30% din produsul global. Până în 2050, Occidentul își dublează producția, dar restul lumii îl înmulțește cu 5. În vârf vor sta tot statele dezvoltate, dar nu vor forma un grup atlantic, ci unul al Pacificului cu America de Nord și cu Asia estică împreună. Emergentele le vor urma de aproape. Rămâne în urmă grupul țărilor sărace și populate, cu mențiunea că vor fi urbane și tinere. Ce soluții se vor propune în forul reconcilierii globale pentru această zonă a cărei mizerie poate surpa întreaga lume? Iarăși, educația în primul rând, culturile și mentalitățile vor fi luate în calcul"[63]. Paul Dobrescu utilizează, chiar dacă nu o afirmă explicit, teoria evoluției ciclice a centrelor de putere în viața internațională[64]. Se asociază opiniilor exprimate de Fareed Zakaria care crede că asistăm la „ridicarea impetuoasă a mai multor țări"[65]. Acesta nu este un fenomen oarecare, ci „unul din cele trei mari momente de prefacere tectonică a puterii și de redistribuire a sa la nivel internațional"[66]. Aceste momente alcătuiesc un ciclu bazat pe o triadă. Primul s-a declanșat la începutul secolului al XVII-lea și a avut ca rezultat ridicarea Occidentului și consacrarea sa ca lider al lumii moderne. A doua mare prefacere a fost prilejuită de ascensiunea SUA, începută în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, dar împlinită în secolul trecut, când această țară a ocupat poziția de lider incontestabil, pentru ca în ultimile decenii ale aceluiași veac dominația să nu mai aibă rival, fenomen fără precedent în istoria modernă. A treia mare prefacere în distribuția puterii este reprezentată de „the rise of the Rest"[67].

---

[63] Academician Mircea Malița, *Criza și culturile nesustenabile*, în *Cadran Politic*, iulie 2010, http://www.cadranpolitic.ro/?p=159.

[64] Paul Dobrescu, *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane*, Iași, Editura Institutul European, 2010, passim.

[65] *Ibidem,* p. 19.

[66] *Ibidem*.

[67] *Ibidem*.

Indiferent dacă acceptăm sau respingem teoria evoluției ciclice a centrelor de putere, istoria modernă și contemporană universală ne arată că au ajuns mari puteri acele state care au avut „știința" de a se raporta la conceptul ***puterii*** și de ***a acționa*** în realitatea politică internațională în conformitate cu statutul pe care acestă putere îl conferă. Acest aspect este evidențiat și de Paul Kennedy atunci când se referă la Franța Regelui Soare, la Marea Britanie, în secolele din secolele XVIII și XIX, dar și la SUA secolului XX[68]. Astăzi e cazul Chinei, a cărei conducere se simte foarte confortabil în jocul clasic european al echilibrului de putere. Eficiența deciziilor pe care o elită politică le ia, pentru realizarea interesului național, într-o lume în profundă schimbare, depinde și de cât de repede și de corect percepe evoluțiile în raportul de putere. Din această perspectivă, politica internațională a statelor trebuie să se bazeze pe o cunoaștere profundă a realităților din ecuația de putere. Noi percepem astăzi lucrarea lui Dimitrie Cantemir *Creșterea și descreșterea Imperiului Otoman*, în principal, ca pe o lucrare de istorie, dar la vremea sa aceasta avea pentru orice șef de stat și valoare de expertiză. Aprecierile principelui Cantemir aveau la bază cunoașterea factorilor care au condus la ascensiunea puterii otomane, dar și la declinul imperiului, care avea să se încheie după primul război mondial, prin nașterea națiunii turce.

I. 2. Puterea și rolul ei în apariția și prăbușirea centrelor de putere în istoria universală

Puterea statelor și modul cum aceasta a fost utilizată în diferite timpuri istorice de către diverși actori statali sau nonstatali în sistemul relațiilor internaționale este în opinia unor istorici și analiști un element cheie în înțelegerea creșterii și descreșterii marilor puteri în istoria universală. Izvoarele, natura și modul cum această putere este administrată este diferit percepută și prezentată în analiza istorică.

Dimitrie Cantemir, în opera sa *Incrementa atque Decrementa Aulae Othomanicae*, consideră că ascensiunea puterii otomane s-a datorat capacității sultanilor de a organiza

[68] Paul Kennedy, *op. cit*., passim.

puterea militară a statului, de a organiza administrativ şi a conduce eficient teritoriile cucerite prin îmbinarea forţei cu recompensa. Unii dintre sultani, afirmă principele moldovean, şi-au convins supuşii prin „mari daruri şi mari făgăduieli”[69]. Paul Kennedy, la rândul său, a observat că atât creşetrea, cât şi declinul marilor puteri sunt legate de capacitatea militară şi economică a statelor. Prin urmare. autorul ne avertizează, încă din primele pagini, că „Inevitably, it concern itself a great deal with wars, especially those major, drawon-aut conflicts fought by coalitions of Great Powers which had such an impact upon the international order; but it is not strictly a book about military history. It also concern itself with tracing the changes which have occured in the global economic balances since 1500; and yet it isnot, at least directly, a work of economic history”[70]. Schimbările în ecuaţia de putere – ascensiunea unor state şi declinul altora – este „the consequence of lenghtly fighting by its armed forces; but it has also been the consequence of the more or less efficient utilization of the state's productive economic resourcers in wartime”[71]. Aşadar, pentru a avea succes şi a străluci pe firmamentul relaţiilor internaţionale, statele care aspiră la statutul de mare putere, potrivit lui Paul Kennedy, trebuie să se îngrijească de gestionarea corespunzătoare a puterii de tip *hard*.

Un strălucit istoric şi teoretician al relaţiilor internaţionale, Joseph S. Nye Jr., afirma că a nu încorpora şi „puterea blândă” în strategia naţională este o gravă eroare[72]. Pentru ca un stat să aspire la condiţia de mare putere – aprecia Paul Kennedy – trebuie să aibă o economie puternică, în stare să suporte întreţinerea unei armate competitive. Organizarea riguroasă şi doatarea corespunzătoare dau forţă oricărei armate. Însă, această forţă era potenţată, în opinia lui Cantemir, de o

---

[69] Demetrius Cantemir Princeps Moldaviae, *Historia Incrementorom atque Decrementorum Aulae Othomanicae*, versiune românească în ediţie princeps, Universitatea Creştină „Dimitrie Cantemir”, f. a., p. 50.

[70] Paul Kennedy, *op. cit*., p. XV.

[71] *Ibidem*.

[72] Joseph S. Nye Jr., *Puterea blândă,* Iaşi, Editura Institutul European, 2009, p. 10.

disciplină de fier, indusă de credința militarilor în principiile *Coranului,* dar și de o soldă atractivă[73].

Și în viziunea lui Kennedy și în cea a lui Cantemir gestionarea defectuoasă a puterii de care dispun actorii de tip hegemon pe scena politică internațională, acompaniată de intrarea elitei politice conducătoare în epoca pierderii contactului cu realitatea, conduc la declinul și prăbușirea unei mari puteri. Diversitatea acestor concepte nu exclude, însă, problematica rolului efectiv al statului modern în relațiile internaționale și în configurarea mediului internațional de securitate. Este vorba despre așa-numita *putere internațională* a statului, ce nu trebuie confundată nici cu noțiunea de putere a statului, nici cu cea de capacitate a statului. Conform lui John M. Hobson, puterea internațională a unui stat reprezintă capacitatea acestuia de a implementa politica externă și de a configura sfera internațională independent de cerințele structurilor internaționale sau de interesele actorilor non-statali internaționali[74]. În mod similar, puterea internă reprezintă capacitatea statului de a determina politicile și de a configura sfera internă, independent de constrângerile structurale interne sau de interesele actorilor non-statali. Referindu-se la acest aspect al puterii unui stat, principele Cantemir nota în a sa *Istorie* că „Suleiman a statornicit minunate legi de pe urma cărora Imperiul Othoman continuă să înflorească”[75]. Toate aceste noțiuni cu care au operat explicit sau implicit cei doi istorici pot fi plasate de-a lungul unui *continuum*, de la puterea internațională scăzută la cea moderată și până la statutul de mare putere a statelor, în corelație cu puterea internă.

Pentru că nici Dimitrie Cantemir și nici Paul Kennedy nu oferă explicații științifice privind puterea, credem că o

---

[73] Apud, Dr. Marcela Ciortea, *Préoccupations d'études orientales dans l'oeuvre de Démètre Cantemir*, în Annales du patrimoine, Mostaganem (Algérie*),* nr. 05/2006, http://annales.univ-mosta.dz accesat 20 iulie 2016.

[74] Hobson, John M., *The State and International Relations*, Cambridge University Press, 2000, p. 7, apud, dr. Alexandra Sarcinschi, *Rolul actorilor statali în configurarea mediului internațional de securitate*, on line, http://cssas.unap.ro/ro/pdf_studii/rolul_actorilor_statali_in_configurarea_mediului_international_de_securitate.pdf accesat 20 iulie 2016.

[75] Demetrius Cantemir Princeps Moldaviae, *op. cit*., p. 144.

scurtă trecere în revistă a evoluțiilor în teoria și practica puterii internaționale ar putea să ne ajute la o mai bună cunoaștere a percepțiilor pe care cei doi autori le aveau asupra acestui element esențial al relațiilor internaționale. Puterea este pentru multe dintre Școliile de gândire din teoria relațiilor internaționale un *concept central/cheie* pentru înțelegerea comportamentului actorilor pe scena politică. Este, însă, și o *realitate* care a preocupat dintotdeauna oamenii politici, deoarece a fost și va fi, fără îndoială, vectorul principal în promovarea intereselor unei comunități în raport cu alți actori statali sau non-statali. Istoria relațiilor internaționale arată că utilizarea puterii în raporturile dintre state sau coaliții a condus la războaie și conflicte de mai mare sau mai mică intensitate, dar și la rezolvarea unor probleme majore ale lumii pe calea negocierilor și a respectării normelor și principiilor de drept.

Din antichitate, trecând prin Evul Mediu, până la prima revoluție industrială, elementul central al puterii a fost forța armată și arsenalul ei de distrugere, acestea fiind cheia victoriei în război și impunerea unei mari puteri pe scena internațională. Faptul că Dimitrie Cantemir aduce în discuție utililizarea de mijloace *soft* – convingerea prin daruri și făgăduieli a șefilor de stat pe care sultanul îi supunea – arată un element de mare modernitate și intuiție științifică. Astăzi lucrurile par să nu se mai desfășoare pe această schemă devenită, deja, clasică. Observând aceste schimbări, analistul francez François-Bernard Huyghe considera că nu războiul clasic, ci „Les technologies de communication redéfinissent frontières, institutions, normes, et critères de puissance”[76].

Apariția mijloacelor de distrugere în masă, dar și dezvoltarea fără precedent a mijloacelor de comunicare, au făcut că războiul să nu mai fie, ca în epocile istorice anterioare, un instrument al politicii și, în acest mod, o întreagă filosofie a războiului generată de viziunea lui Carl von Claussevitz avea să intre în istorie. Teoriile și conceptele care au definit puterea în relațiile internaționale sunt foarte diversificate și uneori reciproc contestate, în funcție de Școala sau perspectiva filosofică

[76] François Bernard Huyghe, *L'enemi a l`ere numerique: chaos, information, domination*, http://www.ege.fr/download/11.ennemi_ere_numerique.pdf accesat la 20 iulie 2016.

ce erau acceptate ca suficiente pentru explicarea și înțelegerea acestui tip de realitate. În cercetarea academică s-au conturat școli și curente de gândire care au promovat viziuni diferite, uneori total opuse. Realiștii susțin ideea potrivit căreia un stat/actor non-statal în promovarea intereselor în raporturile sale cu alți actori trebuie să utilizeze *hardpower,* ceea ce înseamnă că aplicarea violenței mecanice asupra adversarului este legitimă[77]. În promovarea interesului național, susțin aceștia, statul trebuie să facă eforturi pentru creșterea puterii militare și realizarea unei balanțe de putere favorabile pe scena internațională. Idealiștii, pe de altă parte, sunt adepți ai teoriei *softpower*[78], care presupune utilizarea mijloacelor non-militare și respingerea forței brute. Charlotte Epstein afirmă că: „This reduction of power to its physical and manipulative dimensions overlooks the generative, facilitative, strategic aspects of power operating from the bottom up, in short, a productive power that constitutes the very meanings and social relations it regulates"[79].

---

[77] A se vedea printre alții, John Mearsheimer, *Tragedia politicii de forță - Realism ofensiv și lupta pentru putere*, Editura Antet, 2003; Ben Mor, *Hard Power and Strategic Communication in Grand Strategy*, Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association 48th Annual Convention, Hilton Chicago, CHICAGO, IL, USA, 28 februarie 2007, http://www.allacademic.com/meta/p179796_index.html; Christian Wagner, *From Hard Power to Soft Power? Ideas, Interaction, Institutions, and Images in India's South Asia Policy*, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, Working Paper, nr. 26, martie 2005; Vasile Pușcaș, *Relații Internaționale-Transnationale* (editia a II-a), Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2007.

[78] Joseph S. Nye Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: Public Affairs, 2004), p. x; Joseph S. Nye, Jr., *Soft Power*, Foreign Policy, No. 80 (Autumn 1990), pp. 153-171; Joseph S. Nye, Jr., *The Decline of America's Soft Power*, Foreign Affairs (mai, iunie 2004); Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, Jr., *Power and Interdependence in the Information Age*, Foreign Affairs (septembrie, octombrie 1998); Joseph S. Nye, Jr., *US Power and Strategy After Iraq,* Foreign Affairs (iulie, august 2003); Joseph S. Nye, Jr., *Soft Power and American Foreign Policy*, Political Science Quarterly, vol. 119, nr. 2, iulie 2004, pp. 255-270.

[79] Charlotte Epstein, *The Power of Words in International Relations. Birth of an Anti-Whaling Discourse*, http://mitpress.mit.edu/books/chapters/0262050927chap1.pdf accesat la 20 iulie 2016.

Puterea *soft* a unei națiuni trebuie să se bazeze pe trei tipuri de resurse: o cultură capabilă să conducă la o bună înțelegere a lumii sociale şi politice în care trăim; valori politice şi ideologice larg împărtăşite care să confere legitimitatea morală a unui grup/elite politice să administreze o societate eficient şi în folosul majorității cetățenilor; o politică externă care să nu se bazeze exclusiv pe strategii militare clasice şi utilizarea brută a forței. În timpul războiului rece, autoritățile din SUA au avut inteligența de a face din Hollywood o armă de *distraction massive*[80] care, nu numai că a fost mai eficientă decât acțiunea blindatelor şi a armelor nucleare, dar a indus la milioane de oameni ideea că *american style life* este modelul potrivit pentru o societate modernă. Iată că utilizarea armei cuvântului – prin apel la analiza influenței religiei şi a cuvântului rostit ca poruncă a profetului asupra mobilizării ostaşului din armatele otomane – o găsim, în mod surprinzător, la Dimitrie Cantemir. Această idee transpare încă de la primele pagini ale *Istoriei Imperiului Otoman* şi este reluată de mai multe ori. El afirmă că expansiunea imperiului se datorează fervorii religioase, dorinței de a urma prescripțiile Coranului, care susține islamul ca religie universală"[81]. Paul Kennedy, analizând slăbiciunile Uniunii Sovietice din punct de vedere al potențialului militar, aduce în discuție impactul negativ al ideologiei marxiste asupra economiei. El observă, în mod corect, că – deşi forțele armate sovietice, din punct de vedere al tehnologiei militare, erau comparabile cu ale SUA –, slăbiciunile puterii internaționale erau alimentate din neperformanța economică[82]. De data asta forța cuvântului din teoria marxistă a influențat în sens negativ modelul sovietic de dezvoltare economică.

Reputatul profesor şi teoretician al relațiilor internaționale Joseph Nye Jr. crede că succesul unei diplomații în secolul XXI trebuie să se bazeze pe o îmbinare a celor două teorii ale puterii – *hard* şi *soft*. Referindu-se la acest aspect acesta aprecia: „Now it is very rare that people use entirely soft power

[80] François Bernard Huyghe, *Contrer et prolonger la puissance: prestige, diplomatie publique, soft power*, http://www.huyghe.fr/actu_407.htm accesat 20 iulie 2016.

[81] Apud, Cristina Bîrsan, *op. cit*., p. 93.

[82] Paul Kennedy, *op. cit*., pp. 488-502.

or entirely hard power. I suppose Dalai Lama uses entirely soft power, but most of the actors end up using a combination of hard and soft power and the ability to combine hard and soft power – carrots and sticks and attractions – is what I call smart power. So an effective strategy of using power resources both hard and soft is smart power"[83]. Administrația Bush Jr., deşi nu a aplicat în rezolvarea crizelor din Orientul Mijlociu strategii clasice inspirate din realism, a sustinut politici ce s-au încadrat în viziunea realiştilor. Rezultatele nu au fost cele aşteptate nici în lupta contra organizațiilor teroriste, nici în războiul dus în Irak[84]. Din această perspectivă, schimbarea făcută de noul secretar de stat al Administratiei Barack Obama şi apelul la *smart power* par să fie o soluție pentru rezolvarea complicatului ghem de probleme din Orientul Mijlociu şi Asia de sud-est. Referindu-se la acest aspect şi Hillary Rodham Clinton afirma, în februarie 2009, în Senatul american*:* „We must use what has been called smart power, the full range of tools at our disposal – diplomatic, economic, military, political, legal and cultural – picking the right tool or combination of tools for each situation. With smart power, diplomacy will be the vanguard of foreign policy"[85].

Modul în care Uniunea Europeană s-a impus în relațiile internaționale, căile, viziunea cu privire la rezolvarea unor probleme grave ale lumii contemporane prin utilizarea a ceea ce specialiştii numesc *normative power* arată că această cale

[83] *„Joseph Nye on Smart Power in Iran-U.S. Relations"*, interviu dat în iulie 2008 la Belfer Center, http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/18420/joseph_nye_on_smart_power_in_iranus_relations.html.

[84] A se vedea, *Villepin stigmatise l'échec américain en Irak*, on line http://www.liberation.fr/monde/010121639-villepin-stigmatise-l-echec-americain-en-irak; L. Carl Brown, *The Dream Palace of the Empire: Is Iraq a „Noble Failure"?* în Foreign Affairs, http://www.foreignaffairs.com/articles/61936/l-carl-brown/the-dream-palace-of-the-empire-is-iraq-a-noble-failure ; Thomas L. Friedman, *The Real U.S. Failure in Iraq*, on line http://friedman.blogs.nytimes.com/2005/11/18/the-real-us-failure-in-iraq/ accesat la 20 iulie 2016.

[85] Cheryl Pellerin, *Foreign Policy's „Smart Power" Gives Science Diplomacy a New Role Integrated military-civilian strength invests in partnerships, exchanges* http://www.america.gov/st/scitechenglish/2009/February/20090213100705lcnirellep0.1312372.html&distid=ucs accesat 20 iulie 2016.

poate fi, la rândul ei, o altă soluție la construirea unei lumi stabile și pașnice. Grija statelor față de propria imagine pe scena politică internațională a condus la o mai mare preocupare pentru respectarea regulilor și principiilor de conduită în raporturile dintre ele. Acest lucru nu înseamnă că statele nu trebuie să nu se îngrijească de puterea lor militară, ci să nu excludă utilizarea altor mijloace, cum ar fi *word power (puterea cuvântului)*[86]. Acest tip de putere nu se bazeaza pe acumularea de potențial de distrugere sau constrângere economică, ci pe respectarea dreptului internațional. Unii denumesc acest tip de putere *normative power,* cu acent pe respectarea normelor internaționale, iar altii – *civilian power*[87], plecând de la ideea că nu normele/sau regulile sunt importante, ci natura lor. Credem că au dreptate, deoarece și Germania lui Hitler a încercat să impună o nouă ordine mondială inspirată din ideologia nazistă, iar Stalin și Nicolae Ceaușescu și-au dorit și ei să lanseze, fiecare în felul său, o nouă ordine mondială, având la bază ideile marxiste și național comuniste. Fiecare dintre aceștia clamau reguli și norme cu valoare „universală", dar care s-au dovedit utopice și toxice pentru majoritatea popoarelor. Normele și principiile trebuie să conducă la un comportament al statelor în care drepturile omului, forța legii, și principiile democrației să fie repere pentru toți actorii scenei politice internaționale. Referindu-se la acest aspect, un distins analist se exprima metaforic: *civilian power works like water on stone, not like napalm in the morning*[88].

---

[86] Jean François Lisée, *Les pouvoirs du mots*, prefata la vol. Hervé Broquet, Catherine Lanneau, Simon Petermann, eds., *Les 100 discours qui ont marque le XXe siecle,* http://www.cerium.ca/Le-Pouvoir-des-Mots accesat 20 iulie 2016.

[87] Tanja A. Börzel and Thomas Risse, *Venus Approaching Mars? The EU as an Emerging Civilian World Power*, draft Prepared for the Bi-Annual Conference of the European Union Studies Association (EUSA), Montreal, Canada, 17-19 mai 2007.

[88] Iann Manners, *The Concept of Normative Power in World Politics*, Danish Institute for International Studies, mai 2009, http://pure.diis.dk/ws/files/68745/B09_maj_Concept_Normative_Power_World_Politics.pdf; a se vedea si Kalypso Nicolaïdis, *This is my EUtopia: Narrative as Power* in JCMS 2002, vol. 40, nr. 4, pp. 767-92, http://users.ox.ac.uk/~ssfc0041/Nic-Howse2002.pdf accesat la 20 iulie 2016.

Civilian power se bazează pe seducția pe care o exercită cuvântul şi ideea încorporată în regulile care stau la baza comportamentului. Din această perspectivă limbajul şi formele sale de manifestare în viața colectivităților joacă un rol important în elementele constitutive ale *softpower* pe scena internațională. Între *putere* şi *discurs* există o legătură de tip cauzal atât în relațiile dintre indivizi, cât şi între state sau alte tipuri de actori implicați în dispute sau cooperare. Confruntarea dintre URSS şi SUA în timpul războiului rece pentru controlul statelor africane nu s-a materializat în formele clasice ale confruntării militare. Fiecare, prin forța discursului politic, a încercat să „împingă" frontiera ideologică în detrimentul celuilalt. Nici atunci când războiul a devenit inevitabil, confruntarea dintre superputeri n-a fost directă, ci s-a practicat ceea ce specialiştii războiului rece au numit *conflictul prin procură*. Surprinzător este faptul că asemenea aserțiuni le găsim şi în opera lui Dimitrie Cantemir. Sigur că nu vom găsi nicăieri, în scrierile sale, cuvântul *civilian power*. Imperiul otoman a putut să îşi mențină dominația în unele spații cucerite şi atunci când puterea militară era în declin profund, utilizând ceea ce astăzi numim *civilian power*. În teritoriile cucerite a fost interzisă convertirea forțată la religia musulmană. În lucrarea *Istoria Imperiului Otoman,* elaborată de principele Cantemir, se face precizarea că nimeni nu putea fi silit să adopte Islamul, iar Coranul oferea ca soluție pentru supuşii non-musulmani tributul/haraciul[89].

Nu trebuie să exagerăm rolul personalităților, care prin discurs au influențat destinul istoric al unor popoare, dar credem că are dreptate profesorul canadian Jean François Lisée să se întrebe dacă nu cumva Germania, dincolo de discursurile incendiare ale lui Hitler, nu ar fi încercat să îşi ia revanşa față de puterile învingătoare din Primul Război Mondial[90]. Şirul întrebărilor ar putea continua. Cum ar fi arătat Europa centrală şi de sud-est după prima conflagrație mondială fără ca preşedintele american W. Wilson să fi rostit celebrul discurs, din ianuarie 1918, care a legitimat lupta pentru unitate statală

[89] Apud, Cristina Bîrsan, *op. cit*., pp. 94-95.

[90] Jean François Lisée, *op. cit*., în *loc. cit*.

a popoarelor asuprite din imperiile austro-ungar, țarist și otoman? La asemenea întrebări cu privire la forța discursului, ca element al potențialului de putere, găsim răspuns în opera lui Dimitrie Cantemir. Statul otoman era condus de sultan – „umbra lui Dumnezeu" –, următorul ca importanță fiind nu marele vizir, ci muftiul. Puterea acestuia în anumite momente putea să o depășească pe a sultanului, deoarece putea sau nu să aprobe deciziile sultanului. Este vorba de *fetva* – o declarație cu caracter teologic –, ce însoțea cele mai importante hotărâri, dând dezlegarea necesară atunci când era vorba de acțiuni mai puțin recomandate de Coran și constituind o binecuvântare pentru oastea ce pleca la război[91].

Analiza acestor teorii și viziuni asupra puterii în relațiile internaționale contemporane ne arată că, în fapt, *percepția puterii* și mai ales *a politicii de putere* nu este aceeași[92]. Unii teoreticeni ai relațiilor internaționale au cercetat fenomenul/realitatea, centrând analiza pe capacitatea, structura și formele în care aceastea se pot manifesta[93]. Alții s-au axat pe evidențierea modalităților de exercitare a puterii în sistemul internațional[94]. Nu poate fi eludată nici opinia celor care centrează studiul puterii pe „capacitatea statului de a mobiliza și organiza societatea pentru a extrage sau produce resursele și puterile interne necesare pentru a răspunde la constrângerile externe"[95]. Gerard Dussouy consideră că nu trebuie să mai percepem astăzi puterea ca pe un bloc monolitic, ci în capacități multiple[96]. De altfel și Susan Strange afirmă că în relațiile internaționale

---

[91] Apud, Cristina Bîrsan, *op. cit*., pp. 94-95.

[92] Constantin Hlihor, *Geopolitica și geostrategia în analiza relațiilor internaționale contemporane,* București, Editura U.N. Ap, 2006, pp. 175-191.

[93] A se vedea pe larg, Stefano Guzzini, *op. cit.,* p. 63-71; Idem, *Power in International Relations*:*Concept Formation Betweenconceptual Analysis and Conceptual History,*online https://www.ciaonet.org/attachments/8661/uploads ; Mark Rupert, *Class Powers and the Politics of Global Governance,* în http/www.maxell.sgr.edu/maxpage/faculty/sherman/rupert/Global gov.pdf ; Bertrand Russell, *Idealurile politice. Puterea*, București, Antaios, 2002

[94] Reinoud Bosch, *Exposing the Concept of Power*, http//www. Sase.org/conf.2004/papers/bosch_reinaud.pdf.

[95] Apud, Ionel Nicu Sava, *Studii de securitate*, Centrul Român de Studii Regionale, București, 2005, p. 157.

[96] Gerard Dussouy *op. cit*., p. 56.

ar trebui să se ia în calcul „patru structuri de putere distincte analitic, anume puterea de a influența ideile altora (structura de cunoaştere), puterea de a influența accesul la credite (structura financiară), puterea de a influența viitorul securității lor (structura de securitate), puterea de a influența şansele lor la o viață mai bună în calitatea de producători şi consumatori (structura de producție)”[97].

Peter Morris a definit puterea plecând de la răspunsul pe care l-a dat la întrebarea: de ce îi trebuie unui actor putere? El a observat că actorii au nevoie de putere din cel puțin trei perspective[98]: al practicii, moralei şi al evaluării contextului în care acționează. Din punct de vedere al practicii, actorul trebuie să ştie dacă are capacitatea de a-şi valorifica oportunitățile în disputa cu alți actori. În planul moralei, trebuie să cunoască ce valori potențează acțiunile sale, iar din cel al contextului trebuie să evalueze natura sistemului social[99]. Viziunea sa se apropie de cea a lui K. Deutsch, care afirmă că în relațiile internaționale a judeca doar puterea statului, ca atare, nu este relevant. La aceasta trebuie să se adauge şi capacitatea sa de a „manipula interdependențele”[100]. Se poate realiza acest lucru fără să se facă apel la comunicare, indiferent sub ce formă s-ar realiza în mediul internațional contemporan? Alvin Toffler considera că „puterea implică folosirea violenței, averii şi cunoaşterii (în sensul cel mai larg) pentru a face oamenii să acționeze într-un sens dat”[101]. Robert A. Dahl vede în putere „abilitatea de a face pe alții să facă ceea ce altminteri nu ar face”[102]. Şcoala neomarxistă a relațiilor internaționale defineşte puterea în termenii confruntării economico-sociale. Ea este rezultatul confruntării care există în sistemul relațiilor internaționale

[97] Susan Strange, *Political Economy and International Relations*, în vol. Martin Grrifiths *op. cit*., p. 84.

[98] Peter Morris, *Power. A Philosophical Analysis*, Manchester Univerity Press, Manchester, 1987, pp. 37-42.

[99] *Ibidem.*

[100] Constantin Hlihor, *Geopolitica şi geostrategia în analiza relațiilor internaționale*, p. 117.

[101] Alvin Toffler, *Powershift / Puterea în mişcare*, traducere din lb. engleză de Mihnea Columbeanu, București, 1995, p. 24.

[102] Robert A.Dahl, *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, Yale University Press, 1961; Apud Mihail E. Ionescu, *op. cit*., p. 11.

între *Centru,* care are tendința de a se manifesta hegemonic și *Periferia* care îi contestă dominația[103]. Gianfranco Poggi distinge, în relațiile internaționale contemporane, trei forme de manifestare a puterii: politică, economică și ideologică sau normativă[104]. Cantemir aprecia puterea prin prisma capacității militare a statului otoman de a-și impune dominația asupra altor popoare, combinată apoi cu un regim de toleranță în plan politic și religios. Kennedy o vedea ca pe o combinație de tip militar și economic.

La începutul deceniului zece al secolului trecut, Edward Luttwak atrăgea atenția asupra schimbărilor esențiale ce vor interveni în conținutul și trăsăturile puterii ca urmare a mutațiilor petrecute în societatea contemporană. În contextul globalizării, afirmă Luttwak, „the languages and logics of inter-state rivalry are increasingly predicated on «the grammar of commerce»”[105]. Eminentul profesor și sociolog Ulrich Beck, la rândul său, atrăgea recent atenția că, în situația creșterii interdependențelor economice și accentuarea proceselor de globalizare, trebuie să regândim puterea ca fenomen și trăsătură a actorului clasic și nonclasic pe scena internațională. În aceste condiții, „L' économie mondiale représente une sorte de métapuissance par rapport à l'État; elle peut changer les règles naționales et internaționales”[106]. Această metaputere nu trebuie percepută și nici judecată în tipare clasice. Când un stat recurgea la forță pentru a-și impune/apăra interesele se raporta la legitimitatea și legalitatea utilizării potențialului de putere. Ulrich Beck ne avertizează că „Le métapouvoir n'est ni illégal, ni illégitime; il est translégal, et il modifie les règles des systèmes nationaux et internationaux. Le pouvoir de ne pas investir existe partout. La globalisation n'est pas un choix. Personne

[103] *Ibidem.*

[104] Gianfranco Poggi, *Forms of power*, Oxford, Polity Press, 2001, p. 23.

[105] Apud, Matthew Sparke, *Geopolitical Fears, Geoeconomic Hopes and the Responsibilities of Geography*, Annals of the Association of American Geographers, 1997, nr. 2, pp. 338-349, http://faculty.washington.edu/sparke/FearHope.pdf accesat la 26 august 2016.

[106] Ulrich Beck, *Repenser le pouvoir dans un monde globalisé*, în Constructif, nr. 19, februarie 2008, http://www.constructif.fr/Article_37_65_463/Repenser_le_pouvoir_dans_un_monde_globalise.html, accesat la 12 august 2016.

ne l'oblige. Personne ne la dirige, personne ne l'a lancée, et personne ne peut l'arrêter. C'est une sorte d'irresponsabilité organisée. On cherche sans cesse un responsable, quelqu'un auprès de qui se plaindre. Mais il n'y a personne au bout du fil, pas d'adresse e-mail"[107]. Această scurtă trecere în revistă a opiniilor privind natura şi conţinutul puterii ne arată că suntem departe de un consens în această privinţă. Iată de ce considerăm că o analiză a puterii şi a modului cum aceasta se manifestă pe scena internaţională în perspectiva proceselor comunicaţionale poate aduce noi nuanţe şi deschide alte căi de înţelegere a modului cum se manifestă în lumea contemporană.

Indiferent de natura actorului clasic/stat sau corporaţie trans/multinaţională (non-clasic), puterea se manifestă ca relaţie socială, deoarece aceştia se află într-o permanentă competiţie economică sau de altă natură. În această situaţie fiecare doreşte să-l influenţeze pe celălalt şi să-şi impună punctul de vedere/interesele. Aceste interese sunt afirmate în documente oficiale ale unui stat, în declaraţii politice sau discursuri prilejuite de diferite evenimente, în negocieri sau tranzacţii economice. Prin urmare, sunt comunicate/negociate direct sau indirect tuturor actorilor care sunt parte a unor procese de cooperare/comerciale, a unor relaţii de prietenie/cooperare sau de altă natură, inclusiv conflictuală. Din această perspectivă *puterea* poate fi definită prin următoarea formulă relaţională: un actor A (stat sau actor non-statal) are capacitatea de a-l constrânge pe un altul, B, să facă ceea ce nu şi-ar dori sau nu ar avea interes. Acest lucru înseamnă că A are control asupra lui B şi poate să îşi impună voinţa politică dar şi valorile, aspiraţiile şi propria sa imagine despre lume[108]. Acest tip de actor are capacitatea de a face regulile jocului pe scena internaţională şi să impună sistemul normativ internaţional. Poate să modifice, dacă interesele sale i-o cer, regulile normele şi principiile care reglementează comportamentul actorilor în câmpul geopolitic şi, implicit, legitimitatea exercitării puterii. Cu alte cuvinte, în acest tip de putere acţiunea nu vizează constrângerea fizică pentru impunerea voinţei, ci mecanisme

[107] *Ibidem.*

[108] Steven Lukes, *Power:A Radical View*, McMillan, London, 1974, p. 34.

psihosociale extrem de fine care acționează asupra „minții" actorului respectiv. Puterea se manifestă sub forma unei influențe politice, doctrinar-ideologice sau culturale[109]. Acest lucru a devenit cu atât mai posibil astăzi decât în societatea secolului trecut deoarece a crescut rolul media, mai ales al televiziunii. Chiar dacă nu suntem întrutotul de acord, credem că au dreptate cei care afirmă că „What does not exist in the media does not exist in the public mind, even if it could have a fragmented presence in individual minds"[110].

În acest tip de putere acțiunea exercitată de un actor (stat sau non-statal) asupra altuia nu mai este de tip clasic – constrângere/distrugere fizică, ci non-clasică concretizată în procese comunicaționale prin care se urmăreşte modificarea şi controlul a ceea ce specialiştii americani numesc *mental map*. Controlul *mental map* se obține prin utilizarea *armei cuvântului*. În acest scop sunt utilizate forme ale comunicării cu mare putere de influențare – de la cea mediatică până la cele cu caracter special de tip propagandă, *public diplomacy* sau *strategic communication*[111]. Sunt acele forme ale comunicarii de masă prin care se impun valorile, normele, dar şi principiile care reglementeaza raporturile dintre actorii mediului internațional. Profesorul Teun A. Van Dijk de la Universitatea din Amsterdam consideră că exercitarea unui astfel tip de putere presupune „ideological framework. This framework, which consists of socially shared, interest-related fundamental cognitions of a group and its members, is mainly acquired, confirmed, or changed through communication and discourse"[112].

Cercetările în acest sens s-au materializat în ceea ce specialiştii au definit ca fiind putere simbolică. Potențialul în acest tip de putere este format din însăşi esența cunoaşterii

[109] Apud Felix Berenskoetter, *Unity in Diversity? Power in World Politics* http://archive.sgir.eu/uploads/Berenskoetter-turin%20paper%20power.pdf, accesat la 12 august 2016.

[110] Manuel Castells, *op. cit*., în *loc. cit*.

[111] Constantin Hlihor, Ecaterina Capatina, *Comunicare în conflictele internaționale*, Bucureşti, Comunicare.ro, 2008, p. 112; Gilbert Rist, éd., *Les mots du pouvoir. Sens et non-sens de la rhétorique internationale*, în *Nouveaux Cahiers de l'IUED*, nr. 13, PUF, 2002 Paris, Genève.

[112] Teun A. Van Dijk, *Structures of Discourse and Structures of Power*, Communication Yearbook *12,* pp. 18-59.

umane şi se materializează în patrimoniul de cultură şi civilizaţie. Unul dintre cei mai cunoscuţi specialişti ai domeniului, referindu-se la puterea simbolică aprecia*:* „as instruments of knowledge and communication 'symbolic structures' can exercise a structuring power only because they themselves are structured. Symbolic power is a power of constructing reality and one which tends to establish a knowledge (gnoseological) order: the immediate meaning of the world"[113]. Acest aspect al utilizării puterii simbolice în raporturile internaţionale îl găsim în opera lui Dimitrie Cantemir atunci când el descrie cucerirea capitalei imperiului bizantin, cetatea Constantinopol. El arată că aceasta a fost cruţată de jaf şi distrugere. Sultanul Mahomed a înţeles puterea simbolică pe care această cetate cucerită o avea pe firmamentul epocii. Instalat aici, Mahomed cuceritorul devenea moştenitorul spiritual – şi efectiv – al imperiului bizantin şi, mai departe, al Imperiului Roman. Din acestă perspectivă este, credem, mai puţin important dacă „povestirea lui Cantemir despre predarea Constantinopolului este în mod limpede o născocire"[114]. Cantemir are dreptate, deoarece Mahomed şi sultanii care i-au urmat pe tronul imperiului nu numai că au refăcut oraşul, dar i-au dat strălucirea anterioară, ceea ce îl va determina pe Nicolae Iorga să scrie o faimoasă lucrare – *Bizanţ după Bizanţ*[115] – în care evidenţiază tocmai faptul că liderii otomani au înţeles puterea simbolică ce putea fi preluată de la un imperiu pe care tocmai îl cucerise. Interesant este că URSS şi sateliţii săi nu au fost interesaţi de acest tip de putere, utilizând o propagandă specifică sfârşitului de secol al XIX-lea şi începutul celui următor. Scrierile lui Paul Kennedy circulau în lumea occidentală în perioada războiului rece. Nu au atras atenţia specialiştilor sovietici sau a altora din spaţiul blocului socialist. Potrivit acestuia, ascensiunea unor state în rândul marilor puteri este favorizată de stabilirea unui raport

[113] Apud, *Geopolitics of Information Technology,* http://www.idi.ntnu.no/~letizia/eit2007/reports/product%20report2.pdf, accesat la 12 august 2016.

[114] S. Runciman, *Căderea Constantinoplului:1453*, traducere de Al. Elian, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1999, p. 209.

[115] Nicolae Iorga, *Bizanţ după Bizanţ,* Bucureşti, Editura 100+1 Gramar, 2002.

de echilibru, pe termen lung, între capacitățile productive și puterea lor militară. Ruperea acestui echilibru, apariția unui decalaj între baza economică și marile cheltuieli militare, datorate unor planuri strategice ambițioase, declanșează declinul. Dimitrie Cantemir a sesizat pericolul supraextinderii imperiului otoman, prin cuceriri de teritorii, prin purtarea de războaie costisitoare, care au depășit de la un moment dat puterea lor economică. Acesta a scris lucrarea sa fundamentală în Rusia. Dacă strategii militari sovietici și specialiștii în problemele de securitate de la Kremlin ar fi cunoscut acest principiu al puterii din balanța echilibrelor internaționale pe care l-a intuit Cantemir poate ar fi consiliat conducerea sovietică să nu invadeze Afganistanul în decembrie 1979. Această decizie politică a condus la efectul de supraîntindere a puterii imperiale sovietice. Din această perspectivă au dreptate analiștii care cred că „Războiul din Afganistan este un factor cheie al prăbușirii (URSS) care nu este subliniată”[116].

I. 3. Șocurile geopolitice și sfârșitul războiului rece

Schimbările profunde care se produc în politica internațională, mai ales cele care sunt legate de hegemonie și sferă de interes, pot fi încadrate în categoria șocurilor geopolitice. Șocurile geopolitice sunt catalizatori majori pentru transformări esențiale ale regimurilor politice ale statelor aflate în orbita unui hegemon[117]. Când Mihail Gorbaciov a lansat conceptele de *perestroika* și *glasnosti*, acestea au produs un șoc geopolitic în rândul liderilor comuniști din URSS și imperiul său exterior – țările din blocul răsăritean. Reacția și răspunsul lor la acest șoc nu au fost aceleași. Gustáv Husák în Cehoslovacia, Nicolae Ceaușescu în România, Erich Honeker în R.D. Germană au fost ostili oricărei schimbări. In Bulgaria, Todor Jivkov a acceptat o parte din reformele din domeniul economic, însă le-a considerat foarte periculoase pe cele din domeniul politicii. În Ungaria și Polonia, *perestroika* a fost depășită constant prin interpretare și manieră de acțiune. Astfel că *șocul geopolitic* a produs două tipuri de transformări.

[116] Rafael Reuveny, Aseem Prakash, *The Afghanistan war and the breakdown of the Soviet Union,* în „Review of International Studies”, nr. 25, 1999, p. 693.
[117] Seva Gunitsky, *op. cit.,* p. 563.

Unele au îmbrăcat haina unor schimbări negociate şi au urmat o cale paşnică, altele au luat calea violenței politice extreme, transformată în revoluție socială[118]. Analizele comparative ale modului cum s-au prăbuşit în estul european regimurile de tip socialist nu lipsesc[119], dar nu avem un răspuns convingător de ce doar în România prăbuşirea comunismului a fost urmarea unei revoluții. Pe de altă parte, autorii au dreptate să considere că „The unexpected and accelerated rate of Soviet collapse following the fall of the Berlin Wall in 1989, was such that many scholars cast their gazes backwards in an attempt to understand the roots of the collapse. Much of the theorizing generated during the transition period itself was not forward looking. Indeed, little effort was made to anticipate the potential impacts which ongoing changes in the Soviet system could ultimately produce. The result of this gap in theorizing saw many policy-makers ill prepared to face the myriad of policy challenges that emerged after the Soviet demise"[120]. Utilizarea unor instrumente şi metode de cercetare obținute prin operaționalizarea teoriei șocului geopolitic poate fi o soluție.

Fără îndoială că în istoria lumii s-au produs, la nivel local, regional sau global, o serie de fenomene şi procese care au luat prin surprindere societatea internă şi internațională şi au marcat profund memoria colectivă. Observarea şi studierea lor este de dată recentă, dacă ne raportăm la perioada lungă a istoriei, aşa cum a fost ea definită de Fernand Braudel. Pentru a înțelege și explica de ce apar aceste fenomene analiştii au făcut apel la teoria *turning point* pentru a putea cerceta punctele de „cotitură", de „răscruce" ale evoluției istorice a

---

[118] John J. Chin, *Military Coups, Regime Change, and Democratization,* https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/jchin/files/military_coups_regime_change_and_democratization_2015.09.15.pdf accesat la 20 august 2016.

[119] Adrian Pop, *Originile și tipologia revoluțiilor est-europene*, București, Editura Enciclopedică, 2010; Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, *Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare din Europa de Est*, București, Editura Omega, 2001.

[120] Nicole Alie, Peter Gizewski, *Strategic Shock: The Collapse of the Soviet Union: 1989*, Defence R&D Canada, Centre for Operational Research and Analysis, august 2010, p. 3.

unei societăți sau a umanității, în general[121]. Această teorie este văzută ca o ruptură epistemică în câmpul diferitelor discipline academice[122]. O altă teorie, cea a *lebedei negre (Black Swan theory),* deşi are o puternică încărcătură metaforică, a devenit un instrument de analiză în cercetarea fenomenlor sociale, economice şi politice considerate a fi rare în istorie[123]. Utilitatea instrumentelor de cercetare folosite în câmpul acestei teorii este dată de impactul disproporționat de mare, greu de prezis, al evenimentelor rare, care sunt dincolo de aşteptările normale în istorie, ştiință, finanțe și tehnologie. Non-calculabilitatea probabilității apariției evenimentelor rare îi obligă pe oameni, pe cale de consecință, să cerceteze dimensiunea istorică a acestora[124].

Istoria, ca disciplină academică de cercetare a trecutului, nu are capacitatea de a proiecta viitorul, sau de a face predicții, dar poate – prin utilizarea teoriei din câmpul altor discipline, cum sunt cele menționate – să elimine psihofixațiile de ordin istoric şi prejudecățile care determină cecitatea individuală şi colectivă la incertitudine. Conştiința existenței şi a utilității unor teorii de tip *lebăda neagră* şi *turning point* dau consistență analizei istorice şi fac atractivă cercetarea istorică pentru oamenii care doresc să citească realitățile contemporane prin alte grile de lectură.

Credem că este util ca teoria *şocului geopolitic* se fie adaugată pe această listă a noilor paradigme de cercetare a istoriei politicii internaționale şi a societății, în general. Dacă de obicei un eveniment rar de tip *lebăda neagră* poate să nu

---

[121] Roger D. Launius, *What Are Turning Points in History, and What Were They for the Space Age?* în Steven J. Dick and Roger D. Launius Eds; *Societal impact of spaceflight,* National aeronautics and Space administration Office of External Relations History Division Washington DC, 2007, pp. 19-41.

[122] György C. Kálmán, *Turning Points in Research: Systems and Theory*, Corela (En ligne), HS-19, 2016, mis en ligne le 8 juin 2016, accesat 18 iulie 2016, http://corela.revues.org/4536.

[123] A se vedea pe larg, Nassim Nicholas Taleb, *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*, Random House Trade paperback 2010, pp. 3-26.

[124] Constantin Hlihor, *Colapsul imperiului sovietic. O explicație prin teoria rarității evenimentelor din istoria universală,* în Adrian Pop, Constantin Corneanu, coord; *Prăbuşirea Imperiului Sovietic: lecții în retrospectivă*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2012, pp. 59-87.

fie perceput de către contemporani la data producerii sale, evenimentele şi procesele care se încadrează în categoria şocurilor geopolitice, cum ar fi apariţia unei noi tehnologii revoluţionare, a unei ideologii care să cuprindă rapid masele, pierderea/câştigarea unei bătălii strategice, o criză financiară, o revoluţie socială etc., au un impact puternic asupra colectivităţilor umane în momentul producerii lor. Modul cum se reacţionează la acest tip de evenimente, procese şi fenomene ce produc şocul geopolitic împarte actorii implicaţi în ecuaţia *perdant-câştigător*. Vom ilustra acest aspect prin modul cum China a răspuns şi reacţionat la două şocuri geopolitice. Primul se produce la începutul secolului al XV-lea ca urmare a dezvoltării construcţiilor de nave şi a tehnologiei de navigaţie, care să facă posibilă navigarea pe distanţe de mii de mile marine. Al doilea, la sfârşitul secolului al XX-lea, prin apariţia schimbărilor produse de globalizare în economie şi societate. Pentru primul şoc geopolitic China nu a reacţionat şi răspuns adecvat. În această perioadă avea atât nave, tehnologie de navigaţie, cât şi marinari capabili să efectueze expediţii de explorare şi comerţ în Oceanul Indian şi în jurul Asiei de sud-est. Împăratul care vine la putere în anul 1430 întrerupe această activitate, considerând-o prea costisitoare şi ineficientă. În anul 1450 a interzis construirea de asemenea nave, iar China intră pentru mai multe secole într-o splendidă izolare. Peste câţiva ani, în Europa, reacţia la şocul geopolitic al schimbărilor în domeniul navigaţiei pe mare este total opusă! În anul 1492 Cristofor Columb porneşte în aventura sa pe mare, care va conduce la o adevărată revoluţie a descoperirilor geografice, cu importante consecinţe pentru dezvoltarea civilizaţiei occidentale. Acesta este momentul în care, pentru Occident, începe supremaţia asupra lumii, iar pentru China – izolarea şi stagnarea[125]. Peste o mie de ani vor apărea o serie de şocuri geopolitice care vor conduce la moartea unui regim politic – socialismul – şi la tranziţia spre economia de piaţă. China, de data aceasta, va reacţiona altfel decât URSS şi statele socialiste din Europa. Liderul comunist Deng Xiaoping va lua decizia de a reforma economia încă din decembrie 1978 şi de a se

[125] Fareed Zakaria, *op. cit*., pp. 63-68.

deschide spre lume! Moscova va mai aştepta încă şapte ani până ce un nou lider avea să ia decizia de a reacţiona la şocul schimbărilor economice şi ştiintifice care apăreau în lumea războiului rece. Rezultatul, URSS a dispărut, iar China a realizat cea mai spectaculoasă creştere economică şi dezvoltare consemnată de-a lungul istoriei. În doar trei decenii aceasta a devenit a doua putere economică a lumii[126].

Conceptul de şoc al schimbării a apărut în câmpul studiilor de strategie militară şi arta războiului. Este o noţiune care, alături de cea a surprizei strategice, este fundamentală în câştigarea victoriei pe câmpul post-modern al confruntărilor politico-militare[127]. Creşterea interdependenţelor şi a complexităţii vieţii social-politice, economice a făcut, la un moment dat, ca oamenii de ştiinţă şi analiştii să nu mai aibă răspunsuri mulţumitoare pentru o serie de întrebări legate de evoluţiile care au produs surpriză şi/sau au şocat omenirea în crizele sistemice economice, mai ales în domeniul financiar sau al energiei.

În cercetarea economică şi analiza evoluţiilor din economia mondială, după publicarea lucrării *Doctrina şocului* de Naomi Klein[128], au apărut o multitudine de studii care au cercetat natura, consecinţele, dar mai ales căile de răspuns la şocurile care apar în economia contemporană. Specialiştii şi analiştii în economie vorbesc astăzi de cel puţin „four categories of economic shocks: (1) financial crises, including sudden stops in the flow of capital to emerging markets, banking/real estate/equity crashes, and sovereign debt crises; (2) episodes of inflation and currency depreciation, (3) recessions, and (4)

[126] *Ibidem*, pp. 94-95.

[127] A se vedea pe larg, Colin S.Gray, *Modern Strategy,* Oxford: Oxford University Press, 1999; *Ibidem*, *The Sheriff. America's Defense of the New World Order,* Lexington:University Press of Kentucky, 2004; *Idem*, *Strategy and Defence Planning: Meeting the Challenge of Uncertainty*, Oxford University Press, 2014; Roger W. Barnett, *Asymmetrical Warfare: Today's Challenge to U.S. Military Power,* Washington, DC: Brassey's, 2003; James Wirtz, *Theory of Surprise*, in Betts and Mahnken, eds., *Paradoxes of Strategic Intelligence,* p. 103; Stan Anton, *CRIMEA 2014- Between strategic shock and strategic surprise,* online.

[128] Naomi Klein, *Doctrina şocului; naşterea capitalismului dezastrelor,* trad., Bogdan Lepădatu, Bucureşti, Editura Vellant, 2008, passim.

commodity shocks, including sudden changes in oil prices and food prices"[129].

În anul 2007 specialiştii militari din cadrul Pentagonului au dezvoltat un proiect de cercetare în care au dezbătut şi analizat ideea *şocului strategic*[130]. Lansarea conceptului a condus la o dezbatere aprinsă *pro* şi *contra* utilizării lui în teoriile de strategie militară. Nathan Freier considera că, aşa cum se prezintă conceptul de şoc strategic în unele studii, el se suprapune peste un altul cu care specialiştii şi teoreticienii militari operează de foarte mult timp – surpriza strategică[131]. Contrar opiniei lui Nathan Freier, Edward Luttwak consideră că *surpriza strategică* şi *şocul strategic* sunt două fenomene diferite, care necesită acţiuni şi răspunsuri diferite. Astfel, unele evenimente de ordin istoric care au marcat mentalul colectiv conţin multe elemente comune, dar nu sunt identice, deoarece unele dintre acestea nu au fost o surpriză: „When we compare different shocks, for example the 1929 financial crisis, Pearl Harbour, the fall of the Soviet Union or 9/11, with a case such as the poor performance of Israel's military in the 2006 Israeli – Hezbollah War, it would seem that all are not equivalent. Could we have another phenomenon hidden within the idea of shock? Even if the 2006 Israel – Hezbollah War was a strategic shock because it was a game-changing event which forced the military of various nations to revise perceptions and concepts on warfare, in which way is it different from the other cases?[132] Colin S. Gray nu îmbrăţişează nici una dintre opiniile celor doi specialişti, deoarece consideră că surpriza şi

[129] Jeffrey Frankel, *Economic Shocks and Their Implications for International Politics*, http://www.iiss.org/en/events/geo-economics%20seminars/geo-economics%20seminars/archive/2012-4152/a-new-era-of-geo-economics-617d/economic-shocks-and-their-implications-for-international-politics-6d08.

[130] Helene Lavoix, *Looking out for Future Strategic Shocks,* p. 41.

[131] Nathan Freier, *Known Unknowns: Unconventional „Strategic Shocks"* în Defense Strategy Development, Carlisle, PA: Peacekeeping and Stability Operations Institute and Strategic Studies Institute, US Army War College, 2008, pp. 5-6.

[132] Edward N. Luttwak, *Strategy: The Logic of War and Peace*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001, 2nd edition, p. 4, citat de Helene Lavoix, *op. cit*., nota 5.

şocul strategic se găsesc pe continuum-ul acţiunii strategice, că în anumite condiţii o surpriză strategică se poate transforma în şoc strategic cu condiţia ca impactul produs să conducă la schimbări de ordin revoluţionar[133].

În studiile de securitate, lecţiile învăţate din analiza unor evenimente care se încadrează în categoria şocurilor[134] au devenit o activitate curentă în cercetarea academică aplicată. Specialiştii americani consideră că „Relying on massive shocks to trigger change in security policy is bad for at least seven reasons... Any or all of these seven factors can undermine a state's immediate national security, its future influence and power, and the electoral success of its leaders"[135]. Şocul produs de cutremure sau alte catastrofe naturale – cum a fost uraganul „Katrina" sau *tzunami*-ul de la Fukushima – au adus în atenţia cercetătorilor paradigma care pune în centrul cercetării şi analizei fenomenelor nevoia de a se studia şi „neştiutul"[136].

Foarte de curând teoria şocului a pătruns şi pe tărâmul analizei istorice. Dominique Venner[137] a utilizat în analiza istorică rolul factorilor surpriză care au condus unele popoare la destinaţii neanticipate, atunci când au pornit la acţiune în politica internaţională, cum a fost cazul beligeranţilor din Primul Război Mondial[138], sau a ruşilor care au declanşat o revoluţie socială în plin război[139]. Studiind fenonemele şi procesele istorice care au luat societatea prin surprindere în evoluţia sa istorică, Dominique Venner ajunge la concluzia că „Many past eras have experienced similar shocks and, faced

---

133 Colin S.Gray, *Strategy and Defence Planning,* p. 99.

134 Dominic D. P. Johnson, Elizabeth M. P. Madin, *Paradigm Shifts in Security Strategy*, http://www.cl.cam.ac.uk/~rja14/shb09/johnsond1.pdf accesat la 12 mai 2016.

135 *Ibidem.*

136 Nathan Freier, *Known Unknowns: Unconventional „Strategic Shocks" in Defense Strategy Development*, http://www.utvet.com/PosseComitatus.pdf accesat la 12 mai 2016.

137 Dominique Venner, *The Shock of History. Religion, Memory, Identity*, Interviews conducted by Pauline Lecompte, Arktos, London, 2015.

138 *Idem*, *The Sleepworlkers: How the Europe Went to War in 1914*, Harper, New York, 2013.

139 *Idem*, *Les Blancs et les Rouges. Histoire de la Guerre Civile Russe, 1917-1921*, Pygmalion, Paris, 1997.

immense challenges, such as Hellenes during the persian Wars. Over centuries «modern» and contemporary, major shocks have caused responses that have heavly marked the history of ideas, significantely influencing personal and political world-views over the long term"[140]. Evoluțiile economice din domeniul financiar și economic de la sfârșitul primului deceniu al secolului XXI „have driven policy makers and industry strategists to re-examine how to prepare for and respond to such systemic shock events in the future, whether they arise in financial, natural, technological, social or even political systems"[141].

În teoria relațiilor internaționale ideea șocului geopolitic, ca instrument de cercetare și analiză, a fost studiată cu precădere după încheirea războiului rece. Primul care atrage atenția asupra existenței unor asemenea tipuri de fenomene în politica internațională este Samuel Huntington. În primii ani care au urmat încheierii războiului rece, când majoritatea specialiștilor considerau că dispariția amenințării comuniste va aduce o mai bună securitate și stabilitate a lumii, el atrăgea atenția că dispariția URSS va conduce la un alt șoc pentru societățile ieșite din regimul totalitar de stânga pe care el l-a denumit „democratic waves"[142]. Samuel Huntington nu explică nici cauzele și nici factorii care au produs asemenea fenomen, deoarece așa cum afirmă în prefața lucrării sale și-a propus să realizeze „an explanatory, not a theoretical work"[143]. Niall Ferguson observă că, în fapt, cauzele și factorii care au condus la diapariția regimurilor comuniste și a URSS ca actor global pot fi observate în anii '70, când „widespread perception of crisis", și astfel de ani vor conduce la un fenomen denumit

[140] Dominique Venner, *The Shock of History,* p. 1.

[141] OECD Reviews of Risk Management Policies, *Future Global Shocks Improving Risk Governance*, Paris, 2011, http://www.oecd.org/governance/48256382.pdf accesat la 12 iulie 2016.

[142] Samuel Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman University of Oklahoma Press, 1991, citat de Seva Gunitsky, *From Shocks to Waves: Hegemonic Transitions and Democratization in the Twentieth Century,* în International Organization, 68, 2014, p. 561.

[143] Samuel Huntington, *op. cit*., în *loc. cit*.

de el „shock of the global”[144]. Conceptul cel mai des utilizat în analiza relațiilor internaționale este cel de *political shock*. Paul F. Diehl şi Gary Goertz definesc *şocul politic* pornind de la observarea empirică a unor fenomene şi procese care au loc în istoria naturală şi care au condus la dispariția unor specii din fauna şi flora diferitor regiuni ale planetei. Aceştia consideră că şi evoluțiile din sistemele sociale pot fi asemănate cu cele naturale. Astfel, şocul politic pentru Paul F. Diehl, şi Gary Goertz poate fi văzut ca „a dramatic change in the international system or its subsystems that fundamentaly alters the processes, relationships, and expectations that drive nation-stat interaction”[145].

În studiile de geopolitică, teoria şocului a fost adoptată ca paradigmă de cercetare şi analiză foarte recent[146]. Una dintre explicații este şi aceea că, tradițional, studiile de geopolitică au adoptat diferite tipuri de modelări explicative de ordin geografic, cultural sau sociologic[147]. Spre deosebire de şocurile care se produc în domeniile economic, al strategiei militare sau al securității, cele care apar în câmpul geopolitic sunt fenomene care se produc extrem de rar[148]. Colin S. Gray afirmă că un eveniment istoric – care să poarte caracteristica unui şoc geopolitic, cum ar fi, de exemplu, dispariția unui imperiu – nu se produce foarte des în evoluția politicii internaționale. Afirmă că „ the most significant systemic shock to U.S. national security over the past 20 years was the abrupt retirement of the Soviet enemy from the geopolitical field of honor. This was one of history's rarities, a benign great strategic surprise”[149].

[144] Apud, Emily S. Rosenberg, *Introduction* of H-Diplo Roundtable Review, on Niall Ferguson, Charles S. Maier, Erez Manela, and Daniel J. Sargent eds., *The Shock of the Global: The 1970s in Perspective*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University, Press, 2010.

[145] Paul F. Diehl, Gary Goertz, *op. cit*., în *loc. cit*., p. 221.

[146] Martin Ruhs, Nicholas Van Hear, *Irregular Migration as a Response to Geopolitical Shocks: The LongTerm Effects of Short-term Policies,* online http://www.eui.eu/Documents/RSCAS/PapersLampedusa/FORUM-RuhsVanHearFinal.pdf.

[147] A se vedea Constantin Hlihor, *Geopolitica. De la clasic la postmodern*, Ploieşti, Editura Karta Graphic, 2011, pp. 14-40.

[148] Paul F. Diehl, Gary Goertz, *War and Peace in International Rivalry,* The University of Michigan Press, 2000, p. 228.

[149] Colin S. Gray, *Transformation and Strategic Surprise*, Strategic Studies

Aceast fenomen rar al schimbării de către imperiul sovietic a comportamentului său în relațiile internaționale a produs consecințe severe pentru propria existență și a adus avantaje decisive pentru rivalul său în ecuația bipolară a războiului rece. Statele Unite, spre deosebire de URSS, au avut capacitatea de a reacționa adecvat la șocurile geopolitice ale sfârșitului de război rece[150]. Natura schimbărilor produse în politica internațională între 1989 și 1991 a purtat amprenta evenimentelor și proceselor de tip revoluționar[151] și au avut caracteristica unui șoc geopolitic. Paul F. Diehl și Gary Goertz consideră că un eveniment, sau proces, care se încadrează în categoria șocurilor nu este suficient să poarte amprenta consecințelor de tip revoluționar, ci trebuie să se încadreze și într-un anume timp social. Schimbările majore în sistemele politice interne și internaționale se desfășoară în timp. Perioada minimă pentru o transformare de tip revoluționar, generată de un șoc geopolitic, nu poate fi mai mică de un an[152]. Șocul tranziției politice, dar mai ales a celei economice, în statele care au ieșit din zodia regimurilor comuniste, a avut reacții și răspunsuri diferite. Consecința a fost că unele dintre aceste țări – Polonia, Ungaria și Cehia au traversat tranziția cu un relativ succes și costuri sociale reduse, iar altele – cum au fost Bulgaria, Albania și România –, cu pierderi economice și costuri sociale la limita suportabilității.

Efortul de conceptualizare a șocului geopolitic este foarte important pentru cercetarea și analiza schimbărilor structurale care au avut loc în lume la sfârșitul deceniului zece al secolului XX și începutul celui următor. Are dreptate Colin S. Gray când afirmă că „is not possible to promote understanding or even meaningful debate without first defining terms”[153]. Nu are aceeași relevanță pentru înțelegerea evoluțiilor geopolitice din centrul și sud-estul continentului european, care s-au derulat după venirea lui Mihail Gorbaciov la conducerea Uniunii Sovietice, utilizarea ca instrument de analiză a unei definiții a

Institute, 2005, online http.//www.carlisle.army.millssi/

[150] Colin S.Gray*, Strategy and Defence Planning*, p. 99.

[151] *Ibidem*, p. 100.

[152] Paul F. Diehl, Gary Goertz, *op. cit*., p. 229.

[153] Colin S. Gray*, Strategy and Defence Planning*, p. 100.

șocului luate din dicționare explicative. Una din aceste definiții comune ale șocului: „A violent collision, impact, tremor; a sudden, disturbing effect on the emotions, physical reaction; an acute state of prostration following a wound, pain; a disturbance in stability causing cuctuations in an organization"[154] oferă o serie de indicatori pentru o înțelegere aproximativă a unor asemenea evenimente, care nu pot fi nicidecum instrumente de analiză și interpretare de tip academic. Profesorii Martin Ruhs și Nicholas Van Hear de la Universitatea Oxford au cercetat efectele de ordin geopolitic ale migrației din țările arabe aflate în criză, război civil sau incapabile de a-și gestiona suveranitatea și ajung la concluzia că acest fenomen poate fi considerat un adevărat șoc geopolitic[155]. Însă, pentru o bună cunoaștere a acestor fenomene, ei au elaborat și o definiție a conceptului de *șoc geopolitic*. Potrivit acestora, șocul geopolitic este „a sudden and relatively unexpected event or a series of events that has the potential to, and often does, lead to a destabilisation of regional and/or international politics and security"[156]. Elementele cheie din această definiție, care prin operaționalizare ar putea să devină instrumente de analiză, au un caracter relativ. Un eveniment sau o serie de fenomene care ar putea să destabilizeze sistemul relațiilor internaționale sunt extrem de multe. Cum le alegem? Ar putea fi acelea care schimbă în mod esențial regula jocului? Colin S. Gray contestă valabilitatea acestui criteriu. În opinia sa, în problema securității, regula jocului nu s-a schimbat esențial în cursul ultimelor secole[157]. Acest concept a fost reluat de colegul lor, profesorul Bridget Anderson, care l-a utilizat într-un studiu referitor tot la migrație[158]. Ulterior, a fost

[154] The Concise Oxford Dictionary, 8th edition, citat de Helene Lavoix, *op. cit*., p. 43.

[155] Martin Ruhs, Nicholas Van Hear, *Irregular Migration as a Response to Geopolitical Shocks: The LongTerm Effects of Short-term Policies,* în European University Institute Forum, 17-18 noiembrie 2014, pp. 1-12, http://www.eui.eu/Documents/RSCAS/PapersLampedusa/FORUM-RuhsVanHearFinal.pdf accesat la 16 iulie 2016.

[156] *Ibidem,* p. 2.

[157] Colin S. Gray, *Strategy and Defence Planning*, p. 100.

[158] Prof. Bridget Anderson, University of Oxford, https://ec.europa.eu/research/conferences/2016/migration-challenge/pdf/migration_conf-b_anderson.pdf accesat la 16 iulie 2016.

utilizat într-o altă serie de studii fără să fie dată o definiție sau să fie făcute considerații de ordin teoretic[159].

Considerăm că o bună definiție a *șocului geopolitic* poate fi obținută dacă sunt luate ca elemente de bază, în procesul de conceptualizare, două aspecte pe care le considerăm a fi esențiale. Primul este legat de procesele de continuitate și discontinuitate, care sunt prezente în evoluția oricărei societăți umane sau a comunității internaționale. Decizia și acțiunea umană sunt, în general, în acord cu așteptări, aspirații și idealuri. În evoluția unei societăți apar momentele de răscruce când sensul evoluției (negative sau pozitive) este în totală contradicție cu proiecția și așteptarea rezultatelor, ca urmare a unei decizii. Aceasta poate conduce la apariția unui șoc. Cel de-al doilea element ține de amploarea consecințelor pe care le produce în societatea sau în politica internațională, un eveniment sau proces istoric, la un moment dat. Din această perspectivă ***șocul geopolitic*** *este o schimbare dramatică a cursului evoluțiilor din societate sau/și din politica internațională, care alterează/înlocuiește structuri, procese și sisteme politice, economice și sociale existente cu altele total diferite.* În istoria recentă universală asemenea șocuri au marcat sfârșitul unei epoci, al unui tip de regim politic, a unei ordini internaționale sau al unui tip specific de hegemonie regională sau globală etc.

Șocurile geopolitice deschid ferestre de oportunitate pentru actorii (state, organizații internaționale, oameni politici, decidenți de politică externă, strategi și comandanți militari etc) care înțeleg că acestea afectează realitatea politică, socială și economică în însăși structura sa și acționează cu răspuns adecvat la *schimbarea dramatică* ce survine la un moment dat. Specialiștii militari americani atrăgeau atenția, încă de la jumătatea ultimului deceniu al secolului al XX-lea, că „These structural realities are exciting and offer a major opportunity for real revolution and change if we are able and daring enough to exploit them"[160]. În aceeași măsură, șocurile geopolitice

[159] Evan Hillebrand, Stacy Closson, *Energy, Economic Growth, and Geopolitical Futures: Eight Long-Range Scenarios,* The MIT Press, Cambridge, Masachussetts, London, 2015, p. 188.

[160] Harlan K. Ullman, James P. Wade,eds., *Shock and Awe Achieving Rapid Dominance*, National Defense University, Institute for National Strategic

produc consecințe catastrofale pentru cei care nu au această capacitate.

Modalitățile prin care au acționat și au răspuns la șocul geopolitic al încheierii războiului rece liderii celor două superputeri – Ronald Reagan și George Bush Sr., pe de o parte, și Mihail Gorbaciov, pe de alta –, constituie un exemplu edificator în această privință. La momentul apariției șocului geopolitic (1985-1989) nici unul dintre lideri nu au putut să anticipeze ce se va întâmpla în viitorul apropiat sau mai îndepărtat, ci au gestionat sau reacționat diferit la diferitele faze de manifestare a acestuia. Astfel, la consumarea șocului geopolitic, una dintre superputeri devine unic hegemon într-o nouă ordine mondială, iar cealaltă dispare din istorie prin implozie! Liderii din fostele statele socialiste nu au perceput și nu au reacționat identic la șocurile geopolitice apărute în politica internațională. Este și o posibilă explicație a modului cum s-a produs prăbușirea comunismului în estul european. În unele societăți a fost posibilă o revoluție negociată, iar în altele s-a ajuns la violență politică extremă.

Foarte puțini oameni politici din fostele state socialiste au intuit un răspuns corect la șocul geopolitic al schimbării balanței de putere în ecuația bipolară Est-Vest și la declinul accelerat care au dus la prăbușirea URSS. Astăzi cei care au trebuit să reacționeze la șocul prăbușirii imperiului sovietic au la dispoziție studii și cercetări care subliniază faptul că, în caz de declin brusc, șocurile subminează capacitatea hegemonului de a exercita o influență în alte state prin ajutoare, rețele de patronaj sau instituții internaționale[161]. A contat enorm cantitatea și, mai ales, calitatea expertizei privind evoluțiile geopolitice din acest spațiu supus consecințelor șocului prăbușirii unui imperiu. Avea România, de exemplu, la câteva luni de la prăbușirea regimului Ceaușescu de la abia înființatul Serviciu Român de Informații, această expertiză? După un sfert de veac de la consumarea evenimentelor este logică aserțiunea „într-un moment în care Polonia, Cehoslovacia, Ungaria scăpau de trupele sovietice de pe teritoriul lor, când Germania se reunea, iar Pactul de la Varșovia își dădea duhul, Ion Iliescu găsea de cuviință să

Studies, September 1996, p. 12.

[161] Seva Gunitsky, *op. cit*., p. 572.

semneze cu URSS un Tratat prin care vecinul de la Răsărit urma să decidă asupra alianţelor României?"[162]. Dar este ea corectă din punct de vedere al metodologiei cercetării ştiinţifice? Fostul preşedinte al României răspundea editorialistului de la revista „Historia"*:* „Dacă nu analizaţi lucrurile în contextul concret al situaţiilor de atunci şi al evoluţiilor vieţii internaţionale, nu veţi înţelege nimic din ceea ce se întâmpla atunci şi nici esenţa deciziilor adoptate"[163].

Şocul geopolitic produs în relaţiile internaţionale, ca urmare a schimbării de hegemon regional sau global, are un puternic impact asupra fizionomiei regimurilor politice, prin producerea unui proces de emulaţie politică[164]. Societăţile ieşite din sfera unui hegemon care a dispărut tind să imite instituţiile şi regimul politic al noului hegemon. În această situaţie pot fi văzute nu numai rezultatele competiţiei dintre două puteri hegemonice în sfera relaţiilor internaţionale, ci şi slăbiciunile, defectele regimului politic ale hegemonului care s-a prăbuşit. Tranziţia, prin imitaţie, la un alt regim politic nu înseamnă că se asigură şi succesul său. Efectele pot fi contrare celor aşteptate, aşa cum sesizează şi Claude Karnoouh: „Totul se uniformizează, totul se clonează: oamenii, îmbrăcămintea, obiectele, gusturile. Imaginile s-au multiplicat la Varşovia, Cracovia, Bratislava, Budapesta, Bucureşti, Sofia, Moscova sau Kiev, etc. Într-adevăr, totul a reintrat în noua ordine internaţională, cea care face din Europa de Est un fel de lumea a Treia la porţile Occidentului! (…). Piaţa domină peste tot, concomitent cu apariţia unor zone din ce în ce mai vaste nesupuse jurisdicţiei"[165].

---

[162] Ion M. Ioniţă, *Unde dai lovitura de stat şi unde crapă?* http://www.historia.ro/exclusiv_web/actualitate/articol/unde-dai-lovitura-stat-unde-crapa accesat la 19 iulie 2016.

[163] Ion Iliescu, *Nu le datorez nimic nici preşedintelui Gorbaciov, nici fostei URSS,* accesat la 19 iulie 2016, http://www.historia.ro/exclusiv_web/actualitate/articol/ion-iliescu-reac-ioneaz-nu-le-datorez-nimic-pre-edintelui-gorbaciov accesat la 16 iulie 2016.

[164] Seva Gunitsky, *op. cit*., p. 576.

[165] Claude Karnoouh, *Postcommunisme fin de siècle. Essai sur l'Europe du XX siècle*, L' Harmattan, Paris 2000, pp. 53-54.

I. 4. Geneza şocurilor geopolitice de la sfârşitul secolului al XX-lea şi începutul celui următor

La întrebarea de ce se produc şocurile geopolitice răspunsurile nu sunt nici multe şi nici consistente[166]. Analizând cauzele şi factorii care conduc la apariţia şocului strategic în fenomenul militar, Nathan Freier observă că „Strategic shocks will arrive via one of two distinct paths. The first is rapid, unanticipated arrival at the natural end of a well-recognized and perilous trend line; or, as a corollary, earlier than expected arrival at a dangerous waypoint along that same trend line"[167].

Şocurile geopolitice sunt generate de o serie de factori obiectivi, dar şi subiectivi. Natura obiectivă a producerii unui şoc geopolitic este dată de apariţia unui eveniment sau de o serie de evenimente care întrerup linia de continuitate a evoluţiilor politice, economice sau în producţia de idei. În cunoaşterea ştiinţifică această dimensiune a cauzelor şi factorilor – care conduc la apariţia unei idei ce produce un şoc la nivel epistemic – a fost cercetată de Thomas Kuhn. Dimensiunea subiectivă a producerii unui şoc geopolitic o putem identifica în schimbările fundamentale în gândirea politică şi în convingeri ideologice, sau chiar a percepţiilor *lidearship*-ului unui actor în competiţia geopolitică la nivel regional sau global[168]. Ambele dimensiuni pot fi identificate în factorii care au generat şocurile geopolitice ale anilor 1980-1991.

Oricât de laborioasă ar fi o cercetare empirică pentru a alcătui un inventar complet al factorilor care au generat şi potenţat şocurile geopolitice din politica internaţională, dar şi din interiorul societăţilor aflate în confruntare/competiţie ideologică şi de sistem politic, misiunea pare a fi imposibil de realizat. Vom insista pe unii dintre factori pe care îi considerăm a fi determinanţi şi care pot deschide noi ferestre de interpretare şi reinterpretare asupra celui mai important fenomen al secolului XX – căderea regimurilor socialiste şi reîntoarcerea în capitalism a societăţilor care considerau că au depăşit acest stadiu de dezvoltare.

---

166 Nathan Freier, *op. cit*., pp. 8-10.

167 *Ibidem*, p. 9.

168 Karen Rasler, William R. Thompson, Sumit Ganguly, *How Rivalries End,* University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2013, p. 223.

Capitalismul intră într-o nouă eră a dezvoltării, iar socialismul nu are reacții și răspunsuri adecvate. Unul dintre factorii obiectivi care vor conduce la apariția șocului geopolitic este în strânsă legătură cu accelerarea vieții sociale și economice care anunța intrarea omenirii, încă de la începutul anilor '60, în epoca „post-industrialismului"[169] sau, după opinia lui Alvin Toffler, în cel de-al *treilea val* al dezvoltării[170], și modul cum statele socialiste au reacționat la aceste provocări. Referindu-se la schimbările produse în societatea de la mijlocul secolului trecut, profesorul Peter Ho – cunoscut futurolog de la *Centre for Strategic Futures* din Singapore – afirma că acestea au fost fără precedent în istoria omenirii și au condus la ceea ce numim astăzi proces de globalizare. Acesta a „accelerated change on all fronts – political, economic and social"[171]. Un asemenea tip de lucrare a apărut chiar și în spațiul socialist. Este vorba despre cartea *Civilizația la răscruce*, apărută la Praga, în 1969, sub coordonarea lui Radovan Richta. Aceasta a absorbit și exprimat parte din suflul mișcării de la Praga, din 1968. Apărută cam la mijlocul duratei de existență a socialismului real, într-o perioadă când se vorbea mai puțin despre dispariția acestei orânduiri, lucrarea are meritul istoric de a fi surprins un proces ineluctabil, fixându-l într-o analiză sociologică de mare valoare.

Dacă imediat după război socialismul a putut oferi unele soluții de dezvoltare societăților rămase în urmă, așa cum se înfățișa el în ultimele două decenii, această misiune se epuizase. O societate care nu asimilase valorile pluralismului și nu beneficiase de valorile democrației a mai ratat o șansă: aceea de a fructifica forțele noi ale etapei post-industriale, oferite în principal de tehnologia informatică și electronică. Nu este întâmplător că primul mare semnal în această privință este lansat în Cehoslovacia, țară cu un considerabil nivel

---

[169] A. Vela, *Civilizația industrială în confruntarea cu sine însăși*, București, Editura Politică, 1986, pp. 221-227.

[170] Alvin Toffler, *Al Treilea Val*, București, Editura Politică, 1982, pp. 14-15.

[171] Peter Ho, *Governing for the Future: What Governments can do,* in S. Rajaratnam School of International Studies Working Paper series, 3 septembrie 2012, https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/rsis-pubs/WP248.pdf accesat la 12 iulie 2016.

de dezvoltare, cu tradiție industrială și care resimțea cel mai puternic fundătura pe care o reprezenta pedalarea pe modelul clasic al dezvoltării, într-un moment în care tectonica istoriei se schimba, când deja funcționau noi forțe ale progresului istoric și ale modernizării[172].

Lucrarea lui Radovan Richta sesiza acest moment istoric și avertiza asupra pericolului de a rămâne poziționați pe vechiul model de dezvoltare. „Se înțelege că acolo unde capitalismul nu și-a îndeplinit până la capăt misiunea istorică, iar societatea socialistă a fost pusă în fața sarcinii de a desăvârși revoluția industrială sau chiar de a pune bazele industriei, destinele industrializării au fost legate de socialism. S-a ajuns până acolo încât, în reprezentarea oamenilor, unele legi, obiceiuri și proporții din perioada industrializării să apară ca formă unică și permanentă a dezvoltării socialiste"[173].

Regimul comunist a fost aplicat în țări cu niveluri de dezvoltare în general scăzute. Pentru a moderniza aceste țări, liderii comuniști, începând cu V.I. Lenin, au imprimat, din rațiuni obiective, caracteristici extensive modelului economic. Mai întâi, au dezvoltat masiv industria grea, după aceea i-au multiplicat parametrii printr-o planificare ambițioasă, dar care nu ținea cont de realitățile economice. Pentru început, acest tip de dezvoltare extensivă a dat rezultate. „Până la sfârșitul anilor 1960, toate țările din regiune (Europa Centrală și de Est – H.C. & P.D.), cu excepția Albaniei, fuseseră industrializate. Aproximativ jumătate din PIB era produs de industrie (Cehoslovacia 61%, Ungaria 57%, Polonia 54%, România 52%, Iugoslavia 49%, Bulgaria 46%) și doar 20% de agricultură (Ungaria, Polonia și Iugoslavia). Contribuția agriculturii era de doar 12 % în Cehoslovacia, dar de aproximativ 30% în România și Bulgaria"[174]. În această perioadă, în economia sovietică produsul național brut (PIB/GNP) a crescut cu aproximativ 6% pe an, ceea ce l-a făcut pe liderul comunist Nichita Hrușciov să facă de acum celebrul pronostic conform căruia „Uniunea Sovietică va îngropa (depăși) Occidentul

[172] Constantin Hlihor, *România. Căderea comunismului*, pp. 15-16.

[173] *Ibidem*, p. 15.

[174] *Ibidem.*

din punct de vedere economic în aproximativ 20 de ani (în jurul anului 1980)". În timp ce statele socialiste se străduiau să ajungă Occidentul din urmă, mergând pe vechiul drum, în ritmul cel mai rapid posibil, cu potențialul și speranța de a-l depăși, lumea occidentală se înscrisese treptat pe un nou drum economic. „Trecerea treptată de la vechiul sistem tehnologic, care caracterizase primele decenii de după război, la dramatica explozie tehnologică a anilor 1970 și 1980, a deschis un nou capitol al revoluției industrial-tehnologice din Vest".

În Occident noile tehnologii ale informației au prelungit *boom*-ul economic, în timp ce în URSS și țările socialiste din Estul și Centrul Europei se instaura un fenomen de stagnare pe care Mancur Olsan îl denumește societatea sclerotică. „În timp ce Europa Centrală și de Est făcea eforturi extraordinare pentru a dezvolta producția de fier, oțel, ingineria de tip începutul secolului al XX-lea și industriile chimice și realiza industrializarea pe aceste baze, în Occident apărea o nouă «societate post-industrială», ca să folosim termenul introdus de Daniel Bell, sau o societate a «serviciilor» sau a «comunicațiilor», cum au descris-o alții"[175].

Liderii comuniști de la Kremlin și din țările satelite n-au avut capacitatea să înțeleagă că la sfârșitul anilor '70 „marea eră a cărbunelui și a oțelului ia sfârșit. Vestul își reorientează industria spre servicii electronice, bunuri de consum. Această transformare a produs consecințe majore"[176]. Economia intra deja într-o nouă eră.

Când acestă nouă eră a apărut în Vest, în anii '70, Europa Centrală și de Est era incapabilă să urmeze acest curs. Modelul rigid de modernizare, care se dovedise eficient în industrializarea țărilor agrare înapoiate și care avusese o rată de creștere impresionantă pe baze tehnologice caracteristice începutului de secol, era total inadecvat pentru o reorientare tehnologică. Regiunea a rămas mult în urmă în ceea ce privește noua tehnologie.

Cu doar câțiva ani în urmă, N. S. Hrușciov încercase o reformă timidă la nivelul raporturilor Moscovei cu lumea

[175] *Ibidem*, pp. 16-18.

[176] Alvin Toffler și Heidi Toffler, *Avuția în mișcare*, București, Editura Antet XX Press, 2006, pp. 77-79.

din exterior, dar şi în interiorul propriului sistem. Deşi ideile sale n-au afectat aparatul birocratic de comandă din structurile economice, nomenklatura de partid s-a opus şi l-a debarcat de la putere. În contextul dezgheţului ideologic promovat cu destule ambiguităţi de Nichita Hruşciov, în unele ţări socialiste satelite, elita intelectuală a încercat, chiar dacă timid, să depăşească canoanele dogmatice ale socialismului ştiinţific.

În acest context, este cu atât mai pregnant meritul colectivului interdisciplinar de cercetări sociale din fosta Cehoslovacie, colectiv coordonat de Radovan Richta care, încă din anii '60, vorbea de schimbarea intervenită în bazele civilizaţiei, ca urmare a accelerării revoluţiei ştiinţifico-tehnice; despre defazajul tot mai evident dintre aceste modificări şi formele de conducere ale economiei şi societăţii, gândite în lumina industrialismului; despre necesitatea profundă a unor reforme care „să se materializeze în noi sisteme de conducere economică"[177] ; despre consecinţele istorice şi potenţialul de risc pe care îl putea avea pentru socialism faptul că nu intenţiona să îşi creeze un fond propriu de civilizaţie, care „să depăşească limitele sistemului industrial"; despre „mutarea iminentă a patosului revoluţionar în noi domenii"[178] etc.

Fără îndoială, autorii lucrării vorbeau de pe poziţii socialiste. Însă, în calitatea lor de cercetători, au elaborat o analiză care, după mai bine de 30 de ani, conţine elemente de un realism ce contrastează cu dogmele epocii. În autobiografia sa, A. Dubček a dezvăluit că în această perioadă, când era secretar regional la Bratislava, căuta cu discreţie în jurul său persoane care să-i împărtăşească punctul de vedere privind necesitatea unor schimbări. Transferat la Praga în aparatul Comitetului Central al PCC, el a făcut cunoştinţă cu „un număr de spirite de valoare (cum ar fi economiştii Ota Šik şi Karel Kuha), care se interesau în principal de aceleaşi lucruri"[179]. Din acest punct de vedere, putem înţelege contextul în care cercetătorii conduşi de Radovan Richta au ajuns la concluzia că: „Aceste tendinţe

[177] Radovan Richta, *op. cit.*, p. 150.

[178] *Ibidem,* p. 151.

[179] *Apud* Jean François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste, din 1945 până în zilele noastre*, traducere de Silvia Albişteanu şi Ana Zbârcea, Iaşi, Editura Polirom, 1998, pp. 153-154.

îşi au originea în însăşi natura civilizaţiei industriale şi tocmai acesta este faptul care face ca pe o durată mai lungă noua viaţă şi noile relaţii dintre oameni să nu se poată întemeia pe această bază moştenită a civilizaţiei. În esenţă, industrializarea face parte mai curând din premisele şi punctele de plecare decât din ţelurile propriu zise ale dezvoltării socialiste. Iată de ce au eşuat în trecut şi *vor eşua inevitabil şi în viitor toate încercările de a întemeia societatea nouă pe introducerea sistemului industrial*"[180] (subl. C.H.).

Moartea socialismului ca sistem politic s-a produs în momentul în care nu a fost sesizată prefacerea intervenită în *baza civilizaţiei* moderne. Din acel moment, el *nu mai avea un răspuns, o alternativă*, în ultimă instanţă *un sistem viabil*. De altfel, din acel moment, socialismul a cunoscut o evidentă rămânere în urmă şi o tot mai accentuată lipsă de performanţă, chiar dacă unele ţări au mai putut progresa în diferite direcţii. Aprecierea liderului Partidului Comunist Italian din acea vreme, Enrico Berlinguer, făcută la mijlocul anilor '70 – *socialismul real şi-a epuizat posibilităţile de progres*[181] – este, de atunci, interpretată ca un veritabil verdict istoric.

Dogmatismul şi lipsa de cultură politică a elitei comuniste au îngreunat sesizarea din interiorul societăţii socialiste a schimbării în *bazele civilizaţiei* până la apariţia lui M. Gorbaciov. Se încheia pentru socialism o perioadă de succese evidente, chiar dacă ele fuseseră obţinute în registrul clasic al industrialismului, iar în plan internaţional ne aflam, în opinia lui Zbigniew Brzezinski, către finalul unei etape, etapa compactă cuprinsă între anii '50 şi '70, în care iniţiativa în confruntarea istorică dintre cele două sisteme părea să fie de partea socialismului. Sunt anii când, spune Brzezinski, o pace de factura celei de la Westfalia – o pace, deci, care să fi consacrat *statu-quo*-ul – ar fi fost nu numai acceptată, ci chiar apreciată în Occident[182]. Sunt anii în care URSS a desfăşurat o adevărată ofensivă[183] în lumea extra-europeană, pentru a lua sub control

[180] Radovan Richta, *op. cit.*, p. 152.

[181] Constantin Hlihor, *România. Naşterea democraţiei*, p. 17.

[182] Zbigniew Brzezinski, *The Cold War and its Aftermath*, Foreign Affairs, Fall, 1992.

[183] Georges-Henri Soutou, *op. cit.*, pp. 308-309.

ideologic şi politic Lumea a Treia, şi când poziția Occidentului în lume părea că se află într-o perioadă caracterizată de erodare şi slăbiciune[184]. De la sfârşitul anilor '70 inițiativa a trecut de partea Occidentului, fiind, în cele din urmă, încoronată cu victoria finală.

Psihologic şi cultural vorbind, există explicații privind o anumită indisponibilitate şi chiar neputință a cercurilor politice conducătoare ale societății socialiste de a se desprinde de modelul clasic, tradițional, al industrializării. Dacă avem în vedere că această orânduire s-a instalat în țări cu nivel modest de dezvoltare, că socialismul a înfăptuit ceea ce aceste state nu realizaseră în epoca dezvoltării industriale propriu-zise – electrificarea, alfabetizarea, industrializarea –, atunci ne dăm seama de ce asemenea realizări au părut şi mai importante, au putut chiar alimenta raționamente de factură propagandistică, potrivit cărora socialismul ar fi fost singura orânduire în măsură să asigure dezvoltarea şi modernizarea națiunilor[185].

Succesul, la rândul lui, exercită o anumită seducție şi favorizează o absolutizare a modelului în care a fost obținut. Dacă asemenea realizări, repetăm reale, au fost înfăptuite într-un model de organizare, într-un sistem politic, aceasta însemna că sistemul *merge*, *lucrează*. Aici descoperim ceea ce Hegel numea *viclenia istoriei*. Foarte puțină lume a fost dispusă să se întrebe ce se întâmplă în adâncurile istoriei, ce forțe noi îi modelează evoluția. Iar cercurile conducătoare, cu atât mai puțin, deoarece ele *întruchipau modelul respectiv*.

În acest punct al evoluției sale, sistemul socialist şi-a dezvăluit limitele marcate de controlul strict pe care decizia politică îl avea asupra dezvoltării. Ar fi greu să se demonstreze astăzi că factorii de decizie politică din Occident au sesizat această schimbare fundamentală în *bazele civilizației,* fie şi numai pentru că aici dezvoltarea economică nu era dependentă de decizia politică, iar mecanismele democratice favorizau dezbaterea publică în jurul modelelor de dezvoltare, ofereau cadrul pentru selecția acelor oameni politici în măsură să înțeleagă şi să promoveze aceste modele[186]. Socialismul nu a

[184] *Ibidem*, pp. 373-380.

[185] Claude Karnoouh, *op. cit.*, pp. 38-39.

[186] A se vedea pe larg, Cornel Ban, *Dependență şi dezvoltare. Economia*

favorizat analiza critică a propriei dezvoltări, nu a încurajat abordările diferite; de abordări alternative nici nu putea fi vorba. De aceea, pe măsură ce realitatea propriu-zisă evolua, pe măsură ce forțele tehnologice specifice epocii post-industriale se afirmau, orizontul – și așa neîncăpător al industrializării socialiste, de factură clasică, așa cum am arătat – rămânea tot mai în urmă. O clasă conducătoare legată politic, cultural, psihologic de acest model nu putea decât să sape adânc dictatura – menită să impună standarde depășite –, dând din ce în ce mai puține semne de dezvoltare, exprimate de roadele tot mai reduse ale efortului în direcția dezvoltării, în conflictul tot mai vizibil cu ceea ce se întâmpla, ca tendință, pe plan mondial.

Reacția unor lideri cu viziuni mai puțin dogmatice cum au fost cei din Cehoslovacia sau Ungaria, în anii '70, prin încercări de reformă ale sistemului economic, n-au avut nici ele darul să imprime un alt curs modelelor de dezvoltare economică. Janos Kádár, în Ungaria, și Alexander Dubček, în Cehoslovacia, au lansat, în ianuarie 1968, programele lor de reformă. O reformă de sus în jos, care nu aducea modificări mecanismelor fundamentale de funcționare ale societății. În timp, mai ales în Ungaria, acest tip de reformă a condus la următorul rezultat: s-a renunțat la construirea unor obiective supradimensionate și la promovarea investițiilor gigant în industria grea. Au apărut, chiar, mici întreprinderi private, iar în agricultură autonomia cooperativelor s-a accentuat[187]. Schimbările acestea nu au afectat modelul economic socialist. Producția nu era reglată de cererile pieței, ci de planurile adoptate în forurile de partid. Se producea în funcție de o directivă politică și se consuma în funcție de o cerere reală. Cum permanent consumatorul era constrâns financiar a apărut în toate țările socialiste un exces de producție la nivelul producătorului și un deficit de consum la nivelul consumatorului[188].

În aceste condiții, economiile socialiste construite după un model specific secolului al XIX-lea[189], sufocate de un

politică a capitalimsului românesc, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2014, passim.

[187] Stelian Tănase, *op. cit.*, pp. 148-149.

[188] Ionel Nicu Sava, *op. cit.*, p. 21.

[189] Ivan T. Berend, *Eșecul modelului sovietic*, în „Sfera Politicii", nr. 39, anul V, 1996, p. 21.

aparat birocratic supradimensionat, nu puteau nici să reziste schimbărilor cerute de evoluția economiei mondiale şi nici să satisfacă nevoile propriilor consumatori. Deteriorarea generală a calității vieții s-a reflectat în scăderea duratei medii a vieții – un fenomen şocant, fără precedent, pentru o societate industrială presupus avansată. Alcoolismul, întotdeauna o problemă în Rusia, a crescut uluitor, consumul pe cap de locuitor ridicându-se la peste 100% între 1965 şi 1970. *Națiunea de beți pe care o lăsasem în urmă cu zece ani, devenise o națiune de beți care abia se țin pe picioare*, nota Robert Kaiser, ziarist la *Washington Post*, descriind o vizită în Uniunea Sovietică, în anul 1984[190].

S-a ajuns către mijlocul deceniului nouă la un punct critic, deoarece se construise în fapt o „falsă modernitate", respectiv „o combinație incoerentă, nearmonioasă, a trei elemente: a) modernitatea impusă în unele domenii ale vieții sociale (industrializare, urbanizare); b) vestigiile societății tradiționale pre-moderne în alte domenii (paternalism politic, economie de troc); c) efectele culturale ale adevăratului socialism, blocând calea spre modernitate şi făcând sistemul inapt din interior"[191]. Modelul socialist de economie devenise perimat şi nu putea să evolueze decât în două direcții: fie spre o reformă, ceea ce a încercat Mihail Gorbaciov, fie spre catastrofă. Eşecul modelului sovietic de economie este, sigur, un factor al prăbuşirii comunismului, dar acest lucru nu i se poate imputa liderului reformist sovietic, aşa cum cred unii analişti[192].

Importante sunt deciziile care au fost luate în domeniul economic în URSS şi în țările-satelit. Erorile de înțelegere ale liderilor sau ale aparatului comunist în ceea ce privește sensul evoluțiilor din economia mondială, ca şi consecințele pe care acestea le pot avea asupra nivelului de trai al cetățeanului, au devenit tot mai vizibile. De remarcat faptul că, la începutul

[190] Constantin Hlihor, *România. Naşterea democrației*....p. 18.

[191] Piotr Sztompka, *Competența civilizatorie: condiție prealabilă a tranziției postcomuniste*, în *Sociologie Românească*, Serie nouă, an IV, nr. 2, 1993, pp. 261-262.

[192] A se vedea pe larg Myron Rush, „Fortune and Fate", în *National Interest*, nr. 31, primăvara, 1993, pp. 19-25; Vladimir Kantorovich, „The Economic Fallacy", în *National Interest*, nr. 31, Spring, 1993, pp. 35-45; Lila Shestov, *Was the Collapse of the Soviet Union Inevitable?*, în Anne de Tingui, *The Fall of the Soviet Empire*, Bulder, CO, Columbia University Press, 1997, p. 76.

anilor ’70, economiştii sovietici au informat conducerea că începuse stadiul final al „crizei capitalismului”. Leonid Brejnev era convins că societatea capitalistă era o „societate fără viitor” şi aceasta l-a determinat să accelereze cursa înarmărilor şi să extindă influenţa sovietică asupra Lumii a Treia – pentru a da istoriei un impuls în direcţia în care credea el că se îndreaptă[193]. Această decizie a cerut resurse supradimensionate în raport cu posibilităţile economiei sovietice. Creşterea economică era doar în statisticile partidului pentru că, în realitate, economia sovietică era în plină criză şi dădea semne de epuizare[194].

Liderii sovietici şi cei ai statelor socialiste nu aveau cum să răspundă adecvat la şocul trecerii la un nou stadiu de civilizaţie din cel puţin două motive. În primul rând, acţionau în administrarea puterii politice în societate în conformitate cu idei şi teorii ale unei ideologii născute la jumătatea secolului XIX, când bazele cunoaşterii şi stadiul civilizaţiei erau altele. Pe de altă parte, erau educaţi în cultul dogmei marxiste, iar teoriile modernizării post-industriale erau considerate elemente ale „propagandei imperialiste”. Erau pur şi simplu incapabili „a înţelege că schimbarea structurii producţiei la nivel global va afecta însăşi arhitectura relaţiilor internaţionale”[195].

Şocul geopolitic al Revoluţiei în Afaceri Militare. Reacţii şi răspuns al celor două superputeri: URSS şi SUA. În anii ’70-’80 gândirea militară şi strategia războiului cunosc şi ele o schimbare de paradigmă. Modernizarea tehnologică a arsenalului militar, apariţia unor idei şi noi paradigme în teoria şi practica instruirii militare, au condus la ceea ce specialiştii au definit ca fiind o nouă *revoluţie în domeniul militar*[196]. Noţiunea apare pentru prima dată în Uniunea Sovietică în anii ’70 şi ’80, când sunt publicate o serie de studii şi articole ale unor

[193] Richard B. Day, *Cold War Capitalism: The View from Moscow 1945-1975*, Armonk, New York, M. E. Sharpe, 1995, p. 275.

[194] Bruce D. Berkowitz, Jeffrey T. Richelson, *The CIA Vindicated*, în *National Interest*, nr. 41, Fall, 1995, pp. 36-47.

[195] Stephen G. Brooks, William C. Wohlforth, *Power, op. cit,* în *loc. cit*., pp. 170-171.

[196] Dr. Gheorghe Văduva, *Rolul ştiinţei militare în managementul mediului de securitate şi apărare în procesul de modernizare a societăţii,* Universitatea Creştină „Dimitrie Cantemir” Institutul de Studii de Securitate, Bucureşti, 2011, pp. 9-12.

specialişti militari, în special de către mareşalul N.V. Ogarkov. Aceştia au găsit motivaţia în teoria marxistă în care ideea că istoria este condusă de revoluţii este una de bază[197]. Sovieticii au lansat o provocare la adresa rivalilor americani pentru supremaţie globală şi este interesant de remarcat că tocmai ei nu au avut reacţii şi răspunsuri adecvate *şocului geopolitic* generat de *Revoluţia în Afaceri Militare*.

Analiştii şi teoreticienii militari americani au preluat ideile discutate în literatura militară sovietică şi au iniţiat un centru de dezbateri – *Office of Net Assessment* – în cadrul Departamentului Apărării, care a fost condus timp de zeci de ani de unul dintre cei mai valoroşi specialişti militari americani, Andrew W. Marshall[198]. Acesta a dezvoltat un *think-tank* relativ mic, dar cu influenţă în cadrul Pentagonului. În foarte scurt timp, Marshall a devenit cel mai important susţinător al unei revoluţii în afacerile militare şi a adunat în jurul său o serie de gânditori şi analişti care au militat şi promovat, la nivelul expertizei şi deciziei politice, nevoia de schimbare în cadrul strategiilor de apărare şi securitate. Unul dintre aceştia, cu doar doi ani înainte de a fi fost inventat microprocesorul, generalul William Westmoreland, afirma în faţa membrilor Congresului SUA: „On the battlefield of the future, enemy forces will be located, tracked and targeted almost instantaneously through the use of data links, computer assisted intelligence evaluation, and automated fire control (...) I am confident the American people expect this country to take full advantage of its technology – to welcome and applaud the developments that will replace wherever possible the man with the machine"[199].

Analiza modului cum s-a încheiat confruntarea dintre cele două superputeri ne indică, fără nici un dubiu, că Uniunea Sovietică nu a fost în măsură să gestioneze ***şocul geopolitic***

---

[197] Steven Metz, James Kievit, *Strategy and the Revolution in Military Affairs: From Theory to Policy*, 27 iunie 1995, http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/ssi/stratrma.pdf accesat la 19 iulie 2016.

[198] Gary Chapman, *An Introduction to the Revolution in Military Affairs*, XV Amaldi Conference on Problems in Global Security Helsinki, Finland septembrie 2003, http://www.lincei.it/rapporti/amaldi/papers/XV-Chapman.pdf accesat la 19 iulie 2016.

[199] *Ibidem.*

al schimbărilor produse de *Revoluția în afaceri Militare*. Nu avea cum să nu piardă confruntarea cu superputerea rivală la hegemonie globală în aceste condiții. Arsenalul nuclear şi clasic, deşi era la fel de performant ca cel american, nu le-a fost de folos sovieticilor. Întrebarea este de ce s-a întâmplat acest lucru. Sovieticii au lecturat schimbările produse de revoluția în afacerile militare prin schemele ideologiei marxiste. Nu au luat în calcul că această ideologie a apărut la mijlocul secolului al XIX-lea şi nu mai putea fi aplicată în chip dogmatic la realitățiile secolului al XX-lea, cu o lume în profundă schimbare. Militarii sovieticii nu au putut să sesizeze ceea ce generalul Jarmo Lindberg, şeful de stat major al armatei finlandeze, surprindea cu claritate: „Typical of this time is that the boundaries of peace, crisis and war coalesce into a kind of grey area of instability. The line between traditional and unconventional warfare blurred – or rather, they are mixed in a new way with each other by new elements of warfare employed. Contemporary warfare, now also known as hybrid warfare, is precisely what this is all about, as events in eastern Ukraine show us"[200]. Strategii militari şi specialiştii în probleme de securitate din Statele Unite au înțeles că războiul, în condițiile Revoluției în afaceri militare, nu este doar un instrument prin care, utilizând violența mecanică, distrugi adversarul şi îi înfrângi voința, ci este şi „despre cum să schimbi mintea adversarului"[201].

Tot acum se produce şi o revoluție în comunicare. Pentru atingerea obiectivelor în acest domeniu, strategii militari occidentali au deschis noi „fronturi" pe noi teatre de operațiuni, care nu aveau nimic în comun cu cele clasice, pentru care se pregăteau militarii sovietici şi aliații lor din Tratatul de la Varşovia. În acest tip de confruntare, acțiunea exercitată de un actor asupra altuia nu mai este de tip clasic – constrângere/distrugere fizică –, ci nonclasică, concretizată în procese comunicaționale prin care se urmăreşte modificarea şi

[200] Apud, Keir Giles, *Russia's 'New' Tools for Confronting the West Continuity and Innovation in Moscow's Exercise of Power*, Research Paper în *Russia and Eurasia Programme*, martie 2016, p. 9, https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/research/2016-03-21-russias-new-tools-giles.pdf accesat la 19 iulie 2016.

[201] Ralph Peters, *Never Quit the Fight*, Stackpole Books, 2006, p.41.

controlul a ceea ce specialistii americani numesc *mental map*. Controlul *mental map*-ului se obține prin utilizarea *armei cuvântului*. În acest scop, sunt utilizate forme ale comunicării cu mare putere de influențare – de la cea mediatică până la cele cu caracter special de tip propagandă, *public diplomacy* sau *strategic communication*[202]. Sunt acele forme ale comunicării în masă prin care se impun valorile, normele, dar şi principiile care reglementează raporturile dintre actorii mediului internațional. Profesorul Teun A. Van Dijk de la Universitatea din Amsterdam consideră că exercitarea unui asemenea tip de putere presupune „un cadru idelologic. Acest cadru, care este format din cogniții fundamentale sociale împărtășite, legate de interesul unui grup şi al membrilor săi este căpătat, confirmat, sau schimbat prin comunicare şi discurs”[203].

Sovieticii nu au avut capacitatea să răspundă adecvat la ceea ce specialiştii militari occidentali au definit ca utilizarea puterii *soft* pe componenta ei simbolică. Potențialul în acest tip de putere este format din însăşi esența cunoaşterii umane şi se materializează în patrimoniul de cultură şi civilizație. Unul dintre cei mai cunoscuți specialişti ai domeniului, referindu-se la *puterea simbolică* aprecia*:* „ca instrumente ale cunoaşterii şi comunicări, «structurile simbolice» pot exercita o putere structuratoare numai pentru că ele însele sunt structurate. Puterea simbolică este o putere de construire a realității şi una care tinde să stabilească o ordine a cunoaşterii (gnoseologică): sensul imediat al lumii”[204].

Informația țintită cu precizie, prin intermediul mass-media, este la fel de importantă ca exercitarea puterii prin mijloacele clasice[205]. Decizia în confruntarea Est-Vest din timpul războiului rece a fost dată de „puşca” încărcată cu imagini/informație la care liderii sovietici nu au avut o „armă” eficientă de contracarare!

[202] Constantin Hlihor, Ecaterina Capatina, *Comunicare în conflictele internaționale*, București, Editura Comunicare.ro, 2008, p. 112; Gilbert Rist, éd., *Les mots du pouvoir. Sens et non-sens de la rhétorique internationale*, în Nouveaux Cahiers de l'IUED, nr. 13, PUF, 2002, Paris, Genève.

[203] Teun A. Van Dijk, *Structures of Discourse and Structures of Power*, *Communication Yearbook 12,* pp. 18-59.

[204] Apud, *Geopolitics of Information Technology,* http://www.idi.ntnu.no/~letizia/ eit2007/reports/product%20report2.pdf accesat la 25 iulie 2016.

[205] Alvin şi Heidi Toffler*, op. cit*., p. 203.

La jumătatea deceniului nouă al secolului trecut, liderii sovietici ajung la o concluzie corectă în ceea ce priveşte confruntarea militară dintre superputerile care posedau arme de nimicire în masă. Mareşalul *Sergei Fyodorovich Akhromeyev,* unul din consilierii lui Gorbaciov pe probleme de securitate şi apărare afirma că „in practical terms, neither side would win a nuclear war"[206]. Realizând „that a nuclear war cannot be won. Preemptive strike was ruled out, and only the retaliatory strike remained. If war must be fought, the new foundations of doctrine became deterrence, war prevention, and limited war"[207]. Aceste aserțiuni erau corecte pentru o confruntare de tip clasic, dar nu şi în cazul schimbării de paradigmă în gândirea militară şi a perfecționării mijloacelor de persuadare a inamicului, ca urmare a apariției revoluției în afacerile militare. Acest tip de reacție a avut urmări şi după dispariția sistemului militar sovietic. Aşa se explică, printre altele, de ce „Throughout the 1990's, the Russian military suffered a series of chaotic and counterproductive false starts to reform"[208]. După aproape un deceniu, Vladimir Putin a fost liderul care a sesizat natura schimbărilor produse de *Revoluția în Afaceri Militare* şi a imprimat un alt curs reformei sistemului militar moştenit de la fosta URSS[209].

Opinia publică şi lupta pentru drepturile omului în relațiile internaționale au fost un şoc geopolitic prea mare pentru regimurile totalitare de stânga. Ideologia marxistă a cucerit, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor, mintea şi inima a milioane de oameni, prin ideea de

---

[206] John A. Battilega, *Soviet Views of Nuclear Warfare: The Post-Cold War Interviews*, p. 155, http://www.npolicy.org/books/Getting_MAD/Ch5_Battilega.pdf accesat la 25 iulie 2016.

[207] *Ibidem*.

[208] Steven Lambakis, *op. cit*., p. 15, a se vedea şi Stephen Blank, *Russia's Armed Forces on the Brink of Reform*, Conflict Studies Research Centre, octombrie 1997.

[209] A se vedea, Isabelle Facon, *Les sources de la modernisation de l'outil militaire russe: ambitions et ambiguïtés de Vladimir Poutine [Sources of the modernization of the Russian military tool: Vladimir Putin's ambition and ambiguity],* Conflict Studies Research Centre, August 2005; Roger N. McDermott, *The Recreation of Russia's Ground Forces High Command: Prepared For Future War?,* Conflict Studies Research Centre, martie 2002.

dreptate socială şi respectarea drepturilor într-o societate a inechității sociale. Nimeni nu a intuit în epocă faptul că unul din factorii care vor compromite marxismul, ca practică politică, va fi tocmai încălcarea drepturilor omului[210]. Drepturile omului au fost fundamentate în documente şi discursuri ale revoluționarilor francezi şi americani la sfârşitul secolului al XVIII-lea, dar au devenit un subiect de dezbatere politică în relațiile internaționale mult mai târziu, în a doua jumătate a secolului XX. În anul 1948, în *Carta ONU*, acestea sunt înscrise ca drepturi fundamentale, iar câteva decenii mai târziu, în 1975, la Conferința de la Helsinki, ele sunt codificate în principii şi norme care trebuiau respectate de toate statele semnatare ale *Actului final,* inclusiv de cele socialiste. După această dată, conceptul nu numai că devine subiect de dezbatere politică, dar este asumat ca instrument politic pentru organizațiile non-guvernamentale din Vest şi de disidenții din URSS şi unele țări socialiste, pentru a face presiuni asupra guvernelor care încălcau drepturile omului[211].

Congresul american a condamnat încălcărea drepturilor omului în unele state socialiste încă din anul 1974, prin Donald Frazer, iar Administrația Carter a încercat să introducă în politica externă americană şi această componentă[212]. El a luat atitudine fermă împotriva încălcării acestora în Uniunea Sovietică şi în celelalte state socialiste totalitare. Toate abuzurile şi ilegalitățile erau atent monitorizate, fiind aduse la cunoştința opiniei publice mondiale. Simțindu-se încurajați şi sprijiniți,

---

[210] Rosemary Foot, *The Cold War and human rights*, în Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad, eds.,*Cambridge History of The Cold War*, vol. III, Cambridge University Press 2010, pp. 445-465; Mark Hurs, *British Human Rights Organizations and Soviet Dissent, 1965-1985*, Bloomsbury Academic, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney, 1987, e-book, 2016, p. 2.

[211] Mark Hurs, *op. cit*., p. 3.

[212] Clair Apodaca, *Understanding U.S. Human Rights Policy: A Paradoxical Legacy, Routledge,* New York, London, 2006, https://books.google.ro/books?id=kEV9tePGwUkC&pg=PT76&lpg=PT76&dq=reagan+human+rights+and+anti+communist+movement&source=bl&ots=wLka3XbENH&sig=eSoukTuN52qgqz6YwSvDlgj5_CQ&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwikqafHwZPOAhVGAsAKHezWCzIQ6AEIXzAJ#v=onepage&q=reagan%20human%20rights%20and%20anti%20communist%20movement&f=false accesat la 26 iulie 2016.

mulți cetățeni din statele socialiste, mai ales intelectuali, au început să pretindă respectarea drepturilor lor fundamentale, printre care libertatea cuvântului, cea de asociere și de emigrare. Astfel se năștea primele elemente ale societății civile în societățile cu regim socialist; printr-o acțiune puțin spectaculoasă, dar tenace, regimul totalitar socialist era măcinat din interior, precum micile carii, care reușesc, printr-o acțiune tenace, desfășurată în timp, să doboare și cel mai gros arbore. Liderii politici din statele socialiste au fost nevoiți să intre în dialog cu reprezentanții societății civile, recunoscându-le astfel legitimitatea[213].

Sesizând corect distanța enormă ce separa politica Moscovei şi a sateliților ei în ceea ce privește grija față de om de propaganda care trâmbița această politică, SUA au folosit cu inteligență dorința unanimă de a se obține climatul de securitate în Europa și în lume, iar la Helsinki au impus, în *Coşul III*, standardele americane de conduită umană, lansând problema respectării drepturilor omului. În opinia lui Henry Kissinger, *Coşul III* era menit să joace un rol major în dezintegrarea sateliților sovietici și a devenit un vârf de lance pentru toți activiștii din domeniul drepturilor omului din țările NATO[214].

SUA și aliații lor occidentali sperau că prevederile din *Coşul III* vor crea un standard internațional care va împiedica Uniunea Sovietică să treacă la represalii împotriva contestatarilor, sau a disidenților. În mare parte au avut dreptate, deoarece mișcarea anticomunistă din unele țări satelite – Polonia, Cehoslovacia, Ungaria – a folosit *Coşul III* drept punct de referință în lupta pentru eliberarea țărilor lor de sub dominația sovietică.

Tot în această perioadă, SUA și țările cu regimuri democratice, în demersul de impunere a acțiunilor de protest, au acționat pentru încurajarea ideologiei naționale în statele satelite URSS. Treptat, în aceste țări se constată o repliere către credințele și ideologiile tradiționale și o resuscitare a sentimentului

---

[213] A se vedea și Ioan Scurtu, *Revoluția Română din Decembrie 1989 în context internațional,* București, Editura Redacției Publicațiilor pentru Străinătate, 2009, pp. 32-36.

[214] Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 759.

religios (Polonia) şi a naţionalismului, care vor eroda ideologia oficială.

Este meritul preşedintelui american Ronald Reagan de a fi sesizat faptul că în relaţiile internaţionale drepturile omului pot deveni un instrument şi o armă de luptă contra URSS şi a sateliţilor săi, lărgind sfera de cuprindere până la analiza încălcării democraţiei şi luptei anticomuniste[215]. Acesta a sesizat scăderea accelerată a încrederii marii majorităţi a societăţilor socialiste în ideologia comunistă şi delimitării de conducerile politice, apreciind că *era foarte probabil ca acest conflict să se încheie cu convertirea adversarului*. Instrumentul ideologic pentru această *operaţiune* a fost *problema respectării drepturilor omului* pe care Reagan şi administraţia sa au invocat-o, în încercarea de a submina sistemul sovietic. Represiunea şi brutalitatea în Uniunea Sovietică, dar şi în unele ţări-satelit, au luat forme atât de monstruoase, încât orice ar fi încercat propaganda comunistă să invoce pentru a justifica aceste acte îndreptate împotriva respectării drepturilor omului era din start sortit eşecului.

De remarcat faptul că la acea dată Mihail Gorbaciov a judecat această provocare a lumii libere în logica limbajului de lemn, definind-o „război psihologic (…) care, firește, nu are nimic comun cu o autentică confruntare de opinii, cu un schimb liber de idei, aşa cum pretind cu ipocrizie unii în Occident“[216]. În dialogul lui cu Margaret Thatcher pe marginea problemei drepturilor omului şi a celei umanitare, Mihail Gorbaciov afirma că „sesizăm o manevră rău-voitoare care ţinteşte să altereze imaginea Uniunii Sovietice”. La acea dată (martie 1987), liderul sovietic mai credea că la o asemenea dispută se poate răspunde prin tradiţionalele clişee ale propagandei comuniste.

Ronald Reagan a făcut din respectarea drepturilor omului nu numai o acţiune politică, ci şi o filosofie care să devină cheia unei lumi paşnice. Administraţia americană a reuşit în timpului lui Reagan, prin acţiunile concrete de sprijinire a regimurilor democratice, să întoarcă pe dos propaganda bolşevică: valorile democratice ale Occidentului,

[215] Clair Apodaca, *op. cit*., în *loc. cit.*

[216] Mihail Sergheevici Gorbaciov, *Scrieri alese. 1985-1986*, Bucureşti, Editura Politică, 1987, p. 261.

nu cele cuprinse în Manifestul Comunist, aveau să fie curentul viitorului. SUA au făcut presiuni directe pentru reformarea regimului conservator al generalului Pinochet, în Chile. Acesta a fost obligat să accepte un referendum și alegeri libere, care au însemnat răsturnarea lui de la putere. La fel s-a procedat, așa cum am menționat anterior, și în Filipine, unde *piticul cel rău* a fost răsturnat de la conducere cu sprijin american[217].

Administrația Reagan a sprijinit activ insurgențele anticomuniste din țările în care URSS intervenise direct sau prin intermediari pentru a instaura regimurile comuniste. I-a înarmat pe mudjahedinii afgani pentru a lupta contra sovieticilor, a sprijinit forțele anticomuniste din Angola, Etiopia și Nicaragua. Secretarul de Stat George Shultz explica politica SUA într-un discurs rostit la San Francisco, în februarie 1985: *Mulți ani de zile i-am văzut pe adversarii noștri acționând fără nici o reținere în sprijinul unor mișcări insurgente din întreaga lume pentru a răspândi dictatura comunistă (...) orice victorie a comunismului era considerată a fi ireversibilă (...) Forțele democrației din întreaga lume merită să ne alăturăm lor. A le abandona ar însemna o trădare fără ruşine, o trădare nu a unor bravi bărbați și femei, ci a idealurilor noastre cele mai înalte*[218].

Pentru a promova viziunea sa despre drepturile omului, președintele Reagan l-a numit pe Elliot Abrams purtător de cuvânt pentru aceste probleme. Abrams nu era cunoscut ca unul dintre cei mai înfocați apărători ai acestor drepturi, ci ca unul dintre cei mai cunoscuți anticomuniști. Reagan este președintele care a instituționalizat și finanțat organizațiile și instituțiile societății civile care monitorizau și aduceau în atenția opiniei publice problema încălcării drepturilor omului în URSS și în alte state socialiste.

---

[217] A se vedea pe larg, Peter Schweitzer, *Reagan's War: The Epic Story of His Forty-Year Struggle and Final Triumph Over Communism* (New York: Doubleday, 2002); Paul Kengor, *The Crusader: Ronald Reagan and the Fall of Communism*, New York: Harper Collins, 2006; Norman A. Bailey, *The Strategic Plan that Won the Cold War: National Directive 75*. MacLean,VA, 1999; Peter Schweitzer, ed.., *The Fall of the Berlin Wall: Reassessing the Causes and Consequences of the End of the Cold War*,Washington D.C.: Hoover Institution Press, 2000.

[218] *Apud* Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 774.

În confruntarea dintre capitalism şi socialism, drepturile omului au devenit „o foarte puternică armă ideologică în lupta împotriva comunismului”[219], care a generat un adevărat şoc geopolitic la care liderii sovietici, inclusiv Mihail Gorbaciov, şi ceilalţi conducători ai regimurilor comuniste din Est nu au avut reacţii şi răspunsuri adecvate. Interesant este faptul că fostul lider sovietic, Konstantin Cernenko, a sesizat faptul că *the freedom of the individual and democracy, human rights equality and humanism-these major issues of our days are of the centre of ideological struggle between the two systems, socialism and capitalism*[220], însă, acesta nu a mai avut şi timpul necesar pentru a construi o strategie adecvată. Cuvintele utilizate erau aceleaşi „drepturile omului”, dar înţelesul şi percepţia lor erau diferite în cele două lumi – cea capitalista şi cea socialistă[221]. Când americanii şi occidentalii, în general, îi atacau pe sovietici şi ţările socialiste de încălcarea drepurilor omului, puneau accent pe „libertatea cuvântului, a asocierii, libertatea conştiinţei religioase, emigrarea şi presa liberă”[222].

Când sovieticii şi aliaţii lor îi atacau pe occidentali şi îi acuzau de încălcarea drepturilor omului, insistau pe „dreptul de a munci, dreptul la educaţie gratuită şi la un sistem de asigurări sociale garantat de stat”[223].

Primul teritoriu de confruntare între Est şi Vest, în care a fost utilizată „arma” drepturilor omului, a fost Polonia, începând cu anii ’80[224], când au apărut primele organizaţii ale

---

[219] Clair Apodaca*, op. cit*., în *loc. cit.*

[220] Apud, Doriane Lambelet, *The Contradiction between Soviet and American Human Rights Doctrine: Reconciliation Through Perestroika and Pragmatism,* în Boston University International Law Journal, vol. 7, p. 61.

[221] A se vedea şi Cornelius Murphy, *Ideological Interpretations of Human Rights*, 21 DePaul L. Rev. 286 (1972), http://via.library.depaul.edu/law-review/vol21/iss2/2, accesat la 12 iulie 2016.

[222] Doriane Lambelet, *op. cit*., p. 61.

[223] *Ibidem,* p. 62.

[224] Joe Renouard*, Human Rights in American Foreign Policy: From the 1960s to the Soviet Collapse*, https://books.google.ro/books?id=vJ29CgAAQBAJ&pg=PA179&lpg=PA179&dq=reagan+human+rights+and+anti+communist+movement&source=bl&ots=4ENj67L0ws&sig=fOfHj7vyV9TWLEWc7LK_FRSgT74&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwiEiN2-yJPOAhWkCsAKHUlAAiU4ChDoAQgZMAA#v=onepage&q=reagan%20

societății civile în blocul sovietic, cât și în Occident. Ludmila Alexeeva datează apariția mișcărilor reformiste în Uniunea Sovietică după discursul secret al lui Hrușciov, în 1956, și în urma suprimării *Primăverii de la Praga*. Cu toate acestea, ea subliniază faptul că data nașterii mișcării pentru respectarea drepturilor omului ar trebui să fie 5 decembrie 1965, atunci când prima demonstrație sub sloganul „Respect Constituția sovietică!" a avut loc în Piața Pușkin, din Moscova. Disidenții au susținut că, în cazul în care legile există, statul este obligat să le onoreze[225]. Asemenea mișcări s-au dezvoltat în timp, așa că la începutul anilor '80 acestea au pregătit un sol fertil pentru *perestroika* lui Gorbaciov, după 1985[226]. Anul 1986 a fost deosebit de important pentru îmbunătățirea drepturilor omului în URSS. Gorbaciov a subliniat în discursul său ținut la Ministerul Afacerilor Externe, din luna mai, nevoia de „o nouă gândire". Cu acest prilej, i-a îndemnat pe diplomații sovietici nu să se sfiască să discute subiectul drepturilor omului cu Occidentul[227].

Victoria obținută de Vest în confruntarea cu Estul în plan ideologic a contribuit în mare măsură la erodarea imaginii comunismului în *Lumea liberă*, punându-l sub semnul întrebării chiar și în URSS, sau țările satelite. Comunismul intră într-o fază de accelerare a prăbușirii sale. Așa cum Garton Ash remarca cu sarcasm: *Ceea ce a avut nevoie de 10 ani în Polonia, a durat 10 luni în Ungaria, 20 de săptămâni în Germania de Est și, în final, 10 zile în Cehoslovacia*[228].

Perestroika și glasnosti. Reacția și răspunsul sovietic la șocul geopolitic al modernizării societății occidentale. Un răspuns venit prea târziu? Profund conștient de faptul că politica sovietică – atât cea internă cât și cea externă – era falimentară, o nouă generație de lideri comuniști sovietici, care au ajuns în vârful piramidei puterii, au hotărât să renoveze sistemul comunist cu ajutorul unor reforme mai energice și

human%20rights%20and%20anti%20communist%20movement&f=false

[225] Rosemary Foot, *op. cit.,* p. 458.

[226] *Ibidem,* p. 461.

[227] *Ibidem,* p. 462.

[228] *Apud* Jeremy Bransten, *Ten Years After 1989 – The Revolutions That Brought Down Communism*, în http://interconnected.org/notes/2004/11/prague/mirrors/www.rferl.org/nca/special/10years/ accesat la 27 iulie 2016.

să-şi corecteze atitudinea faţă de ţările *frăţeşti*. Mihail Gorbaciov, la nici o lună de la preluarea puterii, constata că în „societatea sovietică s-au accentuat o serie de tendinţe negative”[229], că erau necesare „serioase perfecţionări ale conducerii, ale mecanismului economic în ansamblu”[230]. Însă, proaspătul lider nu percepea exact dimensiunea dezastrului şi credea că prin măsuri de cosmetizare a regimului va salva sistemul comunist şi, implicit, imperiul sovietic. Robert Strayer observă, din această perspectivă că, la începutul carierei sale (1985–1986) Gorbaciov a întreprins acţiuni modeste şi „s-a concentrat şi limitat la reluarea creşterii economice cât mai curând posibil. Pentru Gorbaciov aceasta era «cheia pentru toate problemele noastre», atât pentru pericolul ameninţător al declinului internaţional, cât şi pentru incapacitatea la fel de serioasă de a satisface nevoile de consum ale populaţiei”[231]. Sloganul lansat de M. Gorbaciov pentru aceste reforme a fost *uskorenie*[*], însă realitatea i-a arătat că societatea sovietică avea nevoie de mult mai mult, de schimbări fundamentale. Acest lucru avea să-l recunoască mult mai târziu, când în prefaţa volumului de memorii nota că „atunci când, în aprilie 1985, am acceptat să conduc Comitetul Central al PCUS în calitate de secretar general[**] (…) nu îmi apăreau cu claritate dimensiunile reale ale problemelor care aşteptau de atâta timp rezolvare”[232].

Prin urmare, Mihail Gorbaciov şi echipa sa au început pe plan intern o reformă prudentă, fără să afecteze structurile şi mai ales nomenklatura partidului în esenţa sa[233]. A trebuit să se întâmple accidentul nuclear de la Cernobîl, din aprilie 1986, ca Moscova să înţeleagă mai bine în ce stare economică înapoiată se găseşte şi ce distanţă separă propaganda de partid

---

[229] Mihail Gorbaciov, *Raport* la Plenara CC al PCUS din 23 aprilie 1985, în *op. cit.*, p. 8.

[230] *Ibidem*, p. 11.

[231] Robert Strayer, *op. cit.*, p. 95.

[*] în lb. rusă = accelerare.

[**] În fapt, Plenara extraordinară a CC al PCUS l-a ales în funcţie pe M. Gorbaciov la 11 martie 1985.

[232] Mihail Gorbaciov, *Memorii…*, p. 7.

[233] Gérard Soulier, *L'Europe. Histoire. Civilisation. Institution*, Armand Colin, Paris, 1994, pp. 385-386.

de realitatea cotidiană şi de opinia publică. Sovieticii au aflat despre dimensiunea dezastrului de la Cernobîl şi, mai ales, de consecinţele sale din mass-media internaţionale şi nu de la cele din URSS, cum ar fi fost firesc.

Experienţa de tip *uskorenie* devenise astfel, în foarte scurt timp, un eşec. În august 1986, Gorbaciov „a semnalat adâncirea procesului de reformă, susţinând că acesta trebuie să cuprindă «nu numai economia, ci şi toate celelalte aspecte ale vieţii sociale»"[234]. Prima deschidere a fost în mass-media şi a lansat o nouă experienţă: *glasnosti,* care a permis relaxarea cenzurii şi o deschidere a presei către realitate fără ca aceasta să fie cosmetizată în conformitate cu interesele nomenklaturii. Din această perspectivă M. Gorbaciov aprecia că „Am înfăptuit ceva fără precedent, atât pe plan politic, cât şi în domeniul economic şi social (…) ne-am pus în fruntea unei mişcări revoluţionare, istorice"[235].

S-a deschis o perioadă de efervescenţă cum Rusia n-a mai cunoscut de la începutul anilor '20. Intelectualitatea a devenit principalul aliat al reformelor, iar Gorbaciov a ştiut să orienteze acest curent pro-reformist, prin intermediul mass-media, contra nomenklaturii, care crezuse că reformele sunt doar propagandă.

A urmat o perioadă de largi deschideri în artă şi literatură, care au pus practic capăt realismului socialist[236], dar şi în istorie, chiar dacă la început nu istoricii au fost cei care au făcut cunoscut publicului larg dragostea lui Brejnev pentru decoraţii şi premii, ca şi implicarea unor membri ai familiei sale în afaceri de tip mafiot. Au fost reabilitaţi o serie de disidenţi – răsunător este cazul celebrului savant Andrei Saharov, dar şi al altor persoane care au căzut victime stalinismului. Printre ei figuri marcante ale bolşevismului: Nikolai Bukharin, purtător de cuvânt pentru Noua Politică Economică (NEP) din anii 1920, care fusese executat în 1938, Lev Troţki, Grigori Zinoviev.

Glasnosti-ul a avut impact şi asupra religiei, chiar dacă la început deschiderile au fost timide. Este posibil ca lui

[234] Robert Strayer, *op. cit.*, p. 98.

[235] Mihail Gorbaciov, *Memorii…*, p. 147.

[236] A se vedea pe larg Michel Auconturier, *Realismul Socialist*, traducere de Lucia Flonta, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, pp. 97-117.

Mihail Gorbaciov şi echipei sale să le fi fost teamă de repetarea experimentului polonez din iunie 1979 când „naţiunea, cum avea să noteze peste ani Jacek Kuron, începe să-şi dea seama de propria forţă”[237] şi unde câteva zile regimul comunist a fost neputincios în faţa entuziasmului popular. Polonezii şi-au regăsit demnitatea şi forţa morală. Sentimentul fricii dispăruse şi societatea civilă îşi afirma forţa. În URSS, însă, abia în apropierea anului 1988, când ruşii ortodocşi se pregăteau de celebrarea unui Mileniu de Creştinism, propaganda antireligioasă a încetat.

În spaţiul sovietic efectul a fost aproximativ acelaşi ca în Polonia. Biserica a început să se manifeste activ în viaţa socială şi chiar politică, prin alegerea, în 1989, unor clerici în Parlamentul Sovietic. „Bisericile naţionale din Lituania, Armenia, Georgia şi Ucraina au găsit noi modalităţi de exprimare şi au devenit parte componentă a procesului de redeşteptare naţională din acele republici”[238].

Impactul cel mai profund al *glasnosti*-ului a fost asupra ideologiei oficiale a sistemului. *Noţiunea de* adevăr unic *a făcut loc unor idei de* pluralism socialist*, care permitea dezbaterea politică deschisă, menţinând cadrul socialist.* „Trebuie să avem o atitudine normală faţă de diversitate, ca stare naturală a lumii; nu cu dinţii încleştaţi, ca în trecut”*,* se susţinea într-un articol din *Izvestia*[239]*.* Aplicat la politică, *glasnosti* însemna posibilitatea de a alege din mai multe posibilităţi şi pregătea drumul către scrutin care putea fi contestat, partide în competiţie şi sfârşitul dominaţiei partidului comunist.

Dezideologizarea era absolut necesară pentru ca reforma economică – *perestroika* – să poată reuşi. Dacă se dorea modernizarea economiei nu erau suficiente doar retehnologizarea şi îmbunătăţirea controlului, aşa cum crezuseră la început Gorbaciov şi echipa sa. Trebuiau înlăturate dogmele staliniste din economie[240]. Decenii de economie socialistă creaseră în URSS şi în ţările-satelit mentalităţi şi

[237] Jacek Kuron, *Maintenant ou jamais*, Librairie Arthème Fayard, 1991, p. 177.

[238] Robert Strayer, *op. cit.*, p. 102.

[239] *Apud* Robert Strayer, *op. cit.*, p. 101, nota 9.

[240] Pierre Miquel, *op. cit.*, pp. 514-515.

reflexe prea puțin adecvate concurenței și liberei inițiative. Oamenii au fost educați într-un *egalitarism* păgubos și într-un *paternalism* al statului, care trebuia să acorde invariabil locuri de muncă pentru toți și prețuri subvenționate. Dar cum să înlături aceste dogme fără să fie schimbată structura socialistă a economiei, tipul de proprietate? Până unde putea fi modificată această structură economică fără a fi afectată structura sistemului politic? Nu numai M. Gorbaciov, dar și apropiații lui, considerau că nu poți descentraliza economia fără o schimbare și o descentralizare de ordin politic. Alexandr Iakovlev într-o convorbire cu Lilly Marcou, referindu-se la acest aspect, aprecia că „libertatea economică merge mână-n mână cu libertatea politică. Individul trebuie să se simtă liber dacă vrem ca el să întreprindă ceva. Trebuie, de asemenea, abolit monopolul proprietății, pentru că el împiedică orice inițiativă economică pe care doar multitudinea formelor de proprietate o autorizează”[241].

Eșecurile lui M. Gorbaciov și ale echipei sale de a atrage nomenklatura în procesul de reformă îi determină să renunțe la vechile structuri de partid și stat. Eminența cenușie în materie de *perestroika*, Alexandr Iakovlev, era de părere că „Economia de piață trebuie introdusă cât mai repede cu putință. Dar acest lucru nu se va putea face cu actualele structuri de conducere centralizată (…) Oameni noi trebuiau să-și asume această sarcină nouă”[242].

Punctul de răscruce al procesului de schimbare la Moscova a fost marcat de cea de-a XIX-a Conferință a PCUS, când Mihail Gorbaciov propune o reformă instituțională pentru a limita sau exclude din structurile de stat influența partidului comunist[243]. Această reformă trebuia să conducă la crearea unui parlament liber ales – Congresul Deputaților Poporului – care urma să aleagă, la rândul său, un Soviet Suprem, acesta urmând să-l desemneze pe președinte. Pentru majoritatea locurilor din Congresul Deputaților Poporului se propuneau mai multe

[241] Alexandr Iakolev, *Ce vrem să facem din Uniunea Sovietică. Convorbire cu Lilly Marcou*, trad. din franceză de Lander Grigoriu, București, Editura Humanitas, 1991, p. 68.

[242] *Ibidem*, p. 69.

[243] Robert Strayer, *op. cit.*, pp. 108-109; Stelian Tănase, *op. cit.*, pp. 275-276.

candidaturi. Era pentru prima dată, din toamna anului 1917, când puteau să participe la alegeri şi candidaţi independenţi. Nomenklatura nu mai avea controlul în alegerea elitei politice din aparatul de stat. Electoratul avea posibilitatea să decidă, în funcţie de performanţele individuale ale candidaţilor, noua structură de putere în Uniunea Sovietică. Referindu-se la acest moment, Robert Strayer afirma că: „probabil că momentul cel mai important al Congresului al XIX-lea al Partidului a survenit tocmai la sfârşit, când Gorbaciov le-a cerut delegaţilor să aprobe data primelor alegeri pentru noul Congres al deputaţilor poporului: primăvara anului 1989. Ei au făcut-o în unanimitate, şi astfel au transformat declaraţiile de principiu în realitate iminentă. La plecarea din sală, unii dintre ei au fost auziţi murmurând «ce am făcut?»"[244]

Campania electorală, desfăşurată în prima parte a anului 1989, a transformat radical societatea sovietică. Alături de candidaţii *tradiţionali* impuşi de nomenklatură în campania electorală au fost prezenţi candidaţi ai Fronturilor populare din republicile imperiului. Nomenklatura a trebuit să ceară voturile de la o populaţie pe care decenii în şir a controlat-o. Mulţi dintre candidaţii partidului n-au fost aleşi, aşa cum a fost cazul primilor secretari de la Leningrad şi Kiev[245].

La 25 mai 1989 Congresul şi-a deschis lucrările, televizate în direct. Dezbaterile au fost aprinse şi opinia publică a putut *să vadă* în direct ceea ce decenii *vedea* prin aparatul de propagandă – mecanismul puterii la lucru. Celebrul disident Andrei Saharov, participant la lucrările Congresului, ajungea la concluzia că „Repercusiunile psihologice şi politice erau enorme şi vor persista. Congresul a distrus toate barierele dintre noi. Tuturor ne era clar că trebuie să ne continuăm drumul, altfel vom fi distruşi"[246]. „În ziua deschiderii Congresului – notează Boris Elţîn – ei erau un gen de oameni; în ziua închiderii ei deveniseră alţii"[247]. „Congresul, ca organ legislativ nu a făcut nimic, apreciază Vladimir Bukovski, însă el a marcat

[244] Robert Strayer, *op. cit.*, p. 109.

[245] Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 283.

[246] Andrei Saharov, *Moscow and Beyond*, Vintage Books, 1990, p. 120, *apud* Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 287.

[247] Boris Elţîn, *Against the Grain*, Summit Books, London, 1990, p. 245.

un pas colosal în procesul de educare a spiritelor, arătându-i publicului, fără mască, natura însăşi a regimului. Trezite de acest spectacol insolit, straturile profunde ale poporului au început să se mişte”[248].

Într-adevăr, nimeni nu mai pusese sub semnul întrebării, într-o adunare publică, un pilon central al puterii sovietice – KGB-ul şi mai ales mitul părintelui revoluţiei bolşevice – Lenin. Un deputat „a cerut ca Lenin să fie mutat din Mausoleu şi înmormântat ca un om obişnuit”[249]. Evoluţiile erau rapide, conservatorii care doreau să stopeze mersul „revoluţiei de sus în jos” pierdeau constant teren. La începutul anului 1990, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice şi-a pierdut rolul de partid al întregii societăţi, garantat prin Constituţie. Pierderea de către PCUS a rolului conducător a condus la dezintegrarea aparatului de partid şi la dispariţia nomenklaturii ca structură politică. Însă nomenklatura se va orienta rapid. Folosindu-se masiv de proprietăţile partidului, ea s-a privatizat şi, treptat, vechile reţele de activişti s-au transformat în mafii economice care au dictat condiţiile pe „pieţele” în formare[250]. Corupţia şi economia subterană, în loc să dispară, se legalizează. PCUS şi liderii de la Kremlin nu mai au nici o putere. Controlul central şi administraţia centrală s-au prăbuşit o dată cu dispariţia PCUS. Reforma lui M. Gorbaciov, aşa cum a crezut el că se va finaliza, a eşuat. Pierre Miquel crede că „singurul suces reformator a fost libertatea de informare care a putut să arate cetăţeanului sovietic măsura dezastrului”[251]. De altfel, acest lucru n-a scăpat opiniei publice şi societăţii civile, oamenilor obişnuiţi, care murmurau pe străzile Moscovei că *perestroika* s-a transformat în *katastroika*[252]. Liderul sovietic n-a înţeles că regimul comunist nu este reformabil. El a identificat corect problemele societăţii sale, dar, din pricina semnalelor trimise de sistemul său inuman, soluţiile au scăpat înţelegerii[253]. Din

[248] Vladimir Bukovski, *op. cit.*, p. 407.

[249] Robert Strayer, *op. cit.*, p. 110.

[250] Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 308.

[251] Pierre Miquel, *op. cit.* p. 526.

[252] Michael Ellman, Vladimir Kantorovich, *The Collapse of the Soviet System and the Memoirs Literature*, în *Europe-Asia Studies*, 49: 2/1997, p. 268.

[253] Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 721.

această perspectivă Zbigniew Brzezinski l-a caracterizat ca fiind *Omul marilor erori de strategie, iar, în perspectivă istorică, un personaj tragic*[254].

Desigur că, din perspectiva istoriei sovietice, el poate fi considerat astfel, însă trebuie subliniat şi faptul că, fără acţiunile sale politice, sistemul comunist ar mai fi supravieţuit o vreme. Între 1987 şi 1990, Gorbaciov realizase aproape un miracol politic. Alegeri pe bază de competitivitate, un Parlament real, care funcţiona, pusese capăt monopolului politic de partid şi crease o preşedinţie executivă puternică – toate fuseseră realizate în decurs de câţiva ani, cu acordul partidului şi fără reacţii negative violente[255]. Gorbaciov a fost, de fapt, artizanul uneia din cele mai semnificative revoluţii ale timpului său[256], *a făcut totul pentru a distruge puterea pe care i-o încredinţase o nomenklatură îmbătrânită şi închistată cu obstinaţie în ideile unei alte epoci. Şi a reuşit. Sistemul partidului unic a dispărut, aproape fără ciocniri şi fără violenţă, pentru a lăsa locul unei practici orientate spre principiile democraţiei*.[257] Numai că el n-a putut să se adapteze lumii pe care tocmai o crease. Nu lipsit de importanţă este faptul că, odată cu încercarea de liberalizare, în societatea sovietică apare un element care erodează efortul de reformare depus de Mihail Gorbaciov: spaţiile de micro-autonomie – viitoarele nuclee ale societăţii civile – care au scăpat controlului autorităţilor. Istoricul Mosche Lewin a fost primul care a sesizat apariţia şi, mai ales, importanţa elementelor societăţii civile în prăbuşirea comunismului în URSS.

Faptul că ceea ce se petrecea în societatea sovietică nu mai avea nici o legătură cu leninismul a fost înţeles rapid de o serie de lideri radicali printre care şi de Boris Elţîn. El a înţeles încotro se îndreaptă societatea, care sunt forţele politice, şi a acţionat. În acest moment *un lider politic*, *Mihail Gorbaciov*, care marcase profund evoluţia societăţii sovietice a sfârşitului de veac, părăsea scena şi intra în istorie un altul – *Boris Elţîn*.

---

[254] Zbigniew Brzezinski, *op. cit.*, p. 237.

[255] Robert Strayer, *op. cit.*, p. 113.

[256] Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 711.

[257] Andrei S. Graciov, *Naufragiul lui Gorbaciov. Adevărata istorie a destrămării URSS*, traducere de Mariana Ivănescu, Bucureşti, Editura Nemira, 1995, p. 11.

Sfârşitul comunismului în ţările satelit sau din aşa-zisul *imperiu sovietic exterior* a fost posibil şi datorită efectului pe care *glasnosti*-ul şi *perestroika* le-au avut asupra diplomaţiei sovietice. *Revoluţiile anului 1989 din Europa de Est n-ar mai fi putut avea loc* – în opinia lui J. F. Brown – *fără începuturile unei revoluţii în Uniunea Sovietică însăşi şi, mai ales, fără ceea ce a dus la o revoluţie în politica sovietică faţă de Europa răsăriteană*[258].

Experienţa istorică arată că atâta vreme cât la Moscova a fost un regim conservator, hotărât să-şi păstreze cuceririle de după cel de al doilea război mondial, nici o încercare – măcar de răsturnare/reformare a regimului comunist – nu a fost posibilă în ţările care au încercat acest lucru.

Situaţia a început să se schimbe din momentul în care s-a dezvoltat „o concepţie fundamental nouă cu privire la problemele internaţionale, sub denumirea de *noua gândire*"[259]. Aceasta a modificat radical şi relaţiile Est-Vest. Conceptul ideologic al luptei de clasă pe care se fundamenta comportamentul Moscovei în relaţiile internaţionale a fost înlocuit cu cel al interdependenţei mondiale[260]. Astfel că, Mihail Gorbaciov a admis că Uniunea Sovietică a mers în relaţiile internaţionale pe un drum greşit decenii în şir şi hotărăşte că a sosit momentul ca politica externă a Moscovei să nu mai aibă la bază principiile rezultate din tema luptei de clasă. În această nouă gândire se porneşte de la premisa că „în lumea interdependenţelor reciproce, progresul este de neconceput pentru orice societate care este izolată de lume prin frontiere statale de netrecut şi bariere ideologice"[261]. În cuvântarea rostită la 7 decembrie 1988, la ONU, Mihail Gorbaciov constată: „Lumea în care trăim astăzi se deosebeşte în mod radical faţă de ce era la începutul său şi chiar la jumătatea secolului

---

[258] J.F. Brown, *Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe*, Duke Univerity Press, 1991, p. 46, *apud* Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 105, nota 1.

[259] Mihail Gorbaciov, *Memoires*, Doubleday, London, 1996, p. 403, *apud* Martin McCauley, *op. cit.*, p. 172.

[260] Jean François Soulet, Sylvaine Guinde, *op. cit.*, p. 181.

[261] Mihail Gorbaciov, *Memoires*, p. 211.

nostru"[262] şi transformările petrecute în viaţa internaţională în ultimul timp „fac inutile încercările de a supraveghea de sus ţările din jur, impunându-le un model" de democraţie[263].

Este un semnal puternic pe care Moscova îl lansează şi prin care anunţa că era *Doctrinei Brejnev* a suveranităţii limitate îşi trăia ultimele zile. Pentru a aplica noua gândire în diplomaţia sovietică, M. Gorbaciov a schimbat vechea gardă crescută în diplomaţia epocii lui L. I. Brejnev. Îl înlocuieşte din fruntea Ministerului de Externe pe A. Gromîko cu Eduard Şevardnadze – un om fără experienţă diplomatică, dar strâns ataşat de *new thinking*. „Ca şi Gorbaciov şi ceilalţi susţinători ai *perestroikăi*, Şevardnadze considera că există o corelaţie strânsă între politica externă şi politica internă, mai ales în ceea ce priveşte eliminarea fricii ca bază a regimului, în ţară şi în Europa de Est. Când, de exemplu, disidentul polonez Adam Michnik l-a întrebat pe Şevardnadze de ce s-a schimbat politica sovietică, el a replicat: „De ce s-au schimbat relaţiile noastre cu alte ţări? Pentru că s-a schimbat relaţia cu propriul nostru popor"[264].

Mc Cauley relatează un fapt interesant, petrecut în decembrie 1987. Gorbaciov vizita Washington-ul. În ultima zi a vizitei, pe 10 decembrie, tocmai când se îndrepta spre Casa Albă, i-a spus şoferului să oprească, a coborât din maşină şi a început să discute cu oameni de pe stradă. „A fost încântat de căldura şi emoţia cu care l-a întâmpinat mulţimea". Comentează, în continuare, autorul: „Se poate spune că gorbimania s-a născut în decembrie 1987, la Washington. Pe măsură ce lucrurile tindeau să se complice pe plan intern, ele înfloreau pe plan extern". Identificăm aici nu atât o cauză a eşecului reformei pe care a promovat-o Gorbaciov, cât un efect al ei. La un moment dat, problemele externe au precumpănit pe agenda fostului lider sovietic. Nu a realizat faptul că era necesar ca reforma

---

[262] *Ibidem*, p. 213.

[263] *Ibidem.*

[264] *Gazeta Wyborcza*, 27-29 octombrie 1989, *apud* „At Cold War's End: U.S. Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989-1991", https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/at-cold-wars-end-us-intelligence-on-the-soviet-union-and-eastern-europe-1989-1991/art-1.html accesat la 28 iulie 2016.

să reușească mai întâi pe plan intern, iar rezultatele din acest registru să se reflecte pe cel extern. Dezechilibrul dintre cele două agende nu a fost un punct de plecare, ci o rezultantă. Gorbaciov şi-a dat seama de eşecul în plan intern. Atunci, recursul la agenda externă a reprezentat un gen de compensare. *Era pretutindeni sărbătorit,* adaugă McCauley*, de parcă ar fi fost prima ființă umană venită de pe planeta Marte*[265]. Nu este nici un fel de îndoială că asemenea manifestări erau sincere, exprimau sentimente de apreciere adevărată față de liderul care a încercat să reformeze sistemul. O asemenea revărsare de bucurie venea în întâmpinarea unei sensibilități din ce în ce mai pronunțate a liderului de la Kremlin, care simțea că pe plan intern eşuase. De aceea, putem vorbi despre capcana vizitelor şi primirilor externe, despre entuziasmului extern. O capcană psihologică, nu atât întinsă de cineva, cât mai ales căutată de Gorbaciov, ca formulă compensatorie. Era expresia utilizarii unor mijloace şi tehnici de influențare a opiniei publice învechite şi ineficiente. Abia după încheierea războiului rece au renunțat la acestea.

[265] Mihail Gorbaciov, *Memoires*, p. 116.

II. ROMÂNIA SOCIALISTĂ ŞI ŞOCUL GEOPOLITIC AL INTRĂRII SOCIETĂŢII ÎN POST-MODERNITATE. DRUMUL SPRE REVOLUŢIA DIN DECEMBRIE 1989

Astăzi cele mai multe din explicaţiile pe care istoricii şi analiştii politici le aduc pentru prăbuşirea regimurilor politice sunt de natură ideologică şi strategică. Dispariţia regimurilor comuniste, în general, şi în România în special, s-a datorat multor factori printre care şi proiectarea viitorului societăţii într-un tipar teoretic şi doctrinar care nu numai că avea o caracteristică majoră a dogmatismului, dar era depăşit din toate punctele de vedere. La acesta s-a adăugat şi incapacitatea – pe de o parte a teoreticienilor, iar pe de alta a liderilor politici – de a sesiza limitele acestui model de dezvoltare a societăţii. La jumătatea deceniului opt, Gorbaciov observa cu stupoare că, spre deosebire de Occident, unde se declanşase deja revoluţia *cip*-urilor, în Uniunea Sovietică, şi, astfel, în întregul lagăr comunist, viaţa economică continua să pivoteze în jurul industriei grele[1]. Regimurile socialiste, ca formă de guvernare a societăţii mai funcţionau, încă, pe resursele de organizare şi funcţionare ale unui model de societate caracteristic epocii industriale de sfârşit de secol XIX şi începutul celui următor. În Occident acesta era depăşit de câteva decenii. Disfuncţionalităţile unui asemenea model, ce funcţiona în sistemul socialist, erau agravate de creşterea interdependenţelor economice la nivel mondial şi accelerarea proceselor globalizării[2].

[1] Lucian-Ştefan Dumitrescu, *Efectele sociale ale neoliberalismului. Doctrina şocului în Rusia, China şi România*, în „Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XXII, nr. 5–6, Bucureşti, 2001, p. 526.

[2] A se vedea Carl Davidson, Ivan Handler, Jerry Harris, *The promise and*

În deceniile şapte şi opt, Occidentul intră într-un „nou val al civilizaţiei", care a modificat fundamental societatea, începând cu familia, educaţia, modul de viaţă, formele de socializare şi raporturile dintre generaţii. A afectat însăşi modul de gândire, arta, credinţele şi, nu în ultimul rând, organizarea şi funcţionarea economiei, administrarea politicii interne şi externe a statelor. La începutul deceniului opt al secolului trecut, Daniel Bell a definit toate aceste schimbări prin conceptul de *societate post-industrială*[3]. În acest tip de societate cunoaşterea devine principal motor al progresului social şi bază pentru luarea deciziilor. Schimbările produse în etapa post-industrială au cuprins diverse domenii ale societăţii, care au reflectat parţial o „ruptură fundamentală cu trecutul"[4].

Dezvoltând cercetările şi continuând observaţiile lumii în tranziţia sa către post-industrialism, Daniel Bell ajunge la concluzia că se poate trece la un alt tip de societate fără revoluţie socială, punând sub semnul întrebării teoria marxistă a schimbării de regim politic, care afirma că trecerea societăţii capitaliste la o nouă formă de organizare – cea socialistă într-o primă fază, apoi la comunism – se poate face doar pe cale revoluţionară[5].

Cum au reacţionat statele din fostul „lagăr" socialist? Răspunsul a fost dat de eşecul reformei din URSS. *Perestroika* lui Mihail Gorbaciov, care s-a dorit a fi un răspuns la şocul geopolitic al intrării economiei în faza post-industrială, s-a transformat foarte rapid în *katastroika*[6]. În România, Nicolae

peril of the „third wave" socialism and democracy for the 21st century, http://www.nathannewman.org/EDIN/EDINlist/.left/CoC/.dandi/.di7/.di7.4.html accesat la 28 iulie 2016.

[3] Daniel Bell a utilizat termenul în interviul *Big Challenge: 'Creation of a Genuine National Society,'* apărut în U.S. News and World Report, July 5, 1976 şi l-a mentionat, în treacăt, în articlolul *Teletext and Technology: New Networks of Knowledge and Information in Post-Industrial Society*, apărut în Encounter no. XLVII, June 1977, pp. 9-29, citat de profesorul Victor Ferkiss de la Georgetown University, online http://www.forschungsnetzwerk.at/downloadpub/ferkiss.pdf accesat la 28 iulie 2016.

[4] J.W. Van Deth, *Introduction: The Impact of Values*, in: J.W. Van Deth and E. Scarbrough eds., The Impact of Values, Oxford University Press, Oxford, p. 1.

[5] A se vedea şi Howard Brick, *Daniel Bell and the Decline of Intellectual Radicalism: Social Theory and Political Reconciliation in the 1940s,* The University of Wisconsin Press, 1986, pp. 73-79.

[6] Constantin Hlihor, *România căderea comunismului,* pp. 63-65.

Ceaușescu și regimul său au refuzat să încerce a înțelege, măcar, ce se întâmplă în lumea cu care proclama că se află în competiție, Occidentul. Paradoxal, la nivelul dezbaterilor de idei în mediul intelectual, problemele ridicate de revoluția în cunoaștere și intrarea societății într-o nouă fază a dezvoltării, lucrurile nu stăteau la fel. Au fost publicate mai multe lucrări pe aceste probleme în Editura Politică, Colecția *Idei contemporane*, inclusiv cartea lui Alvin Toffler, *Șocul Viitorului*.

Transformarea produsă în nucleul civilizației occidentale nu a fost o surpriză pentru oamenii de știință preocupați în a descifra tainele evoluției societății umane pentru viitorul mai apropiat sau mai îndepărtat. De altfel, pentru societatea de tip industrial sau a celui de-*al doilea val* al civilizatiei – cum a fost aceasta definită de Alvin Toffler –, modelul de organizare și funcționare a fost analizat de filosofi și sociologi[7]. Karl Marx, de exemplu, a propus o teorie a unei societăți ideale sub formă de socialism și comunism ca sinteză finală, rezultată din lupta socială dintre proletariat și burghezie, care presupunea schimbări radicale în societatea capitalistă. Max Weber, pe de altă parte, a studiat dinamismul eticii protestante care a influențat viața societăților occidentale pre-industriale și, ulterior, răspândirea semințelor capitalismului și a industrialismului. Într-o lume în schimbare, societatea occidentală – spre deosebire de lumea comunistă –, nu s-a oprit la Weber, ci a purces la elaborarea unor noi teorii sociale, adaptate la noua realitate. În acest context, ideile unor gânditori precum Alvin Toffler, Francis Fukuyama, Marshall McLuhan sau Jean Baudrillard au reușit să pătrundă în *mainstream*-ul societăților lor și să devină factor al schimbării și perfecționării.

II.1. Societatea capitalistă a celui de-al treilea val tofflerian versus societatea socialistă multilateral dezvoltată

Pentru a înțelege de ce întârzierea modernizării economice, atât de mult clamată de propaganda regimurilor

[7] A se vedea pe larg, Toffler, Alvin. 1971. *Future Shock.* (Bantam edition). New York : Bantam Books. Toffler, Alvin. 1981. *The Third Wave*. New York : Bantam Books. Toffler, Alvin. 1991. *Powershift: Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21st Century*. New York : Bantam Books. Toffler, Alvin & Toffler, *Heidi*. 2006. *Revolutionary Wealth.* New York,Alfred A. Knopf.

comuniste, a fost un şoc geopolitic, care a condus la dispariţia sistemelor de guvernare bazate pe teoria şi ideologia comuniste, este necesară o analiză comparativă a modului cum cele două sisteme au reacţionat la „şocul viitorului". Potrivit unuia din cei mai cunoscuţi şi citaţi specialişti în analiza trecerii de la societatea industrială la cea post-industrială, Alvin Toffler, capitalismul şi socialismul reprezintă, de fapt, două faţete ale aceluiaşi sistem, ambele fiind nişte creaţii ale civilizaţiei industriale[8]. El distinge, de asemenea, câteva atribute definitorii ale societăţii de tip al *doilea val* care se regăsesc atât în capitalism, cât şi în socialism: *standardizarea, sincronizarea, concentrarea, masificarea, centralizarea şi sistematizarea.* Sistemul educativ al societăţii industriale a funcţionat ca o „fabrică de oameni" necesari funcţionării acestui tip de societate: îi forma pe tineri în spiritul punctualităţii şi al disciplinei, pregătindu-i pentru o muncă repetitivă în standarde de tip precizat atât pentru fabrici şi uzine, cât şi pentru munca de birou în administraţie sau alt tip de instituţie publică. Pentru a asigura ordinea, elitele civilizaţiei de tip al *doilea val* au orchestrat o omogenizare a societăţii, orice manifestare de imprevizibil fiind privită ca factor destabilizator al economiei şi administrării societăţii. Astfel, viaţa omului modern a devenit atât de previzibilă, încât un grup de cercetători a fost în stare să alcătuiască o listă cu toate ocupaţiile posibile pe care le poate avea un individ, de exemplu: să schieze în munţi, sau să viziteze o grădină zoologică.

Întru-un anume punct al modelării modernităţii, cele două sisteme sociale se despart definitiv deşi, ambele îşi propuneau să realizeze o abundenţă de bunuri şi servicii şi o nivelare a consumului. Este momentul în care economia capitalistă schimbă însăşi natura activităţii economice creatoare de plusvaloare. Activitatea oamenilor la locul de muncă devine consum de informaţie şi cunoştinţe create de alţi oameni. În producţia materială, dominantă devine munca intelectuală şi nu cea fizică. Se stabileşte şi un nou tip de libertate, ce nu se mai bazează pe proprietatea asupra bunurilor materiale, ci pe

[8] Apud, Marcel Gherman, *Alvin Toffler şi Al Treilea Val,* în „Contrafort", Revistă de literatură şi dialog intelectual, nr. 11-12, pp. 205-206, noiembrie-decembrie 2011.

proprietatea asupra informației și a cunoștințelor, care sunt inseparabile de om. Expansiunea serviciilor devine emblemă a unei noi societăți[9]. Economia socialistă continuă pe același drum al dezvoltării de tip extensiv. În aceste condiții, se obțin realizări notabile în unele domenii, nu și modernizarea de tip occidental. Claude Karnoouh, referindu-se la acest aspect, constata că „într-adevăr, aspectul exterior al orașelor, al satelor, al zonelor industriale nu pledează pentru existența modernității, așa cum o cunoaștem pe alte meridiane"[10], dar nu accepta în mod explicit și ideea că modernitatea socialistă a fost un eșec, că această perioadă a fost una a *glaciațiunii* istorice[11]. Evidența nu poate fi ocolită nici de Claude Karnoouh, care trebuie să accepte până la urmă că, deși „democrația de masă comunistă a pregătit într-adevăr democrația de masă parlamentară și consumeristă (...) puterea comunistă a rămas multă vreme marcată de trăsături care, raportate la modernitatea târzie, țineau deja de arhaism"[12].

Procesul de instituire a modernității nu se realizează de la sine. Este nevoie de o elită modernizatoare[13] și de o strategie, rezultat al unei proiecții a idealului social și național pe care această elită să o elaboreze și să acționeze pentru înfăptuirea ei în practica socială[14]. Din acest punct de vedere, elita comunistă nu a dus lipsă de asemenea instrumente, ci din contră, au fost deseori schimbate fără ca precedenta strategie să se fi și înfăptuit. De remarcat în această privință – lansarea strategiei de edificare a societății multilateral dezvoltate, fără ca societatea românească să atingă și stadiul de țară dezvoltată![15]

---

[9] Petru Rumleanschi, *Societatea postmodernă: probleme filosofice și metodologice actuale,* Acad. de Studii Econ. a Moldovei, Chișinău, 2005, p. 8.

[10] Claude Karnoouh, *Comunism/postcomunism și modernitate târzie*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 37.

[11] *Ibidem*.

[12] *Ibidem*, p. 41.

[13] Constantin Schifirneț, *op. cit*., în *loc. cit.*

[14] Adrian Năstase, *România europeană. Un proiect politic social-democrat,* prefață de Christoph Zöpel, București, Editura MondoMedia, Institutul Social Democrat „Ovidiu Șincai", 2007, p. 81.

[15] Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010),* Iași, Editura Polirom, 2010, pp. 392-400.

Elita comunistă, ca agent al modernizării, nu a fost capabilă să înțeleagă comandamentele epocii în care trăia. Adrian Năstare consideră că, „în ciuda faptului că regimul politic comunist și societatea socialistă din România au exprimat opțiunile politice și ideologice de natură hegemonică ale fostei URSS, comunismul românesc a cunoscut și influențe ale proiectului de modernizare de tip european, precum și ale proiectului integrării în civilizația Europei Occidentale”[16]. Cercetând impactul acestor influențe asupra societății române, în ansamblul ei, Adrian Năstase ajunge la concluzia că „nici Nicolae Ceauşescu, nici Partidul Comunist Român nu erau instrumente adecvate ale modernizării României”[17], deoarece în punctul terminus al regimului socialist, care a fost Decembrie 1989, România era „departe de a fi o societate modernă și dezvoltată, în adevăratul sens al noțiunilor”[18].

Politologul Vladimir Pasti merge chiar mai departe, deoarece este de părere că, în fapt, a fost o confruntare de proiecte ale modernizării în cadrul elitei comunismului românesc. O parte a acestei elite susținea modelul industrializării tradiționale, iar cealaltă, pe cel al industriei noilor tehnologii informatice[19]. A existat, oare, în realitate o asemenea dezbatere în societatea română? Dacă am răspunde afirmativ, nu am putea să ne explicăm decalajul enorm dintre modernitatea occidentală și cea a societății române pentru perioada de sfârșit a secolului al XX-lea. Pentru a înțelege de ce regimul socialist din România nu a putut să facă față *șocului* apariției societății post-moderne este nevoie să aruncăm doar o scurtă privire în istoria românilor din ultimile două secole. Dezbateri de idei au existat, început de reforme la fel. Ce nu s-a reușit? Finalizarea reformelor începute!

Referindu-se la modul cum în istorie societatea românească s-a raportat la nevoia modernizării ei, profesorul Bogdan Murgescu ne avertizează că „De circa două secole, Europa, înțeleasă în dimensiunea ei de arhietip al Occidentului

---

[16] Adrian Năstase, *op. cit.,* p. 73.

[17] *Ibidem* p. 74.

[18] *Ibidem*, p. 76.

[19] Vladimir Pasti, *op. cit*., p. 233, nota 1.

dezvoltat, a fost elementul principal de referință pentru societatea românească, obiect al unor acțiuni complexe, mergând de la admirație până la teamă și respingere”[20]. A făcut elita comunistă o excepție de la istorie atunci când a trebuit să facă față *șocului* trecerii omenirii în post-modernitate?

Nevoia modernizării societății române a fost sesizată și aplicată, cu unele limite, încă din perioada domniilor fanariote. Apare, apoi, ca o cerință înscrisă într-o serie de documente și memorii adresate marilor puteri, care își disputau interesele geopolitice la Gurile Dunării, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la mijlocul secolului al XIX-lea. Perioada *Regulamentelor Organice*, dar mai ales domnia lui Alexandru Ioan Cuza, au fost propice aplicării unor reforme care au modernizat instituțiile politice și publice și au pus bazele reformelor modernizatoare în domeniile economic și social, aplicate în timpul regalității moderne.

În spațiul public, nevoia de reformare și modernizare a societății românești a fost enunțată, printre alții, de Dinicu Golescu și de Petrache Poenaru, încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. După o călătorie întreprinsă în anii 1824-1826, în Austria, Germania și Elveția, Dinicu Golescu constata că societatea românească, în raport cu țările vizitate, era în afara timpului istoric european din cauza relei organizări politice și economice[21]. Petrache Poenaru constata, la rândul său, că omenirea a intrat într-o „epocă de întrecere generală pe stadiul progresului” și că popoarele europene „au pus condiție de nimicire pentru oricare popul (care) va rămânea în nemișcare, în mijlocul înaintării obștești”[22].

Primele strategii de modernizare a societății românești apar odată cu instituționalizarea partidelor politice după modelul occidental, în ultima parte a secolului al XIX-lea. Liberalii vedeau realizarea modernității prin transpunerea în societatea românească a instituțiilor politice, sociale și economice de tip occidental, prin eforturi naționale. Conceptul

---

[20] Bogdan Murgescu, *op. cit*., p. 15.

[21] Dinicu Golescu, *Scrieri*, Ediție Mircea Anghelescu, București, Editura Minerva, 1990, citat de Bogdan Murgescu, *op. cit*., p. 15.

[22] Citat în Bogdan Murgescu, *op. cit*., p. 16, nota 7.

prin noi înşine a fost deviza modernizatoare formulată de I.C. Brătianu, prin care se propunea valorificarea tuturor resurselor şi energiilor naţionale pentru dezvoltarea societăţii româneşti. Pentru aceasta, trebuia ca poporul să fie eliberat de orice servitute şi să i se acorde drepturi politice, inclusiv a celui de vot universal, pentru a putea participa la conducerea democratică a ţării. Pe lângă agricultură – pe care o considerau aptă de dezvoltare prin crearea unor instituţii de credit –, liberalii se pronunţau pentru intervenţia statului în accelerarea procesului de dezvoltare a industriei naţionale[23]. Conservatorii promovau un model de modernizare opus liberalilior şi considerau imitarea structurilor modernizatoare ale Occidentului drept impunerea unei forme fără fond. *Fondul* era reprezentat de realitatea istorică a societăţii româneşti, iar prin *formă* se înţelegeau ideile şi instituţiile apărute în Occident, pe care liberalismul voia să le implanteze în mediul românesc. Conservatorii vedeau o neconcordanţă între structura socială tradiţională românească şi instituţiile nou-create, după modelul occidental[24].

Aceste strategii şi proiecte de modernizare nu au produs şi rezultatele dorite în realitatea societăţii române, deşi sunt istorici care „consideră că bilanţul secolului al XIX-lea a fost extrem de pozitiv pentru România. Unii dintre ei nu ezită chiar să considere că aceasta a fost *Vremea Renaşterii* sau *Trezirea naţională*"[25]. În timp ce Occidentul se moderniza sub impactul revoluţiei industriale, România parcurgea un traseu de evoluţie specific unei periferii a Occidentului în plină ascensiune pe toate planurile[26]. Cum putea societatea românească să intre în procesul modernizării economice occidentale ce se petrecea la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, dacă românii care trebuiau să trăiască şi să acţioneze în spiritul revoluţiei industriale nu aveau acces la educaţie şi pregătire profesională în spiritul epocii occidentale? Putea o societate

[23] Bogdan Murgescu, *op. cit*., p.108.

[24] Claude Karnoouh, *Comunism/postcomunism şi modernitate tîrzie*, Iaşi, Editura Polirom 2000, p. 37.

[25] *Ibidem*.

[26] Daniel Chirot, coord., *Originile înapoierii în Europa de Est. Economie şi politică din evul mediu pînă la începutul secolului al XX-lea*, Bucureşti, Editura Corint, 2004, p. 32.

profund analfabetă să intre pe drumul modernizării? În afara câtorva excepții, „România nu au avut, de fapt, un sistem de educație până la jumătatea secolului al XIX-lea. Gradul de alfabetizare va crește de la 22% în 1899, la 39,3% în 1912 și, pentru ansamblul «României Mari», la 57% în 1930”[27]. Alfabetizarea completă și un învățământ gratuit, care să asigure un nivel ridicat de educație, avea să se întâmple abia în perioada regimului comunist[28]. Dar, izolarea internațională impusă de elita comunistă a făcut ca știința și cercetarea românească să nu poată să se înscrie pe orbita competiției declanșate de revoluția informațională.

Liderii partidului comunist, deși clamau în discursul public racordarea învățământului și cercetării românești la cuceririle științei[29], nu au înțeles că odată cu această revoluție investiția în învățământ și cercetare are o rată ridicată de rentabilitate economică și socială. Anumite măsuri luate la nivelul sistemului de învățământ din România în perioada comunistă, au avut, inițial, caracter inovator – prelungirea duratei obligatorii de școlarizare până la 12 ani, stabilirea unei legături strânse între școală și producție. Aceste măsuri și-au pierdut, însă, din caracterul inovator, pe de o parte pentru că au fost impuse și condiționate politic, iar pe de altă parte pentru că nu au avut ca principal obiectiv unul de natură educațională – creșterea sau ameliorarea performanțelor școlare, a competențelor, deprinderilor, abilităților, creativității indivizilor –, ci unul de natură politică: sistemul de învățământ trebuia să contribuie la formarea „omului nou” devotat și supus regimului de dictatură[30].

După 150 de ani în care în spațiul românesc au circulat idei, programe și strategii ale modernității, constatăm că nici astăzi nu există un anume domeniu care să prezinte toate caracteristicile modernității pe care le găsim în societatea

[27] Vintilă Mihăilescu, *Istoria României: noul val?* Online http://www.contributors.ro/cultura/istoria-romaniei-noul-val/

[28] Bogdan Murgescu, *op. cit*., pp. 385-386.

[29] Gabriela Neagu, *Inovația în învățământ*, în „Calitatea vieții. Revistă de politici sociale”, Anul XX, Nr. 1–2, 2009, Editura Academiei Române, pp. 110-122.

[30] *Ibidem,* p. 119.

occidentală. Explicațiile și justificările istoricilor, dar nu numai ale acestora, sunt extrem de diverse[31]. Când nu este luată în calcul varianta dependenței politice și economice față de un anume imperiu care nu era înscris pe linia modernității, cum au fost cele otoman și țarist, se invocă dominația unui centru de putere care a împiedicat, uneori în forme brutale, modernizarea societății românești. Profesorul și sociologul Constantin Schifirneț explică eșecul modernității române prin faptul că „Românii au evoluat în alt spațiu cultural, cu alte reguli economice și sociale în raport cu nordul și vestul Europei. În schimb, modernizarea României este caz particular al emancipării societăților periferice din spațiul european. Dacă în Occident au existat centre unde ideile moderne puteau germina și se puteau dezvolta în plenitudinea lor, idei care apoi au fost universalizate, în Estul Europei pregnantă a fost dependența de spațiul imperial, potrivnic acceptării alternativelor de putere și influență"[32]. Au fost intelectuali, cum este cazul lui Ștefan Zeletin, care nu au considerat modernitatea societății românești un eșec, ci mai degrabă un proiect nefinalizat. Acesta era de părere că nu „...toate neamurile europene au trebuit să săvârșească această trecere de la viața pastorală agricolă la viața capitalistă. Dar națiunile europene au săvârșit această tranziție în vreo șapte veacuri, pe când românii au îndeplinit-o în patru decenii. Trebuie să fie cineva destul de ros la școala istoriei spre a-și putea da bine seama ce înseamnă asemenea bruscă adaptare la un mod diametral opus de viață. În adevăr, puterea noastră de adaptare la nevoile regimului capitalist este unică în dezvoltarea statelor moderne: ea are toate proporțiile unui miracol psihologic"[33].

Elita românească din ultimile două secole a stat sub semnul inadecvării la realitatea contemporană. Din această cauză, reacția și răspunsul la șocurile geopolitice ale modernității au fost, la rândul lor, inadecvate. Această inadecvare este dată, în primul rând, de „incapacitatea de a percepe complexitatea

---

[31] Bogdan Murgescu, *op. cit*., pp. 109-111.

[32] Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială*, în Sociologie Românească, volumul VII, nr. 4, 2009, p. 87.

[33] Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul,* București, 1992, p. 47.

realității (understanding reality)"[34]. Este una dintre explicațiile care răspund la întrebarea de ce această elită nu şi-a asumat un rol activ, de agent al modernizării societății, deşi, în discursul public nu sunt puține personalitățile politice care au vorbit despre necesitatea modernizării[35]. Câteva exemple par a fi concludente şi vom începe cu unul dintre făuritorii României moderne, liberalul I. C. Brătianu. Acesta declara, la 10 ianuarie 1861, în Adunarea Deputaților: „Eu, Domnilor, am fost în străinătate, am vorbit cu capitalişti, am tratat chiar cu dânşii şi mi-au zis că până nu vom avea instituții care să le dea garanții tranzacțiunilor, ei nu vor veni să-şi verse capitalurile aici"[36]. Acest tip de discurs îl auzim în spațiul public şi astăzi. De ce? Liderul conservatorilor, P.P. Carp, declara în şedința Adunării Deputaților, din 14 aprilie 1895, cu prilejul dezbaterilor pe marginea Legii minelor, considerată a fundamenta procesul modernizării: „Cerințele moderne se impun; degeaba voim noi să menținem un trecut, oricât de glorios ar fi el. Trecutul s-a dus. Degeaba voim să închidem uşile aspirațiunilor moderne, căci viitorul se impune de la sine şi devine prezent"[37]. Au trecut aceste idei din discursul politic în practica guvernării? Apare iarăşi întrebarea de ce?

Explicații pot fi multe, însă una pare a fi o linie de continuitate în istoria modernă şi contemporană a românilor. A existat o adevărată prăpăstie între elita politică, care administra țara în interes propriu, şi societatea română, care era lăsată în voia sorții. Grija pentru problemele societății române era foarte mare doar în perioada alegerilor. *Discursul electoral* în perioada regimurilor politice democratice şi în *propaganda* comunistă era plin de promisiuni care niciodată nu s-au materializat în politicile de guvernare. În campaniile electorale ale ultimei sute de ani din istoria României au fost lansate cele mai frumoase şi îndrăznețe proiecte de modernizare a

[34] Radu Baltasiu, *Modernități fracturate: 1944-1989. 1990-2009. Elitele, România şi „Europa",* în *Etnosfera*, nr. 4, 2009, pp. 1-20.

[35] Prof. univ. dr. Gheorghe Iacob, *România în secolul XX. Politică şi societate*, Partea I, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Facultatea de Istorie, Curs Invățământ la distanță 2015-2016, pp. 46-60.

[36] Apud, prof. univ. dr. Gheorghe Iacob, *op. cit*., p. 51.

[37] *Ibidem.*

societății românești. Proasta guvernare și corupția, manifeste în administrația publică de la primul om în stat – fie că fost monarh sau președinte de republică – până la primarul din ultimul cătun, au fost pe lângă alte obstacole factorii care au împiedicat accesul deplin al României la modernitate.

Aceste câteva exemple din perioada lungă a istoriei românilor ne arată că această „boală" a incapacității elitei de a moderniza corpul social, nu este una specifică doar elitei comuniste. Aceasta a fost parte a elitei politice din toate timpurile și nu a putut fi eradicată, deși, ea a fost cunoscută și blamată public. O mărturisire cutremurătoare a domnitorului Grigore Alexandru Ghica (mai 1849 - octombrie 1853 și octombrie 1854 - 3 iunie 1856) ne arată de ce nu a fost posibil ca societatea românească a primei jumătății de secol XIX să se înscrie pe orbita modernității europene: „Cu rușinea mea mărturisesc că, în timp de șase ani, cât am guvernat Moldova, am făcut o mulțime de nedreptăți și de nelegiuiri. Însă ce era eu să fac, când eram în înrudire și amiciție cu toți boierii? Cum era să nu pun eu ministru pe vărul meu, logofăt mare, pe cuscrul meu, postelnic, pe fiul meu, președinte al divanului, pe cumnatul meu, ispravnici, pe nepoți și pe amici, privighetori și polițai, pe oamenii acestora. Și dacă vreunul dintre ei nedreptățea pe oameni, dacă ei condamnau pe nevinovați, dacă răpiau fățiș onorul și averea cuiva, ce era să fac eu? Puteam să fiu eu întotdeauna drept? Dacă-i depărtam din funcție, trebuia să rânduiesc pe alții tot ca dînșii, pentru că Regulamentul Organic nu-mi permitea să pun pe oricine cu merite"[38].

Și Mihai Eminescu, deși făcea o critică de pe poziția ideologiei conservatoare în luptă directă cu liberalismul, constata că între discursul despre modernizare și realitatea politică a guvernanților este o prăpastie. Într-un articol apărut în ziarul *Timpul* din data de 16 mai 1881 afirma că „Trăim într-o țară ciudată, și nu e zi în care să nu putem repeta, când cu mâhnire, când cu indignare: ca la noi la nimeni! Multe am văzut, multe am îndurat de când avem fericirea să vedem la cârma țării pe oamenii marelui partid (liberal, n. C.H.) care promiteau să

[38] Apud, Vintilă Mihăilescu, *op. cit*., în *loc. cit*.

aducă în această țară mult încercată Domnie a Virtuții. Acei oameni, atât de mult s-au obișnuit a striga că ei sunt țara și numai ei, încât în cele din urmă au început s-o creadă și, căutând imaginea națiunii în acea oglindă mincinoasă în care nu se văd decât diurne, gheșefturi, recompense, misiuni, cumul, etc., strigă cu mirare: În țara asta nu sunt oameni cinstiți!"[39]

La aproape trei sferturi de veac după constatările făcute de Eminescu, omul politic și economist de renume internațional Mihail Manoilescu făcea aproximativ aceleași constatări. În memoriile sale acesta indica aproape toți factorii subiectivi care au împiedicat modernizarea economică și socială a României interbelice: „Eu cred că dacă România ar ajunge într-o zi, printr-o minune, să se curețe de toate păcatele și scăderile clasei ei politice conducătoare și dacă s-ar dezbăra, ca prin farmec, de egoism, de intrigă, de corupție, de incompetență și de disprețul față de mase, totuși, chiar și atunci, țara tot n-ar putea merge bine, dacă oamenii noștri politici nu s-ar lepăda și de neseriozitate! Să numești în posturile publice cele mai grele prieteni de masă; să avansezi funcționari incorecți pentru că au intervenit în favoarea lor doamne irezistibile; să împarți fondurile publice la ziariștii care te adulează; să treci în Parlament legi alcătuite de funcționarii tăi și pe care tu nici măcar nu le-ai citit; să periclitezi, pentru o glumă bună urmată de aplauze, un interes de stat, să vii în fruntea unui departament atunci când nimic nu te cheamă acolo ca să primești audiențe prelungite cu o notă galantă; să accepți la inspecțiile făcute în țară ca subalternii să-ți aranjeze mese ce încep ca un banchet oficial și sfârșesc ca un chef de mahala, iată atâtea și atâtea forme de neseriozitate care pot părea anodine dar care, în realitate, sapă în chip nevăzut prestigiul conducătorilor față de mulțimea ce vede și înțelege totdeauna mai mult decât îngăduie distanța la care este ținută"[40].

A fost modernizarea economică a României din

[39] George Georgescu, *Eminescu analist politic: „Trăim într-o țară ciudată"*, în *Observatorul*, 29 mai 2007, http://www.observatorul.com/articles_main.asp?action=articleviewdetail&ID=5487

[40] Mihail Manoilescu, *Memorii,* vol. I, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 77.

perioada intrebelică un succes? La această întrebare istoriografia românească nu are răspunsuri satisfăcătoare. În perioada regimului comunist istoricii au analizat evoluția societății, prin ochii ideologiei marxiste a luptei de clasă, şi din acest punct de vedere tot ceea ce a făcut burghezia română a fost negativ şi împotriva clasei muncitoare[41], iar după 1989 epoca interbelică este tratată ca un fel de „epocă de aur"[42]. Deşi sunt şi exegeze care nu recurg la asemenea mitizări, ideea generală care transpare din cercetarea istorică a ultimului sfert de veac este că performanța economică a României a fost remarcabilă. Analiza statistică a unor indicatori sintetici ai evoluției economice şi sociale din perioada interbelică ne arată, însă, o cu totul altă realitate[43]!

Cercetări recente pe marginea intrării României în modernitate şi a decalajelor sale economice în raport cu Occidentul ne arată că: „Atât înainte de 1914, cât şi în perioada interbelică, România era o societate preponderent rurală, cu peste trei sferturi din populație locuind la țară şi lucrând în agricultură. Statul era slab şi prădat de grupurile de interese. Bunurile publice erau rare şi distribuite inegal. Majoritatea populației rurale trăia în sărăcie şi cu acces foarte limitat la beneficiile modernizării (alfabetizare, îngrijire medicală, progres tehnologic etc)"[44]. Asemenea majorității celorlalte țări din Europa de Sud-Est, la sfârşitul perioadei interbelice România era prinsă în capcana subdezvoltării. Perspectivele de dezvoltare erau stânjenite de suprapopularea rurală, productivitatea agricolă scăzută, oportunități limitate de dezvoltare pentru industrie şi perspective geopolitice sumbre, în combinație

---

[41] Ioan Scurtu, *Istoria Românilor de la Carol I la Nicolae Ceauşescu*, Bucureşti, Editura Mica Valahie, 2011, p. 14.

[42] Bogdan Murgescu, *op. cit.,* p. 212.

[43] A se vedea pe larg, Bogdan Murgescu, *op. cit*., pp. 214-250; Gheorghe Iacob, *op. cit.,* pp. 60-89; Victor Axenciuc, *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă,* Bucureşti, Editura Fundației România de mâine, 1997, pp. 393-427.

[44] Daniel Dăianu, Bogdan Murgescu, *Încotro se îndreaptă capitalismul românesc. O pledoarie pentru reforme, instituții incluzive şi o Uniune Europeană mai funcțională*, mai 2013, p. 2, http://www.fes.ro/media/publications/pdf/Incotro_Capitalismul_RO_WEB.pdf accesat la 11 august 2016.

cu tensiuni sociale crescânde și instituții corupte. După cum au susținut unii experți străini, „România avea nevoie de un «mare imbold» pentru «a realiza modernizarea»”[45].

Acestea sunt foarte pe scurt evoluțiile modernității românești, mai ales în plan economic, până la momentul în care în România a fost instaurat regimul totalitar de stânga. A pune pe seama regimului comunist toate cauzele care au menținut decalajul dintre modernitatea societății românești și cea a societății occidentale este o explicație care s-ar încadra în logica istoriografiei comuniste, dar cu alte explicații – cum s-ar fi exprimat regretatul academician Florin Constantiniu. A accepta ideea că societățile socialiste au ființat în afara modernității este total neproductiv pentru înțelegerea regimurilor comuniste. A existat o anume modernitate pe care unii specialiști o definesc „târzie”[46] sau „modernitate socialistă”. Acest tip de modernitate „was a high degree of correspondence with certain general principles of Western modernity such as secularisation, the claim for universal validity of ideas and the conviction of the transformability of society, people and nature, combined with an emphasis on both the sciences and the communist worldview”[47].

Activitatea elitei comuniste în sensul modernizării societății românești a pornit de la o serie de realități sociale și economice ale unei Românii care ratase, la începutul secolului al XX-lea, modernitatea specifică celui de-*al doilea val*. La acest fapt trebuie adăugate pierderile economice din perioada celui de-al doilea război mondial[48], ale anilor imediat următori încheierii conflagrației mondiale, când România a fost supusă

---

[45] *Ibidem,* p. 3.

[46] Claude Karnoouh*, Spre Lumea a Treia sau marșul modernității tîrzii în Europa de Est,* www.idea.ro/revista/?q=ro/node/40&articol=405 accesat la 12 august 2016.

[47] Marie-Janine Calic, Dietmar Neutatz and Julia Obertreis, *The Crisis of Socialist Modernity The Soviet Union and Yugoslavia in the 1970s*, Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, Göttingen, 2011, p. 11.

[48] A se vedea pe larg, Ion Alexandrescu, *Economia României în anii postbelici (1945-1947),* Bucureşti, Editura Stiințifică și Enciclopedică, 1986; Nicolae N. Constantinescu, coord., *Istoria economică a României,* vol. 2., 1939-1989, București, Editura Economică, 2000; Bogdan Murgescu, *op. cit.,* pp.332-336.

unui jaf sistematic din partea URSS[49], dar şi decalajul istoric de dezvoltare în raport cu ţările occidentale[50]. Liderii comunişti erau convinşi, într-o primă fază, că modelul care trebuie urmat pentru modernizarea ţării se găseşte în ideologia marxist-leninistă, apoi în cea a marxismului adaptat la realităţile naţionale, promovat atât de Gheorghiu-Dej, cât şi de Nicolae Ceauşescu[51].

Modernizarea economiei în viziunea liderilor comunişti a fost centrată pe dezvoltarea industrială prin care se urmărea transformarea României într-un stat industrial-agrar cu o economie eficientă, lichidarea decalajelor de dezvoltare economică dintre diferite zone şi regiuni ale ţării. Se urmărea crearea unei structuri moderne a economiei în profil de ramură, departamental şi teritorial, în care industria să aibă rolul central, atragerea şi folosirea raţională în procesul dezvoltării a resurselor disponibile din fiecare zonă şi unitate teritorială, în concordanţă cu nevoile ţării şi ale zonei sau unităţii teritoriale[52].

Realizarea acestor obiective, necesare pentru societatea românească din a doua jumătate a veacului trecut cu eforturile şi eficienţa cuvenite, a fost însă afectată de o serie de factori subiectivi. Unul dintre aceştia venea din aplicarea teoriei leninist-staliniste a dezvoltării industriale axate pe industria grea, a metalurgiei în special, care spre finalul epocii socialiste consuma enorme resurse cu o eficienţă economică foarte redusă[53], iar al doilea era generat de înseşi mecanismele de funcţionare ale economiei de tip socialist. Vladimir Pasti observa că „În economia socialistă, centrul de greutate şi de interes îl reprezentau unităţile de producţie. În primul rând, pentru că aici se aflau muncitorii industriali, baza socială absolută a puterii politice a partidului comunist. În al doilea

[49] A se vedea pe larg, Constantin Hlihor, *Armata Roşie în România*, Bucureşti, Editura ProUniversitaria, 2012; Aurel Sergiu Marinescu, *Armata Roşie în România: 1944-1958,* Bucureşti, Editura Vremea, 2001.

[50] Bogdan Murgescu, *op. cit.,* pp. 315-320.

[51] Claude Karnoouh, *op. cit.,* pp. 35-50.

[52] A se vedea, *Nicolae Ceauşescu, România pe drumul construirii societăţii socialiste dezvoltate. Rapoarte, cuvîntări, articole*, vol. 1-31, Bucureşti, Editura Politică, 1968-1988.

[53] Bogdan Murgescu, *op. cit.,* pp. 344-345.

rând, pentru că, atât ideologic, cât şi practic, comunismul se identifica pe el însuşi cu producţia industrială şi nu cu piaţa, pe care tocmai o desfiinţase, şi nici cu banii, care, ajungând în producţie, deveneau capital. Ca urmare, organizatorii producţiei industriale aveau, în comunism, prioritate absolută"[54]. Consecinţa unui asemenea mod de organizare şi funcţionare a economiei a fost „separarea de producţie a funcţiilor de cumpărare şi vânzare"[55].

Analiza statistică ne arată că producţia industrială a crescut consistent în România socialistă, în unele ramuri chiar spectaculos dacă avem în vedere nivelul de pornire cum ar fi de exemplu cazul a doar două ramuri: cea constructoare de maşini şi industria energetică[56]. Dar şi în acestea erau disfuncţionalităţi generate de separarea producţiei de orice legătură cu piaţa. De multe ori se producea nu pentru că exista o cerere crescută din partea consumatorilor, ci pentru că trebuiau realizaţi indicatorii de plan stabiliţi de factorul politic prin hotărâri ale plenarelor şi congreselor PCR. Factorul politic se impunea în faţa regulilor care reglementau producţia şi distribuţia bunurilor. Acestea trebuiau generate de mecanismele de piaţă şi nu de arbitrariul politicii. Voluntarismul în construcţia politicilor economice a condus la ratarea unui moment important în care economia socialistă putea să intre pe făgaşul modernităţii, identificat de specialişti ca fiind sfârşitul anilor '70[57]. A fost un moment în care România putea să aleagă, „fără riscuri interne şi internaţionale suplimentare, între o restructurare economică de proporţii şi un efort naţional destinat susţinerii sistemului industrial-social al primei revoluţii industriale"[58]. A fost şi momentul în care putea să reacţioneze adecvat la *şocul geopolitic* al trecerii economiei într-o nouă fază a dezvoltării sale. Baza economică şi tehnologică pentru creşterea ramurilor de înaltă tehnologie ale economiei româneşti exista încă de la începutul deceniului şapte al secolului trecut. Unul dintre

[54] Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc*, Iaşi, Editura Polirom, 2006, p. 149.

[55] *Ibidem*, p. 150.

[56] Bogdan Murgescu, *op. cit.,* pp. 341-343.

[57] Marie-Janine Calic, Dietmar Neutatz and Julia Obertreis, *op. cit*., pp. 10-12.

[58] Vladimir Pasti, *op. cit*., p. 163.

bunii cunoscători şi participanţi la edificarea acestui sector al economiei româneşti, dr. ing. Nona Millea îşi amintea cu prilejul unui interviu că în documentele Congresului al IX-lea al partidului, din iulie 1965, s-a redefinit strategia dezvoltării industriei electronice, care până la acea dată fusese axată mai mult pe producţia de bunuri de larg consum. Cu acel prilej, s-a lansat ideea lărgirii bazei industriei electronice, deosebit de importantă pentru dezvoltarea în perspectivă a economiei. De dezvoltarea industriei electronice depindea extinderea automatizarii proceselor de producţie, în pas cu cerinţele revoluţiei tehnico-ştiinţifice. A fost momentul în care o serie de oameni din partidul comunist recunoaşteau că electronica şi automatizarea producţiei constituie principalele mijloace pentru creşterea productivităţii muncii şi asigurarea progresului rapid al tuturor ramurilor industriale, iar informatizarea permite conducerea întregii activităţi economice, deşi tona de oţel pe cap de locuitor continua sa fie un indicator de vârf[59]. In 1966 s-a înfiinţat o structură guvernamentală de coordonare a cercetării şi producţiei în domeniul electronicii – Comisia Guvernamentală pentru Tehnica de Calcul. Aceasta i-a avut în componenţă, printre alţii, pe renumiţii profesori Mihai Drăgănescu şi Nicolae Teodorescu. Datorită acestor oameni au apărut pe parcursul unui deceniu (1970-1981) nu mai puţin de 15 unităţi de producţie în domeniul electronicii şi calculatoarelor. Interesant că una dintre acestea avea capital american (este vorba de „Rom Control Data", prima societate mixtă, româno-americană de profil, apărută în anul 1974)[60]. Apar un număr important de institute de cercetare în acest domeniu. A fost un moment care, din păcate, nu a putut să schimbe şi dogma ideologică a modelului de dezvoltare a economiei socialiste.

Liderii PCR au ales a doua cale, cea a efortului naţional destinat susţinerii sistemului industrial-social al primei revoluţii industriale, concomitent cu reducerea investiţiilor în domeniul economiei specifice celui de-*al treilea val* şi

[59] Nini Vasilescu, *Contextul politic al dezvoltării electronicii în România. Interviu cu d-na dr. ing. Nona Millea*, http://nini.qsl.ro/?q=node/40, accesat la 12 august 2016.

[60] *Ibidem.*

al cercetării ştiinţifice. În acest fel legăturile dintre piaţă şi producţie, slabe cum erau ele şi până atunci, au devenit şi mai slabe. O primă consecinţă economică a fost aceea că sistemul trebuia să asigure desfacerea şi utilitatea socială a unei producţii de care, de fapt, nimeni nu avea nevoie. S-a găsit o soluţie – aceea a investiţiilor masive în infrastructură (Canalul Dunăre–Marea Neagră, Canalul Bucureşti – Dunăre) şi în modernizarea urbanistică a Capitalei[61]. Se asigura, astfel, o utilizare a acelei producţii industriale pe care economia românească putea să o producă – ciment, fier-beton, camioane, excavatoare, macarale etc, – chiar dacă utilizarea tehnologiilor învechite pe care le implicau toate aceste produse şi echipamente mărea de multe ori costurile construcţiilor realizate[62]. Acest element de decizie economică a condus şi mai mult, în deceniul nouă al secolui trecut, la accentuarea caracterului autarhic al economiei româneşti şi la privaţiuni impuse societăţii în ceea ce priveşte consumul de bunuri şi servicii.

În timp ce liderii comunişti sovietici clamau depăşirea capitalismului din punct de vedere economic la toate capitolele, iar cei din România că se vor apropia de standardele occidentale, în societatea capitalistă din ţările industrial-dezvoltate apărea o nouă formă de economie. Una, în care companiile informaţionale şi capitalizarea înaltă au condus la creşterea rentabilităţii activităţii în toate sferele de producţie şi la apariţia pieţei virtuale. Toate acestea au fost posibile prin transformarea invenţiilor în inovaţii cu aplicare socială şi transformarea vieţii de zi cu zi a oamenilor.

Profesorul János Kornai a cercetat legătura dintre sistemele economice şi progresul tehnic şi a ajuns la concluzia că „Inovaţia este precedată de invenţie. Primul pas este făcut de inventator: cercetătorul profesional sau amator, academicianul sau inginerul unei companii este cel la care apare ideea nouă. Totuşi, originalitatea ideii, noutatea şi ingeniozitatea sa nu sunt de ajuns. În cel de-al doilea pas invenţia devine inovaţie: începe

[61] A se vedea şi opiniile unor istorici care consideră aceste investiţii aberante pentru realizarea unor proiecte megalomanice fără relevanţă economică, Bogdan Murgescu, *op. cit.,* p. 400.

[62] Vladimir Pasti, *op. cit*., p. 164.

introducerea practică, ca de exemplu, organizarea producției și distribuirea de noi produse sau aplicarea unei noi forme de organizare"[63]. Analizând statistic pe o perioadă de aproape un secol (1920-1998) drumul parcurs de la invenție la inovație și schimbarea modului de viață cotidiană a oamenilor, J. Kornai a constatat că acest proces a avut loc în țările capitaliste și subliniază faptul „că sub nici o formă inovația nu și-a avut originea într-o țară socialistă"[64].

Pentru a suplini acest handicap, economiile socialiste au adoptat o politică de *„urmăritor"/follower* al statelor unde apărea inovația/*pioneer*. După ce a fost lansată invenția pe piață, după un anumit interval de timp, alți actori din societățile de tip urmăritor aduc îmbunătățiri minore, dar deloc neglijabile, invenției primare, și astfel are loc procesul de răspândire. Inovația apare mai întâi într-o anumită țară, dar apoi *urmăritorii* apar și în alte țări.

Concluzia lui J. Kornai este că, în numeroase domenii, sistemul socialist a urmat invențiile originare din țările capitaliste, luând diverse forme. Uneori a fost numai imitație. Reproducerea modelului, poate chiar copierea sa temporar avantajoasă, era simplă. Aflarea secretului era o treabă relativ mai dificilă. Reinventarea inovațiilor protejate de patente și de confidențialitatea afacerilor a devenit o artă în economiile socialiste. Spionajul industrial, furtul proprietății intelectuale, era o altă posibilitate. Totuși, în ciuda diverselor încercări privind aceste procese, economiile socialiste abia s-au mișcat în urma economiilor capitaliste[65]. Consecința a fost adâncirea decalajelor și nu apropierea nivelurilor de dezvoltare, cum își doreau liderii comuniști.

Decizia politică de a investi în principal în industria clasică nu numai că a încetinit dezvoltarea companiilor informaționale în România, ci a abătut societatea de pe drumul în care Occidentul începea să triumfe. Investițiile masive în

[63] János Kornai, *Inovație și dinamism: despre interacțiunea dintre sistemele economice și progresul tehnic,* în OECONOMICA 2/2010, p. 9 online http://www.kornai-janos.hu/Kornai2010%20Inovajie%20si%20Dinamism%20-%20Romanian%20-%20Oeconomica.pdf accesat la 13 august 2016.

[64] *Ibidem*.

[65] *Ibidem*, pp. 10-11.

dezvoltarea informaticii au condus, în Occident, la ridicarea productivității muncii în sfera muncii intelectuale, iar aplicarea cunoștințelor – la dezvoltarea ulterioară a altor cunoştințe. Resursa de bază a „*Vechii economii*" era energia, iar cea a „*Noii economii*" este informația bazată pe energie. S-a produs, pe de o parte, un transfer al centrului de greutate din sfera ocupației în industriile clasice în cea a serviciilor, iar pe de alta, o trecere parțială a creativității din sfera producerii materiale în sfera tranzacțiilor financiare[66]. Astfel că în societățile post-industriale, sectorul terțiar este preeminent. Cu toate acestea, productivitatea muncii este mai mare în sectorul industrial. Costul cu forța de muncă reprezintă în sectorul industrial aproximativ 30% din costul total al produsului. În sectorul terțiar, costul cu forța de muncă înseamnă 70% din costul total al unui serviciu[67]. Aceste doar câteva elemente prezentate ne pot oferi indicii la întrebarea de ce capitalismul a reuşit să producă bunuri şi servicii în proporții de masă şi a luat calea consumerismului, iar socialismul a fost incapabil să producă bunurile şi serviciile Occidentului pe care oamenii şi le doreau. Consumerismul, spre sfârşitul războiului rece, a căpătat caracterisitca unei revoluții sociale ce a uniformizat diferențele dintre categoriile sociale, lucru pe care îl doreau şi liderii comuniști. Aceştia nu au fost capabili să ridice consumurile la nivelul societății occidentale, dimpotrivă, în România s-a ajuns la raționalizare şi privațiuni pentru domeniile de bază – alimente şi servicii sociale. Consecința, oamenii din societățile socialiste nu mai doreau un asemena tip de societate, iar liderii comuniști vor fi „măturați" de revoluții negociate, sau cu violență politică, aşa cum s-a întâmplat în România. A fost partea „vizibilă" pentru societățile socialiste de dincolo de „Cortina de fier" care nu au putut fi manipulate de propaganda regimurilor de dictatură. A fost, totodată, „scânteia" care va declanşa mecanismele prăbuşirii regimurilor comuniste şi detonatorul Revoluției din Decembrie 1989.

---

[66] Petru Rumleanschi, *op. cit*., pp. 16 -17.

[67] Lucian-Ştefan Dumitrescu, *Efectele Sociale ale neoliberalismului.Doctrina Şocului în Rusia, China şi România*, în „Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XXII, nr. 5-6, pp. 525–543, Bucureşti, 2011.

Cunoscutul istoric şi analist Niall Ferguson este de părere că, până la un punct, URSS şi ţările satelit, puteau fi iertate că nu au fost în stare să producă în proporţii de masă bunurile şi servicile ce defineau civilizaţia occidentală, dar rămâne un mister „cum paradisul muncitorilor nu a reuşit să producă o simplă pereche de blugi bine făcută”[68]. De la inventarea lor ca piesă de vestimentaţie cu mare rezistenţă pentru muncitorii din minerit şi văcarii din Texas, *blue-jeans*-ii au urcat pe scara socială. Au fost purtaţi de angajaţii de la ferma crescătorilor de vite şi puşcăriaşi, au fost obligatorii pentru soldaţi în timpul celui de-al doilea război mondial, au fost tipici pentru găştile de motociclişti de după război, au fost adoptaţi de studenţii de pe Coasta de Vest, au fost promovaţi de scriitorii *„beat”,* de *folkişti* şi formaţiile *pop* din anii ’60 şi au sfârşit prin a fi purtaţi de toţi preşedinţii de după Richard Nixon[69]. În scurt timp, au cucerit lumea capitalistă şi au devenit simbolul superiorităţii civilizaţiei occidentale asupra celei de tip sovietic[70]. La începutul deceniului opt al secolului trecut străpunseseră, deja, „Cortina de Fier” şi erau un simbol al modernităţii, dar şi al unui prestigiu social. Nu oricine putea să aibă acces la un asemenea tip de vestimentaţie.

Şi din această perspectivă se poate vedea că prima bătălie pierdută de sistemul socialist în lupta pentru supremaţie şi hegemonie cu cel capitalist nu s-a datorat pierderii superiorităţii strategice în domeniul arsenalelor militare. A piedut chiar în esenţa propagandei lor prin care clamaau că se asigură toate condiţiile pentru afirmarea plenară a omului şi bunăstării lui. A fost un şoc al schimbării, absorbit de societatea socialistă, dar reacţia şi răspunsul liderilor comunişti la acesta au fost cu totul inadecvate. În discursul public, Nicolae Ceauşescu – adresându-li-se tinerilor utecişiti şi pioneri, după ce aceştia i-au urat cele tradiţionale cu prilejul noului an 1986 –, recunoştea faptul că, „sub o formă sau alta, în toate ţările lumii, copiii, tinerii îşi urează împlinirea aceloraşi dorinţe, de a trăi în pace, de a avea o viaţă mai bună, mai veselă. Este de datoria

[68] Niall Ferguson. *Civilizaţia. Vestul şi Restul*, Iaşi, Editura Polirom, 2014, p. 348.
[69] *Ibidem,* p. 350.
[70] *Ibidem,* p. 352.

conducătorilor de state de pretutindeni să țină seama de dorința și voința copiilor și să acționeze pentru pace![71]" Ce nu știa sau nu dorea să recunoască Nicolae Ceaușescu era cum doreau să trăiască acesti tineri! Un tânăr din România sau din oricare altă țară socialistă din anii '80 nu își dorea cu ardoare să îmbrace uniforma de pionier sau de utc-ist, ci o pereche de *blue-jeanși* ca toți „șmecherii" din vest și să petreacă ca *punk*-iștii. Potrivit unei scrisori interceptate de organele de securitate, doi tineri Elis și Otto din Frumușeni (...), jud. Arad, relatau prietenei Pletea Lorena din Alba-Iulia (...): „Sâmbătă am fost la un chef la căminul cultural. Acesta a fost organizat de «punk»-iștii din oraș. După aceea am fost la un chef la nemți cu Nelu Iovan. Noaptea la 1.00 ne-am reîntors la cămin"[72].

Aceste câteva exemple ne demonstrează că această realitate era cunoscută de nomenklatura de partid, deoarece securitatea urmărea cu atenție orice abatere a tinerilor de la comportamentul social dictat de *Codul eticii și echității socialiste,* dar reacția a fost una pe măsura înțelegerii unor asemenea fenomene și procese sociale. Un Raport al Direcției I din Departamentul Securității Statului – care monitoriza tinerii adepți ai curentelor „*Noul Val*" („New Wave") și „*Punk*", elaborat în aprilie 1983 – menționa faptul că „În anul 1980 securitățile județene Arad și Bihor au semnalat apariția unor grupuri de tineri îmbrăcați excentric (haine în culori țipătoare pe care sunt prinse ace de siguranță, fibule, mărgele, insigne, panglici, dinți de animale etc.), zgomotoși, căutând în orice chip să se facă remarcați și admirați. Adâncindu-se verificările, s-a ajuns la concluzia că acești tineri i-au copiat în comportament și vestimentație pe membrii formației de muzică ușoară britanică „PUNK" (derbedeu, huligan), înființată în 1978"[73]. „Gardienii"

[71] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare adresată copiilor și tineretului-șoimi ai patriei pionei și uteciști, muncitori și țărani, elevi și studenți- participanți la tradiționala întîlnire cu prilejul anului nou*, 29 decembrie 1985, în *România pe drumul construirii...*, vol. 29, Editura Politică, București, 1987, p. 271.

[72] *Notă-sinteză* privind stări de spirit ce au rezultat din exploatarea în conținut a trimiterilor poștale, pe perioada 15.05.1984 – 20.11.1984, în vol, Liviu Țăranu, coord., *Pe luna decembrie nu mi-am făcut planul...Românii în „epoca de aur". Corespondență din anii '80,* Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 197.

[73] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 8.833, vol. 18, f. I-IV; Apud,

comunismului românesc nu au înțeles impactul pătrunderii acestor maniere comportamentale în rândul tinerei generații. Căutau să vadă dacă între atitudinea vestimentară a tinerilor care ieşeau din „tiparele socialiste" şi curentele de extremă dreapta din România interbelică, considerate a fi un pericol pentru PCR, există vreo legătură. Şi nu exista! Astfel că autorul raportului menționat îşi liniştea superiorii săi, informând că „Din verificările efectuate nu a rezultat că aceştia ar îmbrăca cămăşi verzi sau că sunt purtători ai vreunei ideologii"[74]. Prin urmare, măsurile nu puteau să fie decât aplicate efectului, adică cele ce țineau de controlul social: „Pentru prevenirea degenerării şi extinderii acestui curent, s-au ordonat tuturor Securităților județene şi a municipiului Bucureşti măsuri de cunoaştere şi destrămare a grupurilor semnalate cu astfel de preocupări". Aceeaşi stare de lucruri era prezentă şi în alte țări socialiste şi tot la fel era gestionată de liderii partidelor, anchilozați în dogmele marxiste. Nikita Hruşciov, de exemplu, considera că „Tineretul Uniunii Sovietice nu are nevoie de asemenea prostii cacofonice", deoarece – credea el – „de la saxofoane la şişuri nu e decât un pas"[75].

Analiza informărilor făcute de organele de securitate din România ne arată că măsurile indicate de Ceauşescu la Plenara CC al PCR din iunie 1971 şi apoi prin aşa-zisele „teze" din iulie, acelaşi an, nu au avut nici un efect asupra a ceea ce liderul român considera a fi modernizarea țării. În şedința Comitetului Executiv al CC al PCR din 25 iunie, Nicolae Ceauşescu informa despre cele văzute în China şi făcea comparații cu situația din România: „Toată activitatea lor culturală, de balet, de teatru, a fost pusă pe baze revoluționare"[76]. Secretarul general aprecia tematica spectacolelor la care a asistat, deoarece „se pune față în față mentalitatea imperialistă cu relațiile noi, ceea ce noi nu facem. Noi am împânzit cinematografia cu filme de aventuri, iar teatrul cu piese occidentale. Am scos piesele revoluționare şi am introdus piese fără nici un conținut. La fel facem şi la

Florian Banu, *op. cit*., doc., nr. 25., p. 152.

[74] *Ibidem*.

[75] *Ibidem* p. 358.

[76] Apud, Ioan Scurtu, *Revoluția Română din Decembrie 1989 în context internațional*, Editura Redacției Publicațiilor pentru Străinătate, 2009 p. 55.

televiziune, unde tot discutăm şi nu s-a schimbat nimic. Înainte să plec am avut o şedinţă de Secretariat şi acolo am stabilit să pregătim un material pentru Plenară, că propaganda noastră este nemulţumitoare, că ea nu corespunde sarcinilor de educare a tineretului şi a poporului, în general. Aşa că am spus-o înainte de a merge în China. Dar ceea ce am văzut în China şi Coreea demonstrează că concluzia la care am ajuns este justă"[77]. A fost şi această decizie nu numai o reacţie total inadecvată la şocul schimbării paradigmei culturale în occident, ci şi un moment în care însuşi Nicolae Ceauşescu, a pus „sămânţa" Revoluţiei Române din Decembrie 1989. „Omul nou" dorit a fi construit de Ceauşescu privea cu jind la cultura de masă a occidentului!

Această trecere spectaculoasă a vechii lumi către una nouă în domeniul culturii de masă a fost sesizată, printre alţi oameni de cultură, de poetul Adrian Păunescu. A remarcat influenţa pe care o au asupra tinerei generaţii binecunoscuţii *blugi,* un articol vestimentar banal. Era purtat de toţi cei care, într-un fel sau altul, se deziceau de o lume a conformismului societăţii în care trăiau. Cu formula devenită slogan/logo *„Te salut, generaţie în blugi!",* Adrian Păunescu a adunat în jurul său mii de tinerii la un spectacol care nu se încadra în tiparele cotidianului socialist: *Cenaclul Flacăra*. Peste ani, Nicu Covaci, liderul legendarului grup rock *Phoenix,* mărturisea cum s-a născut *Cenaclul Flacăra*: „Adrian a avut inspiraţia să adune toţi pletoşii, toţi băutorii de vodcă, să le dea vodcă şi chiar bani de cheltuială şi să-i lase să vorbească, să povestească şi să cânte ce vor ei. Aşa a început atmosfera de cenaclu. Oamenii au fost fascinaţi pentru că era o portiţă de scăpare. (...) După doi ani de cenaclu toţi ăia pletoşi erau raşi, tunşi, puşi să facă ode. A fost lăsat să-şi facă de cap pentru că avea obligaţii mai sus. Eu cred că dacă nu făcea acest compromis cu «Puterea», cenaclul nu ar fi existat de mult"[78]. Acest tip de spectacol, care depăşea canoanele socialismului ştiinţific, a devenit un fenomen de masă şi a fost interzis de Ceauşescu, considerându-l periculos

[77] *Ibidem*.

[78] Apud, Călin Hentea, *Ghiveciul propagandistic comunist, iluzia libertăţii şi „şopârlele" studenţeşti*, http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/ghiveciul-propagandistic-comunist-iluzia-libert-ii-i-op-rlele-studen-e accesat la 14 august 2016.

pentru regimul său. Motivele lansate de propaganda oficială au fost puerile. Mai aproape de adevăr pare să fie teama PCR că tineretul, în care ardea flacăra aprinsă de Adrian Păunescu, ar putea scăpa de sub control. Cert este că *Cenaclul Flacăra* a fost interzis definitiv în 1985, după busculada produsă la spectacolul de pe stadionul *Petrolul* din Ploieşti, în timpul căreia au murit câţiva oameni.

În cei aproape 12 ani de activitate a *Cenaclului Flacăra,* între anii 1973 şi 1985, au avut loc peste 1.500 de spectacole. Zeci de mii de tineri aşteptau săptămâni întregi ca *Cenaclul* sa ajungă şi în oraşul lor. Cântau apoi la unison, ore în şir, despre iubire, despre eroii neamului, despre Eminescu, despre dragostea de părinţi[79]. *Cenaclul Flacăra* a lansat zeci de tineri. O mulţime de artişti consacraţi au crescut pe scenele sale. Ştefan Hruşcă, Victor Socaciu, Ducu Bertzi, Nicu Alifantis, Anda Călugăreanu, Mircea Vintilă sunt doar câţiva dintre ei. *Cenaclul Flacăra* a însemnat mai mult decât o simplă manifestare artistică. Devenise un adevărat fenomen social. Nu avem de unde să ştim dacă cele afirmate de Andrei Păunescu, fiul poetului, şi atribuite Elenei Ceauşescu, sunt adevărate, însă, trebuie reţinute pentru istorie. Conform celor spuse de acesta, Adrian Păunescu a fost conştient de forţa socială a spectacolului de *tip show* ca supapă de defulare socială pentru societatea de tip consumerist. Iată ce afirma Andrei Păunescu într-un interviu acordat agenţiei *DC News*: „ în ultima noapte în care cuplul Ceauşescu s-a aflat la putere, 21 decembrie spre 22 decembrie 1989, Elena Ceuşescu i-ar fi spus lui Nicolae Ceauşescu, în cabinetul său: ***Vezi, ţi-am zis să opreşti mai devreme Cenaclul Flacăra. Ăştia de afară – revoluţionarii – sunt nebunii de la Cenaclul lui Adrian Păunescu”[80].*** Chiar dacă aceste afirmaţii nu au fost făcute, un lucru este cert. *Cenaclul Flacăra* a aprins pentru tinerii din societatea socialistă spiritul de libertate care nu a mai putut fi oprit în decembrie 1989.

[79] Victoria Dumbrava, *Filmul „Te salut, generaţie în blugi", este o mărturie a fenomenului Cenaclului Flacăra,* http://www.publika.md/filmul-te-salut-generatie-in-blugi-este-o-marturie-a-fenomenului-cenaclului-flacara_134351.html accesat la 14 august 2016.

[80] Anca Murgoci*, Cenaclul Flacăra, aniversare. Andrei Păunescu, interviu*, 17 septembrie 2014, http://www.dcnews.ro/cenaclul-flacara-aniversare-andrei-paunescu-interviu_453730.html accesat la 13 august 2016

Activitatea *Cenaclului Flacăra* arăta că şi tineretul din societatea socialistă era racordat la schimbările lumii contemporane, la apariţia consumatorului de cultură de masă[81], chiar dacă cenzura şi limitarea circulaţiei persoanei erau o politică de stat şi îl împiedica să participe direct. Referindu-se la această schimbare apărută în anii '70–'80, Alvin Toffler remarca: „Ascensiunea unui public artistic de masă poate, în felul său, să se compare cu dezvoltarea alfabetizării de masă în Anglia secolului al XVIIl-lea. Pesemne că şi nobilii se distrau surprinzându-şi inferiorii sociali chinuindu-se cu abecedarul. Totuşi, alfabetizarea de masă a fost unul dintre progresele realmente fundamentale înfăptuite de omenire în lunga şi sângeroasa ei istorie. Ascensiunea interesului faţă de arte din partea unui public american de masă ar putea, în ciuda hazului pe care li-1 inspiră caricaturiştilor şi celorlalte instituţii critice, în pofida tuturor sclipiciurilor şi mucavalelor pe care le implică, să anunţe o etapă foarte importantă în dezvoltarea socială a omului modern"[82].

Tinerii care aveau să răstoarne regimul comunist din România erau conştienţi că lumea modernităţii occidentale se schimbă dramatic, iar liderii comunişti trăiau într-o lume a lor, paralelă cu realitatea. De remarcat faptul că nu toţi oamenii politici de stânga considerau că fenomenele modernităţii, care se manifestau în plan social, erau produse ale unei societăţi degenerate, aşa cum se putea citi în propaganda de la Bucureşti. Neomarxistul francez Regis Debray atrăgea atenţia asupra faptului că „există mai multă putere în muzica rock, în videoclipuri, în blugi, în fast-food, în reţele, canale de ştiri şi în sateliţii tv decât în toată Armata Roşie"[83].

Divertismentul, componentă a culturii de masă, a fost una dintre cele mai comune modalităţi de transmitere a unui stil de viaţă diferit în societatea occidentală. Pătrunderea produselor culturale occidentale a generat, pe de o parte, teamă în rândul conducerilor comuniste din ţările est-europene, înclusiv din România, şi căutau soluţii pentru a le stopa, iar

[81] Alvin Toffler, *Cultura de masă*, traducere de Mihnea Columbeanu, Editura Antet, pp. 34-38.

[82] *Ibidem*, p. 38.

[83] Niall Ferguson, *op. cit.*, p. 353.

pe de alta, de a satisface cerințele societății pentru astfel de produse. Cultura de masă occidentală nu se încadra în tiparele propagandei oficiale promovate de autorități. Analizând acest aspect pentru societatea poloneză, Stanislaw Baranczak subliniază: „Ne confruntăm cu trei fapte, care seamănă cu cele trei laturi ale unui triunghi. Societatea are nevoie de cultură de masă. Cultura de masă se află sub controlul autorităților comuniste. Autoritățile comuniste nu se bucură de încrederea societății (...) Acest triunghi este originea, paradoxul de bază al culturii de masă într-un stat ca Republica Populară Polonă, contradicțiile de bază dintre funcțiile pe care le îndeplinește. Cultura de masă este ca un cal care este pus să tragă la două căruțe – una este a cererii sociale, iar a doua a cererilor impuse de autoritate societății. Problema este că aceste două căruțe sunt setate pentru a merge în direcții opuse, și astfel un singur cal nu poate să le tragă pe ambele”[84]. Situația nu a fost alta în România, dar era mai rea decât în Polonia.

II.2. Reacția regimului Nicolae Ceaușescu la șocul geopolitic al intrării societății în post-industrialism

Cauzele imediate care au condus la explozia socială din Decembrie 1989 au fost cele de ordin economic şi social. Starea explozivă existentă în societatea românească, în decembrie 1989, nu a apărut peste noapte *ex nihilo*. Dimpotrivă, aceasta s-a dezvoltat în timp, odată cu greutățile crizei economice. Intensificarea supravegherii polițienești nu a făcut decât să amplifice această stare[85]. Degradarea accelerată a nivelului de trai a început în deceniul opt al secolului trecut, însă, acest fenomen este rezultatul unor politici implementate cu cel puțin două decenii înainte. Declarativ acestea trebuiau să conducă la modernizarea economiei socialiste şi creşterea nivelului de trai, dar, în fapt, au dus la stagnare, nerentabilitate şi la apariția unei economii de supraviețuire.

---

[84] Apud, Tristan Mattelart, *Pre-1989 East-West Video – Entertainment Without Borders*, în Réseaux. The French journal of communication, vol. 2, nr. 2, 1994. pp. 267-280, http://www.persee.fr/doc/reso_0969-9864_1994_num_2_2_3282 accesat la 14 august 2016.

[85] Liviu Țăranu , *Studiu introductiv*, în*, op. cit.,* p. 27.

Cercetarea cauzelor care au condus societatea românească la dezastrul social şi economic, ce au dus la revoluţia din Decembrie 1989, a împărţit cercetătorii în mai multe tabere. Una dintre acestea consideră că vina îi aparţine unui singur om – Nicolae Ceuşescu. Silviu Brucan considera că, sub „conducerea sa scelerată" România a întors spatele revoluţiei computerelor şi informaticii, iar economia românească a fost mutată din Europa în Lumea a Treia[86]. A luat o serie de decizii care au împiedicat dezvolatea cercetării ştiinţifice şi tehnice, au condus la scăderea continuă a numărului de studenţi şi orientarea cu precădere a tinerilor spre învăţământul profesional, la ceea ce ar putea fi definit ca o strategie a subdezvoltării[87]. O alta, formată din specialişti în analiza fenomenelor politico-sociale şi economice din deceniile nouă şi zece ale secolului trecut, consideră că nu doar Nicolae Ceauşescu se face vinovat de eşecul modernităţii societăţii socialiste. El era doar exponentul unui regim politic[88]. Profesorul Bogdan Murgescu este de părere că, după ce a preluat controlul deplin asupra aparatului guvernamental, în anii 1971-1972, şi a început să îşi impună propria viziunea asupra dezvoltării economice, Nicolae Ceauşescu „a avut un rol notabil în accelerarea unora dintre componentele creşterii economice în anii '70 prin politicile de investiţii şi prin contractarea de credite externe, ca şi în ceea ce priveşte blocarea creşterii la începutul anilor '80"[89].

În zilele premergătoare şi cele care au urmat Revoluţiei Române din Decembrie 1989, opinia publică şi noua elită politică apărută pe baricade la Timişoara, Bucureşti şi alte centre urbane din România au perceput cuplul dictatorial drept principalul vinovat de situaţia în care ajunsese ţara. Surprinzător, şi după mai bine de un deceniu şi jumătate de la revoluţie – în Raportul Final al *Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România* –, imaginea vinovăţiei pentru crimele comunismului rămâne centrată tot pe cuplul dictatorial şi

---

[86] Silviu Brucan, *Piaţă şi democraţie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1990, p. 38.

[87] *Ibidem,* p. 47.

[88] Vladimir Pasti, *op. cit*., p. 233.

[89] Bogdan Murgescu, *op. cit*., p. 399.

apropiații săi. Referindu-se la rolul partidului comunist în administrarea țării, *Raportul final*, în mod surprinzător, minimalizează rolul nomenklaturii comuniste, apreciind că „Puterea în partid și în țară aparținea în exclusivitate clanului Ceaușescu și Securității. Membrii conducerii PCR (Comitetul Politic Executiv, Secretariatul Comitetului Central, Colegiul Central de Partid) se transformaseră în simple marionete care nu făceau decât să consfințească deciziile tot mai delirante ale cuplului conducător”[90].

Politicile sociale și economice, dar nu numai, s-au construit în țările socialiste, deci și în România, pe baza unei minime expertize și documentări elaborate de un aparat tehnic ce funcționa și pe lângă guvernele și conducerile partidelor comuniste. Dispunem de o mărturie privind modul cum s-a luat în România de către partidul comunist (muncitoresc la acea vreme) decizia de înființare a industriei electronice și a institutelor de cercetare care să o deservească. Juridic, decizia a fost a Congresului al VIII-lea al Partidului Muncitoresc Român din 20-25 iunie 1960, dar până la acel moment o serie de oameni de știință au acționat pe lângă liderii de partid pentru a se introduce în documentele Congresului o asemenea decizie. Dr. ing. Nona Millea mărturisea în această privință: „Dar cel mai documentat text prezentat în cadrul Conferinței, care pune ordine și creează priorități în domeniul nostru, este cel semnat de profesorii Gheorghe Cartianu, Sergiu Condrea și Edmond Nicolau, intitulat: Direcții actuale de cercetare în electronică și telecomunicații în RPR în care, pe 7 pagini se prezentau toate secțiunile electronicii, emisie-recepție, electronica profesională, inclusiv calculatoare, informatică și telecomunicații. Intrucât nici Gaston Marin și nici Dumitru Simulescu nu pot fi bănuiți de preocupări în domeniul electronic, dincolo de informațiile pe care le primeau de la consilierii din departamentele pe care le conduceau, apreciez că, în pricipal, acel studiu al profesorilor noștri a stat la baza frazei incluse în documentul de partid menționat mai sus și care a condus la tranformarea fabricii *Radio-Popular* în uzină, la apariția *Intreprinderii de Piese Radio*

[90] Comisia Prezidențială pentru analiza sictaturii comuniste din România, *Raport Final*, București, 2006, p. 10.

şi Semiconductoare (IPRS-Băneasa) şi a *Institutului de Proiectări pentru Automatizări (IPA)*"[91]. Trebuie subliniat faptul că acest lucru s-a întâmplat în epoca Gheorghiu-Dej şi este de discutat în ce măsură Nicolae Ceuşescu asculta sfatul consilierilor şi lua în calcul recomandările experţilor în luarea deciziilor. Este necesară o cercetare riguroasă în această privinţă, deoarece percepţia generală este că, în ultimul deceniu, consilierii şi experţii din administraţia centrală şi aparatul de partid îşi construiau „materialele" pe baza indicaţiilor primite de la *secretarul general,* care derivau din dogmele ideologiei marxiste şi puţinele cunoştinţe pe care acesta le avea pentru anumite domenii. Rezultatul, în raport cu efortul declarat pentru modernizarea societăţii, nu putea fi decât unul total dezastruos.

Situaţia nu a fost alta nici în cazul în care unii lideri comunişti, cum a fost Mihail Gorbaciov, au înţeles că societatea pe care o controlau şi administrau nu funcţionează. Reacţia şi răspunsul lor la schimbările intervenite la nivel global nu au putut să iasă din capacanele dogmei marxiste. Acest lucru a fost sesizat şi de cunoscutul analist şi istoric Ivan T. Berend, care considera că sistemul socialist a fost imposibil de modelat în tiparele modernităţii: „când această epocă nouă s-a conturat în occident în anii '70, Europa Centrală şi Răsăriteană nu era pregătită şi a fost incapabilă să urmeze această direcţie de dezvoltare. Modelul rigid de modernizare, deşi eficient în industrializarea unor ţări agricole înapoiate şi în recuperarea rămânerilor în urmă, şi cu rate impresionante de creştere pe o bază tehnologică de la cumpăna secolelor (XIX-XX), a fost complet nepregătit pentru o reorientare tehnologică. Regiunea a rămas grav în urmă în termenii noilor tehnologii. (...) Ţările regiunii au continuat, deci, să mărşăluiască, deşi gradual şi într-un ritm tot mai lent, tot pe vechea lor cale de industrializare, dezvoltând o economie care devenise deja depăşită. Ramuri şi sectoare de export noi, moderne şi competitive, bazate pe industrii cu nivel ridicat de tehnicitate, nu au apărut, iar ţările din regiune nu puteau concura pe piaţa mondială unde ele vindeau hrană, materii prime şi produse industriale

[91] Nini Vasilescu, *op. cit*., în *loc. cit*.

nesofisticate. De aceea realizările lor majore în modernizarea economică au fost acompaniate şi apoi contrabalansate de un nou fel de înapoiere tehnologică şi economică"[92].

Vladimir Pasti avansează o ipoteză de cercetare care trebuie privită cu mai multă atenție în cercetarea istorică a prăbuşirii regimului comunist din România. Potrivit acestuia, procesul de industrializare a creat o elită tehnocrată care a intrat în luptă directă cu elita/nomenklatura partidului comunist pentru transformarea societății, în acord cu tiparele modernității occidentale. În opinia sa, „după 1985, anul în care Uniunea Sovietică declanşa, la început cu timiditate, reforma, iar apoi, renunțarea la comunism în Europa de Est, tehnocrația industrială a trecut la o luptă subterană directă, surdă, manifestată atât prin sabotarea politicilor oficiale, cât, mai ales, prin delegitimarea conducerii politice, concentrând întreaga responsabilitate asupra vârfului birocrației politice şi scoțând din cauză atât partidul comunist, cu cele trei milioane de membri ai săi, cât şi administrația, al cărei sprijin era absolut indispensabil pentru reuşita oricărei schimbări"[93]. Din interiorul acestei tehnocrații s-a evidențiat cea din domeniul cercetarii științifice şi al proiectarii, a învățământului superior, a centrelor de calcul etc. La acest segment legat în cea mai mare măsură de dezvoltarea tehnologică şi care se constituise ca un soi de aristocrație tehnică a economiei s-a adăugat în zilele revoluției elita culturală care, spre deosebire de elita tehnocrată, era (re)cunoscută de opinia publică. Acest corp al elitei antisistem a construit ideologia nescrisă care a pregătit şi dominat Revoluția din Decembrie 1989 şi o bună parte din perioada imediat următoare. Vladimir Pasti observă că „În mod paradoxal această elită va fi eliminată de tranziție, tocmai pentru că tranziția nu a reuşit să rezolve criza economică şi nu a orientat România exact spre ceea ce această elită propovăduise ca bază a schimbării sociale şi economice, adică schimbarea tehnologică"[94].

[92] Ivan T. Berend, *Central and Eastern Europe, 1944-1993. Detour from the Periphery to the Periphery,* Cambridge University Press, Cambridge, 1996, pp. 197-198, citat de Bogdan Murgescu, *op. cit*., p. 405, n. 331.

[93] Vladimir Pasti, *op. cit.,* p. 55.

[94] *Ibidem,* pp. 55-56.

Elita politică/nomenklatura comunistă a ratat o reacție adecvată la ***șocul geopolitic*** al intrării omenirii într-un nou stadiu de evoluție, deși în percepția publică și în opinia unor lideri politici ai opoziției din primii ani de tranziție era creditată cu „furtul revoluției”[95], cu efectuarea unei „lovituri de palat”[96] pentru a-i elimina pe adevărații revoluționari. Deși nu pot fi ignorate concluziile lui Vladimir Pasti, credem că eșecul ratării întrării în post-industrialism este datorat factorul ideologic. Liderii comuniști români, în frunte cu Nicolae Ceaușescu, erau ferm convinși că doctrina marxistă oferă cadrul necesar construirii unei societăți moderne, superioară celei capitaliste. Nu trebuie, apoi, nici eludat faptul că această elită comunistă s-a încadrat în „tiparul” istoric al evoluției societății românești către modernitate. Evoluția spre modernitate în spațiul românesc, cu mici excepții, a înregistrat permanent „un deficit de dezvoltare modernă și un deficit de sincronizare, regăsite în efecte specifice perioadei premoderne, precum înapoiere, dependență economică, decalaj, dezechilibru agrar-urban, sărăcie”[97]. Elita comunistă nu a făcut excepție! Dogmele marxism-leninismului – la care Nicolae Ceaușescu și nomenklatura de partid, în marea sa majoritate, nu au putut să renunțe – au accentuat acest tipar istoric. Acest fapt mai furnizează încă o explicație pentru situația particulară prin care România a făcut schimbarea de regim politic în decembrie 1989.

Înțelegerea diferențelor dintre *post-modernismul* societăților occidentale, la care cei mai mulți dintre locuitorii din estul comunist se raportau, și modernitatea societăților socialiste presupune înțelegerea a însuși conceptului de modernitate, pe de o parte, iar pe de alta, presupune înțelegerea modului cum liderii acestor societăți percepeau acest tip de

---

[95] Vladimir Tismaneanu, *Revoluția sugrumată: Procesul Ceaușescu și geneza puterii feseniste (Bonus – „The Interview” și „Wind of Change”)*, *Contributors.ro*, 25 decembrie 2014, online.

[96] *Ana Blandiana, despre lovitura de stat din 1989 și misterul basculantei cu copii,* interviu luat de Răzvan Voiculescu, 19 decembrie 2010, în „România Liberă”, http://www.romanialibera.ro/special/reportaje/exclusiv--ana-blandiana--despre-lovitura-de-stat-din-1989-si-misterul-basculantei-cu-copii-210408 accesat la 28 iulie 2016.

[97] Constantin Schifirneț, „Modernitatea tendențială”, în *Sociologie Românească*, vol. VII, nr. 4, 2009, p. 81.

realitate socială. Regimul sovietic din anii ’80 -’90, de exemplu, nu mai era un caz clasic de totalitarism, ci un sistem socio-economic complex, în care mecanismele de administrare a puterii aveau un impact puternic asupra domeniilor-cheie ale bunăstării populației, dacă ne referim doar la două aspecte – cele legate de muncă și de familie[98]. Noua generație de lideri sovietici, în frunte cu Mihail Gorbaciov, păreau că au înțeles acest lucru. Au gândit și adoptat măsuri de modernizare a societății în acord cu cerințele noii dezvoltări ale științei și tehnicii și ale cunoașterii umane, în general, iar rezultatul a fost un total eșec. Mentalitatea și dogmele nu pot fi schimbate peste noapte prin măsuri administrative! Acest fapt avea să îl constate și Mihail Gorbaciov: că „oamenii continuau să susțină ideea *perestrokăi,* dar că structurile de partid și conducere rămăseseră cu vechile deprinderi. S-ar fi zis că toți eram pentru dar nimeni nu schimba nimic”[99].

În societatea industrializată munca și mecanizarea producției sunt oarecum similare din punct de vedere tehnic atât pentru sociatatea socialistă, cât și pentru cea capitalistă. Procesele privind concentrarea resurselor, specializarea, sincronizare, maximizarea eficienței și a profitului[100] sunt la fel. Ceea ce le particularizează este elementul uman atât la nivelul execuției, cât și la cel al deciziei. Alvin Toffler a sesizat corect acest fapt: „An advanced economy requires incessant technological innovation. But technological advance in today’s world is ever more closely tied to culture and to social structure. To generate a lot of new ideas, even technological ideas, the system must permit the expression not simply of alternative scientific theories and hypotheses, but of «crazy» social notions, offbeat art, controversial economic theories, errors, and even ideological dissent”[101].

---

[98] Prof. Dr. Anu Toots*, op. cit.,* în *loc. cit*., p. 2.

[99] Mihail Gorbaciov, *op. cit*., p. 41.

[100] A se vedea Carl Davidson, Ivan Handler, Jerry Harris, *op. cit.,* în *loc. cit.*

[101] Apud, Thomas M. Magstadt, *Communism Between Marx and the Marketplace: Implications for U.S. Foreign Policy,* în *Cato Policy Analysis* No. 87, http://www.cato.org/pubs/pas/pa087.html accesat la 28 iulie 2016.

II. 2. 1. Percepția elitei comuniste privind nevoia de schimbare a societății românești

Inițierea și succesul unui proces de modernizare al unei societăți nu sunt posibile fără factorul catalizator reprezentat de elitele modernizatoare[102] – atât cele care aparțin mediului academic și cultural, deoarece oferă modele, cadre și perspective de evoluției – dar, mai ales, a celor politice care le aplică în practica socială. Cât de ancorați au fost liderii comuniști români în cunoașterea aspectelor esențiale ale modernității, ce percepție și cum își reprezentau ei această modernitate într-o perioadă în care lumea intra în era informatizării și a robotizării? Răspunsul la aceste întrebări ni-l poate oferi o nouă grilă de lectură a eșecului proiectului comunist în societatea românească și o mai bună înțelegere a prăbușirii regimului comunist prin revoluție și violență politică.

Dacă analizăm discursul public al lui Nicolae Ceaușescu vom constata că nevoia de modernizare a societății este menționată până la saturație, după cum extrem de frecvente sunt și apelurile la noțiuni ca progres științific, la aplicarea în societate a cuceririlor tehnice etc. La o primă lectură a oricărui fragment dintr-un discurs pe marginea modernizării societății am putea afirma că Nicolae Ceaușescu avea o înțelegere corectă asupra a ceea ce însemna modernitatea economică. Fragmentul ales pentru exemplificare este din ultimele luni de existență a regimului comunist și este vorba de cuvântarea rostită la Plenara CC al PCR din aprilie 1989. Referindu-se la conceptul de modernizare și elementele care trebuiau să acopere acest concept în practica socială, liderul comunist afirma că „trebuie să înțelegem realizarea de noi tehnologii, cu consumuri mai reduse și care să asigure produse de o calitate superioară, de noi utililaje cu performanțe mai bune, care să conducă la concentrarea unor operații și procese tehnologice și reducerea pe această cale a consumurilor și creșterea productivității muncii, la realizarea de noi mașini complexe, agregate care să execute concomitent mai multe operații”[103]. Concluziona liderul comunist că „Pentru România, pentru viitorul patriei

[102] Constantin Schifirneț, *op. cit.,* în *loc. cit., p.* 90.

[103] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român*, București, Editura Politică, 1989, p. 20.

noastre, realizarea modernizării în sensul în care am vorbit, pe baza celor mai noi cuceriri ale ştiinţei şi tehnicii constituie factorul hotărîtor”[104]. Se poate lesne observa că Nicolae Ceauşescu menţionează corect unii dintre factorii esenţiali ai intrării societăţii în post-industrialism, dar problema esenţială este dacă viziunea sa se încadra în arsenalul de lozinci ale propagandei de partid în care nimeni nu mai credea, sau exprima o cerinţă reală de schimbare a societăţii.

Evident era vorba de propagandă, deoarece realitatea din viaţa economică a României nu avea prea multe în comun cu cerinţa şi viziunea despre modernitate a secretarului general al partidului. Găsim această realitate şi ea poate fi analizată în documentele securităţii. Într-o *Notă-sinteză* a Inspectoratului Judeţean Arad, Serviciul S, privind starea de spirit a populaţiei – rezultată din violarea şi lecturarea corespondenţei unor persoane suspectate de organele de securitate pentru perioada 15 mai – 20 noiembrie 1984 – se poate citi: Costas Sidonia din Arad (...) i-a relatat lui Târnăveanu Gabriela din Constanţa, (...): „Este mare balamuc, nu au ieşit bine piesele zincate pentru că pretenţiile CTC-ului sunt foarte mari iar noi lucrăm după «ochi». Nu se face analiza chimică a soluţiei pentru că laboratorul este inexistent. Bineînţeles că nici un şef nu vrea să înţeleagă sau nu poate să înţeleagă, şi aşa stând lucrurile, nimeni nu ne ajută cu nimic. Producţia trebuie să meargă şi în rest descurcă-te singur, cum poţi! Eu aş vrea să fac singură nişte analize ale băilor galvanice, să fac rost şi să instalez nişte biurete dar nu am de unde lua soluţiile şi reactivii. Merg cu cerşitul de la unii de la alţii. Cei patru oameni pe care i-am avut au fost împărţiţi în trei schimburi, la 4 locuri de muncă, iar eu a trebuit să lucrez efectiv la bara de zincare câteva zile. Toate acestea numai ca să scoatem producţia. Este adevărat, chiar în aceste condiţii, am luat – nu mai departe de luna trecută – câte 15% plus la acordul global. Îmi place să lucrez, numai să am cu ce şi cu cine”[105].

Discuţiile pe marginea schimbărilor ce trebuiau să fie făcute pentru ca societatea socialistă să depăşească şocul

[104] *Ibidem* p. 21.

[105] Apud, Liviu Ţăranu, *op. cit.,* p. 192.

geopolitic al trecerii spre post-industrialism dintre Nicolae Ceauşescu şi Mihail Gorbaciov ne arată că liderul român era, poate, unul dintre ultimii stalinişti. Ceslav Ciobanu, fost interpret al liderului sovietic Gorbaciov, care a făcut translaţia convorbirilor oficiale cu prilejul vizitei lui Ceauşescu în URSS, în octombrie 1988, afirmă că între discursul public şi discuţiile în privat era o mare deosebire. Acesta îşi aminteşte că Nicolae Ceauşescu i-ar fi spus liderului sovietic în convorbirile particulare: „Eu nu sînt adeptul lui Stalin – prelua o nouă temă Ceauşescu –, dar anume lui îi revine meritul victoriei în războiul cu Germania fascistă, refacerii în timp scurt a Uniunii Sovietice într-o mare putere economică şi militară, creînd astfel o contra-balanţă efectivă pentru SUA. Sînt convins, continua conducătorul român, că şi astăzi Uniunea Sovietică şi partidul ei comunist ar avea numai de cîştigat dacă Secretarul său General s-ar ocupa mai mult de problemele acute interne, mai lasîndu-le la o parte pe cele ce ţin de istorie, în special de defăimarea cultului lui Stalin, precum şi pe cele externe”[106].

Ceauşescu avea adânc înrădăcinate în conştiinţa sa nu numai ideologia marxistă înţeleasă din propaganda tinereţii sale, dar şi un model al modernizării specific epocii industriale. Acest lucru a constituit un filtru extrem de dens pentru grila sa de lectură asupra schimbărilor produse în capitalismul sfârşitului de secol XX. Un alt dialog al liderului român cu Mihail Gorbaciov – cel de la Bucureşti, din vara anului 1989 – pare să confirme această ipoteză de lucru. Ceauşescu încerca să-l convingă pe Mihail Gorbaciov cât de reuşită este experienţa de construcţie a socialismului în România: „Am achitat înainte de termene toate datoriile externe”, am „rezolvat problema asigurării fiecărei familii cu o locuinţă”, am realizat „cel mai democratic model de autoadministrare muncitorească”, am „purces la reforma administrativ-teritorială de „sistematizare a teritoriului”, care „va schimba în curând imaginea ţării fără a o supune diferitelor terapii de şoc, reorganizări şi restructurări

[106] Dr. Ceslav Ciobanu, *Mikhail Gorbachev: Decadenta Socialismului si Renesansul Europei de Rasarit (Notitele unui „insider”),* http://www.ipp.md/public/files/Publicatii/2003/octombrie/Michail%20Gorbachev%20si%20renesansul%20Europei%20de%20Rasarit2.pdf.

inutile şi periculoase”[107]. Ideea că nu a supus ţara la o terapie de şoc era, în fond, o critică aluzivă la *perestroika* lui Mihail Gorbaciov. Ideile acestea erau, de altfel, public exprimate şi în Plenara CC al PCR din aprilie 1989, când afirma că „de la Congresul al IX-lea am rupt cu şablonismul, cu modelele, am adoptat o politică corespunzătoare intereselor patriei noastre, dar, în acelaşi timp, am aplicat ferm principiile socialiste”[108]. Deci, nu constituiau pentru liderul sovietic o surpriză, eventual un element care să îl irite în plus, având în vedere că majoritatea liderilor est-europeni îmbrăţişau ideile gorbacioviste de reformă.

Analiza elementelor esenţiale cu rol important în procesul de schimbare socială intervenită prin trecerea de la societatea industrială la cea de tip post-industrial: *agenţii* şi *structura* scot în evidenţă un fapt ce trebuie luat în considerare atunci când analizăm răspunsurile regimului comunist la şocul geopolitic al modernităţii. Capacitatea *agenţilor* care iau decizii politice, administrative, economice, sociale etc., de a înţelege esenţa proceselor transformatoare şi, mai ales, capacitatea de a produce reacţii de răspuns adecvate. Agenţii modernizării nu pot fi substituiţi unei singure persoane, fie şi într-un regim de dictatură. Acest lucru nu înseamnă că pot fi trecute cu vederea erorile politice şi deciziile economice ale lui Nicolae Ceauşescu. Potrivit unor istorici şi sociologi această listă este foarte lungă[109].

Avea regimul socialist oameni care să se constituie în agenţi ai schimbării prin mentalitate, convingeri filosofice şi cultură? Permitea structura de putere a partidului comunist existenţa unor oameni care să fie agenţi ai schimbării, care să aibă libertatea de a decide în raport cu sensul modernizării în orice domeniu şi compartiment al vieţii socio-economice, culturale sau spirituale? Întrebările devin retorice dacă avem în vedere două aspecte. Primul ţine de modul cum se reproducea nomenklatura de partid în toate domeniile şi la toate nivelurile, iar al doilea – de capacitatea şi competenţele manageriale ale

[107] *Ibidem.*

[108] Nicolae Ceauşescu, *op. cit*., p. 18.

[109] Bogdan Murgescu, *op. cit*., pp. 399-400; Pavel Câmpeanu, *Societatea sincretică. 1980*, Iaşi, Editura Polirom, 2002, pp. 130-134.

agenților cu rol de schimbare, în cazul nostru nomenklatura, de a alinia modernitatea la marxism şi la ideile din „operele" lui Nicolae Ceauşescu.

Nomenklatura alcătuia vectorul prin care centrul de decizie al PCR impunea politica de „modernizare" care trebuia să se constituie în reacții şi răspunsuri la şocul trecerii la post-industrialism. Era aceasta aptă să influențeze calitatea şi sensul deciziei? În conformitate cu viziunea grupului din jurul liderului, indiferent că acesta s-a numit Gheorghe Gheorghiu-Dej sau Nicolae Ceauşescu, concentrarea resurselor, proiectul modernizării, mobilizarea societății şi controlul ei strict „cereau un centru de comandă unic şi un aparat de partid disciplinat. Recrutarea acestuia trebuia să se facă cu ajutorul utilizării criteriilor politice şi de clasă. Prin urmare, în acest scop a fost organizat, mai departe, un sistem de educație în interiorul PMR, pe diferite niveluri (universități de partid, facultăți muncitoreşti, cursuri de un an, de şase luni etc.). Altfel spus, în acele împrejurări de metamorfoză socială, stabilite după 1948, era foarte importantă crearea unui sistem de recrutare şi racordare la ideologia comunistă a unui contingent de persoane care să intre în slujba partidului pentru a menține aprinse şi în viitor flacăra luptei ideologice şi reproducerea regimului"[110].

Criteriile care au stat la baza constituirii nomenklaturii erau de ordin social – apartenența la o categorie socială şi loialitatea față de principiile şi ideologia partidului şi nu competențele profesionale, manageriale. De remarcat faptul că „spre sfârşitul anilor '50, în condițiile în care în opinia conducerii partidului restaurarea capitalismului nu mai era posibilă, în verificarea cadrelor s-a trecut accentul de pe trecutul politic al familiei, pe faptele şi meritele proprii ale persoanelor, pe contribuția concretă pe care o aduceau acestea în construirea socialismului"[111]. Dar aceste merite nu

[110] Ronald N. Popescu, *Formarea elitelor comuniste în România „Şcoala Superioară de Ştiințe Sociale A. A. Jdanov",* http://www.contributors.ro/analize/formarea-elitelor-comuniste-in-romania-%E2%80%9D%C8%99coala-superioara-de-%C8%99tiin%C8%9Be-sociale-a-a-jdanov%E2%80%9D/; a se vedea si Nicoleta Ionescu-Gură, *Nomenclatura Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român,* Bucureşti, Editura Humanitas, 2006.

[111] Andrei Florin Sora, *Dosarele de cadre ale nomenclaturii comuniste: prim-*

vizau şi nivelul de instruire sau competenţele manageriale ale celui selectat. Unul dintre membrii de bază ai nomenklaturii de partid, Tudor Postelnicu, a fost selectat în conducerea administraţiei de stat pentru următoarele calităţi: „Nu e beţiv, nu e afemeiat (paragraf) Nu practică jocuri de noroc. Nu a fost legionar şi nici simpatizant. Profesia de bază e strungar”[112]. Câtă cultură politică şi managerială a avut acest înalt funcţionar al statului socialist pentru a înţelege cum societatea românească de tip industrial poate să facă trecerea la una de tip post-industrial în domeniul său de activitate? Nu surprinde din acestă perspectivă faptul că pentru Tudor Postelnicu, înalt funcţionar în Ministerul de Interne, ceea ce pentru tinerii din societatea occidentală a deceniului nouă era o formă de protest sau de manifestare a dezacordului într-o problemă socială, în societatea românească erau forme de manifestare antisocială! Libertatea de manifestare în plan social, cultural şi sportiv a cetăţeanului în epoca post-industrială au fost condiţii esenţiale pentru schimbare. Pentru organele de securitate care urmăreau cetăţenii suspecţi de a nu se încadra în linia partidului, a citi un roman care nu zugrăvea realismul socialist era un delict! Potrivit Notei sinteză din 23 noiembrie 1984, organele de securitate din Arad informau superiorii, posibil chiar pe ministrul de interne Tudor Postelnicu că „Jeny din Arad i-a relatat lui Martinescu George din Braşov (…): Am început să citesc Cleo”[113]. Îmi atinge mai multe corzi decât lectura primului volum. În fond, atmosfera decadentă, de dezintegrare, în speţă cea morală, ni se potriveşte şi nouă aproape ca o mănuşă. Nu ştiu de ce, dar lectura acestei cărţi îmi impune un sentiment al neputinţei şi-mi este imposibil s-o citesc complet detaşată. Sper că o să-mi trimiţi şi mie eseurile lui Orwell. Sunt sigură că nu mi-ai arătat toate cărţile de la englezi. Mă simt teribil de stingheră în această parte a lumii. Sper doar să supravieţuiesc cu succes

secretarii comitetelor regionale/judeţene ale pmr/pcr (1950-1989), în *Anuarul Institutului de Istorie* «G. Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LII, 2013, pp. 61–79, http://www.historica-cluj.ro/anuare/AnuarHistorica2013/04.pdf.

[112] *Ibidem.*

[113] Editorul volumului de documente Liviu Ţăranu crede că ar fi vorba de romanul de dragoste *Fetele lui madame Cleo* de Lucianne Goldberg.

şi încă ceva pe lângă asta, până când”[114]. Nu ştim dacă acest raport i-a ajuns pe masa de lucru şi cum a reacţionat fostul ministru de interne Tudor Postelnicu. Probabil, în spiritul lozincilor de propagandă însuşite la Academia de partid unde se preda „Cursul scurt de istorie a PC al URSS” şi operele lui Marx, Engels şi Lenin[115] şi, nu în ultimul rând, al supunerii necondiţionate faţă de Nicolae Ceauşescu. Ar fi incorect să generalizăm cazul Tudor Postelnicu la întregul aparat de partid şi de stat care a activat în perioada analizată în administraţia centrală sau locală a ţării. Virgil Lazăr menţiona: „Ca o excepţie, trebuie spus că, între activiştii comunişti, Ion Iliescu a fost unul luminat. El trecea prin mintea lui aceste formule tipice. Citea cărţile şi le transpunea într-un limbaj de comunicare”[116] şi nu a fost singurul. Din păcate, Nicolae Ceauşescu i-a îndepărtat din posturile de conducere centrală.

În procesul de formare a cadrelor de partid a cunoaşte şi alte doctrine politice sau a înţelege mecanismele de funcţionare ale societăţii capitaliste şi ale economiei de piaţă erau adevărate erezii. Dogma economică a socialismului în România – pe cât de simplistă, pe atât de prolixă – se reducea la un mănunchi de principii totalitariste de organizare, conducere şi subordonare, fără rezerve, a individului şi a grupurilor sociale omniprezentului şi omnipotentului partid comunist, a fiinţării proprietăţii socialiste şi a planificării de comandă hipercentralizată[117]. Încercarea unor specialişti de a se abate de la dogmele marxist-leniniste erau aspru criticate de partid, iar cei care comiteau asemenea fapte erau înlăturaţi din posturile de cercetare. Edificator este cazul lui E. Balaş care – în lucrarea

[114] Apud, Liviu Ţăranu, *op. cit*., p. 196.

[115] Ioana Boca, *1956 un an de ruptură. România între internaţionalismul proletar şi stalinismul antisovietic,* Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 2001, p. 52.

[116] Virgil Lazăr, *Istoria pe care nu o vom uita niciodată. Manipularea prin discursuri sau limbaj în perioada comunistă. Cum ni se spăla mintea prin emisiunile de la TV, dar şi prin presa ceauşistă,* http://adevarul.ro/cultura/istorie/istoria-nu-vom-uita-niciodata-manipularea-discursuri-limbaj-inperioada-comunista-ni-spala-mintea-emisiunile-tv-prinpresa-ceausista-1_513a04c000f5182b85e3e61e/index.html.

[117] Prof. univ. dr. Gheorghe Zaman, Prof.univ.dr. Valentina Vasile, Dr. George Georgescu, *Institutul de Economie Naţională 60 de ani de cercetare ştiinţifică,* Bucureşti, Academia Română, 2013, p. 13.

„Contribuții la o critică marxistă a keynesismului", apărută la Editura Politică în anul 1958 – a avut curajul să arate că opera lui Keynes cuprinde şi „elemente de cunoaştere ştiinţifică", are un „nucleu raţional" de la care se poate pleca în critica acestei teorii. Colegii zeloşi ai marxism-leninismului din Institut l-au criticat pentru abatere de la marxism şi apoi l-au înlăturat din instituţie. Ulterior, profesorul E. Balaş a emigrat în SUA şi s-a afirmat ca econometrician de valoare, având contribuţii originale în programarea matematică a economiei[118]. Un alt caz petrecut în anii stalinismului clasic este cel al cercetărilor efectuate între anii 1957 şi 1958 de o echipă de sociologi condusă de tânărul profesor George Retegan*. Studiile erau efectuate în opt şi, respectiv, şapte zone agricole sau agroindustriale, în vederea cunoaşterii nemijlocite a schimbărilor economico-sociale care au survenit în viaţa satelor şi a întreprinderilor industriale, pe baza unor cercetări directe, de teren, inclusiv prin investigaţii de tip recensământ în gospodăriile ţărăneşti. Critica adusă acestor cercetări în revista de propagandă „Lupta de clasă", în numărul din noiembrie 1959, a condus la desfiinţarea secţiei de cercetări sociologice din cadrul Institutului de Cercetări Economice, iar şeful de secţie – George Retegan, valoros şi talentat demograf şi sociolog – şi colaboratorii săi direcţi au fost retrogradaţi în posturi de documentarişti. Monografiile elaborate pe baza cercetărilor din 1957 au rămas nevalorificate şi se află în arhiva Institutului, iar datele culese în campania 1958 nu s-au mai prelucrat[119]. Nu este surprinzător faptul că elita politică era indoctrinată cu idelogia marxistă, ci faptul că erau prigoniţi şi înlăturaţi intelectuali, care „s-au adăpat la izvoarele şcolii burgheze"[120].

Politica de promovare a cadrelor de conducere în aparatul de partid şi administraţia centrală sau locală – bazată

[118] *Ibidem*, p. 15.

*Prof. dr. George Retegan a fost arestat în martie 1950, într-o acţiune colaterală cazului Pătrăşcanu, în care a contestat încercarea puterii de a îndepărta elita ştiinţifică apolitică din activitate. Procesul a avut loc în aprilie 1954, completul de judecată a dispus achitarea din lipsă de probe. Calvarul nu s-a oprit, integrarea în viaţa socială şi profesională a fost un proces de durată (Cf. mărturiei istoricului Mihai Retegan).

[119] *Ibidem*, p. 16.

[120] ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar nr. 28/1956, f. 5.

pe originea socială şi ataşamentul ideologic ale fiecăruia la dogmele marxist-leniniste şi apoi a naţional-comunismului, iar nu pe educaţie, aptitudinile sau capacităţile celui ce era promovat – „a condus la grave erori în politica economică, în gestionarea investiţiilor şi, din perspectiva procesului de colectivizare, în domeniul relaţiilor cu ţărănimea”[121]. Această politică a fost girată de la cel mai înalt nivel de către Gh. Gheorghiu-Dej şi apoi de Nicolae Ceauşescu şi camarila care i-au înconjurat la un moment dat.

Este puţin cercetată în istoriografia noastră viziunea elitelor comuniste care veneau dintr-un mediu academic şi universitar cu realizări marcante în domeniul în care au activat asupra modernizării societăţii româneşti. Este vorba de intelectualii de marcă ai ţării, printre care Lucreţiu Pătrăşcanu, Tudor Bugnariu, Miron Constantinescu etc. De exemplu, Miron Constantinescu a fost membru marcant al Şcolii sociologice fondată de Dimitrie Gusti şi a lăsat în urma sa câteva studii şi cercetări remarcabile[122]. A cunoscut doctrina marxistă şi interpretările ei încă din perioada interbelică. Nu sunt încă destul de clare motivele pentru care a intrat în contradicţie cu liderul partidului, Gheorghiu-Dej, care a caracterizat activitatea sa în cadrul partidului ca pe o rătăcire în contextul dezvăluirilor din cadrul Raportului secret al lui Nikita Hruşciov[123]. A fost pentru scurt timp director al Institutului de Cercetări Economice unde „s-a manifestat, utilizând o expresie curentă, ca un adevărat taliban; punea un accent deosebit pe latura ideologică, pe apărarea purităţii marxism-leninismului, fiind unul dintre criticii tezei privind „nucleul raţional” al keynesismului, cuprinsă în lucrarea lui E. Balaş[124]. Această mişcare, fără ecou în politica regimului

[121] Liviu Ţăranu, *Gh. Gheorghiu-Dej în istoriografia actuală. Ce i se impută, ce i se recunoaşte*, în *Dosarele Istoriei***,** nr. 7/2005, pp. 19-26, http://www.cnsas.ro/documente/istoria_comunism/studii_articole/dezbateri_istoriografice/Gh%20Gh%20Dej.pdf accesat la 29 iulie 2016.

[122] Ştefan Bosomitu, *Miron Constantinescu. O biografie*, Bucureşti, Editura Humanitas, editia digitală, 2015, https://books.google.ro/books?isbn=9735047292 accesat la 29 iulie 2016.

[123] *Ibidem.*

[124] Prof. univ. dr. Gheorghe Zaman, prof. univ. dr. Valentina Vasile, Dr. George Georgescu, *op. cit.,*p. 23.

comunist din România, făcută de Miron Constantinescu, este posibil să se fi încadrat în ceea ce Vladimir Tismăneanu numeşte a fi posibilitatea „revoltei minţilor”[125]. O mişcare de regândire a opţiunii de stânga inspirate de marxism, în afara tradiţiei interpretărilor conţinute de modelul sovietic. Aşa-zisa necesitate istorică a opţiunii sovietice (esenţializată în stalinism) este complet compromisă de critica lui Hruşciov. Astfel apare mişcarea revizionistă în Europa de Est, aflată la originea încercărilor de reformare a socialismului de stat în Polonia, Ungaria şi RDG. In esenţă, revizionismul a avut două componente fundamentale: umanismul socialist, bazat pe revenirea la tânărul Marx, şi ideea „căilor naţionale către socialism”[126]. Raportul Secret, combinat cu evenimentele din Ungaria (cu consecinţele acestui moment istoric), a însemnat primul moment în procesul de disoluţie endogenă. Nu însă şi în România.

Dacă până la venirea la putere a lui Nicolae Ceauşescu cercetările de economie nu au putut să aibă valoare practică pentru o societate aflată în plină transformare, ca urmare a dezvoltării cunoaşterii şi tehnologiei, pentru că erau cantonate în dogma marxist-leninismului şi în experienţa sovietică, după această dată lucrurile s-au agravat, deşi într-o primă fază a regimului a bătut un vânt de liberalizare[127]. Plenara PCR din 5-6 octombrie 1967 a dezbătut Directivele CC al PCR cu privire la perfecţionarea conducerii şi planificării economiei naţionale corespunzător noii etape de dezvolatare socialistă a României, ce aveau să fie adoptate de Conferinţa Naţională a partidului din decembrie acelaşi an. Pentru prima dată în discursul public un lider din statele socialiste a menţionat necesitatea analizei mecanismelor economiei de piaţă şi

---

[125] Doina Jela, Vladimir Tismăneanu, coord., *Ungaria 1956: revolta minţilor şi sfârşitul mitului comunist*, Editura Curtea Veche, 2006, citat de Bogdan Cristian Iacob, *Revizionismul marxist şi spectrele comunismului* în *Revista* „22” din 2 septembrie 2007, http://revista22.ro/3460/70251741/pierderea-feei.html accesat la 29 iulie 2016.

[126] *Ibidem*.

[127] Ioan Scurtu, *Politică şi viaţă cotidiană în România: în secolul al XX-lea şi începutul*, p. 284.

problema rentabilității[128]. A fost adoptat un program ce privea descentralizarea deciziilor economice și creșterea renatabilității economice a întreprinderilor, încurajarea inițiativei private în domeniul serviciilor și a atelierelor meșteșugărești, prin metoda mandatariatului. Dar acest lucru a fost stopat rapid de către cel care le-a inițiat, deoarece a constatat că întreprinzătorii se îmbogățeau din „speculă". Iată ce afirma Nicolae Ceaușescu în unul dintre ultimele dialoguri pe care le-a avut cu Mihail Gorbaciov: „Am lucrat și am adus și îmbunătățiri în dezvoltarea societății și a economiei. Ceea ce faceți dumneavoastră acum am încercat și noi la un moment dat. Am creat atunci așa-zișii mandatari și după un an de zile am văzut că se îmbogățesc și am lichidat complet această situație"[129]. Nicolae Ceaușescu a impus, și cercetătorii au acceptat, ca în studiul proceselor economice să fie utilizate ca tipar de analiză rapoartele, expunerile și cuvântările sale, care trebuiau să fie considerate „geniale" sau „culmea gândirii teoretice în domeniul economic". În aceste împrejurări, aceste lucrări „științifice" sunt publicate sub forma unor capitole în volume omagiale: „Economia României socialiste în opera președintelui Nicolae Ceaușescu"[130], „Progresul economic al României socialiste în concepția președintelui Nicolae Ceaușescu"[131], și „Epoca Nicolae Ceaușescu, epocă de înfăptuiri istorice în dezvoltarea și modernizarea economiei românești"[132], coordonator Barbu Gh. Petrescu, care se înscriau în grotescul peisaj generalizat al cultului exacerbat al personalităților lui Nicolae și Elena Ceaușescu[133]. Situația nu s-a schimbat nici după ce în URSS

[128] *Ibidem*.

[129] Gen. col. [r] dr. Constantin Olteanu, *România, o voce distinctă în Tratatul de la Varșovia*, București, Editura ALDO, 1999 pp. 234-243; Constantin Sava, Constantin Mona, *Revoluția română din decembrie 1989 retrăită prin documente și mărturii: Corespondență diplomatică, rapoarte, note informatii,* București, Editura Axioma Edit, 2001, pp. 80-97.

[130] *Economia României socialiste în opera președintelui Nicolae Ceaușescu,* București, Editura Politică, 1978.

[131] *Progresul economic al României socialiste în concepția președintelui Nicolae Ceaușescu*, București, Editura Politică, 1983.

[132] *Epoca Nicolae Ceaușescu, epocă de înfăptuiri istorice în dezvoltarea și modernizarea economiei românești*, București, Editura Politică, 1985.

[133] Prof. univ. dr. Gheorghe Zaman, Prof. univ. dr. Valentina Vasile, Dr.

s-a lansat o dezbatere publică despre nevoia de modernizare a structurilor eonomice. Au fost aduse în atenția societății ideile economistului Tchayanov, partizan al introducerii unor elemente ale economiei de piață în economia agrară sovietică. Nu au avut ecou în România nici părerile unor specialişti sovietici, care afirmau că „la collectivisation est de plus en plus souvent considérée comme une opération de «*violation de la campagne*», mécanisme destructeur directement responsable pour la pénurie alimentaire et l'absence de la culture des propriétaires terriens"[134]. Aparția oarecum neobişnuită, în raport cu „cotidianul" producției editoriale, a fost cartea lui Mihail Manoilescu[135]. Din păcate, această reeditare nu a fost urmată şi de alte lucrării de acelaşi fel.

Modelul de dezvoltare economică impus de echipa Dej nu a fost modificat fundamental de urmaşul său la conducerea partidului şi a țării, Nicolae Ceauşescu, deşi acesta în mai toate discursurile publice făcea analiza evoluției economico-sociale, omițând contribuția predecesorului său printr-o formulă hilară: Congresul al IX-lea al PCR era piatră de hotar în modernizarea României. A rezultat pentru România, într-o epocă în care economia şi societatea occidentală întrau într-o altă etapă, o economie de tip al *doilea val* tofllerian, bazat pe ramuri industriale mari consumatoare de materie primă şi energie şi cu valoare adăugată mică.

Dacă acceptăm ideea că pentru România această politică de industrializare a fost necesară, atunci nu pot fi negate rezultatele obținute în dezvoltarea economică de țara noastră. Câțiva indicatori sunt relevanți[136]. Industria constructoare de maşini a lansat în august 1967 prima locomotivă electrică de 5.100 kW, fabricată la Uzinele „Electroputere" Craiova. Din

---

George Georgescu, *op. cit.,* p. 31.

[134] Elena Morenkova, *Memoire et Politique. Les représentations du passé soviétique,* p. 68, https://docassas.u-paris2.fr/nuxeo/site/esupversions/b57c751f-f044-4860-af58-95df45971734 accesat la 20 septembrie 2016.

[135] Mihail Manoilescu, *Forțele naționale productive şi comerțul exterior. Teoria protecționismului şi a schimbului internațional,* Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1986.

[136] Dinu C. Giurescu (coord.), *Istoria României în date,* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 598-600.

1969 a fost produs primul elicopter: IAR – 316 (în colaborare cu firma franceză „Alouette"). Din noiembrie 1967, Uzina „Policolor" Bucureşti a trecut probele tehnologice şi a lansat producţia. La Combinatul Siderurgic Galaţi, la 6 aprilie 1968, a intrat în funcţiune o fabrică de oxigen şi a fost dat în exploatare furnalul de 1.700 m3, considerat cel mai mare din ţară la acea dată. O lună mai târziu, cea mai cea mai mare navă construită până atunci la Şantierele Navale Galaţi, mineralierul „Petroşani", de 12.500 tdw a plecat în prima sa cursă. La jumătatea lunii iunie 1968, era dat în funcţiune laminorul de 1.300 mm la Combinatul Siderurgic Hunedoara. În aceeaşi lună era înfiinţată Banca Română de Comerţ Exterior. În 20 august 1968 a avut loc inaugurarea primei uzine de autoturisme din România, la Colibaşi-Piteşti, unde se va fabrica, sub licenţa „Renault", autoturismul „Dacia 1100". Tot în 1968, la Bucureşti au început lucrările de construcţie a două clădiri – simbol: Palatul Televiziunii şi Hotelul „Intercontinental", acesta din urmă cu o înălţime de 88 metri şi 23 de etaje, ridicat în cooperare cu firma „Intercontinental Hotel Corporation" şi inaugurat la 14 mai 1971[137]. Ca urmare a dezvoltării industriale, în perioada 1950-1989 a crescut producţia principalelor produse industriale pe locuitor, ca, de exemplu, la energie electrică de la 130 la 3.276 kWh, cărbune extras de la 239 la 2.871 kg, ţesături de la 12 la 48 mp, încălţăminte de la 1 la 5 perechi, carne de la 9 la 30 kg, brânzeturi de la 1 la 4 kg, zahăr de la 5 la 30 kg, televizoare de la 14 (în 1970) la 22 bucăţi/1.000 locuitori, frigidere de la 1 (în 1960) la 20 bucăţi/1.000 locuitori, autoturisme de la 1 (în 1960) la 62 bucăţi/10.000 locuitori ş.a.. În literatura de specialitate este menţionată adesea creşterea deosebită a producţiei de oţel pe locuitor, care, în 1988, era în România de 621 kg, depăşind, uneori, cu mult producţiile din alte ţări, care erau, de exemplu, în SUA de 363 kg, Suedia de 577 kg şi Franţa de 319 kg. Nivelul acestui indicator exprimă la scară redusă dezechilibre sectoriale ale economiei româneşti, rezultat al politicii industriale din perioada menţionată. Sub aspect strict cantitativ, rezultatele sunt remarcabile, dar ele au

[137] Florian Banu, *„Amorsarea" Revoluţiei România anilor '80 văzută prin ochii Securităţii*, Institutul Revoluţiei Române din Decembrie 1989, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun. 2012, p. 34.

fost însoțite de numeroase neajunsuri de ordin calitativ, care se manifestă cu deosebire între anii 1980 – 1989[138].

Problema este dacă aceste doar câteva dintre realizările care au marcat economia noastră în deceniile șapte și opt aduceau plus valoare care să încadreze România în competitivitatea unei economii ce devenea tot mai interdependentă și globală. Documentele de arhivă arată că ceea ce nu avea industria noastră era tocmai lipsa de competivitate și rămânerile în urmă în domeniul inovării tehnologice. O Notă informativă din aprilie 1989 a organelor de securitate constata că „Din datele ce le deținem, rezultă că în rândul specialiștilor din agricultură se apreciază că unele neajunsuri existente în acest sector, care conduc la nerealizarea producțiilor planificate, sunt urmare a randamentului scăzut al mașinilor și echipamentelor agricole produse de unități ale Ministerului Industriei Construcțiilor de Mașini și ale Ministerului Agriculturii și Industriei Alimentare. Această situație a fost generată de faptul că unele utilaje agricole au fost introduse în producția de serie în urma avizării lor cu ușurință de către comisiile de omologare, fără experimentări prealabile. Ulterior, apar greutăți în exploatare, din cauza deselor defecțiuni generate de greșeli de proiectare sau de construcție, care necesită întreruperi ale fabricației pentru remedieri, cu angajarea unor cheltuieli suplimentare sau chiar sistarea producției"[139]. S-a ajuns la situația ca unele investiții prost direcționate, neperformante și neproductive – rezultat al sistemului de centralizare excesivă, alături de încercarea echivalării balanței de plăți prin reducerea importurilor – să aibă drept rezultat: „o forțare la maxim a capacităților industriei românești"[140]. Direcționarea produselor, inclusiv a celor alimentare și de consum, către piața externă, iar fondul de acumulare să fie susținut din reducerea drastică, a condus la diminuarea nivelului de trai al muncitorilor, prin folosirea mai multor subterfugii legale care-l privau de diferite drepturi bănești. Sectorul minier a fost unul dintre primele domenii de

[138] Ioan Scurtu, *op. cit*., p. 56.

[139] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 16.088, vol. 14, ff. 75-76, în vol., Florian Banu, *op. cit*., p. 95.

[140] Dan Cătănuș, *Revoltele muncitorilor în România comunistă*, în Revista *Historia*, An IV, nr. 54, iunie 2005, p. 24.

activitate în care s-au manifestat nemulţumiri în urma scăderii veniturilor salariale şi a degradării nivelului de trai[141].

O altă consecinţă a ratării intrării economiei în epoca informatizării a fost pierderea de substanţă economică în raporturile comerciale cu ţările superioare din punct de vedere tehnologic. Unul dintre cei mai apreciaţi economişti români în mediul academic internaţional, Mihail Manoilescu, publicase încă din deceniul trei al secolului trecut o lucrare care explica de ce în comerţul internaţional ţările slab dezvoltate sunt exploatate de cele avansate tehnologic[142]. El a demonstrat că ştiinţa economiei importate din ţările dezvoltate este falsă pentru cele rămase în urmă deoarece „are ca substrat tendinţa de exploatare a popoarelor agricole"[143]. De aceea fiecare ţară, aprecia Manoilescu, pentru a fi eficientă în relaţiile economice externe, va trebui să-şi orienteze dezvoltarea către acele activităţi care asigură o productivitate a muncii sociale, superioară celei medii naţionale. În concepţia sa, legea avantajului comparativ poate duce la maximizarea ofertei (a producţiei mondiale), dar nu şi maximizarea productivităţii muncii în cadrul fiecărei naţiuni[144]. Pentru intervalul 1950-1970, datele statistice indică un bilanţ relativ pozitiv în balanţa comerţului exterior, import şi export, şi acest fapt a constituit un factor pozitiv pentru menţinerea unor rate înalte de dezvoltare[145]. După 1970, capacitatea relaţiilor economice externe de a servi ca stimulent al dezvoltării economice a scăzut. Cauzele sunt multiple, dar limitele de competivitate a produselor româneşti în raport cu

[141] Raluca Nicoleta Spiridon, *Greva minerilor din Valea Jiului (2-3 august 1977),* în „Caietele CNSAS", Revistă semestrială editată de Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii Anul I, nr. 2/2008, Bucureşti, Editura CNSAS, 2008, p. 313.

[142] Mihail Manoilescu, *Forţele naţionale productive şi comerţul exterior. Teoria protecţionismului şi a schimbului internaţional,* Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1986.

[143] Constantin Schifirneţ, *Sociologie românească modernă*, Bucureşti, Criterion Publishing, 2009, p. 129.

[144] Apud, Viorica Răducanu, Marina Bădileanu, Cristian Sima, *Teoria costurilor comparative în gândirea economică românească de la Mihai Eminescu la Mihail Manoilescu. Gândirea economică a lui Virgil Madgearu. Gândirea economică a omului politic Nicolae Titulescu*, Bucureşti, Centrul de Informare şi Documentare Economică, 1995, p. 223.

[145] Bogdan Murgescu, *op. cit*., p. 359.

piața mondială, chiar și în Lumea a treia, nu pot fi trecute cu vederea. Din numeroasele documente privind slaba calitate a produselor românești destinate exportului o *Notă* a organelor de securitate privind deficiențele înregistrate în producția pentru export a Întreprinderii de Țevi „Republica" din București, din data de 10 noiembrie 1987, este extrem de relevantă în acest sens. Această unitate de producție nu și-a respectat obligațiile contractuale față de Întreprinderea de Utilaj Chimic Ploiești, care avea contractate 80 de bucăți schimbătoare de căldură contractate cu firma Japan Gasoline Corporation. S-a întâmplat acest lucru, în principal, din lipsa de preocupare a factorilor de conducere ai întreprinderii, concretizată prin: neexecutarea la timp a documentației și a desenelor pentru SDV-uri și a impus lucrarea țevilor prin „tatonare", ceea ce a condus la pierderi materiale mari (proporția consumului de metal a fost de 1:3, iar din produsele realizate circa 35% au fost necorespunzătoare din punct de vedere calitativ); deficiențele în pregătirea fabricației au avut ca urmare decaparea eboșului datorită calității necorespunzătoare a lubrifiantului de curgere (parafină) și funcționarea defectuoasă a stațiilor cu atmosferă neutră, care a condus la oxidarea țevilor, apariția „țunderului" și, implicit, deformarea țevilor în timpul tragerilor prin mașina de îndreptat cu role, astfel încât grosimea pereților acestora nu a mai corespuns șablonului, ieșind din toleranțele admise. Nivelarea la timp a cantității de țeavă menționate a condus la nerespectarea termenului contractual de livrare a schimbătoarelor (25 octombrie 1987), estimându-se o penalizare de circa 300 mii dolari și discreditarea părții române de către firma japoneză față de toți partenerii japonezi potențiali în probleme de cooperare[146].

Referindu-se la efectele procesului de industrializare a țării sub regimul comunist asupra nivelului de trai, Stephen Fischer-Galați aprecia că, „în general, toți sunt de acord că, în ciuda greșelilor grosolane ce s-au făcut în planificare, a gravelor defecte de organizare a procesului de producție, a productivității scăzute a forței de muncă și a utilizării neraționale a mâinii de

[146] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 10.757, vol. 63, f. 33, în vol., Florian Banu, *op. cit*., p.34.

lucru şi a resurselor, progresul din industria românească a fost impresionant, chiar şi în primii ani ai economiei planificate. Dacă standardul de viaţă al populaţiei era mai scăzut decât cel de dinainte de război, această situaţie se datora mai mult exploatării economice a ţării de către URSS decât stagnării economice propriu-zise"[147]. Astfel, timp de aproape un deceniu şi jumătate, acest tip de economie a generat prosperitate şi un standard de viaţă mulţumitor pentru marea masă de români. Deceniul nouă al secolului XX a însemnat pentru economia socialistă a tuturor statelor cu regimuri de dictatură începutul declinului accelerat. Sistemul economic de tip al *doilea val* tofflerian îşi arata limitele. Începând din 1980, România a intrat într-o acută criză de sistem. Nivelul scăzut al productivităţii sociale a muncii, caracterul energointensiv al economiei naţionale, lipsa de corelare între capacităţile de producţie şi baza proprie de resurse energetice şi materii prime, care a dus la creşterea importurilor de materii prime şi tehnologii de fabricaţie depăşite, creşterea datoriei externe, neadaptarea la cel de al patrulea ciclu industrial, dominat de industria automobilelor, a bunurilor electrice de consum şi caracterizat printr-o creştere a serviciilor până la nivelul satisfacerii unei largi proporţii a populaţiei, toate acestea au dus la formarea unui surplus însemnat de personal în industrie[148].

România avea nevoie de mult mai mult. De un cadru instituţional socio-politic pentru a putea activa o elită intelectuală, care să genereze o gândire alternativă la dogmele marxiste şi la impunerea ideilor liderului Nicolae Ceauşescu în ceea ce priveşte modernizarea economică a ţării şi intrarea în epoca post-industrialismului, aşa cum se întâmpla cu economia şi societatea occidentale. Nu avem un răspuns şi o explicaţie satisfăcătoare în istoriografia română, dar nu numai, la

[147] Stephen Fischer-Galaţi, *România în secolul al XX-lea,* traducere de Manuela Macarie, cuvânt înainte de Kurt W. Treptow, Iaşi, Institutul European, 1998, p. 140, citat preluat din Florian Banu, *op. cit.,* pp. 31-32, nota 88.

[148] Liviu Marius Bejenaru, *Relaţia dintre creşterea demografică şi dezvoltarea economică în timpul regimului comunist. Între propaganda oficială şi realităţile cotidiene,*în *Caietele CNSAS*, Revistă semestrială editată de Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, anul II, nr. 1(3)/2009, Bucureşti, Editura CNSAS, 2010, pp. 212-213.

întrebarea de ce încercările de reformă ale sistemului economic socialist au eşuat şi acolo unde părea să existe condiţiile sociale şi instituţionale propice dezvoltării unei economii moderne în raport cu evoluţiile capitalismului occidental. Răspunsurile date la întrebarea de ce a eşuat mecanismul autogestiunii întreprinderilor în Iugoslavia, sub Iosip Broz Tito[149], şi de ce *perestroika* n-a funcţionat în URSS sub Mihail Gorbaciov[150], nu pot fi luate ca reper de analiză pentru încercările eşuate de reformă a sistemului economic în România. Unul din motive ar fi că regimurile de dictatură din ţările est-europene nu au avut aceleaşi trăsături, deşi se originau sau pretindeau acest lucru, din aceeaşi doctrină – marxismul. În Polonia, de exemplu, viaţa a devenit, ceva mai suportabilă după 1955, datorită faptului că dezintegrarea sistemului socialist a început aici mai devreme. Dacă suntem de acord cu opiniile unor specialişti că „una dintre principalele caracteristici ale post-modernismului este schizofrenia, atunci Polonia a abordat cu siguranţă post-modernismul foarte devreme”[151]. De la mijlocul anilor ’70, viaţa intelectuală şi socială poloneză a fost împărţită în două sfere. O aşa-numita sferă oficială, controlată de cenzură, şi una subterană care, de fapt, nu era deloc ascunsă. Cărţi publicate de edituri „subterane” au fost citite pe scară largă de către întreaga societate şi, chiar, de membrii partidului de guvernământ. Economia poloneză avut, practic, aceeaşi divizare ca şi sfera publică. O piaţă controlată de stat a co-existat cu o „piaţă neagră”[152]. O altă explicaţie o dă fostul secretar general al PCUS, Mihail Gorbaciov, care afirmă în memoriile sale că „provocările noii faze de dezvoltare a civilizaţiei s-au dovedit prea mari pentru orânduirea totalitară a perioadei Brejnev”[153].

---

[149] J. Marangos, *Consistency and Viability of Socialist Economic Systems*, Palgrave Macmillan, New York, 2013, pp. 143-192.

[150] *Ibidem*, pp. 107-143; Mihail Gorbaciov, *Amintiri. Viaţa mea înainte şi după perestroika*, Bucureşti, Editura Litera, 2013.

[151] Marc in Giżycki, *Modernism and Post Modernism in Eastern Europe*, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/9587/1/04_Marcin_Gi%C5%BCycki_MODERNISM%20AND%20POSTMODERNISM%20IN%20EASTERN%20EUROPE_39-43.pdf accesat la 28 iulie 2016.

[152] *Ibidem*.

[153] Mihail Gorbaciov, *Amintiri. Viaţa mea înainte şi după perestroika*, p. 294.

Elita incapabilă de modernizare a condus România la dezastru social şi revoltă populară. Din acest punct de vedere, a considera că răsturnarea regimului Ceauşescu este doar rezultatul unor conspiraţii, sau al amestecului străin în doborârea dictaturii, este o explicaţie simplistă şi insuficientă. Mihail Gorbaciov are dreptate când afirmă că „este o insultă la adresa societăţii şi a poporului român să consideri că revoluţia a fost adusă de agenţii KGB-ului”[154]. În fapt, acest mit al intervenţiei străine a plecat de la Nicolae Ceauşescu, care considera că Moscova se află în spatele oricăror manifestaţii de protest – reproş exprimat direct reprezentantului Ambasadei Sovietice în cursul ultimei sale întrevederi cu acesta, după ce protestul împotriva regimului începuse în Timişoara[155]. Dr. Ceslav Ciobanu povesteşte că a efectuat o vizită la Bucureşti, împreună cu colegii săi, chiar după revoluţie, la începutul anului 1990, „având mai multe întrevederi ocazionale cu oameni simpli, cu ziarişti, cu unii foşti activişti, care între timp se raliaseră la unul din noile/vechile partide (istorice). „Am participat şi la primele alegeri libere din România în calitate de observator internaţional. La multe din aceste întâlniri, interlocutorii aflând ca sunt din «echipa lui Gorbaciov», mă felicitau cu multă simpatie pentru... ceea ce «a făcut Gorbaciov în România – revoluţia şi detronarea lui Ceauşescu». Trebuia să faceţi acest lucru mai înainte şi românii v-ar fi fost recunoscători”[156]. Acesta constata că ideea că Moscova (prin KGB sau alte structuri) ar fi stat la baza revoluţiei române era adânc înrădăcinată în mentalul colectiv al societăţii româneşti post-decembriste. „Dacă încercai să le demonstrezi că nu-i aşa, că ei înşişi trebuie să se mândrească că au răsturnat dictatura, ei mai curând începeau să te bănuiască că «eşti şi tu agent», decât să creadă argumentelor şi faptelor”[157].

[154] Ceslav Ciobanu, *op. cit.*, în *loc. cit*.
[155] *Ibidem.*
[156] *Ibidem.*
[157] *Ibidem.*

II.2.2. Ceaușescu și perestroika lui Gorbaciov sau paradoxul istoriei. Liderul român a avut dreptate: socialismul nu poate fi reformat

Reforma economică gândită de echipa Gorbaciov nu își propunea să desființeze economia socialistă, ci doar să o pună în acord cu realitățile lumii contemporane. Aceasta a vizat descentralizarea la toate nivelele, încurajarea inițiativei individuale în activitatea economică, schimburile economice să fie derulate pe baza prețurilor stabilite de piață etc. Cercetări recente pe marginea reformelor introduse de Mihail Gorbaciov sub denumirea de *perestroika* și a impactului avut de acestea asupra sistemului economic sovietic demonstrează că acestea nu aveau ca țel final crearea unei „economii de piață socialiste”[158]. De altfel, Mihail Gorbaciov nu a luat nici o măsură politică sau economică pentru a pune bazele unei economii de piață, fie ea și în variantă socialistă. Unul dintre apropiații săi constata, în 1990, că „Economia de piață trebuie introdusă cât mai repede cu putință. Dar acest lucru nu se va putea face cu actualele structuri de conducere centralizată. De asemenea, trebuie schimbați conducătorii sectorului economic. Oameni noi trebuie să-și asume această sarcină nouă”[159].

Reformele economice nu pot fi realizate fără o schimbare în sistemul politic care gestionează economia unei țări. Acest lucru a fost sesizat și subliniat de M. Gorbaciov cu ocazia discursului de închidere, ținut în cadrul Conferinței PCUS, din iunie 1988 – reforma economică trecea prin democratizarea politică[160]. Dar nici în această direcție liderul de la Kremlin nu a mers prea departe! A propus alegeri democratice pentru liderii destinați administrației centrale și locale, dar aceștia erau tot membri ai unui singur partid politic de sorginte comunistă, chiar dacă era cosmetizat și ambalat într-o nouă haină propagandistică. Referindu-se la acest aspect, J. Fr. Revel aprecia în mod realist că „Nu va fi vorba de «pluralism» decât între persoanele aparținând aceluiași partid și nu între mai

[158] Teodora Stănescu Stanciu, *Efectutul Gorbaciov și statele Europei Central-Estice*, în „Clio 1989”, an IV, nr. 2(8)/2008, București, Editura IRDD, p. 15.

[159] *Ibidem,* pp. 15-16.

[160] J. Fr. Revel, *Revirimentul democrației*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 413.

multe partide concurente. (...) Ce vrea el este să organizeze e emulația dintre oameni, așa cum se poate face ea în interiorul uneia şi aceleiaşi administrații, şi nicidecum să permită o autentică alternare la putere. În acest scop, Mihail Gorbaciov a folosit singurul mijloc de care dispunea la acea dată fără a ieşi din sistem: controlarea partidului prin soviete; apropierea vârfului piramidei de partid de vârful piramidei sovietelor şi reunirea celor două vârfuri într-un punct: preşedintele țării. Însă efortul rămâne mereu înăuntrul sistemului şi așa ceva nu are de-a face cu conceptul de democrație pe care îl înțelegem noi în Occident"[161]. Pe de altă parte şi Peter J. Boettke făcea acelaşi tip de constatare: „Now fundamental systemic issues were debated. Private property, free market pricing, currency convertibility, etc., were legitimate topics of discussion among the Soviet Union's leading economists. These economic discussions culminated in the debate in the late summer and early fall of 1990 over the Shatalin 500-Day Plan"[162]. Pentru a implementa *perestroika*, Gorbaciov a avut în vedere şi crearea bazei juridice. Astfel, din 1985 până în 1991 acesta „introduced at least ten major policy packages for economic reform under the banner of perestroika; not a single one was implemented fully"[163].

Cu toate limitele sale, reformele propuse de Mihail Gorbaciov au impresionat opinia publică din societatea occidentală, dar nu şi pe liderii principalelor state occidentale cu care URSS era în competiție, deoarece aceştia nu şi-au modificat esențial atitudinea față de „imperiul răului". Au modificat foarte puțin strategia prin care urmau să își extindă influența în estul european pentru a substitui URSS în această regiune a lumii şi a elimina imperiul sovietic din competiția globală[164]. Edificator este faptul că, la semnalele pe care liderul sovietic le dădea Administrației americane pentru o schimbare

[161] *Ibidem,* pp. 414-415.

[162] Peter J.Boettke, *Why Perestroika Failed. The Politics and Economics of Socialist Transformation,* Routledge, London, New York, 1993, p. 2.

[163] *Ibidem*, p. 99.

[164] *Soviet policy Toward Eastern Europe under Gorbachev*, National Intelligence Estimate, NIE 11/12-9-88, mai 1988, Director of Central Intelligence, online.

radicală a relațiilor dintre cele două superputeri, reacțiile lor erau reținute. Raymond L. Garthoff, referindu-se la aceste aspecte, notează că „la o primă întâlnire dintre vicepresedintele SUA, George H. Bush, cu Gorbaciov, acesta din urmă i-a spus „We are not inherently enemmies", dar vicepreşedintele nu i-a răspuns[165]. Însă, mai important este faptul că pentru liderii est-europeni *perestroika* a constituit un adevărat *şoc geopolitic* la care fiecare dintre ei a răspuns în mod diferit[166]. Cei mai mulți s-au înscris în orbita reformelor inițiate de liderul sovietic, dar au fost şi unii care au respins tacit sau deschis inițiativele lui Gorbaciov, ca Nicolae Ceaușescu.

Dacă aceaste aserțiuni sunt corecte, atunci apare, firesc, întrebarea: de ce se temea Ceaușescu de *perestroika* şi *glasnosti*-ul sovietic? Unele răspunsuri sunt date plecând de la ideea că în acest mod era consecvent cu linia politică adoptată în urmă cu decenii față de hegemonul de la Moscova. Constantin Buchet consideră că „Liderul PCR, Nicolae Ceauşescu, nu a acceptat modelul perestrokăi – susținut tacit şi de marile puteri occidentale – datorită ideii sale că anii de după declarația de «independență» a PMR din 1964 au fundamentat «excepționalismul» comunismului românesc în opoziție cu preceptele sovietice, iar la această reacție politică se adăuga şi creşterea unui sentiment colectiv de rusofobie/sovietofobie"[167]. Politica de independență față de Moscova promovată cu atâta aplomb de conducerea politică de la București după invazia sovietică din august 1968 a fost extrem de profitabilă pentru România în planul relațiilor internaționale[168]. A continua acest tip de comportament în politica internațională după ce Gorbaciov devine noua stea a Estului în relațiile cu Vestul însemna să nu înțelegi că acest tip de diplomație este contraproductivă nu numai pentru liderul care o promovează, Nicolae Ceaușescu în cazul de față, ci şi pentru țara pe care

[165] Raymond L. Garthoff, *Soviet Leaders and Intelligence: Assessing the American Adversary During the Cold War*, p. 74.

[166] A se vedea şi Teodora Stănescu-Stanciu, *op. cit*., în *loc. cit*. pp. 27-38.

[167] Constantin Buchet, *România, frontul informațiilor şi sfârşitul Războiului Rece (1980-1989*), Craiova, Editura SITECH, 2011, p. 24.

[168] Ioan Scurtu, *Politică şi viață cotidiană în România: în secolul al XX-lea şi începutul*, pp. 334-337.

o reprezinți. Simpatia acumulată de Mihail Gorbaciov în Occident, dupa venirea sa la putere, va lipsi regimul de la București de obiectul opoziției și îl va expune din ce în ce mai mult criticilor internaționale[169].

De subliniat că relațiile dintre cei doi lideri au fost reci încă de la alegerea lui Mihail Gorbaciov în fruntea PCUS, când încă nu se vorbea despre cât de radicale vor fi reformele și nu se știa cât de mult vor afecta sistemul socialist. Constantin Olteanu, fost secretar al CC al PCR pe probleme de propagandă, afirma într-un interviu acordat Laviniei Betea că prima ciocnire publică dintre Gorbaciov și Ceaușescu a avut loc la doar câteva luni de la instalarea sa la Kremlin: „În aprilie 1985, după ce Gorbaciov se instalase la conducerea PCUS ca secretar general, la Varșovia s-a ținut o ședință a Comitetului Politic Consultativ al Tratatului de la Varșovia. Comitetul Politic Consultativ era instanța supremă decizională a Tratatului de la Varșovia, instanța politică, unde erau grupați și șefii de stat. Se așteptau șefii de guverne, miniștrii Afacerilor Externe, secretarii CC pe probleme de externe. Se împlineau atunci 30 de ani de la înființarea Tratatului de la Varșovia. Între altele, în cuvântarea lui Gorbaciov, acesta a pomenit despre Europa – «casa noastră comună». La care replica lui Ceaușescu a fost: «Depinde la ce etaj locuiește fiecare!» Nu s-a produs nici o polemică atunci și a trecut peste aceasta”[170].

Liderul comunist de la București avea să cunoască în detaliu sensul evoluțiilor politice, economice, sociale ca și modificările în plan ideologic după desfășurarea Congresului al XXVII-lea al PCUS din februarie-martie 1986. În cadrul dezbaterilor a fost criticată activitatea PCUS și politica promovată de către Leonid Brejnev, fost secretar general în perioada 1964-1982, pentru încălcarea principiilor leniniste și se cerea eliminarea acestora prin restructurare și transparență.

---

[169] Ana Maria Cătănuș, *Reformatorul Gorbaciov primit cu frică de Ceaușescu*, http://www.historia.ro/exclusiv_web/actualitate/articol/reformatorul-gorbaciov-primit-frica-ceausescu accesat la 14 august 2016.

[170] Lavinia Betea, *Ceaușescu și Gorbaciov, în amintirea gen. (r) Constantin Olteanu,* http://jurnalul.ro/scinteia/special/ceausescu-si-gorbaciov-in-amintirea-gen-r-constantin-olteanu-513688.html accesat la 14 august 2016.

Gorbaciov avea să critice inadecvarea activității partidului și statului sovietic, inerția, scăderea dinamismului economic și creșterea birocrației, subliniind necesitatea schimbării situației și din alte sectoare ale vieții sociale și culturale, a efectuării unor schimbări temeinice și nu stimularea acestora: „Apreciind cum se cuvine cele realizate, conducerea PCUS consideră de datoria sa să vorbească cinstit și direct partidului și poporului despre lipsurile noastre în activitatea politică și practică, despre tendințele nefavorabile din economie și din sfera social-spirituală, despre cauzele acestor fenomene. De-a lungul mai multor ani, și nu numai în virtutea factorilor obiectivi, ci și a unor cauze de ordin subiectiv, în acțiunile practice ale organelor de partid și de stat au rămas în urma imperativelor timpului, ale vieții însăși. Problemele dezvoltării țării s-au amplificat mai rapid decât au fost rezolvate”[171].

Nicolae Ceaușescu a fost prezent în fruntea unei delegații la lucrările forului comuniștilor sovietici și nu putea să nu observe că toate criticile aduse sistemului sovietic se regăsesc, într-un fel sau altul, și în societatea românească. Nu avea cum să apară o schimbare în raporturile la nivel înalt între cele două partide comuniste, deși ambele părți au respectat canoanele protocolului diplomatic. Comunicatul dat publicității la încheierea întâlnirii din 28 februarie 1986 dintre Ceaușescu și Gorbaciov, menționa în termeni specifici protocolului diplomatic o satisfacție reciprocă privind dezvoltarea colaborării dintre cele două partide și state fără nici un indiciu că acestea ar putea avea în viitorul apropiat o altă turnură[172].

Astfel că și după acest moment răceala dintre cei doi lideri a continuat. Nu surprindea observatorul avizat că Nicolae Ceaușescu a fost ultimul lider al blocului estic care a efectuat o vizită de stat și de partid la Moscova, în mai 1986, iar Mihail Gorbaciov a răspuns la vizita lui Nicolae Ceaușescu după exact un an, în mai 1987. La înapoierea în țară din vizita efectuată la Moscova, liderul român s-a limitat să constate, doar, că „a fost o vizită de lucru scurtă, cu rezultate bune”[173].

---

[171] Mihail Sergheevici Gorbaciov, *Amintiri. Viața mea înainte și după perestroika*, Ed. a II-a, București, Editura Litera, 2015.

[172] „Scînteia”, anul LV, din 27 februarie 1986.

[173] Vasile Buga, *Nicolae Ceaușescu vs. Mihail Gorbaciov. Relațiile româno*

Confruntarea deschisă avea să apară cu prilejul consfătuirii de lucru la nivel înalt a țărilor membre ale CAER, din noiembrie 1986. Cu acest prilej, liderul sovietic a reafirmat unele din principiile gândirii sale reformatoare, dar a pus accentul și pe principiul autonomiei fiecărui partid, pe dreptul acestuia de a soluționa problemele dezvoltării țării, răspunderea pe care o au liderii pentru politica promovată în fața propriului popor și problema „restructurării" relațiilor din cadrul CAER. Președintele Nicolae Ceaușescu a dat un răspuns ideilor promovate de liderul sovietic: „Vorbim despre restructurare și văd că mulți tovarăși au îndrăgit și încep să folosească acest termen, deși nu îl consider poate cel mai bun"[174]. Propunerea făcută de Ceaușescu pentru a contrabalansa ideile lansate de Gorbaciov conținea cuvântul *restructurare,* dar ea trebuia să fie doar de ordin tactic, în vederea atingerii obiectivului strategic – făurirea socialismului[175]. A argumentat această nevoie de restructurare, oferind modelul românesc al democrației socialiste, fondată pe „un nou umanism revoluționar" și succesele ei. A aratat că în cei 40 de ani de construcție socialistă, în România producția industrială a crescut de 111 ori, cea agricolă de patru ori, iar venitul național de 32 de ori, ceea ce a permis creșterea retribuției oamenilor muncii de opt ori. S-a accelerat construcția de locuințe, astfel că 80% din populație poseda o locuință nouă. A continuat cu indicatorii de viitor ai dinamicii, astfel că până în 1990 România să treacă la un nou stadiu de dezvoltare economico-socială. De altfel, toate aceste cifre aveau să fie reluate la Plenara CC a PCR din 14 aprilie 1989[176], dar nu aveau să impresioneze pe nimeni!

Dialogul surzilor dintre liderii sovietic și cel român a continuat cu prilejul vizitei lui Mihail Gorbaciov la Bucureşti, din 25-27 mai 1987. Public, relațiile dintre cei doi conducători

---

sovietice (1985-1989), în „Revista 22" din 12 noiembrie 2012, http://revista22.ro/33507/nicolae-ceausescu-vs-mihail-gorbaciov-relatiile-rom%C3%A2no-sovietice-1985--1989.html accesat la 15 august 2016.

[174] Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit: relațiile româno-sovietice: 1965-1989,* București, Editura Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2013, p. 232.

[175] *Ibidem*, p. 234.

[176] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Plenara...14 martie 1989*, pp. 16-19.

se încadrau în normalitatea diplomatică. Societatea românească îşi pusese mari speranţe că vizita liderului sovietic avea să ducă la unele schimbări ale liniei conservatoare adoptate de Nicolae Ceauşescu. Această speranţă era nutrită, mai ales, în rândul oamenilor de cultură şi a intelectualităţii unde circulau opinii care conduceau la asemenea speranţe[177]. Aceştia cunoşteau multe din deschiderile făcute în domeniul culturii de către Gorbaciov prin publicaţiile venite în ţară din Basarabia şi, paradoxal, ei aşteptau acum un semnal pentru deschidere spre reforma socialismului românesc tocmai de la liderului imperiului care impusese comunismul în România. Organele de securitate au luat măsuri de supraveghere a persoanelor care manifestau simpatie pentru cursul schimbărilor din URSS. O *Notă* întocmită de organele de securitate îl identifica pe Ion Iliescu drept o persoană ce trebuie atent supravegheată pentru a nu intra în contact cu Mihail Gorbaciov. Conform acestei note, mulţi scriitori credeau că „Iliescu are cele mai mari şanse să fie «alesul» lui Gorbaciov. Tot ei şopteau pe la colţuri că Ion Iliescu ar fi fost deja repus în drepturi de către Ceauşescu datorită faptului că a fost coleg cu Gorbaciov, căruia îi este în continuare prieten. Nu se precizează sursa acestei informaţii, nici nu se dau mai multe detalii despre Iliescu în respectivul document"[178].

Discursul public rostit la Bucureşti de liderul sovietic cu prilejul vizitei din mai 1987 a fost unul extrem de dur. A descris, în detaliu, politicile sale reformiste şi *glasnosti*-ul. A cerut să se renunţe la concepţiile demodate şi la eliminarea obiectivelor din producţie care se făceau cu preţul standardului de viaţă al oamenilor[179]. Gorbaciov l-a acuzat pe Ceauşescu

---

[177] Arhivele SRI, Fond D, dosar nr.10 962.vol. 4, f. 320-321, apud, Emil Berdeli, *23 de ani de la prima vizită a lui Gorbaciov în România. Sub lupa Securităţii lui Ceauşescu,* http://www.puterea.ro/arhive/23_de_ani_de_la_prima_vizita_a_lui_gorbaciov_in_romania_sub_lupa_securitati-123.html accesat la 14 august 2016.

[178] Emil Berdeli, *op. cit*., în *loc. cit*.

[179] Ana-Maria Catanuş, *Reformatorul Gorbaciov primit cu frică de Ceauşescu*, http://www.historia.ro/exclusiv_web/actualitate/articol/reformatorul-gorbaciov-primit-fric-ceau-escu accesat la 13 august 2016.

de faptul că încuraja nepotismul şi corupţia. Intâlnirea dintre cei doi nu a fost redată şi în presa vremii, dar a fost transmisă de postul *Radio Moscova* şi de *Europa Liberă*. Ceauşescu a continuat să pledeze pentru dreptul fiecărei ţări de a-şi urma propriul drum al socialismului şi a respins reformele Moscovei. Gorbaciov nu a reuşit să se facă înţeles în faţa lui Ceauşescu atunci când vorbea despre descentralizarea economiei şi democratizarea sistemului politic, însă, oficial, relaţiile nu se înrăutăţiseră. Volumul şi intensitatea schimburilor economice româno-sovietice rămâneau în parametrii stabiliţi prin tratate şi convenţii. O delegaţie, în frunte cu Nicolae Ceauşescu, va participa la festivităţile consacrate celei de-a 70-a aniversări a Revoluţiei din Octombrie, de la Moscova, din noiembrie 1987. Andrei Gromîko, preşedintele Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, va efectua o vizită oficială în România, în mai 1988, ocazie cu care oaspetele sovietic i-a înmânat lui Nicolae Ceauşescu cea mai înaltă distincţie sovietică – Ordinul „Lenin" –, conferită de Moscova cu prilejul celei de-a 70-a aniversări a zilei de naştere[180]. Pentru Nicolae Ceauşescu acesta era al doilea ordin „Lenin" şi încă un prilej de a vedea că, în fapt, între cele două conduceri erau două căi ale dialogului. Una oficială, deoarece ordinul dat de Biroul Politic al PCUS confirma pentru opinia publică din România că rămâne „iubitul conducător al României, apreciat de URSS"[181]. Cea neoficială era arena unde se desfăşura bătălia pentru impunerea viziunii proprii în legătură cu soarta socialismului. Un alt moment al acestei lupte deschise se va consuma cu prilejul vizitei oficiale de răspuns la Moscova, întreprinsă în perioada 4-6 octombrie 1988. În cadrul convorbirilor oficiale, Ceauşescu a insistat pe dezvoltarea colaborării în sfera economică. Făcând bilanţul convorbirilor, Mihail Gorbaciov s-a declarat satisfăcut de discuţiile purtate, subliniind că, în general, poziţiile celor două ţări coincideau, iar deosebirile care existau priveau doar activitatea practică şi abordările concrete. În discuţiile purtate în privat, subiectele abordate i-au distanţat şi mai mult pe cei doi lideri, care s-au atacat direct în ceea ce priveşte activitatea politică şi economică

[180] Vasile Buga, *Nicolae Ceauşescu vs. Mihail Gorbaciov,* în *op. cit*.

[181] Dr. Ceslav Ciobanu, *op. cit*., în *loc. cit*.

din țările lor. În finalul discuțiilor, Gorbaciov nu a ezitat să îl amenințe pe Ceaușescu: „Toți dictatorii, indiferent de circumstanțe și de merite, o termină la fel – la zidul istoriei”[182]. Înapoiat în țară, liderul român a fost extrem de rezervat în aprecierea rezultatelor vizitei, limitându-se să evidențieze acordul la care se ajunsese la Moscova, îndeosebi în colaborarea economică, evitând să facă vreo referire concretă la aspectele de ordin politic discutate în timpul vizitei.

Vârful de maximă tensiune în relațiile dintre cei doi va fi atins în cea de-a doua jumătate a anului 1989, pe măsura prăbușirii regimurilor din țările socialiste central și est-europene. Tot mai îngrijorat de evoluțiile din aceste țări, N. Ceaușescu începe să suspecteze conducerea sovietică de faptul că nu este străină de declanșarea unei campanii concertate îndreptate împotriva României[183]. Acest fapt și-a pus amprenta asupra dialogului privat dintre Gorbaciov și Ceaușescu din timpul întâlnirii prilejuite de ședinta de la București a Comitetului Politic Consultativ al Tratatului de la Varșovia. Ceaușescu a reluat teza sa despre salvarea comunismului, eventual după rețeta chinezească despre care fusese informat de liderii PC Chinez[184], ceea ce l-a enervat foarte rău pe liderul de la Kremlin. Translatorul oficial al delegației sovietice, dr.

[182] *Ibidem*.

[183] Vasile Buga, *Nicolae Ceaușescu vs. Mihail Gorbaciov,* în *op. cit*.

[184] Potrivit stenogramei ședintei CPEX din ziua de 14 iulie 1989. Nicolae Constantin a informat membrii Comitetului despre mesajul primit din partea conducerii chineze: *„Vă rog să-i comunicați tovarășului Nicolae Ceaușescu că, referitor la rebeliunea contrarevoluționară și a evenimentelor care au avut loc în China, și în special în Beijing, s-a ajuns în asemenea situație încât, pentru a păstra cuceririle revoluționare, singura cale este numai intervenția armatei populare pentru a lichida rebeliunea contrarevoluționară. Trebuie să spunem că aceasta a reprezentat un lucru rău, dar în proverbul nostru, se poate spune că a avut și partea sa bună. Ele ne-au obligat să reflectăm la foarte multe probleme.*
Deși, în prezent, s-a obținut victoria decisivă în lichidarea rebeliunii contrarevoluționare, mai sunt multe de făcut, suntem încrezători că vom reuși să depășim greutățile existente”, Arhivele Naționale Române, Fond CC al PCR, Cancelarie, vol. 53/1989, f. 21. Documentul a fost publicat în vol Ion Calafeteanu, coord., *Când Europa arde. Ședințele CPEx și ale Biroului Permanent al CPEx din anul 1989.* Documente, București, Editura IRRD, 2015, pp. 407-425.

Ceslav Ciobanu, își amintește: „Aceste încercări nu puteau fi trecute cu vederea de Mihail Gorbaciov. Reacțiile lui, după cum mă şi aşteptam, au fost dure şi emotive. Uneori îmi făcea impresia că asist la un show politic desfăşurat în spiritul teatrului absurdului, când ambii lideri vorbeau concomitent, fără a se auzi unul pe altul şi neacceptând nici pentru o clipă un compromis de principiu. Ma străduiam să redau pe cât se poate de aproape de autor conținutul replicilor şi a discursului lui Gorbaciov, de Ceauşescu având grijă consilierul şi interpretul său, Gheorghe Stoica”[185]. Rezultatul acestor dialoguri avea să îl rezume chiar Mihail Gorbaciov, conform celor relatate de interpretul său: „Nicolae…, tovarăşe Secretar General…, încerca să intervină fără succes oaspetele în monologul gazdei. Tu m-ai invitat la discuție, sau să-ți ascult discursul fără să pot face o replică? Este nu altceva decât «teatrul unui actor» şi apoi, dacă eu nu o să te critic, nu o să-ți spun adevărul despre ce se face în țara ta, atunci cine o s-o facă? Doar Elena, soția ta, îşi poate permite luxul de a te critica…În România nu cred că mai există cineva care ar putea să facă acest lucru”[186].

Ştirea privind organizarea întâlnirii sovieto-americane la nivel înalt din 2-3 decembrie 1989, la Malta, a fost primită cu rezerve serioase de către liderul român, care nu s-a sfiit să-i transmită liderului sovietic obiecțiile sale față de agenda convorbirilor, care depăşea problematica relațiilor bilaterale. Acesta a exprimat, de asemenea, îndoiala față de oportunitatea participării sale la întâlnirea din 4 decembrie 1989 a conducătorilor partidelor comuniste şi muncitoreşti din statele Tratatului de la Varşovia şi a condiționat participarea la aceasta de organizarea, cu acest prilej, a unei întâlniri la vârf româno-sovietice.

Convorbirile din după-amiaza zilei de 4 decembrie 1989, dintre Ceauşescu şi Gorbaciov, de la ultima întâlnire a celor doi lideri, au fost axate pe tema relațiilor economice, precum şi pe evoluțiile din țările socialiste, soarta socialismului în general. Discuțiile au ilustrat, din nou, abordările diferite ale celor două părți față de căile şi modul de perfecționare a socialismului, precum şi cerința presantă a părții române de

[185] Dr. Ceslav Ciobanu, *op. cit*., în *loc. cit*.

[186] *Ibidem*.

organizare a unei întâlniri a primilor miniștri ai celor două țări pentru examinarea unor aspecte ale relațiilor economice, reușindu-se chiar convenirea acesteia pentru începutul anului 1990. Pledoaria liderului român pentru organizarea unei conferințe, care să examineze soarta socialismului, a fost primită cu rezerve de către Gorbaciov, care a făcut o ultimă încercare de a-l determina pe Ceaușescu să opereze o democratizare autentică a regimului din România[187].

Discuțiile de la Moscova l-au convins pe Ceaușescu că Gorbaciov nu era străin de schimbările ce avuseseră loc în celelalte țări socialiste europene. În fața semnelor tot mai evidente ale deteriorării situației interne, izolării țării pe plan internațional, N. Ceaușescu a continuat să creadă că linia promovată de el era cea corectă. În pofida perspicacității și inteligenței sale native, nu a intuit nevoia unei schimbări în politica sa internă, în concordanță cu spiritul vremii, rămânând un credincios fanatic al idealurilor socialiste, la nivelul la care le înțelesese el. A fost un calcul greșit care i-a grăbit sfârșitul dramatic, în urma Revoluției din Decembrie 1989[188].

Aplicând regula epilogului în judecata istoriei se poate spune că, judecând în dogmatismul său, paradoxal, Ceaușescu a avut dreptate! Reformele lui Gorbaciov au avut efecte contrare celor preconizate de liderul sovietic. Economia nu numai că nu s-a redresat, dar a intrat într-o criză și mai profundă, nivelul de trai al cetățenilor sovietici s-a deteriorat dramatic, aparatul de partid și de stat acționa haotic. Acest lucru îl constata și Dumitru Popescu, membru în Comitetul Politic Executiv al CC al PCR, care, în urma unei vizite Moscova, nota: „Autoritățile ideologice cu care am stat de vorbă (șefii Institutului de Cercetări Marxiste, Academia de științe, învățământului politic pentru străini și altele) mi-au declarat fără ocolișuri că reforma este un fiasco. După ei, aceasta era dirijată confuz, haotic, de oameni necompetenți, un fel de urechiști, în frunte cu Gorbaciov”[189]. Alexandr Soljenițîn, este și mai tranșant în ceea ce privește experimentul Gorbaciov „în perioada gorbaciovistă, datoria

[187] Vasile Buga, *Nicolae Ceaușescu vs. Mihail Gorbaciov,* în *op. cit*.

[188] *Ibidem*.

[189] Apud, Ioan Scurtu, *op. cit*., p. 109.

externă a statului sovietic a crescut de la 20 la 80 de miliarde dolari"; dar, această creștere de patru ori a datoriilor apare „ca o simplă copilărie", pe lângă alte fenomene grave – afirmă acesta – ca, de pildă, „dezorganizarea tuturor relațiilor în interiorul sistemului economic statal"[190].

Chiar dacă liderul de la București a avut dreptate în judecarea reformelor gorbacioviste, acest lucru nu înseamnă că România trebuia să urmeze calea indicată de el. Concluzia care poate fi trasă este că în societatea modernă nu este posibil experimentul social. Gorbaciov nu a avut dreptate şi poate nu a înțeles ceea ce a intuit dogmaticul Nicolae Ceauşescu – sistemele politice totalitare nu pot fi reformate în sensul democratic. Acestea se bazează pe mecanismele psiho-sociale ale administrării politice contrare regimului democratic. Au la bază controlul social şi frica, or prin *perestroika* şi *glasnosti* Mihail Gorbaciov a înlăturat, atât cât s-a putut, cele două elemente ale statului totalitar – frica de aparatul opresiv şi controlul social.

II.3. American Style-life *şi* consumerismul– *un şoc geopolitic care a spulberat regimul Nicolae Ceauşescu*

Succesul industrializării, pe suportul unei dezvotări fără precedent a cunoaşterii în domeniile ştiinței şi tehnicii, a condus la apariția unei producții de masă în sfera bunurilor de consum şi servicii. Aparția abundenței a influențat comportamentul omului în ceea ce priveşte achiziția de bunuri şi servicii pe care specialiştii l-au numit *consumerism*. Muncind mai mult, oamenii au constatat că le rămân suficienți bani, astfel încât să îşi cumpere şi lucruri care nu țin de stricta necesitate. Astfel, „grație unei politici a prețurilor scăzute, marile magazine au transformat bunurile rezervate odinioară elitelor sociale şi burgheziei în articole de consum de masă"[191]. Consumul de masă a contribuit la omogenizarea societății americane prin televiziune, filme, evenimente sportive, presă (*Newsweek*, *Time*...). Exportul unui mod de viață bazat pe consumul masiv

[190] Alexandr Soljenițîn, *Rusia sub avalanșă*, traducere de Inna Cristea, București, Editura Humanitas, 2000, p. 23.

[191] Gilles Lipovetsky, *Fericirea paradoxală. Eseu asupra societății de hiperconsum*, Iaşi, Editura Polirom, 2006, p. 24.

de bunuri şi servicii, apărut în societatea americană a secolului XX, a transformat cele mai multe țări din Europa de Vest și Japonia, începând cu mijlocul anilor ’50.

Acest *American Way of Life*, cultivat cu grijă şi pricepere prin industria filmului şi a mass media, a dezvoltat o fascinație pentru SUA, organizată în jurul unor mituri cum a fost cel al „self-made man” care câştigă uşor de bani, a strălucirii şi succesului de public a industriei de la Hollywood sau a arhitecturii „zgârie nori” din New York şi alte centre urbane. Oamenii au fost atât de atraşi de producția de masă încât spre sfârşitul secolului XX unii vorbeau chiar de o adevărată revoluție socială a consumerismului[192], iar alții de o expansiune a stilului de viață american și de un pericol al americanizării[193]. Filosoful francez Jean Baudrillard, încă din deceniul opt al secolului XX, atrăgea atenția asupra faptului că, în societățile occidentale contemporane relațiile sociale devin structurate printr-un relativ nou „consum de masă”. Societatea de consum tinde să capete o putere enormă. Acest tip de societate este atât distructiv, cât și creativ. Distruge fizic un anumit mod de viață pe care apoi îl re-crează, artificial, sub formă de mesaje, semne sau simboluri. În opinia sa, „Si la société de consommation ne produit plus de mythe, c’est qu’elle est elle-même son propre mythe. À un Diable qui apportait l’Or et la Richesse (au prix de l’âme) s’est substituée l’Abondance pure et simple. Et au pacte avec le Diable le contrat d’Abondance”[194].

Americanii au sesizat faptul că acest fenomen poate conduce la apariția unui nou tip de armă[195] în confruntarea cu

[192] Emily S. Rosenberg, *Consumer capitalism and the end Cold War*, http://pages.ramapo.edu/~theed/Cold_War/f_Conclusion/readings/Ch%2023%20Consumer%20capitalism%20and%20the%20end%20of%20the%20Cold%20War%20EMILY%20S.%20ROSENBERG_EDIT.pdf, accesat la 15 august 2016.

[193] Niall Ferguson, *op. cit*., pp. 291-320; Matthias Zick Varul, *Towards a consumerist critique of capitalism: A socialist defence of consumer culture,* http://www.ephemerajournal.org/contribution/towards-consumerist-critique-capitalism-socialist-defence-consumer-culture accesat la 15 august 2016.

[194] Apud, Jonathan Daudey, *Les Accumulations. Critique de la société de consommation,* https://unphilosophe.com/2015/06/22/les-accumulations-critique-de-la-societe-de-consommation/ accesat la 15 august 2016.

[195] Greg Castillo, *Domesticating the Cold War: Household Consumption as*

imperiul sovietic și țările satelite lui. Astfel că, prin intermediul media, al filmului, dar și al expozițiilor de bunuri de consum produse de economia americană, *societatea consumului de masă* avea să atingă în grade diferite URSS și țările socialiste din blocul sovietic, inclusiv România. La această acțiune au colaborat și serviciile de informații prin organizații culturale private, care vor alcătui mai târziu osatura a ceea astăzi denumim *Public Diplomacy*. Potrivit lui Frances Stonor Saunders, una dintre aceste organizații – *Congresul pentru Libertatea Culturii* – a fost mult timp condusă (din 1950 până în 1967) de agentul CIA, Michael Josselson. Acesta și-a asumat misiunea de „deturnare a inteligheției Europei occidentale de la fascinația persistentă asupra marxismului și comunismului" într-o viziune promotoare a „modului de viață american"[196].

În același scop au fost înființate și posturile de *Radio Libertatea* – pentru a emite în spațiul sovietic – și *Europa Liberă* – pentru spațiul țărilor satelit. De remarcat că aceste posturi aveau o audiență foarte mare, mai ales în ultimii ani de dictatură ceaușistă, nu pentru că nu făceau propagandă, ci pentru că o făceau cu cele mai fine tehnici și metode ale influențării în masă. În opoziție cu limbajul de lemn al propagandei comuniste de la București, la postul de radio *Europa Liberă* – mărturisea unul dintre foștii directori, Nestor Rateș –: „Nu aveam voie să incităm lumea la revoltă, nu aveam voie să strigăm «Jos Ceaușescu!». Nu aveam voie o mulțime de lucruri pentru că eram un post de radio american – un post de radio românesc finanțat de Statele Unite și cu management american. Eu însumi eram cetățean american. Atunci trebuia să găsim căile și limbajul pentru a exprima și a încerca să inițiem o mișcare – nu în sens de mișcare organizată – ci de

Propaganda in Marshall Plan Germany, în *Journal of Contemporary History*, vol. 40, nr. 2, *Domestic Dreamworlds: Notions ofHome in Post-1945 Europe,* Apr., 2005, pp. 261-288.

[196] Frances Stonor Saunders, *Qui mène la danse? La CIA et la Guerre froide culturelle,* Paris, Éditions Denoël, 2003, p. 13, citat de Lavinia Betea, *România anului 1989 în arhivele Radio Europa Liberă (1989 Romania in Radio Free Europe archives),* în *Polis*, Revistă de științe politice, Volum II, Nr. 3 (5), Serie nouă, septembrie 2014, p. 54.

deplasare într-un ton şi o manieră foarte subtile. Şi nu atât prin gura noastră, ci prin gura altora"[197].

Întrucât în ţările socialiste libertatea de circulaţie a omului de rând era draconic restrânsă, contactul cu revoluţia *consumerismului* s-a făcut mai întâi prin vectorii virtuali (media şi industria cinematografică). Rezultatul a fost apariţia unui „Occident imaginar" dorit de o mare parte a „oamenilor muncii" din societatea socialistă[198]. Lumea capitalistă, pe care partidul comuniştilor români o critica vehement cu arsenalul propagandei de secol XIX, începe să capete un alt sens pentru omul de rând care mergea duminica la cinematograf să vadă un film american, sau stând în faţa televizorului, urmărind cu interes serialul „Dallas". Acesta observa că muncitorii „exploataţi" de imperialişti posedau o serie de bunuri şi servicii pe care societatea socialistă nu le putea produce. Specialiştii occidentali au înţeles că în lumea *consumului de simboluri prin industria de publicitate,* realitatea este mascată pentru a se integra discursului specific; evenimentele sunt ambalate astfel încât să poată fi consumate[199] şi exportate spre o ţintă precis aleasă.

Pe egalitatea în faţa consumului a mizat şi ideologia comunistă, promiţând dizolvarea diferenţelor de consum dintre membrii societăţii în momentul când se va încheia etapa socialistă şi se va trece la cea comunistă. Apariţia consumului de masă a făcut ca disputa dintre comunism şi capitalism să nu mai fie legată atât de mult de esenţa tipului de proprietate, cât de raportarea la ce bunuri de consum şi în ce cantitate pot fi asigurate. Comunismul ar fi fost imposibil de acceptat de omenire fără idealul consumului. Atât capitalismul, cât şi comunismul, sunt ideologii specifice modernităţii, una din diferenţele între cele două constituind-o faptul că ultima a avut

[197] Lavinia Betea*, op. cit*., în *loc. cit*. p. 58.

[198] A se vedea, Alexei Yurchak, *Everything was forever, until it was no more. The last Soviet generation*, Princeton University Press, 2006; Stanley Corkin, *Cowboys as Cold Warriors: The Western and U.S. History*, Philadelphia, Temple University Press, 2004; Thomas H. Guback, *The International Film Industry, Western Europe and America since 1945*, Bloomington: Indiana University Press, 1969; Tony Shaw, *Hollywood's Cold War*, Amherst University of Massachusetts Press, 2007.

[199] Viorel Rotilă, *Omul societăţii de consum. În aşteptarea unei noi ideologii*, Iaşi, Institutul European, 2011, p. 21.

nevoie de dezvoltarea capitalismului pentru a se putea naște[200]. Comunismul s-a dovedit incapabil de a asigura egalitatea promisă tuturor în fața consumului, ba chiar a căzut mult sub nivelul consumului facilitat de rivalul său şi, astfel, a fost inevitabilă înfrângerea sa de către capitalism. Egalitatea în fața consumului va continua să rămână un ideal ce-şi aşteaptă conceptualizarea într-o ideologie coerentă, această promisiune fiind continuu sugerată (şi împlinirea ei fiind continuu amânată) de ideologia tehno-capitalisto-democrată, făcând parte integrantă din conținutul progresului[201].

Pentru ideologii marxismului şi elita politică a regimurilor totalitare de tip comunist, *consumerismul* reprezenta un semn al decandeței şi al inegalităților sociale din societatea capitalistă[202]. Iată care au fost unele din reacțiile de răspuns ale liderilor comuniști la apariția *revoluției consumeriste*. Acte normative prin care se limita accesul populației la bunuri de consum şi o propagandă pe măsură pentru a se face înțeleasă politica partidului în aceste direcții. Rezultatul a fost creşterea nemulțumirii şi ostilității celor pe care liderii comuniști doreau să îi facă fericiți.

La începutul anilor ’80, când industria de publicitate devenea şi ea de masă şi făcea mai uşor accesul la un nou produs consumatorului capitalist, dar de multe ori şi celui din societatea socialistă, în România apare o politică de restricții şi de „alimentație științifică”. Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România, prin Decretul nr. 306 din 9 octombrie 1981, a stabilit că „vor constitui activități de comerț ilegal şi, în conformitate cu prevederile Codului Penal, vor fi pasibile de pedeapsă cu închisoare de la şase luni la cinci ani, achiziționarea de la oricare unitate comercială de stat sau magazin cooperatist, cu scopul stocării, sau în orice cantitate care depăşeşte nevoile unei familii pentru o perioadă de o lună, a uleiului, zahărului, făinii de grâu sau de porumb, orezului, cafelei şi a tuturor celorlalte produse alimentare a căror stocare ar putea afecta interesele altor consumatori şi aprovizionarea corespunzătoare

[200] *Ibidem*, p. 50.

[201] *Ibidem.*

[202] Peter N. Stearns, *Consumerism in World History: The Global Transformation of Desire*, pp. 89-90.

a populației"[203]. Acest decret le interzicea cetățenilor români să aibă în posesia lor mai multe alimente, sau orice fel de produse din categoria bunurilor de consum, decât strictul necesar. În urma acestui decret au fost introduse faimoasele „rații" pentru alimentele de bază precum pâinea, uleiul sau zahărul, în același timp restrângându-se consumul și pentru alte alimente. În februarie 1982 raționalizarea a fost însoțită de creșterea cu 35 % a prețului la 220 de alimente[204].

Nu peste mult timp, *Scînteia* din data de 14 iulie 1982 anunța că, în urma hotărârii CPEx al PCR, urma să fie supus dezbaterii publice proiectul *Programului de alimentație științifică a populației*. Cinic, cotidianul partidului informa că *Programul de alimentație științifică* „situează în centrul atenției omul cu nevoile sale, satisfacerea echilibrată a cerințelor de consum alimentar ale tuturor membrilor societății noastre"[205]. În același număr, *Scînteia* a publicat și comunicatul oficial al proiectului, completat cu anexa unui tabel al greutății ideale pentru bărbați și femei, corelate cu categoria de înălțime și vârstă. În fapt, Decretul 306, ca și *Programul de alimentație științifică* – ca să ne referim doar la aceste două măsuri din multe altele – erau metode de reducere a mărfurilor alimentare și a bunurilor de consum destinate pieței interne, pentru a spori exportul. România avea nevoie de valută pentru a se plăti, în doar câțiva ani, datoria externă de 10,2 miliarde dolari SUA[206] contractată de la instituțiile financiare internaționale.

Deschiderea societății socialiste turistului occidental, pe de o parte, și trimiterea unor muncitori în străinătate pentru lucrări în domeniul construcțiilor, prin Societatea ARCOM, ca și în domeniul exploatărilor petroliere, o relativă deschidere a

---

[203] Decret nr. 306 din 9 octombrie 1981, http://www.lege-online.ro/lrDECRET-306-1981-(28217).html accesat la 14 august 2016.

[204] Corina Bușea, *Ideea de coadă în memerialistică*, în *STUDIUM*, VII/2014, p. 60.

[205] Lavinia Betea, *Condamnarea la foame: programul de alimentație științifică a populației*, în *Jurnalul.ro*, 22 septembrie 2009, http://jurnalul.ro/scinteia/special/condamnarea-la-foame-programul-de-alimentatie-stiintifica-a-populatiei-521489.html, accesat la 14 august 2016.

[206] Nicolae N. Constantinescu, (coord.), *Istoria economică a României*, vol. II. *1989-1989*, București, Editura Economică, 2000, p. 376.

circulației cercetătorilor şi oamenilor de cultură în Occident la manifestări ştiinţifice şi culturale, au permis un contact direct al oamenilor cu elementele civilizației occidentale. Au intrat în contact, mai ales, cu cele care ţineau de îmbrăcăminte şi de produse pe care în ţară le vedeau doar la televizor sau în filmele occidentale care rulau în cinematografe. A te întoarce din străinătate cu o pereche de blugi, cu ceva produse de cosmetică sau chiar dulciuri, cafea, ţigări Kent constituia o mare realizare în ochii celor de acasă[207]. Documente recent publicate din arhiva fostei securități arată că acest tip de activitate desfăşurată de oamenii care reuşeau să muncească în străinătate, sau ajungeau acolo cu alte prilejuri, avea ca principală ţintă procurarea unor asemenea bunuri care, aduse în ţară, intrau în circuitul economiei subterane. Securitatea a fost incapabilă să controleze acest tip de activitate şi uneori devenea parte a ei.

Situația grea din ţară în ceea ce priveşte asigurarea traiului de zi cu zi începe să fie cunoscută pe larg în lumea liberă şi va conduce la deteriorarea imaginii României. Organizații caritabile aparţinând unor culte creştine, şi nu numai, s-au implicat în ajutorarea celor aflați în suferință. Un Raport al Unității Speciale „S", din 27 august 1981, informa organele superioare că expedierea din Occident pe adresele unor etnici germani din Transilvania a unor colete cu alimente (zahăr, făină, concentrate pentru copii), haine şi medicamente devenise fenomen de masă. Raportul reliefa că în numai două luni au fost trimise în unele localități din Transilvania nu mai puțin 2.000 de colete expediate din RF Germania, SUA şi Austria[208]. Autorii raportului considerau că această activitate nu avea doar un scop umanitar, ci şi unul de propagandă: „Inițiativa expedierii coletelor aparține unor cercuri şi organizații de factură naționalist-religioasă din exterior, ale căror centre sunt plasate îndeosebi pe spațiul RF Germania (München, Karlsruhe, Aachen, Hamburg, Bremen, Düsseldorf) şi SUA. Acestea se folosesc de serviciile unor

[207] Petre Badica, *Marile aberații ale perioadei comuniste*, in *România Liberă*, 22 decembrie 2014, http://www.romanialibera.ro/special/documentare/marile-aberatii-ale-perioadei-comuniste-361889 accesat la 14 august 2016.

[208] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13 421, vol. 192, ff. 64-70, în Andrei Țăranu, *op. cit*., pp. 127-130.

firme şi persoane particulare pentru a expedia în ţară ajutoare materiale, făcându-se caz de propagandă prin faptul că „RS România trece printr-o perioadă de criză în aprovizionarea cu alimente şi alte bunuri de consum”[209]. Pentru a exemplifica această ipoteză prezintă câteva exemple cu fragmente din scrisori pe care le consideră ca fiind edificatoare. Din spaţiul vest-german se scria: „Vă comunic că s-a comandat pentru dv. un pachet cu alimente. Noi am auzit mult prea multe despre proasta aprovizionare de acolo şi de aceea vrem să vă ajutăm. Vă rugăm să fiţi atât de buni şi să ne confirmaţi primirea pachetului pe adresa Diakonisches Werk, Bremen. Acest lucru este foarte important pentru noi toţi. Cu scrisoarea de mulţumire să trimiteţi şi datele de naştere”[210]. Din Statele Unite, în unul dintre fragmente se relata: „Vă trimitem un colet cu două perechi de blugi noi şi două insigne ale Domnului. Mulţumim pentru scrisorile voastre. Sunt pagini de roman. Suntem foarte fericiţi pentru că Domnul e cu noi. Genovieva”, iar în cel de-al doilea: „Vă trimitem un colet în greutate de 0,500 kg. cu semne ale Domnului (n.n. – insigne, şervеţele, abţibilduri şi ilustrate cu caracter mistico-religios), două perechi ciorapi, două funde albe şi 12 sârmuliţe îmbrăcate în nailon pentru legat părul. Domnul ne ajută”[211]. Ce se poate observa? Trimiterile erau obiecte care nu ajutau efectiv la rezolvarea situaţiei materiale a celor aflaţi în dificultate materială, dar erau bunuri cu valoare simbolică şi veneau din Occident. În plus, economia socialistă nu era capabilă să le ofere la aceeaşi calitate şi în aceeaşi cantitate.

Care a fost reacţia autorităţilor? Întărirea măsurilor de supraveghere şi control a acestor circuite clandestine: „Raportăm că Unitatea specială «S» a luat măsuri corespunzătoare în vederea depistării şi reţinerii tuturor materialelor cu caracter de propagandă şi instigare la activităţi naţionaliste ori mistico-religioase a unor cetăţeni din ţara noastră. De asemenea, au fost semnalate organelor de securitate interesate toate persoanele pe adresa cărora au fost expediate colete cu ajutoare materiale din

[209] *Ibidem,* p. 128.

[210] *Ibidem*.

[211] *Ibidem* p. 129.

străinătate”[212]. Care a fost rezultatul? Creşterea frustrării celor care erau supravegheaţi şi adâncirea nemulţumirii generale. Reacţia firească trebuia să vină din schimbarea politicilor economice şi sociale.

O abundenţă de produse pe piaţa internă, chiar dacă nu erau similare cu cele din Occident, ar fi făcut ineficientă o asemenea activitate. Cum societatea nu le putea oferi asemenea bunuri, din străinătate soseau produse ce făceau reclamă Occidentului „decadent”, chiar prin intermediul „oamenilor muncii” din România, care îşi doreau produsele de acolo. Un documentar al structurilor de securitate ce urmăreau corespondenţa românilor trimişi la muncă în străinătate, din 21 iulie 1987[213], ne arată amploarea fenomenului prin care românii îşi obţineau produsele societăţii de consum occidentale. Aceştia făceau cea mai bună şi eficientă propagandă societăţii de consum. Prin produsele pe care le trimiteau în ţară conturau imaginea unei societăţi dezirabile, care nu era cea a socialismului multilateral dezvoltat. Nu erau angajaţi ai serviciilor de propagandă occidentale, erau doar oameni care trăiau într-un sistem care nu putea să ofere ceea ce oferea capitalismul. Aducem ca exemplificare doar câteva lucruri care ni se par a fi relevante. Astăzi, fragmentul din scrisoarea expediată, la 6 mai 1987, soţiei sale de Trăistaru Gigi, aflat la muncă pe un şantier ARCOM din Egipt, pare fără nici o noimă, deoarece produsele despre care scrie se găsesc la orice magazin în ţară: „Ţi-am promis că ai să primeşti acasă un colet cu 10 kg. cafea, 10 cartoane Kent şi 10 sticle whisky, comandate casei de comenzi «Ostermon», Danemarca. Deoarece au intervenit nişte modificări în legile de la noi din ţară, nu mai pot să fac comanda la preţ convenabil şi am renunţat la ea. V-am cumpărat nişte cadouri; la fete le-am luat câte o pereche de cercei în jur de 2 gr. şi două perechi de cercei de 2,5 gr., de 18 carate. Pentru tine am luat o pereche de cercei foarte frumoşi de 5,5 gr. perechea, un lănţişor de 8 gr., un medalion cu tot cu verighetă şi un ceas de mână foarte drăguţ «Seiko»”[214].

---

[212] *Ibidem*.

[213] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13 421, vol. 193, ff. 170-240, în vol., Andrei Ţăranu, *op. cit*., pp. 202-259.

[214] *Ibidem*, p. 234.

Aducerea produselor de larg consum, a bijuteriilor sau a cosmeticelor în România, potrivit informațiilor obținute de securitate, devenise spre sfârşitul deceniului nouă o afacere în cadrul unui comerț internațional clandestin. O adevărată infrastructură rutieră (şoferii de TIR) şi maritimă (navele comerciale româneşti) era pusă la dispoziția celor care completau piața românească cu produsele „capitaliste" ce lipseau, dar erau foarte căutate. I. Popescu, aflat la muncă în Irak, îi scria soției sale – potrivit unei scrisori interceptate de securitate la data de 25 mai 1987: „A venit un vas aici, în port, şi am tratat cu un băiat din Galați, i-am dat 20 kg. cafea, 2 cartuşe de țigări «Atlas». Pleacă în Turcia să încarce marfă; va dura o lună până va ajunge acasă. Vasul se numeşte «Feldioara», portul Galați. Când ajunge, îți dă telefon şi îți va pune pachetul la poştă. Dacă poți, mai dă din primele lănțişoare, dă-le, că mai aduc"[215]. Cam în aceeaşi perioadă, Deliceanu Maria îi scria şoțului Gheorghe, aflat la lucru în Irak: „Ți-am trimis 704 dolari. Spune-i doamnei aceleia că îi coşi şi ei ceva, ca să te servească. Să nu cumperi toate prostiile. Să iei două casetofoane stereo, două seturi de pat, nişte raiați, cafea şi țigări, ca să le vindem. Cafeaua să nu o dai cu mai puțin de 1.000 lei / kg, seturile sub 6.000 lei şi raiații sub 1.500 bucata. Dacă nu te serveşte doamna aceea, nu iei nimic până nu vin eu. Dacă nu găseşti lucruri frumoase, să-ți transferi banii la Sibiu, dar să ai grijă, nu pe toți odată"[216].

În această lume a consumului, arta şi anumite forme de cultură devin şi ele accesibile publicului larg. În România, după scurta perioadă de liberalizare[217], politica partidului a fost îndreptată spre stoparea tuturor produselor culturale ce veneau din Occident prin canalele media, care erau mai uşor de supus controlului. Altele au fost mai puțin controlate şi cenzurate (de exemplu muzica –oamenii făceau schimb, deşi copiau unii de la alții, de benzi magnetice şi/sau casete audio; dar şi de unele

[215] *Ibidem,* p. 230.

[216] *Ibidem,* p. 223.

[217] Mioara Anton, *Iluzia liberalizării în primii ani ai regimului Ceaușescu. Schiță de istorie socială. 1965-1970*, http://mone.acad.ro/wp-content/uploads/2014/12/Anton-Iluzia-liberalizarii-in-primii-ani-ai-regimului-Ceausescu.pdf , accesat la 16 august 2016.

cărți sau chiar de unele filme rulate în cinematografe, iar către sfârşitul anilor '80, de casete video). Putem aminti, aici, succesul de care s-au bucurat filmele americane, muzica *rock-and-roll* (precum cea a lui Elvis Presley) şi mai târziu *rock* (precum Pink Floyd, Led Zeppelin, Queen etc.), muzica *disco* a anilor '70–'80, americană, dar şi vest-europeană (precum Boney M, ABBA, Madonna, Modern Talking etc.), iar la petrecerile cu astfel de muzică era şi îmbrăcămintea adaptată (a avea blugi însemna atunci „a fi cool", adică „a fi în pas cu moda"), coafurile (creț, tapat, punk, break ș.a.), la fel[218].

Controlul şi cenzura au devenit, însă, exacerbate în ultimii ani ai regimului lui Ceauşescu (anii '80), când au fost impuse restricții drastice în ceea ce priveşte, printre altele, conținutul mediei. De exemplu, serialele americane şi britanice au fost eliminate din grila – oricum foarte limitată – de programe a televiziunii, pe motiv că prezintă o societate capitalistă decadentă, nocivă pentru „valorile" pe care încerca să le promoveze „societatea socialistă multilateral dezvoltată". Printre acestea s-a numărat şi serialul „Dallas", foarte popular în România (interzis de Ceauşescu în 1982)[219].

Un alt canal prin care a pătruns societatea de consum capitalistă în România socialistă a fost industria *show*-ului, în special muzica şi filmele. Este epoca în care în Occident casetofonul şi banda magnetică, aparatele video şi casetele video devin produse de masă. În România ele erau produse de lux, iar muzica şi filmele erau cenzurate. Cu toate măsurile luate de conducerea comunistă pentru a stopa pătrunderea produselor culturale de masă din Occident, anul 1980 a devenit „epoca de aur" a *rock*-ului din blocul sovietic. Unii cercetători au susținut chiar că rădăcinile revoluțiilor din 1989 au trecut, în primul rând, prin scena *rock*[220].

---

[218] Simona Ştefănescu, *„Cultura tradițională" în România în perioada comunistă. O analiză din perspectiva studiilor culturale,* în „Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul XXI, nr. 3-4, pp. 238-299, București, 2010.

[219] *Ibidem,* p. 239.

[220] Timothy W. Ryback., *Rock around the Bloc: A History ofRock Music in Eastern Europe and the Soviet Union*, New York: Oxford, 1990; Sabrina Petra Ramet (coord.), *Rocking the State: Rock Music and Politics in Eastern Europe and Russia,* Boulder, CO: Westview, 1994.

În URSS, după venirea lui Gorbaciov la conducerea partidului, o parte a nomenklaturii a înțeles că revoluția în domeniul comunicațiilor și dezvoltarea turismului nu numai că au alimentat o dorință pentru mai multe bunuri și servicii, ci a permis intelectualității să acționeze pentru apariția unei „gândiri noi" în societate, care să modeleze această societate după caracteristicile celor din Vest, combinând funcțiile de protecție socială guvernamentale cu piețe mai deschise și mai mare posibilitate de alegere a consumatorului[221]. Emily S. Rosenberg aduce în discuție modul cum și-au remodelat imaginea despre societatea de consum personalitățile politice ale fostei URSS. Este adus în discuție Boris Elțîn, care a fost impresionat, în vizita sa la un *supermarket* din Houston, de „rafturile ticsite cu sute, mii de cutii de conserve, cutii de carton și produse de toate felurile posibile"[222]. Acesta s-a simțit „bolnav cu disperare pentru poporul sovietic", care nu avea acces la așa ceva[223]!

Pe de altă parte, Natalya Chernyshova prezintă, prin intermediul folclorului socialist, ce circula în societatea sovietică, pe unul dintre liderii sovietici, Leonid Ilici Brejnev, care propovăduia raiul comunist sovieticilor, dar îi plăcea să trăiască în raiul capitalist. Natalya Chernyshova ilustrează acest paradox cu o glumă populară din perioada brejneviană. Leonid Brejnev o aduce pe mama sa imediat după instalarea sa ca Secretar General al PCUS într-o vizită la reședința sa. După ce i-a prezentat reședința, el îi arată cu mândrie mașinile sale de lux, mobilierul luxos din camera sa, costumele lui scumpe, uneltele de vânătoare, delicatese și vinuri vechi. La urmă, o întreabă pe mama sa dacă ea crede că a făcut bine ce a făcut. „Da", răspunde aceasta, „este foarte bine, Lenia, dar ce ai de gând să faci dacă vor veni comuniștii înapoi?"[224] Această anecdotă folclorică are nu numai umorul ei, dar indică mai mult decât orice altceva conștientizarea societății a discrepanței

[221] Emily S. Rosenberg, *op. cit.*, în *loc. cit*.

[222] *Ibidem.*

[223] *Ibidem.*

[224] Natalya Chernyshova, *Soviet Consumer Culture in the Brezhnev Era*, Routledge 2013, http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781135046279_sample_504812.pdf accesat la 16 august 2016.

dintre standardele de viață ale nomenklaturii și nivelul de trai al cetățeanului sovietic. Aceasta mai scoate în evidență, de asemenea, contradicția dintre ideologia marxist-leninistă oficială, care dorea un cetățean educat în spritul austerității, pentru a construi viitorul luminos și dorința de a trăi bine, în prezent, a cetățenilor sovietici. Teoretic, o astfel de viață de lux privat era incompatibilă cu socialismul. Marxismul a avut în vedere condiții de viață decente pentru toți, în principiu, dar în practică se constată opulență doar în viața privată a nomenklaturii și o sărăcire a maselor[225]. Acestă realitate nu era specifică doar societății sovietice. Este de ajuns să ne amintim cât de indignați erau românii în zilele Revoluției din Decembrie văzând imaginile prezentate de *TVR* de la reședința cuplului Ceaușescu. Dacă astăzi ar fi reluate reportajele din acea epocă, probabil nu ar mai impresiona pe nimeni. Însă, atunci lipsurile erau atât de mari, iar imaginea Occidentului capitalist, cu abundența de produse și servicii, atât de bine întipărită în memoria colectivă, încât reacția populației era perfect justificată.

În timpul socialismului, indiferent dacă la conducerea țării a fost Gheorghiu-Dej sau Nicolae Ceaușescu, nivelul de trai nu a fost unul care să multumească marea masă de români. Cauzele sunt de ordin obiectiv, dar mai ales subiectiv, pentru că nivelul de trai al unui popor ține de politicile economice și sociale care se iau și se aplică în societate la un moment dat. O lungă perioadă de timp, în anii '50, din cauza situației economice a țării ieșite dintr-un război extrem de costisitor, a plății despăgubirilor de război, a jafului comis de ocupantul sovietic prin diferite tehnici și metode – de la preluările directe până la cele indirecte, prin așa zisele sovromuri[226] – produsele alimentare s-au obținut de bază de cartelă în cantități minime, iar serviciile de sănătate, educație, sociale erau precare.

Situația s-a ameliorat în anii '60 și '70. O relativă creștere economică a permis ridicarea nivelului de trai. Dezvoltarea industrială în ritmuri ridicate a necesitat creșterea forței de muncă, care a presupus o nouă politică de urbanizare. Numărul

[225] *Ibidem.*

[226] Constantin Hlihor, *Armata Roșie în România*, ediție adăugită și revizuită, București, Editura Pro Universitaria, 2012, passim.

orașelor a crescut spectaculos în această perioadă, de la 152 în anul 1948 la 183 în 1966, urcând la 236 în 1980 și apoi la 262, în 1989[227]. Viața și confortul oamenilor în centrele urbane, chiar și în condițiile socialismului, erau net superioare celor din mediul rural, deoarece aveau acces la unele facilități: apă curentă, încălzire centrală, gaze pentru gătit, electricitate etc. Au fost făcute o serie de progrese în ceea ce privește dotarea familiilor cu bunuri de folosință îndelungată. Astfel, majoritatea gospodăriilor au ajuns să dispună de un aparat de radio (în anul 1980 a fost depășit pragul de 250 de aparate la 1.000 de locuitori). În anii 1965-1980 numărul de aparate TV la o mie de locuitori a crescut de la 28.8 la 209,1. Ceva mai reduse erau valorile în ce privește dotarea cu frigidere, mașini de spălat și alte bunuri de folosință îndelungată[228].

În anul 1971, economia României avea o tendință ascendentă, însă nu satisfacea multe dintre nevoile de consum ale cetățenilor, motiv pentru care consumatorii erau îndemnați de liderii partidului comunist să aibă răbdare: „un cetățean, conştient de imperativele construirii socialismului multilateral dezvoltat, trebuie să fie şi un cetățean care, departe de a practica ascetismul, să cunoască şi să practice principiile unui consum rațional, adică ale unui consum care să contribuie la păstrarea sănătății, a capacității de muncă şi creație, la dezvoltarea personalității şi, în acelaşi timp, să țină seama de posibilitățile şi realitățile economiei naționale”[229].

Dacă se compară această situație cu perioada antebelică se poate constată o creştere semnificativă. Dacă, însă, se fac comparații cu societatea occidentală, care intrase în acești ani în *perioada consumerismului*, situația era catastrofală. Aici apare diferența între propaganda partidului comunist – care compara situația cu epoca „burgheză” – şi lucrurile sunau bine –, şi imaginea pe care şi-o formau oamenii privind peste „Cortina de Fier”, spre societatea occidentală. Între *Occidentul imaginar* din mentalul colectiv românesc şi realitatea vieții de zi cu zi

[227] Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 350.

[228] *Ibidem,* p. 352.

[229] Marian Petcu*, Publicitatea românească în perioada comunistă*, http://www.adplayers.ro/articol/Opinii-10/Publicitatea-romaneasca-in-perioada-comunista-1690.html accesat la 16 august 2016.

a cetățeanului din societatea socialistă multilateral dezvoltată apare o prăpastie care nu va fi rezolvată decât prin Revoluția din Decembrie 1989. Din această perspectivă, cel mai bun agent și promotor al schimbării de regim politic, materializată prin revoluție, a fost Partidul Comunist Român și liderii lui, prin politicile promovate și prin prăpastia dintre vorbă/propagandă și faptele concrete, care țineau de viața omului obișnuit.

La începutul anilor '80 prețurile la alimente, servicii și la bunuri de uz casnic și cotidian, au început să crească, lipsurile alimentare au devenit cronice și s-a reintrodus sistemul cu cartele. În numele alimentației raționale, magazinele aveau mai mereu rafturile goale[230]. Produsele de bază (zaharul, uleiul, carnea) erau raționalizate la un kg/lună de persoană. Populația pierdea nenumărate ore, zilnic, stând la cozi interminabile în fața magazinelor, așteptând aprovizionarea. De obicei, produsele aduse nu erau suficiente pentru numărul de persoane care stăteau la coadă. Unii deveniseră „profesioniști" în a sta la coadă pentru a câștiga bani. Cumpărau carnea cu 37.5 lei kilogramul și o vindeau cu circa 100 lei kilogramul. Se vindeau pachete din plastic cu mazăre, fasole, morcovi, ardei și o bucată de carne cu os de 200 grame. De sărbători, se aduceau portocale și banane. Se formau cozi de 100–200 persoane pentru doar 4–5 portocale și un mănunchi de banane[231]. Produsele alimentare pentru export erau înlocuite pe piața internă cu surogate (nechezol, salam cu soia) sau subproduse fără căutare la export (copite de porc, numite ironic de popor „adidași" și căpățâni – „calculatoare"). Deși uzinele de mașini se numărau printre marile realizări ale regimului, românii așteptau ani de zile până când le venea rândul să achiziționeze un automobil „Dacia", iar benzina – raționalizată și ea – era greu de găsit.

Imaginea României anului 1987 este bine creionată de o oficialitate a Ambasadei RF Iugoslavia la București, care – așa cum nota conștiincios informatorul „Niculescu" – afirma: „Situația este disperată. Starea de înfometare este mai gravă ca în timpul războiului, când la sate se mai găsea ceva

[230] Ionescu Robert Mihai, *Comerțul în București: consumul de la necesitate la exces*, http://www.bucurestiivechisinoi.ro/2012/10/comertul-in-bucuresti-consumul-de-la-necesitate-la-exces/ accesat la 16 august 2016.

[231] Orina Buțea, *op. cit.,* în *loc. cit.*

de mâncare. În prezent şi satele sunt la fel de înfometate ca şi oraşele. Ce face un muncitor cu 300 grame pâine, care aproape este necomestibilă (au mostre de pâine din Braşov, Iaşi, Buzău, Craiova şi din celelalte oraşe şi centre muncitoreşti), ulei nu primesc, deşi au cartele, zahăr nu, carne nu, cartofi nu, varză nu, fasole, mezeluri nu, căldură şi curent electric nu, cum să muncească? Cei ce au copii sunt disperaţi, mai ales că pentru un litru de lapte pentru care au aprobare aşteaptă ore în şir"[232].

Din acest motiv situaţia socială a României începe să fie explozivă, iar credibilitatea sistemului politic intră într-un declin din care nu va mai ieşi niciodată. Întrucât volumul de documente care arată starea de nemulţumire a populaţiei în raport cu lipsurile pe care trebuie să le îndure sunt practic imposibil de sintetizat în doar câteva pagini am ales varianta unor exemplificări cu documente din arhiva securităţii, din anii 1980-1981 şi anii 1988-1989. Acestea marchează începutul şi, totodată, sfârşitul unui deceniu care a netezit calea declanşării Revoluţiei din Decembrie 1989.

Astfel, într-un *Buletin informativ* cu extrase din comentariile populaţiei notate în trimiterile poştale de pe raza judeţului Iaşi, în care sunt criticate aprovizionarea deficitară cu produse alimentare, preţurile ridicate de la piaţă, corupţia din învăţământ şi dezinteresul în organizarea muncii din fabrici, din 4 iulie 1981, pot fi găsite exemple care nu au doar valoare locală. Ursu Maria, din Iaşi, scria unei persoane apropiate: „Nu-ţi mai spun cum am venit de la aprovizionare, cu plasele aproape goale. Nu găseşti absolut nimic, nu ştiu ce-o să ne mai facem. Carne nu e nicăieri. Stătea lumea de la 5 şi aştepta în picioare la soare, care lucrând, care citind, care blestemând. Şi nu se ştie dacă aduce sau nu. La mezeluri, rafturi goale, nici măcar slănină. Era la Unic salam de 36 şi era amar. Lapte şi derivate nici pomeneală. La lapte nici abonamente nu se mai fac. Castraveţii 17 lei kg., roşiile 24 lei, fasolea păstăi 18-20 lei kg., cireşele 18 lei kg., şi asta de luni şi săptămâni în şir. Nu

[232] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13.421, vol. 159, ff. 214v-215, citat în Oana Ionel, „am zis noi că întâi de la Braşov porneşte!" revolta din 15 noiembrie 1987 descrisă într-o convorbire telefonică, în *Caietele CNSAS*, Revistă semestrială editată de Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii Anul II, nr. 2(4)/2009, Bucureşti, Editura CNSAS, p. 211.

mai am ce cumpăra. Oare unde o să ajungem? Şi la voi e la fel. Iar de zahăr şi ulei nici pomeneală. N-am văzut un pui de luni de zile. Nici măcar la ţărani. Din toate astea, se mai dau câte ceva, dar numai dimineaţa, şi atunci dă năvală lumea liberă şi mai ales ţărănimea venită la târg. Pleacă încărcaţi acasă. Eu am văzut coşuri pline cu salam, pui, braţuri de pâine etc. Ca să n-o lungesc mult, află că la noi situaţia e disperată şi nu ştiu ce o să mai fie. Cică au apărut şi manifeste, pe la hală (Hala Centrală – magazin universal, n.ns., L.T.), poate e aşa, poate nu, dar lumea la cozi şi pe străzi nu mai murmură, ci strigă în gura mare. Cei în drept au bufetele lor cu de toate şi măsline le-a adus şi portocale şi carne şi brânză, iar de noi îi doare în c.... O să ajungem cu banii în buzunar, muritori de foame. Mă gândesc cu groază că aşa este peste tot şi că o să flămânzim în concediu, mai ales că plec pe cont propriu. Ţin eu regim, dar nici chiar aşa"[233].

Organele de securitate îşi informau şefii că asemenea comentarii şi stări de spirit nu sunt singulare, ci devin fenomen de masă. Potrivit unei *Informări* din 1 februarie 1981 a Unitatăţii Speciale „S" către Departamentul Securităţii Statului, unitatea întra zilnic în posesia a 45-50 materiale care conţineau extrase din scrisori. În acestea oamenii îşi exprimau nemulţumirea faţă de situaţia existentă în aprovizionarea populaţiei din provincie cu produse de consum şi energie electrică, faţă de unele măsuri întreprinse pe linia reorganizării anumitor sectoare din economie, dorinţa de a părăsi ţara din motive de ordin economic, ori diverse aspecte generatoare de insatisfacţii personale. Credem că cifra era dată doar de capacitatea operaţională a respectivului serviciu, deoarece numărul criticilor era imposibil de controlat. O scrisoare a unui oarecare Varciag N. din Baia Mare către Varciag M. din SUA, ne arată că oamenii aveau o bună înelegere asupra situaţiei si nici nu aveau mari speranţe în a se remedia ceva: „Aici este penurie mare de alimente, iar particularii vând la un preţ triplu. Acesta este adevăratul nivel de trai ridicat (ridicaţi sunt doar banii de la populaţie!). Nivelul de trai este foarte scăzut, lucru ce duce la îmbolnăvirea populaţiei. Cu cât fac mai

[233] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13 421, vol. 192, ff. 50-51, în vol., Andrei Ţăranu, *op. cit*., pp. 108-110.

mulți ani în minerit, cu atât mă simt mai necăjit. Acestea sunt aspecte din raiul comunist. Aici totul merge prost, şi din ce în ce mai rău, iar noi suntem prinşi ca în cuie, fără să facem ceva. Suntem ținuți ca să luăm parte la toate neajunsurile. Aici n-ai timp să lupți decât pentru existență. Tot ce se întâmplă rău în țară se muşamalizează (de exemplu explozia de la Livezeni: au murit câteva zeci de oameni, iar presa şi radioul tac; arată doar ce se întâmplă peste hotare!)"[234].

Situația era aceeaşi şi la sate unde, practic, producătorii nu ar fi fost normal să se plângă de lipsa alimentelor. Iată cum descria situația din comuna Cordun, sat Pildeşti, jud. Neamț, Galghe M., care îi scria unei cunoştințe din Franța: „Viața s-a scumpit foarte mult la noi şi ducem lipsă de alimente. La sate nu se mai aduce pâine, iar uleiul şi zahărul se dau pe ouă, dar nu se găsesc. Pentru cei care au lucrat la câmp nu s-a mai dat nici sfeclă. Lumina electrică ne-o sting în fiecare seară la ora 18,00, tocmai atunci când trebuie să gătim. Gazul se dă tot pe ouă. La oraş laptele se vinde pe tichet, căci s-au omorât oamenii la cozi, şi-au dat cu sticlele în cap de au ajuns unii prin spitale"[235]. Kovacs Karolina, sat Mărculeni, jud. Mureş, în scrisoarea sa către Kovacs Edit, din Bucureşti, descrie o situație greu de conceput pentru secolul XX: „Situația alimentelor este problematică pentru toată lumea. Până şi pâinea nu se găseşte. La Sovata, s-a produs un lucru îngrozitor din cauza lipsei de pâine. Au răsturnat camionul care transporta pâinea, iar o femeie şi-a pierdut viața, fiind călcată în picioare. Este mare vânzoleală pentru pâine. Nu am apucat niciodată vremuri ca şi pâinea să fie în cantități aşa de puține. Mai avem probleme cu detergenții, săpunul şi multe altele, care nu se găsesc decât cu mare chin"[236].

După aproape un deceniu, situația nu s-a schimbat în bine, ci s-a acutizat. Aceasta din cauză că în ultimii ani ai fostului regim s-a intrat într-un anumit derapaj, venit din costurile construcțiilor de infrastructură şi urbanism (Casa Poporului, canalul Dunăre – Marea Neagră, combinatul de la

[234] *Ibidem,* p. 67.

[235] *Ibidem,* p. 68.

[236] *Ibidem,* p. 70.

Călăraşi, centrala de la Anina). În acest mod, a scăzut PIB-ul cu aproape douăzeci de miliarde de dolari, fără să fi generat vreun avantaj economic[237]. Cu toate acestea, Nicolae Ceauşescu vorbea la Plenara CC al PCR, din aprilie 1989, de măreţe realizări! Iată un fragment din cuvântare, care va fi apoi ilustrat cu opiniile oamenilor cărora le era destinată cuvântarea. Prima mare realizare era „lichidarea datoriei externe a ţării care în 1980 reprezenta peste 11 miliarde de dolari. În total din 1975 până în martie 1989, am plătit circa 21 miliarde de dolari din care dobînzile reprezintă peste 7 miliarde de dolari"[238]. Nu se pomeneşte nimic de sacrificiile făcute de populaţie şi de privaţiunile îndurate în ceea ce priveşte consumul de bunuri de strictă necesitate, deoarece în opinia lui Nicolae Ceauşescu nivelul de trai a crescut: „Volumul total de mărfuri vândute populaţiei, în preţuri curente, este cu 40 la sută mai mare. Fondul total de retribuţie a crescut, în această perioadă cu circa 60 la sută, iar retribuţia medie cu 50 la sută. După cum este cunoscut, în anii 1981-1989 au fost majorate de două ori retribuţiile şi pensiile. (...) Orice om de bună credinţă poate vedea marile transformări care au avut loc în România şi care au ridicat nivelul general de civilizaţie şi de trai a întregului nostru popor"[239].

Este greu de spus dacă aceste cuvinte exprimau cinismul, sau era discursul unui om rupt de realitatea în care trăia. După cum este la fel de greu de spus dacă informaţiile culese de securitate privind starea de spirit a populaţiei, lipsurile cu care aceasta se confrunta, ajungeau pe masa de lucru a secretarului general. O cercetare istorică aprofundată este necesară şi în acest sens, deoarece informaţiile din documentele de arhivă care provin din monitorizarea şi controlul social ar fi fost în măsură să impresioneze şi pe cel mai rău intenţionat om din lume!

---

[237] Flaviu PREDESCU, *Viziunea lui Ioan Talpeş, despre Ceauşescu şi doctrin brejnevistă*, în *Ziua Veche.ro,* http://www.ziuaveche.ro/exclusiv-zv/intalnirile-zv/viziunea-lui-talpes-despre-ceausescu-si-doctrina-brejnevista-56818.html/ accesat 20 iulie 2016.

[238] Nicolae Ceausescu, *Cuvîntare la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 14 aprilie 1989*, Editura Politică, Bucureşti, 1989, pp. 5-6.

[239] *Ibidem*, p. 6.

O *Notă* din 25 iunie 1988 privind starea de profundă nemulţumire a populaţiei din Bucureşti, provocată de dificultăţile în procurarea pâinii, prezenta o situaţie alarmantă. La majoritatea centreleor comerciale de vânzare a produselor din panificaţie „s-au adus cantităţi reduse de pâine, care s-au terminat în scurt timp, multe persoane neavând posibilitatea să cumpere. Centrele au fost reaprovizionate în jurul orelor 15.00-16.00, însă tot cu cantităţi reduse”[240]. Această situaţie nu a condus doar la comentarii, ci şi la o serie de acţiuni care, în condiţiile date, prezentau un oarecare grad de risc pentru cel care le intreprindea: „În Capitală s-au înregistrat câteva situaţii în care maşinile care transportau pâine şi trebuiau să aprovizioneze mai multe centre au fost blocate de populaţie la primul centru, iar echipajul obligat să descarce acolo întreaga cantitate din maşină”[241].

Este posibil ca asemena acţiuni să apară şi în mediul rural, deoarece un *Ordin circulară,* din 22 octombrie 1988 – către inspectoratele judeţene ale Ministerului de Interne, cu privire la organizarea pazei porumbului recoltat şi depozitat temporar pe câmp – cerea luarea de măsuri „la indicaţia tovarăşului NICOLAE CEAUŞESCU, Secretar General al partidului nostru” pentru asigurarea pazei „producţiei de porumb depozitată, în mod temporar, în câmp (în special în zonele din Lunca Dunării). „Asigurarea pazei este indicat să fie realizată de către lucrători ai organelor de miliţie, împreună cu gărzile patriotice, pe schimburi, corespunzător şi situaţiei atmosferice”[242]. Înteresant de precizat că ordinul se încheia cu atenţionarea: „Raportaţi în mod operativ, cu discreţia corespunzătoare, toate evenimentele deosebite care vizează campania agricolă, pentru a nu fi surprinşi că ele sunt transmise şi cunoscute pe alte linii”[243].

Cum au reacţionat la asemenea stări de lucruri organele de partid şi de stat? În tradiţia guvernării şi a experienţei

---

[240] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13.858, vol. 4, f. 388, în Florian Banu, *op. cit*., pp. 262-263.

[241] *Ibidem.*

[242] *Ibidem.*

[243] *Ibidem.*

dobândite în ultimile decenii – accentuarea controlului şi reprimarea oricărei mişcări de opoziţie sau de protest. Departamentul Securităţii Statului, Direcţia I, a elaborat un Plan de cercetare a informaţiilor pe anul 1987[244] prin care au cerut instituţiilor de forţă din subordine să intensifice „activitatea de căutare a informaţiilor ...în toate problemele, obiectivele, locurile şi mediile din competenţă şi va fi orientată în următoarele direcţii: Depistarea acţiunilor clandestine şi a altor aspecte ce conţin indicii de activităţi subversive. În acest scop, vor fi căutate şi se vor obţine informaţii cu privire la canalele, metodele, mijloacele şi procedeele prin care persoane, organizaţii şi cercuri reacţionare din străinătate realizează legături ascunse cu elemente ostile din ţară". Atenţie deosebită se acorda persoanelor care erau considerate că au preocupări cu caracter legionar, naţionalist-fascist şi iredentist sau manifestări ostile; se aflau în atenţia unor organizaţii reacţionare, grupări cultice sau sectante din străinătate; activeau în grupările reacţionare ale emigraţiei maghiare sau în cercurile naţionalist-iredentiste din străinătate; erau cunoscute că au avut manifestări şi activitate naţionalist-iredentistă, şi erau vizate de cercuri şi organizaţii ale emigraţiei maghiare din străinătate în vederea reactivării[245].

Acelaşi Plan mai prevedea identificarea elementelor care lansează şi întreţin zvonuri alarmiste, în scopul amplificării anumitor situaţii existente, urmărind crearea unor stări tensionale şi deteriorarea climatului politic. Erau vizaţi ascultătorii şi colportorii ştirilor transmise la posturile de radio *Europa Liberă*, *Deutsche Welle*, *BBC*, *Vocea Americii* etc., precum şi rudele şi legăturile din ţară ale angajaţilor şi colaboratorilor acestora; elementele identificate ca autori de înscrisuri cu conţinut duşmănos; emisarii centrelor cultice şi organizaţiilor reacţionare din exterior, precum şi mediul sectanţilor din ţară; persoane cunoscute cu concepţii, cu

[244] ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 120, vol. 1, ff. 72–85., în Elis Neagoe-Pleşa, Liviu Pleşa, *Securitatea Structuri – cadre Obiective şi metode,* vol. II (1967–1989), coord., Florica Dobre, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2006, pp. 706-710.

[245] *Ibidem*, p. 709.

manifestări ostile din rândul românilor, cât şi al străinilor aflaţi în ţara noastră sub diferite acoperiri[246].

Organele de securitate centrale manifestau o oarecare îngrijorare în ce priveşte turnura evenimentelor, din moment ce li se cerea celor din subordine „depistarea deţinătorilor de armament şi muniţii, precum şi a celor care intenţionează să confecţioneze sau să procure asemenea materiale pentru a le folosi în scopuri ostile. Se va acţiona cu precădere asupra persoanelor care: au făcut parte din organizaţia legionară ori din grupări subversiv-teroriste; au fost condamnate pentru infracţiuni împotriva securităţii statului şi au deţinut armament; au făcut parte din armata burgheză sau aparatul de represiune burghez; au fost reţinute în tentativa de trecere frauduloasă a frontierei sau predate de organele de stat din ţările vecine; intenţionează să creeze anturaje în vederea trecerii frauduloase a frontierei, prin forţarea acesteia cu folosirea de armament”[247]. Referindu-se la acest aspect, Ioan Scurtu apreciază că erau cu adevărat supravegheaţi de Securitate cei care reprezentau o forţă intelectuală şi o capacitate de influenţă, mai ales scriitori, între care Augustin Buzura, Constantin Ţoiu, Ion Lăncrănjan, Bujor Nedelcovici, Paul Anghel, Ana Blandiana, Mircea Dinescu, Marin Sorescu etc. Erau supravegheaţi şi o seamă de intelectuali, care avuseseră anumite funcţii şi se bucuraseră de favorurile regimului în anii ’50-’60, dar care acum erau marginalizaţi: Dan Deşliu, Geo Bogza, Nina Cassian, Eugen Jebeleanu, Octavian Paler. Supravegheaţi erau şi cei care au avut o ascensiune rapidă în timpul lui Ceauşescu, dar care căzuseră în dizgraţia dictatorului, precum Adrian Păunescu sau Corneliu Vadim Tudor. Urmăriţi erau şi unii activişti de partid, care adoptaseră o atitudine mai mult sau mai puţin deschisă împotriva politicii promovate de Nicolae Ceauşescu – între aceştia, Ion Iliescu, Janos Fázekas, Károly Király, Dan Marţian. În atenţia Securităţii se aflau foşti militanţi politici în partidele naţional-ţărănesc şi liberal (Corneliu Coposu, Nicolae Carandino, Ion Diaconescu, Ioan Lup, Gabriel Ţepelea,

[246] *Ibidem,* pp. 710-711.

[247] *Ibidem,* p. 710.

Mircea Ionescu-Quintus, I.V. Săndulescu etc.), precum şi toţi foştii legionari[248].

Planul de căutare a informaţiilor pe anul 1987 insista şi pe sesizarea stărilor de spirit negative. Se cerea monitorizarea atentă a activităţilor cu tendinţa de a cuprinde un număr mare de persoane, care pot „degenera în acţiuni cu caracter turbulent, aşa-zis protestatare; depistarea instigatorilor şi a cauzelor reale ale nemulţumirilor. Vor fi investigate îndeosebi: instituţiile de învăţământ şi locurile de cazare în care se află elevi şi studenţi; persoanele care au solicitat plecarea definitivă din ţară; instituţiile de artă-cultură, poligrafie, precum şi mediul artiştilor liber profesionişti; cultele şi sectele, îndeosebi cele neoprotestante în rândul cărora există elemente protestatare anarhice; mediile intelectualilor din localităţile rurale, care-şi desfăşoară activitatea în domeniile învăţământului, sănătăţii şi agriculturii; mediile săteşti în care există anumite nemulţumiri ce pot degenera în activităţi ostile, ca urmare a incitărilor din partea unor elemente cunoscute cu poziţie duşmănoasă”[249]. Se poate observa că din întreaga enumerare lipseşte tocmai elementul care avea să declanşeze scânteia nemulţumirilor – oamenii care nu mai suportau regimul, indiferent că erau muncitori, intelectualitate culturală, artistică sau din cercetare. Scăderea dramatică a nivelului de trai într-o perioadă în care Occidentul era supra-abundent avea să scoată lumea în stradă şi nu concepţiile burgheze sau anticomunismul pe care securitatea le monitoriza cu mare grijă. Din acest punct de vedere, credem că aceasta şi-a atins obiectivele stabilite, deoarece a reuşit să ţină sub control elementul de coagulare a unei rezistenţe organizate, dar nu şi controlul maselor care se îndreptau spre punctul de fierbere!

Cauza imediată a revoltei minerilor din octombrie 1981, de la Motru, a constituit-o, în mod special, articolul 8 din Decretul nr. 313 din 17 octombrie 1981 privind unele măsuri referitoare la întărirea autoconducerii şi autoaprovizionării teritoriale, precum şi la asigurarea aprovizionării în bune condiţii a populaţiei cu pâine, făină şi mălai. Actul normativ

[248] Ioan Scurtu, *op. cit*., p. 72.

[249] *Ibidem,* p. 711.

prevedea: „pornind de la consumul mediu pe locuitor realizat până în prezent, pentru populația din municipii și orașe și personalul muncitor care domiciliază în alte localități și se aprovizionează din localitățile în care lucrează se va asigura, în anul agricol 1981-1982, în medie pe persoană: pâine, făină, paste făinoase și mălai, în echivalent de până la 150 kg. grâu și până la 30 kg. porumb. Membrii de familie ai persoanelor încadrate în muncă la unități din alte localități se aprovizionează din localitatea de domiciliu, în limita cantităților stabilite pentru localitatea respectivă”[250].

Revolta muncitorilori din noaptea de 14-15 noiembrie 1987 de la Întreprinderea de Autocamioane Brașov a izbucnit ca urmare a primirii întârziate și mult diminuate a salariilor, a condițiilor grele de viață, în general[251], și nu ca urmare a activităților desfășurate de opozanții regimului comunist din România. Pentru că nu au obținut explicații satisfăcătoare din partea conducerii întreprinderii în care lucrau, oamenii nemulțumiți au părăsit incinta întreprinderii și s-au îndreptat spre sediile conducerii locale ale Partidului Comunist din oraș[252]. Acestora li s-au alăturat mii de persoane nemulțumite de condițiile de trai. Dacă la început manifestația a avut un caracter social, deoarece protestatarii aveau prin lozincile pe care le scandau revendicări sociale („Hoții!”, „Toată lumea la primar!”, „Vrem banii înapoi!”, „Vrem duminica înapoi!”, „Vrem mâncare la copii!”, „Vrem lumină și căldură!”, „Vrem pastile la bolnavi!”[253]), ea își schimbă treptat caracterul în revendicări de ordin politic. Pentru prima oară după foarte mult timp, pe străzi au răsunat versurile vechiului cântec patriotic „Deșteaptă-te, române!” și s-a strigat „Jos dictatorul!”, „Jos ticăloșii!”. Oamenii nu mai aveau încredere că Nicolae Ceaușescu avea să le satisfacă revendicările, deoarece îl considerau direct răspunzător pentru situația în care se ajunsese. Întrucât organele locale nu au avut reacția așteptată de mulțime, parte din protestatari au pătruns în sediile județene și municipale de partid de unde au aruncat

[250] „Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România”, anul 1981, nr. 79.

[251] Oana Ionel, *op. cit*., în *loc. cit*. p. 209.

[252] *Ibidem*.

[253] *Ibidem*, p. 213.

pe ferestre documente, mobilier şi tablouri. Aruncarea tabloului oficial al lui Nicolae Ceauşescu, afişat pe faţada clădirii, a însemnat, în opinia unor specialişti, „îndepărtarea simbolică a dictatorului de la conducerea ţării”[254].

Istoricul şi politicianul Ioan Talpeş crede că nemulţumirea oamenilor în Decembrie 1989 a fost puternic potenţată şi de războiul psihologic desfăşurat de media occidentale asupra sistemului socialist. Într-un interviu acordat ziarului *Ziua Veche* acesta afirma că „Dacă cineva ar face o analiză corectă, va fi obligat să înţeleagă că, în 1989, imaginea noastră, a indivizilor, cetăţeni ai României – conştienţi despre ce este bine şi ce înseamnă viaţă normală, venea dintr-o percepere falsă a ceea ce exista şi se consuma în Occident. Trăitor nemijlocit al lumii respective, am întâmpinat, ca fiecare cetăţean, probleme ce ţineau de hrana de zi cu zi, nu atât a consumului de produse alimentare, care, cartelate şi ‹‹completate›› îţi generau doar proiecţia incapacităţii guvernanţilor «glorioşi», în timp ce listele de aşteptare la televizoare color, la maşini, cafeaua, blugii şi ţigările străine, aflate doar în magazinele pentru străini, te făceau să te simţi într-o altă lume, fapt de altfel real. Acestea erau cele mai mari neajunsuri care marcau, de fapt, societatea românească”[255]. Majoritatea oamenilor nu mai suportau condiţiile grele de muncă la care erau supuşi, deşi prin propaganda de partid li se spunea că, spre deosebire de capitalism, în socialism munca este o datorie de onoare. Din această perspectivă, Ioan Talpeş consideră că „dacă am face o paralelă între ceea ce se gândea atunci, despre obligaţia de a merge la muncă şi a fi încadrat undeva, şi ce se crede astăzi despre dreptul de a avea un loc de muncă, atunci am sesizat, probabil, că de fapt ne aflam într-o percepere falsă, a unei lumi care de fapt nici nu exista, şi asta ca reflecţie a blocajului informaţional pe care regimul îl promova faţă de realităţile «celorlalţi», transformându-ne în jalnicii prizonieri ai unei

---

[254] *Ibidem,* p. 214.

[255] Flaviu Predescu, *Viziunea lui Talpeş despre Ceauşescu şi doctrina brejnevistă*, în *Ziua Veche.ro*, din 24 octombrie 2011, online http://www.ziuaveche.ro/exclusiv-zv/intalnirile-zv/viziunea-lui-talpes-despre-ceausescu-si-doctrina-brejnevista-56818.html/ accesat la 17 august 2016.

propagande mult mai eficiente, bazată pe sentimentele şi resentimentele generate de tentaţiile consumului”[256].

Dacă analizăm raportul dintre satisfacerea nevoilor de consum şi calitatea muncii prestate pentru a obţine produsele şi serviciile dorite se poate lesne observa că propaganda comunistă a creat o percepţie falsă despre consum în comunismul care ni se promitea. Profesorul Viorel Rotilă consideră că „Statul comunist ideal se dovedeşte a fi un vis de leneş: raiul leneşului înseamnă a munci cât poate (posibilitatea fiind evaluată subiectiv) şi a consuma cât vrea. Aceasta este imaginea societăţii capitaliste în oglindă, totul fiind inversat. Ceea ce i-a scăpat lui Marx este faptul că absenţa diferenţierii prin consum, respectiv a unui consum ce depinde de posibilităţile proprii de câştig, conduce la anularea dorinţei de a munci, adică la apariţia unui stat de leneşi”[257]. A fost şi acesta un simptom al socialismului românesc exprimat printr-o butadă folclorică, „noi ne facem că muncim, ei se fac că ne plătesc”, cu mare circulaţie în epocă. Calitatea bunurilor şi serviciilor pe care le produceau românii în socialism nu era compatibilă cu cele ale capitalismului, dar cine le producea?

Ceauşescu şi nomenklatura ce îl inconjura nu au înţeles că – din cauza schimbărilor intervenite în societatea occidentală sub impactul revoluţiei informaţionale şi a comunicării de masă, în ultima parte a deceniului nouă – nu se mai puteau proteja de războiul propagandistic, aşa cum s-a întâmplat în deceniile trecute. Oamenii erau mai educaţi, cu acces mai mare la informaţie şi la imaginea capitalismului care „îi oprima pe muncitorii” care aveau acces la bunuri pe care ei le „consumau” doar prin filme şi imagini publicitare. În faţa acestei realităţi are loc în 1989 „o uriaşă translatare a unui sistem politico-ideologico-economico-financiar – cel socialist – după regulile celuilalt sistem, de care se desprinsese în 1949. Mă refer la ţările aflate în sfera de influenţă sovietică. Noi nu suntem altceva, dacă ne referim la ce s-a petrecut în 1989, decât consecinţa acestei uriaşe translatări, în condiţiile tragice ale neînţelegerii de către conducerea de la acea dată – *recte* Ceauşescu –, că se

[256] *Ibidem.*

[257] Viorel Rotilă, *op. cit*., p. 155.

afla în fața unei uriașe schimbări convenite la nivel decizional major internațional”[258].

În analiza factorilor care au condus la prăbușirea regimului Nicolae Ceauşescu predomină factorul politic şi ideologic. Ideologia anticomunismului, care a substituit-o, firesc, am spune noi pe cea marxistă, după 1989, nu trebuie supralicitată în analiza fenomenlor politico-sociale şi economice. Nici unul dintre aceşti factori nu trebuie absolutizat. Credem că „starea explozivă existentă în societatea românească, în decembrie 1989, nu a apărut peste noapte *ex nihilo*. Dimpotrivă, aceasta s-a dezvoltat în timp, odată cu greutățile crizei economice. Intensificarea supravegherii polițienești nu a făcut decât să amplifice această stare”[259]. Regimul de dictatură socialistă din România nu a fost învins doar de aspirația românilor de a trăi în democrație, ci de sistemul economic cu care era în competiție şi care s-a dovedit a fi mai bine structurat pe baza mecanismelor economiei de piață, având, totodată, ca valoare majoră pentru indivizi posibilitatea consumului şi a acumulării de resurse financiare în vederea consumului. „Nu aderența masivă la ideile liberale este cea care a condus la prăbușirea blocului comunist, ci nevoia de a avea cele necesare traiului şi plăcerea de a consuma (între cele două existând o diferență de valoare). Acest fapt este lesne demonstrat de situațiile în care masele, pentru a-şi apăra posibilități minime de consum, votează fără reticență ideologii de centru-stânga (social-democratice), care le promit o egală distribuire a consumului”[260].

[258] Flaviu Predescu, *op. cit*., în *loc. cit.*

[259] Andrei Țăranu, *op. cit*., p. 27.

[260] Viorel Rotilă, *op. cit.*, p. 155.

III. ŞOCUL GEOPOLITIC AL SCHIMBĂRII DE PARADIGMĂ ÎN CONFRUNTAREA EST-VEST ŞI REACŢIA REGIMULUI NICOLAE CEAUŞESCU

La începutul deceniului şase al secolului trecut, strategii şi specialiştii militari americani au ajuns la concluzia că o confruntare militară de tip clasic între cele două blocuri politico-militare nu mai este posibilă şi au început să caute soluţii şi noi mijloace şi modalităţi de a lupta contra „imperiului răului". Profesorul american Paul Kengor, în lucrarea sa *The Crusader: Ronald Reagan and the Fall of Communism*[1] relevă faptul că, la întâlnirea iniţială de planificare a Securităţii Naţionale din ianuarie 1981, Ronald Reagan a fost de acord cu propunerea directorului CIA, William Casey, ca Statele Unite să înfrunte Uniunea Sovietică prin exploatarea vulnerabilităţilor economice şi politice ale imperiului comunist. Această direcţie de evoluţie în confruntarea dintre Est şi Vest a fost impusă de cel puţin doi factori. Unul dintre aceştia se referea la sporirea capacităţii de distrugere reciprocă, prin arsenalele nucleare şi alte arme de distrugere în masă, astfel că războiul nuclear a devenit puţin probabil. Un alt factor era generat de creşterea rolului opiniei publice în luarea deciziilor de politică externă. Strategii militari au constatat că a crescut considerabil posibilitatea de a manipula informaţiile în sensul pe care un interes strategic anume îl cere într-un spaţiu/societate ţintă[2].

---

[1] Paul Kengor, *The Crusader: Ronald Reagan and the Fall of Communism*, Regan Books, an imprint of Harper Collins publishers, New York, 2006.

[2] Roger C. Molander, Andrew S. Riddile, Peter A. Wilson, *Strategic information warfare : a new face of war*, United States. Dept. of Defense. Office of the Secretary of Defense. IV. National Defense Research Institute (U.S.). V. RAND, 1996, p. 16.

Miza într-o asemenea confruntare era, pe de o parte, inversarea imaginii adversarului proclamat „răul"/amenințare, pericolul ce ne pândește etc, ce trebuie eliminat (*capitalismul* și *puterile imperialiste,* în limbajul de lemn al propagandei socialiste, și *imperiul răului* – în limbajul discursului american), și transformat în ceva pozitiv, prietenos și aliat la nevoie. Pe de alta, se viza scăderea/pierderea încrederii populației în ideologia promovată oficial (marxism-leninismul și apoi ceea ce specialiștii au denumit național-comunism vs democrația liberală) și în propriile instituții, dar mai ales în liderii care administrau puterea la un moment dat[3]. Mijloacele utilizate țineau de *managementul percepției* pentru a distorsiona și perturba realitatea[4], utilizând cercetările în domeniul proceselor cognitive și a psihologiei de masă privind legătura dintre convingeri și acțiune socială. Manuel Castells, referindu-se la modul cum administrația George W. Bush a gestionat managementul percepției în formarea unei opinii publice favorabile intervenției militare americane în Irak, apreciază că, la baza acestui proces a stat ipoteza de lucru conform căreia „«*oamenii au tendința să creadă ceea ce vor să audă*». Filtrează informațiile pentru a le adapta la prejudecățiile la care ei sunt predispuși. Sunt mult mai retincenți când este vorba să accepte fapte care le contrazic convingerile, decât atunci când trebuie să creadă ceva care care confirmă ceea ce ei credeau deja"[5].

Astfel, confruntarea dintre Est și Vest a devenit, și a fost, o lungă bătălie pentru credibilitate în ochii opiniei publice interne și internaționale, pentru a primi sprijin și legitimitate în acest război neconvențional. Nu credem că toată presa occidentală – indiferent de forma în care apărea, scrisă sau audiovizuală, care a dus un război informațional, colportând de multe ori informații false sau inventate – era „angajata" structurilor și instituțiilor militare occidentale. Aceste instituții

---

[3] A se vedea și excelentul studiu introductiv al istoricului Florian Banu, ed., *„Și nu ne duce pe noi în ispită". România și „războaiele minții": manipulare, propagandă și dezinformare (1976-1989),* Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, pp. 11-109.

[4] *Ibidem,* p. 37.

[5] Manuel Castells, *Comunicare și putere*, traducere din lb. engleză de Veronica Tomescu, București, Editura Comunicare.ro, 2015, p. 170.

şi organizaţii militare căpătaseră o mare credibilitate în rândul opiniei publice interne şi internaţionale. Regimurile socialiste îşi pierduseră de mult credibilitatea în cadrul opiniei publice înterne şi internaţionale. Unii dintre liderii care au administrat puterea în aceste ţări, în special Nicolae Ceauşescu, nu au înţeles acest lucru. Alţii, printre care şi Mihail Gorbaciov, au încercat să se adapteze şi să se replieze pe realităţile acestor schimbări. Robert English consideră că Veniamin Ciurkin are dreptate când afirmă că deschiderea făcută de liderii sovietici în a angaja intelectualitatea la critica gândirii burgheze a deschis posibilitatea de a gândi altfel şi a ajutat, astfel, la „The formation of a new branch of knoledge"[6]. Oameni de ştiinţă sovietici au avut posibilitatea de a participa la conferinţe şi sesiuni ştiinţifice în occident şi au putut să „înţeleagă stilul de viaţă occidental"[7]. Asfel, la început mascat sub lozinca „crizei capitalismului şi superiorităţii socialismului", au apărut o serie de lucrării care abordau aceste probleme. Andrei Saharov a fost unul dintre pionierii care au lansat un adevărat manifest în această direcţie. Ulterior, bătălia pentru cucerirea minţii a fost deschisă şi pentru alţi competitori. Din perspectiva istoriei şi a dorinţei oamenilor de a scăpa de aceşti lideri putem aprecia că a fost un lucru bun că liderii comunişti nu au înţeles lumea în care trăiau.

III.1. Regimul Nicolae Ceauşescu şi războiul informaţional dintre Est şi Vest

Intrarea societăţii în era revoluţiei informtice a făcut posibilă utilizarea informaţiei în domeniul militar. Aceasta a devenit o resursă de putere şi o armă cu caracter ofensiv/defensiv în relaţiile înternaţionale, contribuind în mare masură la schimbarea de paradigmă în desfăşurarea războiului[8]. Are dreptate Colin S. Gray când afirmă că natura războiului nu se schimbă. Dacă aceasta s-ar schimba ar deveni altceva. Natura

[6] Robert English, *op. cit*., p. 129.

[7] *Ibidem*, p. 130.

[8] Colin S. Gray, *How Has War Changed Since the End of the Cold War?* În *Parameters,* Spring 2005, pp. 14-26, online http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/05spring/gray.pdf, accesat la 16 august 2016.

războiului, în secolul XXI, este aceeaşi ca şi în epocile anterioare, începând cu antichitatea clasică. În toate caracteristicile sale definitorii cu adevărat, natura războiului este eternă[9]. Se schimbă strategia şi arta de ducere a sa sub impactul dezvoltării armelor şi a tehniciilor militare, ca urmare a revoluției în cunoaştere. Revoluția informatică nu avea cum să facă excepție din această perspectivă[10].

Informația şi modul în care aceasta a fost folosită în conflictele internaționale a determinat o regândire a modalităților de purtare a războaielor moderne, dar şi elaborarea de noi concepte, de noi strategii şi forme de acțiune, în care informația s-a dovedit la fel de eficientă ca armă în raport cu mijloacele clasice de luptă. Astfel, în limbajul politico-militar, au apărut o serie de termeni, noțiuni şi concepte care au definit un nou tip de razboi, numit generic „război informațional". Definițiile şi studiul acestui tip de conflict au stat în permanență în atenția cercetătorilor, dar şi a specialiştilor militari. Definițiile şi perspectivele de înțelegere s-au multiplicat foarte mult şi nu este scopul acestei lucrări de a intra mai mult în studiul acestui fenomen[11]. Ne vom limita la înțelegerea avantajelor folosirii informației ca armă, ce decurge din capacitatea celor care o dețin de a-şi apăra interesele, prin mijloace neletale, prin posibilitatea de a acționa într-o manieră mai discretă, mai eficace, mai bine adaptată contextului internațional, fără ca vreo constrângere juridică internațională să poată să-i îngrădească pe utilizatori. Din acest motiv, puterile occidentale au găsit în acest tip de război, mijlocul ideal pentru a-şi promova interesele şi a realiza avantaje în confruntarea

[9] *Ibidem*, p. 17.

[10] A se vedea pe larg, Manabrata Guha, *Reimagining War in the 21st Century: From Clausewitz to Network-Centric Warfare,* Routledge, 2011; R. Matthews, J. Treddenick, eds., *Managing the Revolution in Military Affairs*, Palgrave, 2001; Michael E. O'Hanlon, *Technological Change and the Future of Warfare*, Brookings Institution Press, 2000; James Adams, *The Next World War: Computers are the Weapons and the Front Line is Everywhere,* Simon & Schuster, New York, 1998; YuLin G. Whitehead, *Information as a Weapon: Reality Versus Promises*, Air University Press, School of Advanced Airpower Studies, 1997.

[11] Scot Macdonald, *Propaganda and Information Warfare in The Twenty-First Century. Altered images and deception operations,* Routledge, 2007.

cu URSS şi statele satelit. Printre cei care au atras atenţia că omenirea a intrat într-o nouă eră a confruntării a fost şi Alvin Toffler. La începutul deceniului nouă al secolului trecut, futurologul american afirma că „o naţiune poate fi «atacată» şi prin restrângerea fluxurilor de comunicaţii, prin întreruperea contactelor dintre sediul central al unei firme multinaţionale şi filialele sale de peste hotare..., prin ridicarea de bariere informaţionale în jurul unei naţiuni”[12]. Aceste schimbări erau cunoscute şi în societatea română, cartea fiind tradusă în colecţia *Idei contemporane,* la Editura Politică. Lectura acestei lucrări nu a stârnit şi reacţiile necesare din partea celor care ar fi trebuit să cunoască faptul că în deceniul nouă nu mai era valabilă paradigma confruntării de la începutul războiului rece – deşi propagandă, dezinformare, manipulare şi răspândirea de zvonuri se practicau şi atunci.

Prin urmare, războiul informaţional a fost un teatru de operaţiuni extrem de important pentru decizia privind confruntarea dintre superputeri în perioada de sfârşit a războiului rece[13]. Înţelegerea profundă a factorilor care au dus la prăbuşirea unui regim politic, ce se dorea o alternativă la capitalismul societăţii occidentale, pare să aibă încă o grilă de lectură. Mult timp asemenea cercetări au fost neglijate în analiza şi explicarea cauzelor care au condus la prăbuşirea regimului de dictatură al familiei Ceauşescu. Acestea au fost „fie prezentate în mod unilateral, în termeni *maniheişti*, de pe poziţiile confruntării inexorabile dintre „comunismul rău” şi „capitalismul bun”[14].

Luarea în considerare şi a altor factori care au destructurat regimurile socialiste din URSS şi ţările satelit Moscovei nu înseamnă că se marginalizează confruntarea dintre cele două ideologii şi sisteme politico-sociale, ci atragem atenţia că nu este suficient doar acest tip de explicaţie[15]. Razboiul

[12] Alvin Toffler, *Al Treilea Val*, prefaţă Ioniţă Olteanu, traducere din lb. engleză Georgeta Bolomey şi Dragan Stoianovici, Bucureşti, Editura Politică, 1983, p. 432.

[13] Constantin Buchet, *România, frontul informaţiilor şi sfârşitul Războiului Rece (1980-1989*), Craiova, Editura SITECH, 2011.

[14] Florian Banu, *op. cit*., în *loc. cit*., p. 13.

[15] A se vedea pe larg, Sivio Pons, Federico Romero, eds., *Reinterpeting the End of the Cold War, Issues, Reinterpretations and Periodization,* Frank Cass; London, New York, 2005; Nicole Alie, *Strategic Shock: The Collapse of the*

informațional reprezintă crearea de realități alternative prin pervertirea adevărului obiectiv – realizat pe baza datelor, faptelor și argumentelor concrete –, răstălmăcirea lui prin utilizarea unei combinații de elemente, fapte și bucăți de adevăr selectate, interpretate, combinate cu raționamente alterate prin utilizarea de silogisme, sofisme, propagandă, interpretare forțată, totul împănat cu o multitudine de minciuni[16].

Acest tip de confruntare utilizează informațiile pentru a reseta sau modifica mentalul individual și colectiv, destructurând convingeri și atitudini, pentru a modifica într-un anume sens comportamentul indivizilor dintr-o anume colectivitate sau societate, care devine o țintă dintr-un motiv sau altul. Prin acțiuni specifice – informare, dezinformare, manipulare, propagandă și tehnici de influențare subliminală –, se modifică grila de lectură a realității percepute de oameni și astfel se modifică opțiunile lor politice și grila de valori dominantă pentru societatea unui stat considerat adversar sau a chiar a unor societăți neutre[17]. Prin operațiuni informaționale

Soviet Union: 1989, Centre for Operational Research and Analysis, Defence R&D Canada, August 2010; Rex A. Childers, *Cold Warriors, Good Neighbors, Smart Power: U.S. Army, Berlin, 1961-1994*, A Dissertation Submitted to the Graduate College of Bowling Green State University in partial fulfillment of the requirements for the degree of DOCTOR OF PHILOSOPHY August 2015; Brett Silverstein, *Enemy Images. The Psychology of US. Attitudes and Cognitions Regarding the Soviet Union*, in American Psychologist, Vol 44, No. 6, pp. 903-913; M. Mureşan, Gh. Văduva, *Războiul viitorului, viitorul războiului*, Bucureşti, Editura Universității Naționale de Apărare "Carol I", 2006; Mihai Pelin, *Operațiunile „Melița" și „Eterul". Istoria Europei Libere prin documentele de Securitate,* București, Editura Albatros, 1999; Florian Banu, *op. cit*; Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru, *Sfârșitul comunismului, rezultat al războiului psihologic?* în *Caietele CNSAS*, anul II, nr. 2(4)/2009, București, Editura CNSAS, 2010, pp. 357-421; Tatiana Pokivailova, *Problema controlului asupra informațiilor în contextul politicii represive a Kremlinului și a partidelor comuniste din țările Europei de Est, 1949-1953 (Pe baza documentelor din arhivele ruse),* în Romulus Rusan (ed.), *Analele Sighet 7. Anii 1949-1953: Mecanismele Terorii*, București, Fundația Academia Civică, 1999, pp. 418-425.

[16] Iulian Chifu, *Tipizarea razboiului informațional al Rusiei*, în *Adevărul.ro*, https://www.semperfidelis.ro/e107_files/public/1467775245_2186_FT4490_iulian_chifu_-_tipizarea_razboiului_informational_al_rusiei.pdf, accesat la 11 august 2016.

[17] Radu Popa, *Abordări moderne privind războiul informațional pe timp de pace, criză sau război,* în *Buletinul UNAp.*, 2007, p. 445, http://buletinul.

se urmărește slăbirea conștiinței patriotice sau naționale a „țintei" prin atacarea nucleului de valori al moștenirii istorice și culturale care potențează mândria apartenenței la o comunitate (de câte ori nu am auzit nevinovata afirmație că îmi este rușine că sunt român!) până la demonizarea liderilor și a instituțiilor acelui stat. Această confruntare s-a purtat pe altfel de teatre de operațiuni decât cele clasice, cu altfel de arme, iar „soldații" angajați în acest tip de confruntare nu purtau însemnele militare pentru a fi percepuți ca atare de opinia publică[18].

Din punct de vedere al analizei rolului pe care l-a avut regimul de dictatură din România în războiul mediatic desfășurat între cele două blocuri politico-militare în timpul războiului rece, apare un paradox al istoriei. România și liderii ei au parcurs un drum care, în esență, a fost o alegere proprie, însă, nu a putut să iasă din „cercul" disputei strategice pentru hegemonie într-un „joc" al Vestului capitalist cu Estul socialist. Când interesul strategic al Occidentul cerea actori care să joace rolul actorului rebel pentru a submina puterea hegemonului din „lagărul socialist", conducerea politică de la București – fie că a intuit, fie că a avut o percepție corectă a evolutiilor geopolitice globale – a jucat acest rol extrem de eficient pentru a-și promova propriile interese. În momentul în care contextul geopolitic s-a modificat esențial și cele două superputeri rivale ajung la concluzia că pot dialoga direct, regimul de la București nu a mai avut nici intuiția, nici percepția corectă asupra evoluțiilor geopolitice și geostrategice pe spațiul de confruntare al celor două superputeri. Consecința a fost un drum care a început prin izolare, demonizare și a sfârșit prin revoluție. Concludente în acest sens sunt aprecierile fostului consilier pentru probleme de securitate, Brent Scowcroft, care afirma: „We changed our priorities with how we looked at the Soviet Union – or at Eastern Europe. Before we had favored those countries in Eastern Europe that were making the most trouble for the Soviet Union, the most restive, the most cantankerous, and so on, so that Ceaușescu's România was at the top of the list. And instead, what we focused our attention on were those who were trying to liberalize and change the

unap.ro/pagini/b4_2007/435.pdf accesat la 11 august 2016.

[18] Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru, *op. cit.,* în *loc. cit.,* pp. 362-374.

system. So România went from the top of our favored list to the bottom, and Poland came up to the top"[19].

Drumul afirmării României pe plan internațional şi al creării unei imagini extrem de pozitive a fost favorizat de strategia de *Containment* adoptată de Administrația Truman prin *NSC 68*[20]. Analiştii militari şi de securitate americani au ajuns la concluzia că „The Kremlin's relations with its satellites and their peoples is likewise a vulnerability. Nationalism still remains the most potent emotional-political force. The well-known ills of colonialism are compounded, however, by the excessive demands of the Kremlin that its satellites accept not only the imperial authority of Moscow but that they believe in and proclaim the ideological primacy and infallibility of the Kremlin. These excessive requirements can be made good only through extreme coercion"[21]. Concluzia a fost una logică, de încurajare şi a altor lideri să urmeze politica lui Tito în raporturile cu Moscova[22]. Pentru atingerea acestor obiective au fost create instrumente şi instituții de presă, au fost alocate importante resurse financiare şi recrutate personalități ale culturii şi din presă de înalt prestigiu şi autoritate. Dintre acestea cele mai de succes au fost posturile de radio *Europa Liberă* şi *Libertatea,* dar şi o serie de organizații nonguvernamentale. Acestea au fost parte a unui război politic prin care „mainly through the manufacture of false information, rumors spread by means of sowing discord between the Soviet Union, Eastern European countries the relationship between the senior leadership, the relationship between the Soviet Union and satellites, luring a

---

[19] Apud, Larry Watts, *On The Eve Of The Romanian Revolution – Some Considerations*, în *Ziarişti Online*, 4 aprilie 2016, http://www.ziaristionline.ro/2016/04/04/larry-watts/ accesat la 13 august 2016.

[20] *NSC 68: United States Objectives and Programs for National Security, (April 14, 1950) A Report to the President. Pursuant to the President's Directive of January 31, 1950,* în Naval War College Review, Vol. XXVII (May-June, 1975), pp. 51-108, https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/nsc-68/nsc68-1.htm accesat la 13 august 2016.

[21] *Ibidem.*

[22] A se vedea şi Constantin Hlihor, *Relațiile româno-iugoslave între război rece şi pace fierbinte, 1948-1954*, în vol.,Constantin Hlihor, ed., *România. Relațiile cu vecinii în perioada războiului rece: Relațiile României cu Iugoslavia,* Bucureşti, Editura Academiei Tehnice Militare, 2015, pp. 7-54.

large number of Soviet bloc personnel defected to the Soviet Union to create maximum tension in the power structure"[23].

Ascensiunea lui Nicolae Ceauşescu s-a produs şi pe un context geopolitic favorabil. SUA erau implicate într-o serie de crize şi conflicte din Asia de sud-est şi capacitatea lor de a gestiona relaţiile cu China era limitată. Astfel că liderii de la Washington au avut nevoie de regimul de la Bucureşti, în calitate de „canal de comunicare, pentru a gestiona relaţiile tensionate în unele regiuni ale lumii, cum ar fi China comunistă[24] şi lumea arabă, mai ales după războailele arabo-israeliene[25].

Prima reacţie de apropiere de lumea capitalistă a avut-o Gheorghiu-Dej. A favorizat unele măsuri care vizau condiţiile în care românii din exil puteau să se întoarcă în ţară[26], iar în octombrie 1955, cu prilejul sărbătoririi la Bucureşti a Zilei Naţionale a Iugoslaviei, liderul român transmitea la Washington, prin ambasadorul american, că România trebuie să aibă relaţii strânse de colaborare economică şi culturală[27]. Pe fondul disputelor ideologice dintre URSS şi China, dar şi a încercărilor Moscovei de mări controlul în CAER, liderii comunişti de la Bucureşti vor anunţa, public, o distanţare faţă de hegemonul sovietic. Plenara CC al PMR din aprilie 1964 va afirma tranşant principiile de politică externă: „Dată fiind diversitatea condiţiilor de construcţie socialistă, nu există tipare sau reţete unice; aşa cum nu se poate pretinde să existe un monopol al adevărului absolut, tot astfel nimeni nu poate să-şi atribuie dreptul de a hotarî ce este just şi ce nu pentru alte ţări sau partide. Prin propria lor experienţă istorică ţările socialiste cunosc cât de mari daune pot aduce astfel de practici

[23] *On the United States during the Cold War, the 'covert operations' strategy*, online.

[24] A se vedea şi Mihai Croitor, *România şi conflictul sovieto-chinez (1956-1971),* Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2009, pp. 346-361; Liu Yong, *Factorii care au influenţat relaţiile sino-române în anii '60*, în *Politică externă comunistă şi exil anticomunist*, Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă, volumul II, Iaşi, Editura Polirom, 2003, pp. 148-169.

[25] Cristina Păiuşan-Nuică, *Relaţiile româno-israeliene 1948-1978*, Bucureşti, Editura Universitară, 2008, pp. 190-193.

[26] Florian Banu, *op. cit*., pp. 60-65.

[27] A se vedea pe larg, Larry Watts, *Cei dintîi vor fi cei din urmă. România şi sfîrşitul războiului rece*, trad., din limba engleză de Adriana Bădescu, Bucureşti, Editura RAO, pp. 30-34.

care încătuşează gândirea creatoare, împiedică studierea condiţiilor concrete, sunt o sursă serioasă de greşeli, stânjenind mersul înainte al societăţii"[28]. Nicolae Ceauşescu a continuat acest trend de disidenţă faţă de Moscova în politica externă, printr-o altă serie de acţiuni ce îi vor potenţa imaginea de lider independent faţă de Moscova[29] în politica mondială. Bucureştiul cotinuă politica de autonomie iniţiată în ultimii ani ai regimului Dej, ridicând în ianuarie 1967 relaţiile cu Republica Federală Germania la nivel de Ambasadă, după ce raporturile comerciale fuseseră iniţiate încă din 1963. Tot în acelaşi an, România adoptă o poziţie diferită în raport cu URSS şi celelalte ţări satelit ale Moscovei în privinţa *Războiului de Şase Zile*, evitând catalogarea şi condamnarea Israelului drept stat agresor. Ca o recunoaştere şi o recompensare a politicii externe române, ministrul de Externe Corneliu Mănescu este invitat să prezideze lucrările celei de-a XXII-a sesiuni a Adunării Generale a ONU (septembrie 1967), fiind primul reprezentant al unei ţări socialiste căruia i se încredinţa o astfel de funcţie[30].

Schimbările de atitudine ale Bucureştiului în politica externă nu au trecut neobservate nici în Capitala Franţei. Preşedinte De Gaulle a înţeles perfect strategia ceauşistă de construire a unei imagini independente şi disidente în cadrul blocului sovietic, susţinută de simpatiile şi fondurile occidentalilor. Astfel că, în primăvara anului 1968 (14-16 mai), acesta a efectuat o vizită oficială în România. Vizita a însemnat

---

[28] Stenograma şedinţei plenare a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din zilele de 15-22 aprilie 1964, în vol., Florian Banu, Liviu Ţăranu, eds., *Aprilie 1964. „Primăvara de la Bucureşti". Cum s-a adoptat „Declaraţia de independenţă" a României?,* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004, p. 107.

[29] Asupra acestui aspect există o adevărată dispută în istoriografia post-decembristă. A se vedea şi Larry L. Watts, *Fereşte-mă, Doamne, de prieteni. Războiul clandestin al blocului sovietic cu România*, traducere de Camelia Diaconescu, Bucureşti, Editura RAO, 2011, pp. 327-332; Dennis Deletant, *România sub regimul comunist,* traducere de Delia Răzdolescu, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 2010, pp. 176-181; Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2005, pp. 404-407.

[30] Emanuel Copilaş, *Politica externă a României comuniste: anatomia unei insolite autonomii*, în „Sfera Politicii", nr. 152, http://www.sferapoliticii.ro/sfera/152/art09-Copilas.html accesat la 21 august 2016.

pentru Nicolae Ceauşescu debutul întâlnirilor sale cu mari personalităţi. De Gaulle l-a decorat cu Marea Cruce a Legiunii de Onoare, cea mai înaltă distincţie a statului francez[31]. Apogeul prestigiului personal al liderului comunist român avea să îl reprezinte condamnarea deschisă a intervenţiei forţelor Pactului de la Varşovia pentru a înăbuşi „Primăvara de la Praga", în august 1968. Liderul comunist cehoslovac Dubček a încurajat forţele liberale din Cehoslovacia să ceară alegeri libere, reintroducerea pluripartidismului şi recuzarea Tratatului de la Varşovia. Pretextând un complot al forţelor fasciste şi contrarevoluţionare, trupele Tratatului de la Varşovia, dintre care lipseau cele ale României, au intrat în noaptea de 20 spre 21 august 1968 în Praga, înăbuşind orice tentativă de reformă în rândurile Partidului Comunist Cehoslovac. Acest eveniment a luat prin surprindere Occidentul, dar surpriza cea mai mare a venit de la Bucureşti. Nicolae Ceauşescu, în cadrul unei mari adunări populare, a condamnat în termeni catgorici invazia, ferindu-se, totuşi, de a-i nominaliza concret pe cei ce se făcuseră responsabili de punerea ei în practică[32].

Această acţiune de curaj în politica externă a lui Nicolae Ceauşescu, avea să aducă popularitate internaţională conducerii de la Bucureşti, pe un traseu ascendent greu de imaginat cu un deceniu înainte, sau aşa cum scria istoricul Florin Constantiniu a fost „*his fines hour*"[33]. Administraţia SUA a recompensat gestul liderului român în plan diplomatic cu o acţiune care avea să irite Moscova şi îi va crea mai târziu probleme foarte mari. Preşedintele Richard Nixon va vizita România. Era prima vizită a unui preşedinte american într-o ţară socialistă după cel de-Al Doilea Război Mondial, iar

[31] Lavinea Betea, *Vizita generalului de Gaulle la Bucureşti,* în *Historia. ro*, online http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/vizita-generalului-gaulle-bucuresti-0 accesat la 21 august 2016.

[32] A se vedea Mihai Retegan, *1968. Din primavară până în toamnă*, Bucureşti, Editura RAO, 1998, pp. 235-250; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român,* Bucureşti, 1997, pp. 506-510; Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, 1998, p. 537; Petre Otu, *Ceauşescu, rebelul din Tratatul de la Varşovia*, în „Dosarele istoriei", nr.10 (15), 1997, pp. 34-40; Idem, *O altfel de plenară,* în *Document* – Buletinul Arhivelor Militare, an 1, nr.1/1998, pp. 42-44.

[33] Apud, Emanuel Copilaş, *op. cit*., în *loc cit*.

presa occidentală a vremii sublinia că Nixon a ales să viziteze anume România, deşi primise invitaţii din partea mai multor state comuniste. În anul următor, liderul român a întreprins mai multe vizite în marile capitale ale lumii occidentale (Paris, 15-19 iunie; 21-25 septembrie, Viena; Washington, 13-17 octombrie). Şirul vizitelor cu impact avea să continue şi în deceniul opt al secolului trecut, mărind capitalul de simpatie occidentală pentru liderul de la Bucureşti.

Raţiuni de ordin strategic care ţineau de noile tipuri de operaţiuni, cum au fost cele informaţionale, au determinat România să fie o ţintă periferică, sau chiar să nu fie luată în calcul. Faptul că structurile de securitate ale regimului de la Bucureşti afirmau că acest lucru se datorează succesului unor acţiuni şi operaţiuni desfăşurate de acestea arată nu numai miopia, ci şi o incapacitate de a înţelege noutatea operaţiunilor de pe asemenea teatre de confruntare dintre Est şi Vest. Iată cum se vedeau aceste lucruri într-un Raport elaborat de Securitate, în anii 1971-1972, despre serviciile de securitate ale SUA: „Serviciile de informaţii române au formulat pe baza acestor observaţii propriile metode de contracarare. Între acestea se numără stabilirea unor obiective concrete pe linia dezinformării pe scară largă a serviciilor de informaţii americane şi iniţierea unor acţiuni mai ofensive în această direcţie. Pentru ca aceste tactici să aibă succes, ofiţerii români de contra-informaţii au intensificat interacţiunile cu diferitele publicuri-ţintă şi participarea la evenimente, întâlniri şi manifestări publice”[34]. Nivelul de popularitate atins de Nicolae Ceauşescu în ţările occidentale în deceniul opt al secolului trecut nu poate fi pus, însă, în directă ecuaţie cu eficienţa şi performanţa activităţii desfăşurate de structurile securităţii române în plan extern.

Începând cu deceniul nouă, mai ales după jumătatea acestuia, acest capital de simpatie se va eroda, iar securitatea nu îşi modificase esenţial nici misiunile şi nici structura organizatorică. Cauzele vor fi, în principal, de ordin intern şi

[34] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 11366, vol. 21, ff.95-97 citat în Eliza Gheorghe, *Pe frontul de Vest al propagandei externe* în *Caietele CNSAS,* Revistă semestrială editată de Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, anul III, nr. 2(6)/2010, Bucureşti, Editura CNSAS, p. 261.

au fost generate de politica socială și economică a regimului Ceaușescu. La acestea trebuie adăugate și evoluțiile geostrategice din ecuația bipolară a confruntării dintre cele două superputeri, SUA și URSS. Prestigiul liderului comunist de la București a început să se năruie, câte puțin la început, apoi va intra într-un declin accelerat, după ce la Washington s-a schimbat liderul din Biroul Oval. În noiembrie 1980, Ronald Reagan a câștigat alegerile în bătălia electorală pe care a dat-o cu Jimmy Carter.

La începutul mandatului său, noul președinte avea drept obiective prioritare revigorarea economică a țării și, în principal, restabilirea puterii militare a SUA, care se identifica cu refacerea prestigiului american pe glob. În atari condiții, Reagan a ajuns la concluzia necesității regândirii raporturilor cu blocul sovietic și prima reacție a fost să se renunțe la doctrina *Conteinment*-ului. Norman A. Bailey, referindu-se la acest moment, afirmă că „The fact is that the first Reagan Administration adopted, designed, and successfully implemented a set of policies, strategies, and tactics specifically directed toward the eventual destruction (without war) of the Soviet Empire and the successful ending of the Cold War with victory for the West"[35]. Prin Directiva 54, din 2 septembrie 1982, președintele american preciza scopurile strategice pentru anii următori, care aveau să schimbe fundamental politiciile Administrației americane față de URSS și imperiul său exterior. În acest scop, președintele american preciza: „I have reviewed the interagency report on United States policy toward the Warsaw Pact countries of Eastern Europc. I have determined that the primary long-term U.S. goal in Eastern Europe is to loose the Soviet hold on the region and thereby facilitate its eventual reintegration into the European community of nations. Western influence in the region admittedly is limited by Moscow's willingness' to use force against developments which threaten what it perceives as its vital interests in the region"[36]. Pentru atingerea noilor

[35] Norman A. Bailey, *The Strategic Plan that Won the Cold War. National Security Decizion Directive 75,* The Potomac Foundation McLean, Virginia, 1998, pp. 7-8.

[36] The White House, *National Security Decizion, Directive 54*, September 2, 1982, https://www.reaganlibrary.archives.gov/archives/reference/Scanned%20NSDDS/NSDD54.pdf accesat la 21 august 2016.

obiective de securitate şi satisfacerea intereselor SUA în politica internaţională se preconiza a se acţiona pentru[37]:

A) Încurajarea mai multor tendinţe liberale în regiune. Promovarea drepturilor omului şi civile în ţările din Europa de Est.

B) Consolidarea orientarii pro-occidentale a popoarelor lor.

C) Diminuarea dependenţei economice şi politice a ţărilor socialiste în raport cu URSS şi apropierea lor de naţiunile libere din Europa de Vest.

D) Subminarea capacităţilor militare ale Pactului de la Varşovia; orientarea către dezvoltarea iniţiativei private şi încurajarea unor activităţi ale sindicatelor libere

În noiembrie 1982, Administraţia Reagan a cerut structurilor de planificare strategică noi propuneri, în sensul construirii unor strategii eficiente în confruntarea cu URSS şi aliaţii săi. O echipă interdisciplinară a lucrat intens, timp de doi ani, pentru pregătirea altor două directive care prevedeau măsuri şi acţiuni pentru confruntarea informaţională/propagandă (NSDD-45) şi pentru războiul economic (NSDD-66) cu superputerea rivală[38]. De remarcat faptul că, prin strategiile de propagandă, Administraţia Reagan nu înţelegea fenomenul clasic la care sovieticii şi ţările satelite aveau pregătite strategii de răspuns, ci o mare surpriză numită *Public diplomacy,* care nu a putut fi contracarată cu tehnicile şi strategiile cunoscute[39].

Structurile de informaţii ale regimului de la Bucureşti au cunoscut relativ rapid unele din noile direcţii de acţiune în strategia americană privind confruntarea cu sistemul comunist, cât şi obiectivele urmărite[40]. Reacţia a fost una clasică şi ineficientă şi nici nu putea fi altfel, în raport cu evoluţiile reale din economie şi viaţa de zi cu zi a majorităţii covârşitoare a românilor. Acest lucru avea să îl constate şi Nicolae Ceauşescu abia în ultimele luni de existenţă a regimului său. Într-o şedinţă de lucru restrânsă, care a avut loc în data de 16 martie 1989, a fost analizat *Programul pentru lărgirea şi intensificarea activităţii de*

---

[37] *Ibidem.*

[38] Norman A. Bailey, *op. cit*., p. 13.

[39] *Ibidem*, p. 16.

[40] ACNSAS, fond SIE, dosar nr. 44781, vol. 1, f. 128-129, în Florian Banu, ed., *op. cit*., pp. 260-265.

prezentare peste hotare a marilor realizări ale poporului român în toate domeniile (!?) Nicolae Ceauşescu avea să afirme: „**Cea mai bună propagandă este să soluţionăm problemele în ţară** (subl., C. H.), însă trebuie să luăm poziţie fermă împotriva denaturărilor şi să demascăm această politică”[41].

Declanşarea asaltului final al Administraţiei americane asupra blocului comunist s-a făcut într-un cotext politic internaţional favorabil prin adoptarea, la Conferinţa de la Helsinki, a „Coşului III”, ce conţinea decizii privind drepturile omului[42], dar şi după o atentă cercetare şi analiză a evoluţiilor interne din URSS şi ţările socialiste satelit. Prăpastia dintre propaganda regimurilor socialiste şi realităţiile economico-sociale, incapacitatea sistemului de a genera prosperitate la nivelul discursului politic şi al aşteptărilor oamenilor, lipsa unor libertăţi în plan social şi cultural au condus la apariţia unor largi grupuri de numulţumiţi în aceste ţări, inclusiv în România. Sovietologii şi experţii în probleme de securitate americani cunoşteau foarte bine acest potenţial uman exploziv acumulat în aceste ţări şi au încurajat şi potenţat fenomenul de disidenţă pentru „a arunca în aer întreg eşafodajul artificial al sistemului”[43].

În acest *război informaţional* în care ţintă a fost şi România au fost utilizate, cu deosebire, războiul mediatic, manipularea informaţiilor şi dezinformarea privind unele decizii şi politici adoptate de regimul Nicolae Ceauşescu şi operaţiuni acoperite[44], pentru a cultiva o cultură *underground* ca alternativă la „producţia” de divertisment pe care o permitea nomenklatura de partid în societatea românească[45].

Situaţia regimului de la Bucureşti a devenit şi mai complicată, în raport cu a altor state socialiste, din cauză că

[41] Apud, Florian Banu, ed., *op. cit*., p. 404.

[42] Constantin Hlihor, România. *Căderea comunismului şi naşterea democraţiei*..., pp. 54-58.

[43] M. Niţescu, *Sub zodia proletcultismului. O carte cu domiciliu forţat (1979-1995). Dialectica puterii. Eseu politologic,* Bucureşti, Editura Humanitas, 1995, p. 329.

[44] David Isenberg, *The Pitfalls of U.S. Covert Operations*, în *Cato Policy Analysis* nr. 118, 7 aprilie 1989, http://www.cato.org/publications/policy-analysis/pitfalls-us-covert-operations accesat la 19 august 2016.

[45] Florian Banu, *op. cit*., p. 84.

la presiunea venită din partea propagandei occidentale s-au adăugat cea sovietică şi a fidelilor Moscovei, în special a Ungariei. Larry Watts, referindu-se la acest aspect, arată că serviciile secrete sovietice au întreprins „măsuri active pentru a discredita ţara şi regimul său în Occident, în principal ridicând semne de întrebare cu privire la politicile independente ale României, la libertatea faţă de Kremlin şi la rezistenţa faţă de sarcinile impuse de sovietici, descriind în cele din urmă întregul program independent al acesteia ca pe o operaţiune de dezinformare de inspiraţie sovietică”[46]. Unele dintre operaţiunile spionajului sovietic, mai ales în zona postului de radio *Europa Liberă*, s-au bucurat de succes, devreme ce redactorii pentru limba română au desfăşurat – într-o perioadă în care SUA erau interesate să sprijine regimul de la Bucureşti – „o ofensivă polemică neîncetată” şi Nicolae Ceauşescu era tratat ca „Inamicul Numărul Unu”[47].

Războiul mediatic, ca parte a campaniei de propagandă anticomunistă, desfăşurat de Occident în presa scrisă şi audio-vizuală, are două părţi distincte. Prima – care începe de la jumătatea deceniului opt al secolului trecut, când media occidentale au schimbat registrul de reprezentări ale regimului şi a liderului de la Bucureşti, iar cea de-a doua, mult mai scurtă, dar cu o desfăşurare şi intensitate nemaiîntâlnite în alte cazuri, s-a derulat în vara şi toamna anului 1989. Nu întâmplător Revoluţia Română din Decembrie 1989 a fost prima mişcare populară transmisă „live” pe toate meridianele globului şi a constituit, ulterior, studiu de caz în cercetările media consacrate mişcărilor sociale[48].

Prima etapă a războiului mediatic a debutat cu prezentarea unor fapte şi acţiuni ce vizau nerespectarea drepturilor omului, îngrădirea libertăţii cetăţenilor, rolul pe care îl juca Securitatea în viaţa oamenilor, problema minorităţilor, în special minoritatea maghiară, distrugerea satelor prin măsuri de modernizare a mediului rural, închiderea graniţelor pentru

[46] Larry Watts, *Fereşte-mă, Doamne, de prieteni. Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*, traducere de Camelia Diaconescu, Bucureşti, Editura RAO, 2011, p. 336.

[47] *Ibidem,* pp. 337-338.

[48] Lt. Col. Frank J. Stech, *op. cit*., în *loc. cit*.

cetățenii români etc. Problema care s-a pus în această etapă nu era aceea a veridicității sau nu a faptelor descrise, pentru că nu avem de-a face cu o dezinformare, ci a modului cum erau interconectate cadrele de interpretare a informației (Manuel Castells le numește *frame*[49]-uri). Povestea/narațiunea era oferită opiniei publice pentru a obține o anumită atitudine și un comportament așteptat din partea celui ce o livra spre consum. Interviul dat, de exemplu, de Paul Goma ziarului vest-german *Frankfurter Allgemeine Zeitung* nu opera cu date concrete din societatea românească, ci cu percepțiile unui disident care viza două ținte principale: prima – „situația generală în domeniul cultural, politic și economic este în România mai rea decât pe vremea lui Stalin", iar doua – „securitatea era stăpână absolută în țară"[50]. Analiza celor două părți ne arată cum se recompuneau reprezentările. Pentru prima țintă, observăm că interviul era dat în ziua de 14 decembrie 1977, iar perioada la care era raportată societatea românească de la finele deceniului opt era cea a primilor ani post-belici. Nu este nevoie de date statistice pentru a arăta că situația – nici economic, nici social – nu era mai rea. Nu începuse încă epoca măsurilor aberante de raționalizare a consumului și de privațiuni. Prin această tehnică de comunicare, imaginea României era asociată lui Stalin – un dictator care a luat cele mai drastice măsuri de oprimare, iar faptele sale deveniseră cunoscute în întreaga lume! Pentru cea de-a doua, tehnica era mai simplă – generalizarea. Securitatea din anii '80, în raport cu cea a anilor '60 -'70, era mult mai obedientă în fața aparatului de partid[51], deci un executant și nu un *maker*. Generalizarea trebuia să conducă la un cadru de interpretare pentru viitoarele interviuri. Acesta trebuia să rămână fixat în mintea ascultătorului. Paradoxul apare și în acest caz. Imaginea unei securități omniprezente și omnipotente își are originea și în strategiile occidentale de *război imagologic*. Un alt exemplu poate fi găsit în relatatarea aceluiași ziar,

[49] Manuel Castells, *op. cit*., pp. 373-378.

[50] Apud, Florian Banu, op. cit., în *loc. cit*., p. 90.

[51] A se vedea, Silviu B. Moldovan, *Securitatea la ora bilanțului: toamna anului 1968*, în „Studii și materiale de istorie contemporană", serie nouă, vol. I, 2002, pp. 240-243.

„Frankfurter Allgemeine Zeitung", din 20 august 1980. Într-un articol consacrat României, se preciza că „Țara este condusă de funcționari și polițiști cărora orice contact cu străinătatea, orice mișcare personală și orice acțiune necontrolată, se pare că le provoaca o frică paranoică. Cele mai mici detalii ale vieții zilnice sunt îngrădite de măsuri nepotrivite și șicanatoare, Ceaușescu se pare că și-a pierdut simțul realității în spatele unor ziduri de protocoale bizantine, pe care singur le-a ridicat sau, cel puțin, acceptat". Aceste *frame*-uri, pe parcursul unui deceniu, vor determina ca în opinia publică internațională să se creeze un anume cadru de interpretare a regimului de la București și se vor regăsi și în lozincile revoluției române „în direct". De la mijlocul anilor '80, mass-media occientale prezentau pe larg o situație socială dramatică în societatea românească – lipsa alimentelor de primă necesitate, a căldurii și curentului electric, etc. Pentru a ține situația sub control, regimul recurgea la măsuri represive nemaiîntâlnite în lagărul socialist. Securitatea era omniprezentă, arestările se țineau lanț, închisorile erau arhipline, iar cei care îndrăzneau să aibă o atitudine cât de cât critică față de Ceaușescu erau internați în spitale psihiatrice. Asemenea afirmații, conchide profesorul Ioan Scurtu, „conțineau o doză de adevăr, dar și un înalt grad de exagerare. De exemplu, plecând de la declarația lui Nicolae Ceaușescu, potrivit căreia numai «un nebun» putea să nu recunoască marile succese obținute de România în anii socialismului, mass-media occidentală a căutat să acrediteze ideea că toți opozanții regimului erau internați în spitale psihiatrice. Numărul celor internați nu a fost stabilit cu exactitate, dar în mod cert spitalele de psihiatrie din România nu erau pline cu disidenți. Studiile efectuate după 1989 au identificat doar câteva persoane care au fost supuse unui asemenea regim"[52].

A cerceta erorile făcute de regimul politic prin deciziile luate de structurile de securitate nu înseamnă că cineva dorește să mute centrul de greutate al cauzelor care au generat Revoluția Română din Decembrie 1989 din interiorul societății spre factorul extern. Regimul Ceaușescu nu a fost o victimă a unui complot internațional, ci parte a unei confruntări asumate, care

[52] Ioan Scurtu, *Minciuni mass-media*, http://www.ioanscurtu.ro/minciuni-mass-media/ accesat la 23 august 2016.

a avut loc pe parcursul războiului rece. Securitatea nu a trădat regimul de dictatură din România şi nu „a făcut" Revoluția. Neprofesionalismul şi nepriceperea multora dintre cei care au condus aceste structuri (Emil Bobu este mai mult decât un exemplu!), pe de o parte, îndoctrinarea şi dogmatismul ideologic, pe de altă parte, au contribuit, alături de alți factori, la apariția unei stări de spirit explozive, care a scos lumea în stradă şi a facilitat drumul spre revoluție pentru dărâmarea regimului Ceauşescu. Sigur, din perspectivă istorică, a fost un lucru bun că securitatea a fost nepricepută, dar trebuie să tragem şi concluziile care transced judecata de tip politic şi ideologic. Războiul informațional nu a dispărut astăzi, ci se desfăşoară cu mai multă intensitate şi cu tehnici mai sofisticate[53]. Nu se desfăşoară doar prin mijloacele clasice, ci a pătruns în spațiul virtual prin *new media*. În opinia unor specialişti pe spațiul fost sovietic „Ucraina nu este pregătită pentru a rezista bombardamentului informațional. Analiştii constată că se fac erori infantile, cum ar fi limitarea dreptului la exprimare al rusofonilor sau a celor cu vederi pro-ruse, ceea ce le dă prilejul să se victimizeze. Societatea civilă ucraineană e neformată şi îi lipsesc mijloacele de contracarare. Studenții universităților din Kiev au apelat la mesaje video pentru a le transmite colegilor moscoviți să nu dea crezare propagandei putiniste"[54]. Unele din aceste greşeli le regăsim printre metodele practicate de vechea securitate în România care, pentru a contracara posturile de radio occidentale, propunea ca măsură „identificarea persoanelor care audiază şi colportează ştirile transmise de posturile de radio străine ori întrețin relații cu acestea"[55].

Dacă nu avem, nici după un sfert de veac de la evenimente, o reprezentare nevirusată ideologic asupra factorilor care au demantelat un regim de dictatură, cum a fost cel al lui Nicolae Ceauşescu, ce părea de nedărâmat, cum putem să avem

[53] A se vedea pe larg, George Cristian Maior, *Un război al minții. Intelligence, servicii de informații şi cunoaştere strategică în secolul XXI*, Bucureşti, Editura RAO, 2010, passim.

[54] Brânduşa Armanca, *Suntem în război! Mediatic,* în *Contributors.ro* din 30 aprilie 2015, online.

[55] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 18398, vol. 4, ff. 165-172, în Florian Banu, ed., *op. cit*., p. 238.

succes în războaiele informaționale ale secolului XXI? Şi astăzi, ca şi în secolul trecut „politica fără cunoaştere este asemenea unui razboi fără strategie, iar cunoaşterea fără politică este o strategie fără războinici”[56]. Este îmbucurător faptul că tânăra generație de istorici pare mult mai deschisă la asemenea tip de interpretare istorică. Florian Banu aduce ca argument nevoia de schimbare de paradigmă în cercetarea istorică şi citează, în acest sens, opinia lui Ştefan Zeletin. Aceasta pare mai actuală ca niciodată pentru societatea noastră: „Socotim că acum, după scurgerea acestei lungi perioade de subiectivism, în care şi-a făcut vânt atât entuziasmul unora pentru instituțiile noi, cât şi amărăciunea altora față de nimicirea instituțiilor noastre vechi, a sosit timpul când va trebui să se inaugureze o nouă perioadă: anume, de cercetare obiectivă, ştiințifică, în care nu se mai aduc indivizilor nici laude, nici învinuiri, ci se lămureşte purtarea lor ca o urmare necesară a unor împrejurări sociale”[57]. În acest spirit încercăm să aflăm răspunsul şi reacția regimului Nicolae Ceauşescu şi al securității la războiul informațional desfăşurat de Occident, dar şi de unele țări socialiste, în principal URSS şi Ungaria, în perioada de sfârşit a războiului rece.

Potrivit documentelor de arhivă publicate în ultimii ani, structurile informative ale regimului Nicolae Ceauşescu cunoşteau şi au informat şi factorii de decizie despre obiectivele războiului informațional desfăşurat de administratia Reagan care viza şi țara noastră, despre unele dintre metodele folosite, cât şi „vectorii” de transport la țintă/agenții de influență. Astfel, o *Notă* întocmită de CIE la data de 30 septembrie 1981, preciza temele care urmau a fi transportate la țintă: „Criza economică din România nu are şanse de a fi depăşită sau cel puțin ameliorată în actualele tipare politice rigide, de tip stalinist. Se impune o cointeresare şi liberalizare urmând exemplul RP Ungare; Situația politică internă ‹‹represivă››, încurajează emigrarea în masă a persoanelor; Actualul cadru politic de tip «stalinist» frânează dezvoltarea unei democrații reale, chiar socialiste, şi va duce în mod inevitabil la o explozie socială; Condițiile de viață şi muncă ale muncitorilor reclamă

[56] George Cristian Maior, *op. cit*., p. 14.

[57] Apud, Florian Banu, *op. cit*., în *loc. cit*., p. 14.

organizarea lor pe alte baze decât formele sindicale existente. În context, popularizarea inițiativelor întreprinse pe linia creării SLOMR și a altor forme; Revoluția agrară concepută de partid este sortită eșecului, întrucât este exclusă inițiativa particulară și cointeresarea materială; Intelectualitatea este deprofesionalizată și redusă la tăcere. Singura modalitate de a se realiza este emigrarea în Occident; Tineretul, indiferent de proveniență socială, este lipsit de orice perspectivă de realizare; Încurajarea formelor occidentale de manifestare a tineretului; Omul nou conceput de partid contravine tradițiilor și idealurilor românești; Sunt încălcate, în mod sistematic, libertățiile religioase și de conștiință ale individului"[58]. Același document scotea în evidență și faptul că urma a fi lărgită gama de vectori pentru a fi transportată la țintă o temă sau alta în cadrul unor operațiuni de tip informațional. Dintre acestea erau menționate cenaclurile literare de la Paris și Műnchen care aveau edituri proprii[59].

În activitatea de contracarare a operațiunilor informaționale occidentale au fost angajate instituții ale partidului și ale securității. Pentru a face mai eficiente structurile de securitate pe frontul invizibil al bătăliei pentru cucerirea minților oamenilor au fost luate o serie de măsuri de reorganizare, începând cu cea din anul 1967, când, prin Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 2.306, din 13 septembrie 1967, au fost restructurate compartimentele de informații și contrainformații. În cadrul Departamentului Securității Statului a fost creat un serviciu specializat, sub denumirea de *Serviciul „D"* care, în colaborare cu organele informativ-operative și cu alte instituții centrale, planifica și executa operațiuni de dezinformare a serviciilor de spionaj străine[60]. Misiunea acestei structuri era „lupta împotriva subversiunii ideologice cu scopul de a minimaliza rezultatele obținute

[58] ACNSAS, fond SIE, dosar nr. 44781, vol. 1, ff. 128-129, în vol., Florian Banu, ed., *op. cit*., p. 261.

[59] *Ibidem,* p. 262.

[60] Luminița Banu, *Acțiunea „Lumina" – Centrul de Informații Externe între lobby și cultul personalității,* în „Caietele CNSAS", nr. anul III, nr. 2 (6)/2010, București, Editura CNSAS, p. 138.

de poporul nostru şi a submina prestigiul internaţional al României"[61]. Obiectivul final al acestei campanii, în accepţia unuia din şefii Serviciului „D", era acela „de a destabiliza, folosindu-se orice căi, situaţia economică, politică şi socială, de a lovi în independenţa, suveranitatea şi integritatea teritorială a patriei noastre"[62].

Răspunsurile regimului Ceauşescu la şocul schimbării de paradigmă în confruntarea Est-Vest prin adoptrea strategiilor de război informaţional au fost, cu rare excepţii, inadecvate din punct de vedere al metodelor şi instrumentelor utilizate, dar mai ales din perspectiva de abordare a confruntării. Câteva exemple, ca reacţii, pot fi concludente pentru a vedea de ce au reacţionat aşa şi nu altfel. Una dintre temele care au făcut agenda multor instituţii de presă occidentale, în special a postului de radio *Europa Liberă*, se referea la criza economică din România şi incapacitatea regimului de o depăşi, sau ameliora, ca urmare a tiparelor politice rigide, de tip stalinist, în care aceasta funcţiona. Soluţia de redresare cerea o cointeresare şi liberalizare de tipul celor utilizate de RP Ungară[63]. Şeful CIE, general-locotenet Nicolae Pleşiţă, era la curent cu această temă utilizată şi a transmis indicaţii „preţioase" subordonaţilor pentru a o contracara. „Se impune intensificarea activităţii de contracarare a propagandei ostile cu privire la aşa-zisa *situaţie precară a economiei româneşti,* cu argumente bazate pe realităţi care nu pot fi tăgăduite de nimeni!". În opinia sa, „Criza economică şi financiar-valutară manifestată pe plan mondial afectează în mai mare măsură statele occidentale decât pe noi şi această trăsătură a crizei se va manifesta şi în viitor. Ţara noastră dispune de potenţialul economic şi organizatoric(!) necesar pentru a înlătura efectele crizei economice mondiale"[64]. Istoria a demonstrat că nu a avut dreptate, dar apare o întrebare.

---

[61] *Ibidem*.

[62] Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru, *Regizorii de culise. Şefii Serviciului „D" (Dezinformare) din cadrul Securităţii*, în *Caietele CNSAS*, anul III, nr. 2 (6)/2010, Bucureşti, Editura CNSAS p. 148.

[63] ACNSAS, fond SIE, dosar nr. 44781, vol. 1, ff. 128-129, în Florian Banu, ed., *op. cit*., p. 261.

[64] ACNSAS, fond SIE, dosar nr. 44782, vol. 2, ff. 85-186, în Florian Banu, ed., *op. cit*., p. 315.

A fost necunoaștere, superficialitate în analiza evoluțiilor internaționale din partea unui șef de serviciu de informații externe, sau nepricepere și intoxicare venite chiar din partea șefului statului, Nicolae Ceaușescu, prin discursurile sale triumfaliste cu privire la situația economică și liniile sale de evoluție la începutul deceniului nouă al secolului XX?

Tot pe această temă – structura securității de monitorizare a știrilor economice privind România, din presa occidentală, informa, printr-un *Buletin* din 7 mai 1981, că postul de radio *Vocea Americii* a transmis: „România are cel mai scăzut nivel de trai din răsăritul Europei, iar în ultimii ani situația s-a înrăutățit, în special în sectorul alimentar. Dispunând de o climă caldă și de regiuni arabile întinse, România ar trebui să fie în stare să producă suficientă hrană, cantitativ și ca varietate, pentru a satisface cerințele poporului"[65]. Reacția structurilor de securitate și de propagandă a fost ineficientă din moment ce influența știrilor venite pe calea undelor determina noi reacții de nemulțumire în rândul populației. Acest lucru era evidențiat și de structura securității – Unitatea Specială „S" – care, la 14 februarie 1981, a întocmit un *Documentar* privind comentariile provenite din rândul populației, exprimate în trimiterile poștale controlate[66]. Una dintre acestea îl avea în atenție pe Dressmann Iohan din comuna Șona, județul Alba. El scria unei rude din RF Germania: „…Este prăpăd aici cu zahărul, untul, făina și multe altele. Stai la coadă câte 3-4 ore pentru 1 kg. de zahăr. Brutăria a fost desființată. Brutarilor li s-a spus să se califice în alte meserii. Pe zi ce trece situația se înrăutățește. Chiar și pâinea ți-o dă cu porția. Este trist, dar adevărat. Lumina electrică ni se dă numai între orele 13.00–18.00. Am început să folosim lămpile de petrol, ca odinioară. Toate acestea ne întăresc convingerea că trebuie să plecăm de aici"[67]. O alta, privea o misivă a lui Gergely Iohan, din Cluj-Napoca. Acesta se plângea de situația sa unei persoane juridice (!) din București: „În municipiul Cluj-Napoca, începând din toamna anului

[65] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13381, vol. 18, ff. 18-20, în vol., Florian Banu, ed., *op. cit*., p. 248.

[66] ACNSAS, fond Documentar, dosar 16 307, vol. 3, ff. 279-285, în vol., Andrei Țăranu, ed., *op. cit*.. pp. 73-81.

[67] *Ibidem,* p. 74.

1980, aprovizionarea populației se desfășoară necorespunzător, fiind de râsul lumii, prin metode care compromit orânduirea noastră socialistă, autoritatea și prestigiul partidului și statului. Stăm la cozi nesfârșite și când zicem că reușim să luăm ceva, ni se comunică terminarea mărfii pentru ziua respectivă. Această situație este permanentă și nu ne rămâne decât să plecăm acasă cu plasele goale, dezamăgiți, supărați și revoltați. Acestea nu se desfășoară fără injurii și insulte la adresa partidului și statului nostru, din cauza nemulțumirilor generale. Pentru rezolvarea acestor probleme acute trebuie să se ocupe cineva competent, or lipsește acel cineva"[68]. Interesant este că adresantul nu părea a fi o persoană cu o ideologie ostilă marxismului și partidului comunist, ci dimpotrivă!

O altă temă des utilizată de media occidentale, dar nu numai, era cea referitoare la deprofesionalizarea și reducerea la tăcere a intelectualității, singura modalitate de „realizare" fiind emigrarea în Occident. Răspunsul și reacția la o asemenea realitate socială s-au încadrat în modelul de contracarare a „temelor" economice. A fost o realitate faptul că o mare parte din intelectualitatea artistică, literară, științifică a ales calea exilului pentru a se realiza profesional. Dintre multele cazuri relevante le amintim pe cele ale actorilor Dan Nuțu și Andi Ștefănescu, fugiți din România în septembrie 1979, respectiv mai 1980, și stabiliți în RF Germania. O *Notă* a CIE, din iunie 1981, preciza că motivul rămânerii nu a fost de ordin politic, ci profesional. Întâmpinând greutăți materiale, aceștia au acceptat să lucreze la postul de radio *Europa Liberă*. Cum a reușit securitatea să îi determine să renunțe la a mai activa pe „frontul" mediatic? Prin șantaj și presiuni asupra soției actorului Andi Ștefănescu și a unui „complex de măsuri informativ-operative, prin intermediul unor regizori de origine română din RF Germania și SUA, care i-au oferit posibilitatea de a lucra în domeniul teatrului, precum și a mamei sale, reușindu-se determinarea lui Dan Nuțu să părăsească *Europa Liberă*(!)"[69].

Din cele prezentate reiese că, în această primă parte a operațiunilor informaționale, obiectivul principal a fost

[68] *Ibidem,* pp. 73-74.

[69] A.C.N.S.A.S, fond SIE, dosar nr. 44781, vol. 1, f. 108, în Florian Banu, ed., *op. cit*., pp. 250-251.

pregătirea opiniei publice interne, dar şi internaţionale, pentru apusul regimurilor totalitare de stânga din Europa. Credibilitatea media occidentale, în special a postului de radio *Europa Liberă,* devenise atât de mare încât, în Decembrie 1989, în buletinele de ştiri pentru spaţiul românesc, referitor la ceea ce se petrecea cu adevărat la Timişoara în acele zile dramatice, au putut să fie strecurate şi unele dintre cele mai mari minciuni media de la sfârşitul secolului al XX-lea[70]. Profesorul Ioan Scurtu, referindu-se la acest aspect, apreciază că „Exagerările şi minciunile transmise zi de zi, săptămână de săptămână, lună de lună şi an de an au culminat cu cele privind numărul de victime înregistrate în decembrie 1989. Opinia publică era pregătită să afle că regimul Ceauşescu – cel mai crud şi mai barbar din Europa, care putea fi egalat doar de cel a lui Hitler – a transformat Timişoara într-o baie de sânge, iar securitatea a recurs la cele mai abominabile acte criminale împotriva românilor care s-au ridicat împotriva dictatorului"[71]. Analizând rolul media în managementul percepţiilor în societatea românească, Juliet Bonnay a ajuns la concluzii apropiate de cele ale profesorului Ioan Scurtu. În documetarul *The Strategy Behind the 1989 Românian Revolution: What Can We Learn?* se afirmă: „In the West, Ceauşescu's image loses more and more of its glamour. (...) But in 1988, the people are still not ready for a revolt. The time still hasn't come"[72]. Asaltul final pe frontul invizibil asupra regimului Ceauşescu a fost nu numai cea mai spectaculoasă operaţiune media efectuată în situaţii de criză, dar şi cea mai eficientă. Numai după consumarea acesteia apar semnele de îndoială şi chiar indignarea unor jurnalişti de bună credinţă asupra intoxicărilor venite despre spaţiul românesc, începând cu a doua jumătate a lunii decembrie 1989[73]. De

[70] Daniel Dragomirescu, *O cauză controversată: victimele revoluţiei de la Timişoara*, în „Revista 22" din 06 octombrie 2014, online http://www.revista22.ro/o-cauza-controversata-victimele-revolutiei-de-la-timisoara-43248.html accesat la 18 august 2016.

[71] Ioan Scurtu, *Politică şi viaţă cotidiană în România: în secolul al XX-lea şi începutul celui de-al XXI-lea*, Bucureşti, Editura Mica Valahie, 2011, p. 349.

[72] Juliet Bonnay, *The Strategy Behind the 1989 Romanian Revolution: What Can We Learn?*, http://by-julietbonnay.com/2014/03/how-to-start-a-revolution/ accesat la 24 august 2016.

[73] A se vedea pe larg, Michel Castex, *Un mensonge gros comme le siècle; Roumanie, histoire d'une manipulation,* Albin Michel, 1990; Radu Portocală,

altfel, trebuie arătat faptul că unii specialiști în strategii media cred că finalul carierei politice a liderului de la București s-a decis în direct la televiziune, cu prilejul ultimului său discurs ținut în fața mulțimii, pe care Ceaușescu spera să o mobilizeze de partea sa, la fel ca în august 1968. Referindu-se la aceste aspecte, specialistul militar american lt. col. Frank J. Stech aprecia: „Live television coverage of the speech was interrupted before Ceaușescu left the balcony, but the damage was done. That tiny retreat – a public showing that Ceaușescu, for the first time in 24 years, seemed stunned, vulnerable and did not have the situation in hand – was a crucial turning point in the Românian uprising. That afternoon, citizens flooded the streets, shouting «Down with Ceaușescu»"[74]. În acel moment, în percepția publică Ceaușescu nu mai apărea ca un dictator capabil să controleze totul, iar consecința majoră a fost că a dispărut frica din societatea care, timp de decenii, a stat supusă.

Analiza rolului jucat de *războiul mediatic* în prăbușirea regimului Nicolae Ceaușescu este utilă înțelegerii impactului pe care l-a avut factorul extern în revoluție. Media internaționale au potențat atmosfera revoluționară, nu au creat-o! Asocierea războiului informațional ideii de complot este nu numai simplistă, ci contravine realității și jignește profund sentimentele celor care au acționat în stradă la Timișoara, București și alte centre urbane din țară. Asemenea asocieri constiuie ipoteze de lucru pentru discursurile de propagandă politică, pe suport de istorie, a celor interesați să convingă opinia publică din țară că în Decembrie 1989 a fost o lovitură de stat orchestrată de securitate[75], de KGB, prin zecile de mii de turiști sovietici[76], de

România – autopsia unei lovituri de stat: în țara în care a triumfat minciuna, Agora Timișoreană și Editura Continent, 1991; Adrian Cioroianu, *Ce Ceaușescu qui hante les Roumains. Le mythe, les représentations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie comuniste*, București, Editura Curtea Veche, 2005.

[74] Lt. Col. Frank J. Stech, *Upheaval in Europe: PSYOP Communications Lessons Learned*, în *Special Warfare*, octombrie 1992, pp. 13-17.

[75] A se vedea, Antonia Rados, *Complotul securității. Revoluția trădată din România*, trad., Mihnea Romalo și Delia Nicoleta Petrache, București, Editura Saeculum IO, 1999; Corvin Lupu, *Trădarea Securității în decembrie 1989: secrete ale intervenției străine împotriva României*, București, Editura Elion, 2015.

[76] A se vedea, printre altele, Marius Mioc, *Revoluția din 1989 și minciunile din Jurnalul Național. Mitul agenturilor străine. Mitul Securității atotputernice*,

serviciile de informații occidentale și din unele state socialiste, de Mossad și, nu în ultimul rând, de media occidentale. Acest tip de „cercetare", care conduce la produse „istorice" ce pot fi încadrate într-o bătălie politică, post-decembristă nu face obiect de analiză al acestui volum. Asemenea convingeri a avut și Nicolae Ceaușescu până în ultimele momente ale existenței sale. În ședința CPEx din 17 decembrie 1989 acesta le explica celor din subordine că la Timișoara au de-a face cu un complot pus la cale „atât din est, cât și din vest, care s-au unit pentru a distruge socialismul, că vor un socialism uman capitalist" și au scos în stradă câteva grupuri formate din „elemente declasate", „derbedei", „huligani"[77] etc. Nu a vrut, sau nu a fost capabil să înțeleagă faptul că o societate întreagă nu mai suporta regimul său de dictatură!

La fel de falsă este, ca ipoteză de lucru pentru cercetarea istorică, ideea că – dacă aduci în atenție manipulările media din timpul revoluției – dorești să disculpi regimul Ceaușescu, care a fost pe „nemeritate abandonat și aruncat la lada de gunoi a istoriei doar datorită vreunei conspirații oculte ori a «minciunilor mass-media»"[78]. Una dintre cele mai mari manipulări a avut ca obiect numărul de morți care au căzut victime represaliilor ordonate de Nicolae Ceaușescu la Timișoara[79]. De altfel, nu numai istoricii refuză un asemena discurs, ci și unii specialiști din media. Séverine Mizera, de exemplu, îl citează pe Bernard Poulet,

---

Editura Marineasa, 2005; Alexandru Sauca, *KGB-ul și Revoluția Română*, Editura Miracol, 1994; Valentin Raiha, *KGB a aruncat în aer România cu complicitatea unui grup de militari,* Editura Ziua, 1995; Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat din România* – vol. 4 (I) *Revoluția din decembrie 1989 – o tragedie românească*, București, Editura Rao, 2004; *Idem*, *Interviuri despre revoluție,* București, Editura Rao, 2004; *Idem, Istoria loviturilor de stat din România* – vol. 4 (II), *Revoluția din decembrie 1989 – o tragedie românească,* București, Editura Rao, 2005.

[77] Ion Calafeteanu, (coord.), *Când Europa arde...*, pp. 704-709.

[78] Daniel Dragomirescu, *op. cit.,* în *loc. cit.*

[79] A se vedea pe larg, Lucian-Vasile Szabo, *Mass media și misterul celor „4632" de morți de la Timișoara din decembrie 1989,* în „Sfera Politicii", nr. 6(182), 2014, p. 10-18; *Idem*, *Mass-media, represiune și libertate*, Arad, Gutenberg Univers, 2010; *Idem*, *Sindromul Timișoara 1989: Adevăr și imaginar. Strategii de comunicare mediatică într-o realitate explozivă*, Documente, Asociația Memorialul Revoluției 16-22 Decembrie 1989, Timișoara, 3013; Gérard de Selys, ed., *Minciuni mas media*, Traducere din limba franceză de Elena Dan, București, Editura Scripta, 1992.

care refuză să creadă „aceste teorii ale complotului". Potrivit acestuia „Ceux qui connaissaient le pays savaient qu'il fallait se méfier de la tendance générale à l'exagération et à la paranoïa" şi nu au venit în România pentru a transmite în direct ceea ce se întâmpla la Timişoara, Bucureşti sau în alte locuri unde oamenii s-au revoltat, dimpotrivă, au trimis „Malheureusement, trop de jeunes sans expérience des régimes dictatoriaux ont été envoyés sur place. Ils sont souvent tombés dans le panneau alors que beaucoup de spécialistes ont préféré rester en France à l'approche de Noël"[80]. Un alt jurnalist occidental, Ignacio Ramonet, scria la rândul său încă din martie 1990 în *Le Monde Diplomatique* că „les images atroces du charnier de Timisoara, en Roumanie étaient le résultat d'une mise en scène ; que les cadavres alignés sur des draps blancs n'étaient pas les victimes des massacres du 17 décembre, mais des morts déterrés du cimetière des pauvres et offerts complaisamment à la nécrophilie de la télévision. Le faux charnier de Timisoara est sans doute la plus importante tromperie depuis l'invention de la télévision. Ces images ont eu un formidable impact sur les téléspectateurs qui suivaient depuis plusieurs jours avec passion les événements de la révolution roumain». La «guerre des rues» se poursuivait alors à Bucarest, et le pays paraissait pouvoir retomber dans les mains des hommes de la Securitate quand ce «charnier» est venu soudain confirmer l'horreur de la répression"[81].

Jurnalistul Marc Semo de la *Libération* consideră că la Timişoara a existat o operaţiune mediatică specifică războiului informaţional. Cu prilejul unei conferinţe internaţionale, organizată după două decenii de la Revoluţia Română din Decembrie 1989, acesta a relatat cum omul numărul doi al

---

[80] Séverine Mizera, *Le fiasco médiatique de la révolution et des charniers de Timisoara en Roumanie*, 18 iunie 2014, http://voyages.ideoz.fr/le-fiasco-mediatique-de-la-revolution-et-des-charniers-de-timisoara-en-roumanie/ , accesat la 24 august 2016 .

[81] Ignacio Ramonet, *Mythes et délires des médias. Télévision nécrophile*, în *Le Monde Diplomatique*, mars 1990, https://www.monde-diplomatique.fr/1990/03/RAMONET/18658, a se vedea şi traducerea articolului preluat de *Zig-Zag Magazin*, nr. 6, aprilie 1990, preluat de Dan Tănăsescu, online http://dantanasescu.ro/2015/12/20/falsul-masacru-de-la-timisoara.html accesat la 25 august 2016.

ziarului *Libération*, Dominique Pouchin, a modificat relatarea sa de la Timişoara pentru a adăuga *un chapeau* în care se vorbea despre „5.000 de victime în carnagiul timişorean petrecut în ziua de 17 decembrie 1989”[82]. Marc Semo nu crede, nici el, în teoria manipulării: „Sunt foarte sceptic. Nu a existat nici un plan, nici o conspiraţie, s-a construit în logica zvonului. În război, rolul zvonului este de a crede ceea ce vrei”[83]. Aceste exagerări, conchide Marc Semo, au avut ca scop „d'inciter le reste de la population roumaine a se revolter contre le regime”[84].

Acest lucru nu trebuie să ne conducă la concluzia că toată presa străină care a relatat despre evenimentele din timpul Revoluţiei Române din Decembrie 1989 a fost angajată sau deturnată de acest război informaţional. Majoritatea media au publicat informaţii corecte şi veridice despre nerespectarea drepturilor omului, îngrădirea libertăţii cetăţenilor, rolul jucat de Securitate în viaţa oamenilor, problema minorităţilor, în special minoritatea maghiară, închiderea graniţelor pentru cetăţenii români. Toate acestea, amplificate de criza în care se găsea România, au dus la starea generală în care o parte a populaţiei a riscat şi a ieşit în stradă pentru a manifesta împotriva regimului Ceauşescu[85]. Informaţiile venite prin filiera presei interne şi din străinătate au jucat un rol important în demantelarea structurilor de putere ale fostului regim. Vestea primită pe *undele herziene* că Revoluţia a învins la Timişoara şi oraşul nu mai este sub controlul partidului şi al structurilor de putere ale fostului regim, a mobilizat populaţia din alte localităţi, care a ieşit în stradă pentru a-şi cere drepturile.

---

[82] Marc Semo, *Le faux charnier de Timişoara: l'histoire d'un derapage mediatique*, în Catherine Durandin et Guy Hoedts, *Roumanie, Vingt ans apres: La „Revolution" revisitée*, Une publication diploweb.com, pp. 34-36, http://www.diploweb.com/IMG/pdf/Roumanie_revolution_revisitee.pdf_.pdf accesat la 24 august 2016 .

[83] Citat de Isolda Agazzi, *Manipulation ou logique de la rumeur?* în *Le Courier* din 16 decembrie 2009, on line http://www.lecourrier.ch/manipulation_ou_logique_de_la_rumeur accesat la 24 august 2016

[84] Marc Semo, *op. cit*., în *loc. cit*., p. 35.

[85] Ionuţ Cojocaru, *Manipularea mass-media din timpul revoluţiei române*, *Adevărul. Ro*, din 22 decembrie 2015, http://adevarul.ro/cultura/istorie/manipularea-mass-mediadin-timpul-revolutiei-romane-1_567915c737115986c6b3cc28/index.html accesat la 24 august 2016.

Dacă Nicolae Ceaușescu ar fi înțeles impactul revoluției în mijloacele de informare în masă și ar fi studiat rolul mass-media în răsturnarea lui Ferdinand Marcos în Filipine[86], poate că și în România ar fi avut loc o „revoluție de catifea", ca în majoritatea statelor foste comuniste[87]. Liderul comunist de la București nu a priceput – în 21 decembrie 1989, când a hotărât să țină un discurs în fața mulțimii aduse cu forța în centrul Capitalei – că acesta nu putea să aibă nici *puterea* și nici *efectul* discursului rostit în august 1968, când a condamnat invazia sovietică din Cehoslovacia. Și Valentin Ceaușescu era de părere, la peste două decenii de la acele evenimente, că tatăl său a minimalizat amenințarea la adresa regimului, crezând că era ceva similar cu o tentativă orchestrată de URSS, ca în 1968, pentru a-l determina să urmeze exact ordinele Kremlinului. Acesta este convins că „...nu erau numai rușii. Lucrurile erau complet diferite. Tatăl meu nu mai impunea aceeași autoritate și nu mai inspira aceeași încredere poporului, ca în 1968"[88].

Ce s-a întâmplat în lumea politică internațională și nu se cunoștea în România la sfârșitul deceniului nouă a secolului trecut nici măcar de Nicolae Ceaușescu? Se schimbase profund contextul internațional. S-a modificat esențial harta valorilor politice de pe scena politică internațională, dar și în mentalul colectiv românesc. Valori considerate sacre în mentalul colectiv în deceniile trecute – suveranitate, independență, neamestec în treburile interne ale unui alt stat etc. – se erodaseră și fuseseră înlocuite de altele, care redesenau harta mentală a popoarelor. Lumea occidentală, în confruntarea cu regimurile totalitare de tip comunist, câștigase *războiul informațional* și pe cel *imagologic*[89]. Harta mentală a cetățeanului din România

[86] Alvin Toffler, *op. cit*., pp. 347-348.

[87] Constantin Hlihor, *România. Căderea comunismului și nașterea democrației. 1989-2000*, Editura Universității din Bucuresti, 2006, pp. 37-45.

[88] Valentin Ceaușescu, *Nu a fost o revoluție sau un puci – aș descrie-o ca pe o mizerie /Am privit la televizor execuția,* intreviu pentru *Irish Times,* preluat de *HotNews*, online http://www.hotnews.ro/stiri-esential-6745426-valentin-ceausescu-nu-fost-revolutie-sau-puci-descrie-mizerie-privit-televizor-executia.htm, accesat la 24 august 2016.

[89] Loup Francart, *La guerre du sens – Pourquoi et comment agir dans les champs psychologiques,* Economica 2001, Georges Soutou, *Quel renseignement pour le XXIe siècle ?*» co-operative work, Lavauzelle, 2001;

anului 1989 era profund modificată în raport cu cea din vara anului 1968. În aceste tipuri de confruntări, victoria nu s-a mai obținut prin eliminarea fizică sau supunerea adversarului și ocuparea teritoriului său de suveranitate, ci prin „ocuparea minții lui" cu acele reprezentări și convingeri care să-l facă din adversar, aliat[90]. Iată una din posibilele explicații ale faptului că oamenii, ascultând discursul lui Nicolae Ceaușescu despre infiltrarea „agenților străini", „dușmanii poporului", nu i-au perceput așa cum îi definea șeful statului român. Mai mult decât atât, l-au perceput pe Nicolae Ceaușescu ca dușman al poporului. Se produsese în mentalul colectiv românesc o uriașă răsturnare de imagine a binomului *dușman-prieten,* ca rezultat al exercitării *puterii soft* de către lumea occidentală. Pentru cetățeanul obișnuit, cursa înarmărilor, revoluția tehnologică, forțele post-industrialismului – domenii decisive ale confruntării capitalism/socialism – erau ceva abstract și, oricum, îndepărtate de nevoile sale. Pentru el importante și decisive erau „produsele", „întruchipările" de zi cu zi ale celor două sisteme; cu alte cuvinte – calitatea și performanțele automobilului, televizorului, ale blugilor, ale filmelor, ale melodiilor moderne, calitatea bunurilor care făceau parte din viața sa și nu neapărat a rachetelor balistice și apărarea valorilor socialismului. Imaginile unei societăți prospere cu care au fost *bombardate* societățile comuniste au avut un efect devastator în aceste țări și pentru propaganda lor[91]. Fără să fie o concluzie cu valoare generală, considerăm că pentru explicarea apariției unei stări revoluționare și a unei explozii sociale nu sunt suficiente doar înrăutățirea situației economice și sociale a unei societăți. Este nevoie de o „scânteie" care să aprindă o întreagă societate. În epoca dominației mass media, această scânteie nu mai apare întâmplător sau din discursul unui lider *charismati*c, așa cum s-a întâmplat în timpul revoluțiilor clasice din „epoca Gutemberg!"

Jacques Baud, *La guerre asymérique ou la défaite du vainqueur,* Editions du Rocher, 2003.

[90] Steven Lambakis, *Space Control* în *Desert Storm and Beyond*, Orbis, vol. 39, nr. 3 (vara 1995) http://www.dtic.mil/doctrine/jel/jfq_pubs/surv8.pdf; *The United States in Lilliput: The Tragedy of Fleeting Space Power*, în „Strategic Review", vol. 24, nr. 1, iarna 1996.

[91] Pierre Miquel, *Histoire du Monde contemporain, 1945-1999*, Nouvelle Edition, Fayard, 1999, p. 505.

III.2. Şocul geopolitic al bătăliei pentru imagine ca sursă de putere în politica internaţională şi cultul personalităţii lui Nicolae Ceauşescu

Confruntatarea Est-Vest în timpul războiului rece a avut şi o dimensiune imagologică. Analiştii relaţiilor internaţionale consideră că o bună cunoaştere a rolului pe care îl are imaginea *celuilalt* în percepţia liderilor politici şi a experţilor ajută la luarea deciziilor şi sporeşte eficienţa politicilor promovate în plan extern. Richard K. Herrmann şi Michael P. Fischerkeller relevă că imaginea unui alt actor este rezultatul unei judecăţi de valoare cu privire la ameninţarea sau oportunitatea pe care actorul o reprezintă la adresa intereselor tale[92]. În funcţie de aceste percepţii, liderii politici şi aparatul de expertiză construiesc în politica internaţională strategiile de comportament în raporturile cu actorii cu care se află în competiţie sau dispută. În plus, după cum s-a afirmat în literatura de specialitate, „percepţiile pe care le au oamenii politici despre evoluţia vieţii internaţionale sunt determinate de informaţiile pe care le primesc prin intermediul instituţiilor specializate, dar şi de imaginile pe care media le promovează în spaţiul public”[93]. Războiul rece a fost şi o confruntare imagologică pe care Estul a pierdut-o în faţa Vestului.

Pentru construirea unei imagini puternic negative, *demonizarea* adversarului a fost o practică des utilizată în propaganda desfăşurată de o parte şi de alta a „Cortinei de Fier” în timpul războiului rece[94]. Regimul Nicolae Ceauşescu a fost, şi în această privinţă, un caz atipic în raport cu alte state socialiste. A beneficiat din plin de o imagine pozitivă şi de un capital de simpatie în politica internaţională, începând cu sfârşitul deceniului şapte şi pe tot parcursului celui următor, dar apoi a fost cel mai demonizat lider comunist în deceniul

[92] Richard K. Herrmann, Michael P. Fischerkeller, *Beyond the enemy image and spiral model: cognitive-strategic research after the cold war,* în *International Organization* 49, 3, vara 1995, pp. 425-426.

[93] Nicolae Melinescu, *O viziune despre televiziune*, Bucureşti, Master Print Super Off Set, 2013, passim.

[94] A se vedea şi Alexandru Purcăruş, *Prin ochii inamicului. Mihail Gorbaciov şi politica sa în percepţia Statelor Unite ale Americii. 1985-1991,* Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2014.

nouă al secolului trecut. Nu interesează în această analiză cum a parcurs dictatorul român acest drum. Are incontestabil merite pentru imaginea pozitivă pe care a avut-o la un moment dat şi poartă toată vina pentru imaginea dezastruasă construită de media occidentale în ultima parte a regimului său. Interesează cum imaginea regimului său a produs, pe de o parte *un plus de prestigiu României* în politica internațională în plin război rece şi al unei confruntări purtate de multe ori fără menajamente între Est şi Vest, iar pe de alta, cum tot imaginea sa a adus *grave daune imaginii de țară* României. Unele din aceste prejudicii mai au şi astăzi reverberații în politica internațională. Explicația este, în opinia lui Larry Watts, că imaginea puternic negativă a țării a fost „creată pe baza prejudecății, patologiei organizaționale şi dezinformării a devenit mai puternică în ultimii cinci ani de Război Rece. A fost extraordinar de puternică. România, şi nu numai Ceauşescu, a devenit cel mai negru stat, cel mai brutal, cel mai sângeros, cel mai, cel mai... asta a fost abordarea. Şi a fost o campanie dusă peste tot în care s-a spus aproape orice. Şi orice atrocitate s-ar fi spus, era crezută imediat. Aceasta a fost situația la sfârşitul Războiului Rece pentru România, cu astfel de imagini. Şi mai mult decât atât, a fost răspândită şi vândută foarte bine ideea că România a fost în pragul războiului etnic şi că granițele se vor prăbuşi. Din această cauză, România a fost într-o carantină pentru Europa şi pentru Statele Unite timp de trei ani. Din 1989 şi până la sfârşitul anului 1992 nimeni nu a venit aici”[95].

Acest transfer de imagine negativă al unui regim politic asupra țării în care acesta ființează este sesizat şi de alți specialişti. Patricia Gonzales Aldea consideră că perpetuarea unei imagini negative se întâmplă din cauza prejudecăților şi stereotipiilor ce se formează în mentalul colectiv al unei societății despre imaginea unui alt popor. Aldea ilustrează această ipoteză de lucru cu afirmația istoricului şi fost ministru de externe polonez, Bronislaw Geremek. Acesta a făcut, în

[95] Larry Watts, *Diabolizarea României, o „operă” bine lucrată şi din Est, şi din Vest*, interviu luat de Dan Constantin şi Gabriela Antoniu, în *Jurnalul.ro*, 27 februarie 2013, http://jurnalul.ro/special-jurnalul/interviuri/larry-wats-diabolizarea-romaniei-o-opera-bine-lucrata-si-din-est-si-din-vest-637874.html accesat la 26 august 2016.

anul 2004, când se punea problema extinderii UE, următoarea afirmație: „The ignorance of the reality inside the Central and Eastern European countries, «homogenized» by the Soviet bloc, led the Western bloc tounder estimate their cultural values and to look down on them when Eastern countries asked for «European reunification». (...) the simple citation of the names of these countries means an exotic accent as if it was a list of colonized countries.Western Europe has forgotten that Prague and Krakow, Budapest and Tallinn,Warsaw and Bucharest, are old European capitals"[96].

Studiile privind imaginea pozitivă a României, ca sursă de putere în politica internațională în timpul războiului rece, aproape că lipsesc din istoriografia românească post-decembristă[97]. Larry Watts nu se sfiește să ne atragă atenția că acest lucru nu este permis într-o cercetare științifică, dar ar fi de înțeles, până la un punct, în discursul public. Watts crede că se întâmplă acest lucru deoarece numele lui Nicolae Ceauşescu a devenit blamabil şi din această cauză istoricii evită să scoată în evidență o serie de acțiuni ale României în planul relațiilor internaționale de la sfârşitul deceniului şapte până la începutul deceniului nouă, când țara a intrat intr-un puternic con de izolare. Analistul şi istoricul american aduce în discuție „politica de dezangajare militară în care România a jucat în mod strălucit la Helsinki, a fost apreciată în toată Europa şi a apărut în toate ziarele. Românii nu ştiu, au uitat, iar acum chiar neagă acest lucru. De asemenea, politica externă pentru lumea în (curs de) dezvoltare – aşa numită Lumea a treia – a fost foarte bine gândită şi astăzi îi serveşte foarte bine Europei, care trebuie să învețe lucrurile pe care nu le-a învățat şi ştiute de cineva care a mers prin toate acele zone. Dar pentru că această politică este legată de numele lui Ceauşescu, este aruncată. Toate eforturile românești în această direcție şi care

[96] Bronislaw Geremek, 2004, *La ampliación y la unidad de Europa: la otra Europa". La Vanguardia*, Dossier 11:10-13, apud, Patricia Gonzalez Aldea, *The Identity of Ceaușescu's Communist Regime And its Image in the West,* în *Revista de Ştiințe Politice. Revue des Sciences Politiques,* nr. 33-34, 2012, p. 16.

[97] A se vedea şi Hadrian Gorun, *Paradoxul politicii externe a lui Nicolae Ceauşescu şi motivele erodării imaginii internaționale a regimului său,* în *Analele Universității din Craiova*. Seria istorie, anul XVII, nr. 2(22), 2012, pp. 215-221.

au fost apreciate sunt legate de Ceauşescu şi pentru că el a fost demonizat au fost anulate total. Iar aici este o mare problemă în care şi istoriografia românească, care a creat nişte lovituri începând cu anii ’60 şi a mers mai departe, acum e băgată în aceeaşi oală, iar cercetătorii sunt consideraţi din start stalinişti şi comunişti. Şi de ce? Pe ce se bazează? Pentru că nu se bazează pe o ideologie marxist-leninistă şi din cauza asta au fost loviţi. Lovitura a mers pe o linie de interpretare considerată de sovietici exact ca fiind istoriografie burgheză şi de Occident”[98].

Pentru o analiză nepărtinitoare şi nevirusată de ideologia post-comunismului pentru construcţia/deconstrucţia diabolizării regimului Ceauşescu este necesară o minimă cunoaştere a mecanismelor psiho-sociale prin care se „lipeşte” de un lider, sau de o ţară, o imagine negativă/pozitivă. Studiile privind rolul demonizării în confruntarea politico-militară în relaţiile internaţionale sunt puţine şi marginale şi în Occident în aria de cercetare a diferitor discipline academice. În teoria relaţiilor internaţionale se întâlnesc idei privind *ameninţarea* şi *percepţia ameninţării, imaginea celuilalt* etc., în politologie – *inamic, adversar, frica şi teama* etc., în psihologia socială – *imaginea inamicului, reprezentarea ameninţării* etc.[99], însă, acestea au lipsit aproape în totalitate în România în perioada regimului comunist.

Literatura consacrată acţiunilor de demonizare din timpul războiului rece este focalizată mai ales pe dimensiunea dezumanizării personajului devenit ţintă[100]. Conceptual, ambele noţiuni – *dezumanizare*, *diabolizare* – sunt folosite cu aceeaşi valoare pentru a se contura o imagine puternic negativă a ţintei în opinia publică, deşi semantic acestea nu se suprapun[101]. O acţiune prin care cineva este demonizat, implică utilizarea

[98] Larry Watts, *Diabolizarea...* în *loc. cit.*

[99] A se vedea Linn Normand, *Demonization in International Politics: A Barrier to Peace in the Israeli-Palestinian Conflict*, Palgrave Macmillan, eBook, 2016, p. 49.

[100] A se vedea Herbert C. Kelman, *Violence withaout restraint: reflections on the dezhumanitation of victims and victimizers,* în *Journal of Social Issues*, no., 4 vol., 24, 1873; A. Bandura, B. Underwood, M.E. Fromson, *Disinhibition of agression through diffusion of responsabilityand dezumanitation of victims*, în *Journal of Research in Personality,* nr. 4, vol. 9, 1975.

[101] Linn Normand, *op. cit.*, p. 5.

acelor noțiuni și concepte care să accentueze dimensiunea subumană, prin recurgerea la metafore construite în mentalul colectiv prin narațiuni istorice și mitologii (Dracula, vampir, etc.), sau pur și simplu la imaginea unor animale – cum a procedat Orwell în celebrul său roman, *O mie nouă sute optzeci și patru*[102] .

Este necesară înțelegerea modului cum o imagine negativă apare în politica internațională, pentru că, deși ea se manifestă ca o realitate și produce pagube în relațiile pe care un actor le are cu un alt/alți actori, în toate planurile – de la economic la politic și militar, atunci când este supus unui asemenea proces –, imaginea negativă este o *construcție socială,* ea nu apare din senin[103]! În timpul războiului rece, Statele Unite și alte puteri occidentale, mai ales Marea Britanie, aplicând asemenea cunoștințe de psihologie socială, au dezvoltat o infrastructură solidă pentru ducerea cu succes a unui "război al ideilor" împotriva ideologiei comuniste promovate de Uniunea Sovietică și aliații săi.

Instrumentele pe care un actor clasic/statul sau non clasic le are la îndemână sunt cele utilizate, în mare măsură, în operațiunile informaționale și diplomația publică. *Vocea Americii* (*VOA*), *BBC*, *Deutsche Welle*, *Radio Europa Liberă* (*REL*), *Radio Libertatea* (*RL*), *Radio Moscova*, *Radio Peace & Progress*, și multe alte asemena posturi de radio au fost, toate, instrumentele majore ale diplomației publice occidentale din timpul războiului rece[104]. Cu ajutorul „undelor scurte" emise dintr-un loc sigur, mesajele ajung la mii de kilometri pentru a difuza informații atât bune, cât și rele, în mod direct către societățiile devenite consumator de informații pe care guvernele locale nu ar dori ca populația să le afle. Cu asemenea instrumente, părțile rivale din timpul războiului rece au folosit puterea imaginilor pentru acțiuni de demonizare. Cultivarea unei imagini demonizante a părții adverse servea pentru a

[102] George Orwell, *O mie nouă sute opt zeci și patru,* Iași, Editura Polirom, 2002, passim.

[103] *Ibidem,* p. 8.

[104] G. Rawnsley, *Radio Diplomacy and Propaganda*, Macmillan Press Ltd, 1996, p. 8; p. 166; M. Nelson, *War of the Black Heavens, The Battles of Western Broadcasting in the Cold War*, Syracuse Press, 1997, capitolul 5.

induce frica în populație și legitima o serie de acțiuni care, de multe ori, nu aveau nimic în comun cu realitatea acelei societăți[105].

Deşi nu a avut o strategie coerentă de promovare a unei imagini favorabile în politica internațională, modul cum regimul de la București s-a poziționat în raport cu marile probleme ale lumii celei de-a doua jumătăți a secolului XX s-a bucurat o bună bucată de vreme de un prestigiu binemeritat. Lavinia Betea este de părere că „nevoile speciale de imagine ale regimului de la București au început înainte să fi venit Ceaușescu la conducerea partidului. Le-a conștientizat Gheorghiu-Dej când s-a decis pentru o politică a «porților deschise» ale economiei românești – atenție, ale economiei –, pentru tehnologia avansată occidentală și americană. O politică a naționalismului comunist, în care se dorea și spargerea unității de monolit a lagărului, dirijată de sovietici"[106]. O primă imagine pozitivă pentru Occident a venit după inițiativa regimului Dej de a permite revenirea în țară a unora dintre „foștii politicieni național-țărăniști sau alții din aceştia"[107]. Prin Decretul nr. 253, din 30 iunie 1955, se înlesnea repatrierea „unor cetățeni și fosti cetățeni români și amnistierea celor repatriați"[108]. Această acțiune a fost urmată de decizia de eliberare a deținuților politici din închisori, în perioada 1962-1964. Ordinul dat structurilor de securitate de a înceta bruiajul emisiunilor în limba română difuzate de *Radio Europa Liberă* a constituit un semnal extrem de favorabil pentru Occident, deoarece Uniunea Sovietică și celelalte țări nu au luat această măsură decât foarte târziu, abia în vremea lui Gorbaciov. Apoi, s-au folosit artiștii ca agenți de influență. Au fost trimise peste graniță, mai ales în Occident, ansambluri folclorice, formații de teatru, muzică etc, expoziții. Acestea au sporit extraordinar prestigiul României.

[105] Alesia Sourine, *How Demonizing the Enemy is Counter-Effective to Foreign Policy Strategy*, http://aladinrc.wrlc.org/bitstream/handle/1961/9421/Sourine,%20Alesia%20-%20Spring%20'10.pdf?sequence=1 accesat la 25 august 2016.

[106] Lavinia Betea, *Propaganda comunistă – tehnici de prestigiu și influență externă*, http://betea.ro/index.php/2015/10/16/propaganda-comunista-tehnici-de-prestigiu-si-influenta-externa/ accesat la 27 august 2016.

[107] Apud, Florian Banu, *op. cit*., în *loc. cit*., p. 63.

[108] *Buletinul Oficial* nr. 18 din 30 iunie 1955.

Prima acțiune de acest gen a avut loc în iunie 1956 când o trupă a Teatrului Național din București a participat la Festivalul internațional „Teatrul Națiunilor", desfășurat la Paris[109].

Liniile de acțiune pentru promovarea României în străinătate au fost discutate în Ședința Biroului Politic al PMR din 23 februarie 1957, când au fost analizate „unele probleme în legătură cu popularizarea RPR în străinătate". Au fost adoptate unele măsuri de îmbunătățire a activității în ceea ce privește crearea unor organisme specializate, dar și direcții concrete trasate reprezentanților diplomatici din capitalele țărilor cu care România avea legături diplomatice[110].

Nicolae Ceaușescu a continuat și a diversificat tehnicile de propagandă în străinătate. Astfel că „timp de două decenii (1964-1984), România era prezentată în mass-media din Europa de Vest și din SUA ca o țară care merita tot respectul pentru rezultatele spectaculoase obținute în dezvoltarea economică și pentru politica externă curajoasă, dinamică și eficientă. Primindu-l pe Nicolae Ceaușescu la Casa Albă, președintele american Jimmy Carter declara: „Locuitorii Statelor Unite sunt onorați să-l aibă ca oaspete pe marele conducător al unei țări minunate. Este de mare folos pentru mine, ca președinte, să am prilejul de a mă consulta cu un conducător național și internațional de talia oaspetelui nostru de astăzi. Influența sa pe arena internațională, ca lider al României, este excepțională"[111]. La nivelul conducerii superioare a partidului, încă din 1967, s-a discutat modalitatea de a acționa în rândul emigrației române. Au fost deschise linii de finanțare a unor reviste și asociații ale emigrației române în străinătate, au fost trimiși mesagerii potriviți să sprijine unele activități între care concerte și colinde[112]. Nicolae Ceaușescu a fost de acord ca, pentru promovarea imaginii țării noastre, să fie cooptați și o

[109] Luminița Banu, *Mircea Eliade –un român pentru eternitate. Ecouri din arhivele Securității*, în *Caietele CNSAS,* anul IV, nr. 1-2(7-8) 2011, p. 276.

[110] Apud, Florian Banu, *op. cit*., în *loc. cit*., pp. 66-67.

[111] Ioan Scurtu, *Imaginea externă a României. Aplicarea modelului Kosovo în Ținutul Secuiesc*, în *Certitudinea.ro*, 13 octombrie 2012, http://www.certitudinea.ro/articole/europa-nostra/view/imaginea-externA-a-romaniei-aplicarea-modelului-kosovo-in-Tinutul-secuiesc accesat la 17 august 2016.

[112] Lavinia Betea, *op. cit.,* în *loc. cit*.

parte a reprezentanților emigrației române. A mizat mult pe creșterea prestigiului său prin atragerea unor asemenea voci. Un caz interesant este cel al lui Pamfil Șeicaru[113]. Marele gazetar al perioadei interbelice fusese condamnat în 1945 la moarte în contumacie. În decembrie 1966, printr-un decret unic, emis de Consiliul de Stat și nedat publicității, Pamfil Șeicaru a fost grațiat, cu motivația că are o atitudine corespunzătoare desfășurată în străinătate, prin scris, în favoarea țării noastre. Apoi a fost ajutat financiar să publice cărți și articole în care descria poziția regimului de la București față de Moscova. Pamfil Șeicaru a putut, chiar, să revină în București și să își revadă casa de la Mangalia. Potrivit unor mărturii ale ofițerului de securitate care l-a însoțit pe „Conu" Pamfil prin țară, acesta „era anticomunist de-o viață", cum zicea el, dar nu își ascundea afecțiunea și respectul față de neamul și țara sa. Această atitudine el o explica foarte simplu: „Regimurile politice sunt trecătoare și pline de păcate. Pământul natal este peren"[114].

Au fost încercări de câștigare de partea regimului Ceaușescu și a altor mari personalități culturale ale exilului românesc precum Mircea Eliade, Emil Cioran, Henri Coandă, Iosif Constantin Drăgan, George Palade etc. Unii au ales calea revenirii, alții au continuat să combată regimul. Savantul Henri Coandă s-a întors în țară în 1969, unde și-a continuat activitatea de cercetare în cadrul INCREST. În 1970 a fost primit în Academia Română. Dar, după moartea lui, în 1972,

[113] Asupra acestui aspect părerile sunt extrem de împărțite. Ion M. Ioniță a încercat să răspundă la întrebarea cine a câștigat din „meciul" Ceaușescu-Pamfil Șeicaru conchizând: *„Pamfil Șeicaru și-a jucat și el cartea. Promite o atitudine de sprijin a țării, dar nu a regimului. În schimb, reușește ca, la 83 de ani să viziteze în mare secret România. Își vede rudele din țară și fostele proprietăți. S-ar putea spune că regimul comunist a câștigat bătălia cu marele său adversar din publicistica exilului. Dar, în mod paradoxal, propaganda comunistă nu exploatează propagandistic evenimentul. Vizita rămâne strict secretă. Ca urmare, efectul de imagine este nul. Iar așa-zisa atitudine binevoitoare a lui Șeicaru nu produce nimic spectaculos"*. A se vedea, Ion M. Ioniță, *Pamfil Șeicaru–Nicolae Ceaușescu, cine a câștigat?* în *Historia.ro*, http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/pamfil-eicaru-nicolae-ceau-escu-cine-c-tigat accesat la 17 august 2016.

[114] Apud Florian Bichir, *Venit în țară în secret, Pamfil Șeicaru solicită o audiență lui Ceaușescu*, în *Historia.ro,* http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/exclusiv-venit-ar-n-secret-pamfil-eicaru-solicit-o-audien-lui-ceau-escu accesat la 27 august 2016.

autoritățile nu și-au ținut promisiunea față de el: n-au organizat Fundația „Coandă", au desființat...INCREST. Pentru că trebuia să rămână doar Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie, condus de Elena Ceaușescu[115]! Iosif Constantin Drăgan a venit des în țară unde a avut și unele întâlniri cu Nicolae Ceaușescu, mai ales pe probleme ale combaterii iredentismului maghiar și chiar a utilizării unor tehnici de promovare a unei imagini credibile pentru România în Occident, care să depășească dogmatismul ideologiei partidului comunist. Cu prilejul unei asemena întâlniri, din data de 9 iunie 1980, Iosif Constantin Draăgan îi atragea atenția liderului comunist român că în Occident multe probleme ale popularizării imaginii și intereselor unei națiuni se fac prin intermediul fundațiilor și al organizațiilor neguvernamentale. Drăgan înființase o asemena fundație cu o activitate remarcabilă în plan european. Aceasta își desfășura activitatea în ceeea ce astăzi cunoaștem foarte bine a fi activitatea de *public diplomacy,* însă, la acea dată asemenea acțiuni se practicau doar în SUA și în alte câteva state occidentale[116]. Potrivit unei note privind conținutul acelei discuții, „Tovarășul Nicolae Ceaușescu a subliniat că activitatea filialei Fundației Drăgan s-ar rezuma doar la probleme economice (management, marketing), merită să ne mai gândim. În alt context, tovarășul Nicolae Ceaușescu a solicitat ca Fundația Drăgan să joace un rol mai mare în promovarea comerțului exterior al României"[117]. Este și acest aspect doar unul din exemplele care ne arată că Nicolae Ceaușescu nu pricepea nimic din ceea ce se întâmpla în lumea civilizată pe linia promovării imaginii unei țări.

De aici până la credința că imaginea țării se face prin promovarea liderului acelui stat nu a fost decât un pas. Acesta a fost făcut de unii apropiați ai dictatorului încă din decembrie 1977, când au fost eleborate o serie de *propuneri* pentru

[115] Lavinia Betea, *op. cit.,* în *loc. cit*.

[116] A se vedea, Jarol B. Manheim, *Strategic Public Diplomacy and American Foreign Policy: The Evolution of Influence*, Oxford University Press, New York, 1994; Henry Hyde, *Speaking to Our Silent Allies: Public Diplomacy and U.S. Foreign Policy,* on line http://usinfo.state.gov/journals/itps/1202/ijpe/pj7-4hyde.htm accesat la 18 august 2016.

[117] ACNSAS, Fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 24/1980,ff. 2-3, în Florian Banu, *op. cit*., p. 170.

îmbunătățirea activității de propagandă externă[118], Ştefan Andrei, Cornel Burtică şi Dumitru Popescu, în propunerile avansate lui Nicolae Ceauşescu privind îmbunătățirea propagandei în străinătate, introduceau un paragraf care nu avea nimic în comun cu propunerile în acest sens, ci avea menirea de a gâdila orgoliul Secretarului General al PCR: „Un larg ecou şi efect pozitiv de durată pentru întreaga propagandă externă l-au avut difuzarea peste hotare a lucrărilor tovarăşului Nicolae Ceauşescu publicate în țară în limbi de circulație internațională (12 volume în 5 limbi), ca şi apariția în edituri din străinătate a volumelor cu texte selectate din aceste lucrări, sau de prezentare a personalității şi gândirii sale social-politice (55 volume în 17 limbi)”[119]. Dacă Ceauşescu era într-adevăr interesat să vadă cât de mult a contat publicarea şi difuzarea operelor sale în străinătate nu ar fi trebuit să ceară un studiu de analiză aprofundată, deoarece exact în paragraful următor autorii *propunerilor* menționau unele deficiențe: „activitatea în acest domeniu nu este orientată întotdeauna spre problemele arzătoare ale actualității; sfera de cuprindere este restrânsă atât din punct de vedere geografic, cât şi sub aspectul pătrunderii în diferite cercuri ale opiniei publice”[120]. Lectura acestor *propuneri* surprinde nu atât prin limbajul de lemn prin care erau luate angajamente pentru nimic concret, dar şi unele indicații de-a dreptul hilare şi absurde. Se cerea, de exemplu, aprobarea pentru ca instituții şi edituri din România să publice lucrări şi alte materiale de promovare în limbi străine „şi în condițiile în care nu există comenzi prealabile din partea unor beneficiari externi”[121].

Imaginea pozitivă a țării şi a liderului comunist Nicolae Ceauşescu nu a fost rezultatul unor strategii şi a unor măsuri bine gândite sau planificate în acord cu ceea ce se petrecea în lume. Acțiunile de politică externă desfăşurate de regimul de la Bucureşti au fost în rezonanță cu interesul uneia sau alteia dintre marile puteri care îşi disputau interesele şi hegemonia

[118] ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 1/1978, ff. 70-74 în Florian Banu, *op. cit*., pp. 125-129.
[119] *Ibidem*, p. 125.
[120] *Ibidem,* p. 126.
[121] *Ibidem,* p. 127.

pe anumite spații geopolitice și geostrategice. Credem că Nicolae Ceaușescu nu a înțeles niciodată nici de ce a fost atât de promovat ca lider cu idei și viziuni îndrăznețe pentru rezolvarea unor probleme arzătoare ale politicii internaționale, dar nici de ce, același Occident, a început să îl critice și apoi să îl demonizeze.

Imaginea regimului Ceaușescu a început să se șubrezească la începutul anilor '80, când începe confruntarea imagologică dintre Est și Vest. Este și momentul în care regimul Ceaușescu oferă „muniție" din plin Occidentului. Condițiile de trai ale populației, frigul din apartamente și lipsa alimentelor de bază devin insuportabile. Pe acest fond al nemulțumirii populare, al ostilității elitei intelectuale, apăruseră la sfârșitul anilor '70 primele manifestări cu caracter de disidență sau de împotrivire (cazul Goma, sindicatul liber SLOMR, revolta minerilor de la Petroșani; mai târziu, cazul lui Dorin Tudoran, luările de poziție ale Doinei Cornea și ale lui Mircea Dinescu), preluate de media occidentale. În aceste condiții, propaganda ceaușistă nu numai că își accentuează caracterul reactiv, dar devine, paradoxal, principalul vector de decredibilizare a regimului de la București.

În condițiile înrăutățirii situației economice și sociale și a exacerbării cultului personalității lui Ceaușescu până la dimensiuni grotești[122], nu a fost greu pentru vectorii de imagine ai Occidentului să-l înfățișeze pe acesta și regimul său ca fiind necivilizat, barbar, sau chiar demonic, către sfârșitul deceniului nouă al secolului trecut, pentru că puțini oameni știau prea multe despre România și despre această parte a lumii. Aproape toate documentele de analiză a eficienței propagandei externe românești indicau faptul că Bucureștiul nu dispune de resurse suficiente pentru promovarea imaginii, iar aria geografică de cuprindere era extrem de limitată. Raportul privind activitatea în domeniul propagandei externe al Centrului Național pentru Promovarea Prieteniei cu alte Popoare, elaborat la începutul anului 1980, menționa printre lipsuri: „Țara noastră, istoria și cultura sa sunt reflectate insuficient și uneori necorespunzător

[122] A se vedea Anneli Ute Gabanyi, *Cultul lui Ceaușescu*. Iași, Polirom, 2003; Lavinia Betea, Florin Mihai Răzvan, Ilarion Țiu, *Viața lui Ceaușescu. Tiranul,* vol. III, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2015.

în marile lexicoane care se editează în străinătate. De asemenea, continuă să fie insuficient prezentată România (geografia, istoria, cultura sa) în manuale şi alte lucrări de referinţă publicate în diferite ţări. Nu s-a reuşit să fie traduse şi editate în străinătate mai multe opere literare din creaţia actuală. Prezenţa ţării noastre la diferite festivaluri internaţionale ale filmului, la expoziţii şi târguri de carte n-a fost pe deplin satisfăcătoare"[123].

Analiza a câtorva dintre cele mai reuşite şi eficiente operaţiuni imagologice prin care vectorii occidentali, în special media, dar nu numai, au conturat imaginea demonică a lui Ceauşescu nu trebuie să conducă la ideea că secretarul general al PCR a fost o victimă a unui *Occident rău,* ci de a ne face să înţelegem că bătălia pentru imagine în politica internaţională are ca ţintă însăşi societatea, în întregul ei, iar pierderile suferite pot avea consecinţe şi la mulţi ani distanţă! De peste un sfert de secol nu mai avem de-a face nici cu Ceauşescu şi nici cu regimul său de dictatură, dar imaginea ţării noastre, în multe din dimensiunile ei politice şi socio-culturale, pare să nu se fi schimbat. Instituţiile şi oamenii care au răspuns în timpul regimului comunist din România fie au fost deturnaţi de la adevăratele obiective pentru promovarea imaginii României, prin cultivarea imaginii lui Ceauşescu în politica internaţională, care a făcut la un moment dat mai mult rău decât bine, fie nu au înţeles strategiile de imagine şi tehnicile prin care se construieşte *brand*-ul de ţară. Întrebarea de ce nu avem astăzi o imagine mai favorabilă, care să genereze efecte pozitive pentru evoluţia politică, economică şi culturală a României actuale nu mai are un răspuns prin tipare ideologice.

Una dintre operaţiunile imagologice cu mare impact în media occidentale a fost aceea a distrugerii satului românesc, declanşată la jumătatea deceniului opt al secolului trecut, deşi problema sistematizării localităţilor urbane şi rurale era veche de mai bine de un deceniu la vremea lansării ei[124]. În Plenara Comitetului Central al PCR din iunie 1986, Nicolae

[123] ANIC, Fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 43/1981, ff. 1-24 în vol., Florian Banu, *op. cit*., pp. 214-224.

[124] *Buletinul Oficial* nr. 135 din 1 noiembrie 1974, Legea 58 din 29 octombrie 1974, online http://www.legex.ro/Legea-58-1974-565.aspx, accesat la 28 august 2016.

Ceauşescu a hotărât să accelereze planul de sistematizare a localităţilor rurale. Ca urmare, la 18 decembrie 1986, Secţia organizatorică a Comitetului Central este în măsură să prezinte un raport referitor la modalitatea prin care se vor moderniza aceste localităţi. Printre măsuri era prevăzută şi desfiinţarea/ „dezafectarea" a 3.931 de sate din cele 13.123 existente. Astfel că, la 6 mai 1987, se reactivează „Comisia centrală pentru sistematizarea teritoriului şi a localităţilor", compusă din 15 membri ai Comitetului Central şi condusă de Emil Bobu, preşedintele Secţiei organizatorice şi un apropiat al cuplului prezidenţial[125]. Potrivit lui Mihnea Berindei, „Comisia dispunea deja de o serie de planuri de «sistematizare», toate croite după acelaşi model, judeţ de judeţ şi comună de comună, cu numărul de sate care trebuiau păstrate sau «dezafectate», cu numărul de hectare din care se compunea perimetrul construibil existent şi cel care era prevăzut. Aceste planuri îi fuseseră prezentate lui Nicolae Ceauşescu, la 13 mai 1987, ca să-şi dea aprobarea pentru punerea lor efectivă în aplicare"[126].

Anul următor, în faţa preşedinţilor Consiliilor Populare reuniţi în Conferinţa Naţională, Nicolae Ceauşescu anunţa generalizarea şi accelerarea sistematizării rurale şi preciza că, în jurul anului 2000, numărul de comune va fi redus la „cel mult 2.000", din cele 2.705 existente, şi la 5.000 sau 6.000 de sate, din cele peste 13.000 care existau la acea dată. Cu alte cuvinte, se prevedea dispariţia, pur şi simplu, a 7.000–8.000 de sate[127]. Acest discurs a avut un ecou imens în opinia publică internă şi internaţională, a mobilizat atenţia mediilor de informare, a provocat critici şi condamnări în mai multe parlamente naţionale (Germania Federală, Austria, Ungaria, Marea Britanie, Belgia, Statele Unite...) şi instanţe internaţionale (Consiliul Europei, Parlamentul European, UNESCO). Acum s-a născut ceea ce va fi cunoscut în istoriografia problemei ca *Opération Villages Roumains(OVR)*[128].

[125] Mihnea Berindei, *Distrugerea satelor româneşti în arhivele Comitetului Central*, în „Revista 22" din 30 iunie 2009, http://www.revista22.ro/distrugerea-satelor-romanesti-in-arhivele-comitetului-central-6312.html, accesat la 28 august 2016.

[126] *Ibidem*.

[127] *Ibidem*, Ioan Scurtu, *Revolutia română*.....p. 83.

[128] A se vedea şi Karine Emsellem, *L'opération villages roumains, une*

Opération Villages Roumains a fost declanșată după difuzarea în media occidentale a unui documentar realizat cu camera ascunsă de ziaristul Josy Dubié, intitulat „Roumanie, le désastre rouge", care o avea ca figură centrală pe disidenta Doina Cornea, ce denunța „sistematizarea" și politica lui Ceaușescu. Emoția creată de acest film i-a determinat pe unii tineri jurnaliști, juriști etc., să lanseze ideea „adoptării" satelor românești prezăzute a fi „distruse" de unele comune occidentale, pentru a le asigura protecția. Astfel, distrugerea satelor și foametea generalizată, erau doar câteva dintre știrile care circulau cu insistență pe seama regimului de la București. Ziaristul Michel Mommerency preciza că „odată cu lansarea campaniei OVR, atitudinea față de România a devenit subiect de dezbatere politică în Belgia. OVR a adresat tuturor municipalităților invitația de «a adopta» un sat românesc, pentru a-l salva de la distrugere. Numeroși oameni de bună credință din mediul urban și rural, mai ales asociații nonguvernamentale, au participat la campanie, în ideea de a fi părtași la o acțiune pozitivă în favoarea respectării drepturilor omului. Prin această operațiune, opinia publică internațională a fost convinsă că, în România, mii de sate vor fi rase de buldozerele lui Ceaușescu și că țara era aproape sub dominația foametei"[129].

Dincolo de aceste mesaje, OVR a mai lansat în spațiul public și alte teme cu impact emoțional cum ar fi aceea că prin „sistematizare" se urmărește, în fapt, controlul populației. Prin dărâmarea așezărilor tradiționale și construirea de clădiri colective/blocuri de locuințe se putea asigura o monitorizare mai eficientă asupra cetățeanului de către omniprezenta

coopération locale transeuropéenne, în *Revue Géographique de l'Est*, 1995, vol. 35, nr. 2, pp.115-135; Dennis Deletant, *Ceaușescu și securitatea. Constrângere și dizidență în România anilor 1965-1989,* București, Editura Humanitas, 1998, p. 290; Mihnea Berindei, *Un elan de solidaritate europeană fără precedent*, în Revista „22" din 28 iunie 2005, http://www.revista22.ro/operation-villages-roumains-1989-2005-1854.html accesat la 28 august 2016.

[129] Apud, Eliza Dumitrescu, Florin Mihai, *Încă un inamic pentru Ceaușescu: belgienii acuzau dispariția satelor românești* în *Jurnalul.ro*, din 11decembrie 2009, http://jurnalul.ro/scinteia/special/inca-un-inamic-pentru-ceausescu-belgienii-acuzau-disparitia-satelor-romanesti-529989.html accesat la 28 august 2016.

Securitate. Istoricul Mihnea Berindei, aflat în exil la Paris și activ implicat în OVR, aprecia că „programul de sistematizare vizează distrugerea, în cele din urmă, a formelor de solidaritate socială tradițională în satul românesc, deoarece aceasta era considerată de regim o formă de rezistență și un obstacol în calea campaniei de «omogenizare» a societății socialiste și în crearea unui singur popor muncitor”[130].

Ideea sistematizării mediului rural nu a fost primită cu entuziasm sau bucurie de majoritatea locuitorilor satului românesc. Reorganizările mediului rural duceau la dispariția unor comune, fapt care a creat nemulțumiri în rândul populației, tocmai de aceea Departamentul Securității Statului a ordonat Direcției I Informații să intensifice controlul informativ în mediul rural, în vederea cunoașterii cât mai precise a „stării de spirit”. Notele și rapoartele întocmite de organele informative precizau că numeroasele „comentarii negative” se refereau în special la: posibilitatea pierderii unor locuri de muncă, mai ales în rândul unor funcționari ai consiliilor populare ce urmau a fi dezafectate, precum și în rândul cadrelor didactice din școlile planificate a fi desființate; greutăți în transportul în comun, ca urmare a creșterii distanțelor până la noile centre administrative; aprovizionarea deficitară cu produse alimentare; desființarea unor unități sanitare sau de altă utilitate din comunele redistribuite, etc[131]. Un exemplu a fost demolarea unor gospodării din localitățile prin care urma să fie construit *Canalului Dunăre – Bucureşti*. În cadrul proiectului „Canalul Dunăre – București” a fost prevăzut a se construi barajul și lacul de acumulare de la Mihăilești, cu rol turistic, cât și pentru crearea unui port spre Capitală. Mihai Dobre, fost primar al localității Mihăilești (2009), își amintea starea de spririt ce cuprinsese aceste localități la aflarea veștii privind demolarea caselor din satul său natal, Cornetu, și mutarea oamenilor la bloc: „E mult de atunci, dar nu cred că voi putea uita vreodată

[130] Apud, Bogdan Andrei Fezi, *De la systématisation de Bucarest à la destruction des villages roumains*, în *In Situ,* mis en ligne le 11 juillet 2013, consulté le 28 août 2016. URL : http://insitu.revues.org/10390, accesat la 28 august 2016.

[131] Ilarion Țiu, *Ceaușescu și problema sistematizarii rurale*, în „Sfera Politicii” nr. 2 (178) / 2014, p. 13.

acea perioadă cumplită, mai ales că am fost unul dintre cei demolați. Şi asta pentru că stăteam pe o stradă foarte aproape de lac, «jos în vale», cum îi spuneam noi. Eu sunt de fapt din Cornetu, născut şi crescut acolo. A fost o întreagă harababură. Un dezastru total. S-au mutat morții pe sanie, iarna. Asta a fost la vremea aceea: pur şi simplu a venit Ceauşescu, a făcut cu «mâna aşa» şi a urmat demolarea. Mai toate satele au fost demolate în acelaşi timp. Şi Cornetu, şi Mihăileşti, şi Buda. După demolare s-au construit blocuri, vile. Conform Decretului 209 de expropriere, satul a fost mutat aproape total. Vă dați seama că ne-am mutat în nişte condiții improprii, nu aveam canalizare, nu exista apă"[132].

În unele localități supuse sistematizării, sătenii au fost anunțați pe nepregătite că localitățile lor vor fi demolate. Uneori, reacțiile au fost violente. În comuna Spermezeu (jud. Bistrița-Năsăud), de exemplu, circa 100 de locuitori s-au strâns în fața Consiliului Popular pentru a cere explicații administrației. O parte din protestatari au intrat în sediul primăriei, pentru a-i cere socoteală primarului, acesta fiind bruscat de două femei din comună. Spiritele s-au calmat abia după intervenția miliției. În noaptea care a urmat, ferestrele casei primarului, care plecase din comună, au fost sparte de „autori necunoscuți"[133].

Nemulțumirile populației, dar şi intensificarea presiunilor internaționale, au determinat încetarea temporară a proiectului sistematizării localităților rurale. Autoritățile erau de părere că mai întâi populația trebuia convinsă de necesitatea economică a măsurii. Însă, peste granițe continuau să ajungă informații distorsionate despre acțiunea de sistematizare a satelor. Postul de radio *Europa Liberă* a difuzat, săptămânal, ştiri neverificate, privind cazuri de sate „rase" de pe suprafața pământului. „Scrisorile" veneau, în general, din localități cu populație maghiară din Transilvania, Ceauşescu fiind acuzat că a intensificat măsurile naționaliste prin distrugerea patrimoniului cultural al acestei minorități. Ştirile alarmiste,

[132] Anca Alexe, Roxana Vintilă, *Sate „ciuntite" după un plan trasat pe hârtie*, în *Jurnalul.ro*, din 17 iunie 2009, http://jurnalul.ro/scinteia/special/sate-ciuntite-dupa-un-plan-trasat-pe-hartie-511551.html accesat la 28 august 2016.

[133] Ilarion Țiu, *op. cit.,* în *loc. cit*., p. 14.

combinate cu acțiunile emigrației românești și ale organizațiilor internaționale legate de sistematizare, au contribuit, în anul 1989, la adâncirea prăpastiei dintre regimul comunist de la București și lumea democratică. Acest proiect a adus un plus de degradare imaginii lui Nicolae Ceaușescu, care în ultimele luni de viață era complet izolat pe plan intrenațional[134]. Ion Stoian, ministrul român de externe a primit, în mai 1989, instrucțiuni de la Ceaușescu să contracareze campania mișcării „Opérations Villages Roumains", printr-o formulă care nu s-a dovedit a fi eficientă – aceea de a informa Occidentul că planul de sistematizare urma să fie aplicat într-un ritm mai lent. Istoricul Dennis Deletant, referindu-se la acest aspect al istoriei recente a românilor, sublinia într-o conferință susținută în fața tinerilor la Școala de vară de la Sighetul Marmației: „Dacă, în cele din urmă, campania internațională l-a făcut pe Ceaușescu să-şi tempereze, în vara şi toamna anului 1989, politica de trecere a buldozerelor peste locuințe, așa cum pretindeau unii diplomați străini, rămâne o întrebare deschisă. Oricum ar fi, nu există nici o dovadă că ar fi fost accelerată, așa cum s-a întâmplat cu lucrările de ridicare a ansamblului prezidențial în centrul Bucureștilor. Ceea ce a reușit campania, totuși, a fost să aducă la cunoștința poporului român că satele lui, așa cum a scris un militant al acestei campanii, împrumutând un vers al poetului galez Dylan Thomas, nu „sunt singure în bezna nopții", uitate de restul Europei[135].

În paralel cu acțiunile desfășurate în Europa, în Statele Unite ale Americii s-a dat publicității primul raport științific internațional privind sistematizarea urbană și rurală din România. Acesta a fost elaborat de istoricul Dinu C. Giurescu (emigrat în SUA, în 1988), la cererea organizațiilor „Kress Foundation" și „The World Monuments Fund". Raportul conținea și o serie de fotografii realizate pe ascuns de autor, înainte de a părăsi țara, cu câteva clădiri din București demolate din ordinul lui Nicolae Ceaușescu. Acesta a fost prezentat, pe

[134] *Ibidem,* p. 15.

[135] Dennis Deletant, *Occidentul și disidența din România sub regimul lui Ceaușescu*, *LiterNet.ro,* http://destinatii.liternet.ro/articol/157/Dennis-Deletant/Scoala-de-Vara-Sighet-ed-VII-Occidentul-si-disidenta-din-Romania-sub-regimul-lui-Ceausescu.html accesat la 28 august 2016.

19 aprilie 1989, în cadrul unei activități desfășurate de fundația „Smithsonian Institution". Au fost prezenți peste 70 de invitați: personalități din domeniul conservării și restaurării, specialiști în politica monumentelor și în relații internaționale. Problema sistematizării urbane și rurale din România s-a menținut pe agenda media din SUA tot anul. Dinu C. Giurescu a fost intervievat de posturile de radio din New York și Seattle, recenzii ale raportului au apărut în cotidianul *Wall Street Journal* sau în publicația de profil *Preservation News*. În august 1989, profesorul Dinu C. Giurescu a fost invitat și de studiourile *CNN*, pentru o dezbatere a subiectului în cadrul emisiunii *International News*[136].

Pe termen scurt, campania mediatică a Occidentului pe tema distrugerii satelor și a tradițiilor românești a fost un succes deplin al strategiilor de confruntare cu regimul comunist de la București. Imaginea lui Nicolae Ceaușescu a fost puternic afectată în opinia publică occidentală și a creat o puternică emulație pentru strângerea legăturilor între comunitățile din întreaga Europă, pe de o parte, și sate și orașe din România, pe de alta. Convoaiele cu ajutoare din Occident, din zilele Revoluției din Decembrie 1989, către satele adoptate erau expresia vie a unei solidarități pe care România nu o mai cunoscuse în secolul al XX-lea. Occidentul a îmbrățișat România. Din perspectiva „perioadei lungi" a istoriei se poate lesne observa că succesul acestei campanii mediatice devine îndoielnic, deoarece multe din satele românești continuă declinul în care au intrat în perioada regimului comunist, iar tradițiile și valorile sale au continuat să dispară și după căderea regimului Nicolae Ceaușescu. De ce nu mai este Occidentul interesat de conservarea tradițiilor și valorilor satului românesc?

Această percepție de impact nul pe termen lung pe care l-a avut campania de salvare a satului românesc, desfășurată de organizații publice din occident la sfârșitul războiului rece, este prezentă atât la nivelul sferei publice românești actuale, dar și în studiile de cercetare sociologică. Iată cum percepe realitatea *satului românesc în tranziție* Tiberiu Cazacioc, coordonator

[136] Ilarion Țiu, *Ceaușescu și problema sistematizării rurale*, în „Sfera Politicii", nr. 178, www.sferapoliticii.ro/sfera/178/art02-Tiu.php, accesat la 16 august 2016.

al Grupului de Inițiativă „Radu Anton Roman", care susține agricultura durabilă și micii fermieri. Intr-un reportaj realizat de jurnalistul Petre Badica, acesta afirma: „De la sistematizarea forțată gândită de regimul comunist la casele țărănești părintești de azi, demolate, înlocuite cu «mândrie și beton», nu au trecut decât câteva decenii. Ne-am demolat singuri satul românesc. Este mai curat, mai asfaltat, dar nu mai este nici sat românesc, nici sat occidental. Doar ne încearcă o aspirație inversă și căutăm cu disperare tradiția. Pentru că a dispărut, iar acum suntem în plin mimetism. Nu credeți ce vedeți la programele de știri, opincile din curtea Ministerului Agriculturii sunt din plastic!"[137] Studiul *Problemele sociale și ruralul românesc. Sărăcie, subdezvoltare, declin demografic, migrație, desțărare, de-ruralizare bistadială,* coordonat de profesorul Ilie Bădescu, conchide: „Dintr-o economie capabilă să participe la cele mai diverse piețe agricole din lume, agricultura românească a fost scoasă de pe piață și a redobândit profilul unei economii subdezvoltate, cu o pondere copleșitoare a sistemului de autosubzistență. Reforma rurală a generat economia dual, pe care zadarnic încercase dictatura de dezvoltare a epocii Ceușescu s-o surmonteze. Dosarul rural nu mai poate fi ignorat, fiind unul dintre dosarele de primă urgență ale momentului actual și, cu siguranță, lungă vreme de aici încolo. Acest dosar are, desigur, o istorie a lui, dar și elemente structurale proprii, care se mențin de-a lungul diferitelor perioade pe care lumea rurală le-a traversat marcând profilul chestiunii rurale (esența problemelor sociale ale satului)"[138].

O altă temă a campaniei de creare a unei imagini negative pentru Nicolae Ceaușescu și regimul său, dar cu puternice implicații asupra intereselor societății românești pe termen lung, a fost și cea legată de nerespectarea drepturilor minorităților naționale, distrugerea moștenirii culturale și

[137] Petre Badica, *Ce s-a ales de satul românesc după 25 de ani de tranziție*, în *România liberă* din 30 decembrie 2014, http://www.romanialibera.ro/special/reportaje/ce-s-a-ales-de-satul-romanesc-dupa-25-de-ani-de-tranzitie-362512 accesat la 19 august 2016.

[138] Ilie Bădescu, coord., *Probelemele sociale și ruralul românesc. Sărăcie, subdezvoltare, declin demografic, migrație,desțărare, de-ruralizare bistadială,* http://insoc.ro/ruralia/date/imagini/Probelemele%20sociale%20si%20ruralul%20romanesc.pdf , accesat la 29 august 2016.

spirituale, ceea ce a afectat grav identitatea aceastora. Această campanie desfășurată, în principal, de exilul unguresc din Occident nu a fost îndreptată doar împotriva regimului comunist din România şi a lui Nicolae Ceauşescu. Nu de puține ori se evită această cercetare din teama de a nu cădea în capacana unei „propagande de reabilitare a lui Ceaușescu”[139]. Este o capcană a interpretării trecutului istoric prin „ochelarii ideologiei anticomuniste”[140], care nu poate conduce la mult doritele clarificări şi aflarea adevărurilor despre cauzele Revoluției Române din Decembrie 1989.

Campania iridentei maghiare, având ca obiectiv refacerea Ungariei Mari, apare ca problemă în media occidentale înainte ca Administrația SUA să îşi modifice interesul şi strategiile față de regimurile comuniste din Est, în general, şi față de Nicolae Ceaușescu, în particular. Acest lucru, aşa cum s-a arătat în paginile anterioare, se va întâmpla în timpului lui Ronald Reagan, iar pe de alta parte această campanie a fost sprijinită logistic de organele de securitate comuniste şi sponsorizată de guvernul socialist de la Budapesta[141]. Un *Documentar* întocmit de DSS la data de 15 iunie 1978 cu privire la acțiunile naționalist-iredentiste organizate împotriva României de către persoane şi cercuri din străinătate menționa „existența a peste 30 de organizații iredentiste pe teritoriul Americii, grupate în orașele cu concentrări mari de emigranți maghiari: New York, Cleveland, Detroit etc.”[142]. Unele dintre acestea, cum era

[139] A se vedea printre altele şi polemica purtată de Marius Mioc, *Propaganda Ceaușistă deplînge Propaganda Neagră împotriva lui Ceaușescu din 1989*, 31 mai 2013, https://mariusmioc.wordpress.com/2013/05/31/propaganda-ceausista-deplinge-propaganda-neagra-impotriva-lui-ceausescu-din-1989/ cu George Damian, *Replică lui Marius Mioc: Propaganda maghiară şi bomba nucleară a lui Ceaușescu,* http://www.george-damian.ro/bomba-atomica-a-lui-ceausescu-din-1989-4663.html accesat la 29 august 2016.

[140] A se vedea, Florin Abraham, *Istoriografie şi memorie socială în România după 1989,* în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LI, 2012, pp. 145-172.

[141] A se vedea Ionuț Țene, *O scurtă concluzie despre succesul iredentismului maghiar din Occident în perioada comunistă,* http://www.napocanews.ro/2013/11/o-scurta-concluzie-despre-succesul-iredentismului-maghiar-din-occident-in-perioada-comunista.html accesat la 29 august 2016.

[142] ACNSAS, fond MAI–D.J, Dosar nr. 71978, ff. 16-27, în Florian Banu, *op. cit*., pp. 141-149.

Uniunea Mondială Ardeleană, condusă de scriitorul iredentist Albert Wass, cu sediul în Detroit, și *Comitetul pentru Drepturile Omului în România* au fost înființate la jumătatea anilor '70[143], când SUA nu aveau un interes major în a destabiliza sau a crea o imagine defavorabilă țării noastre, ci dimpotrivă, au încurajat conducerea de la București pentru o politică independentă față de hegemonul sovietic. Obiectivele acestor asociații și organizații ungurești, care militau pe lângă factori politici occidentali ca Transilvania să revină la Ungaria și să se anuleze Tratatul de Pace de la Trianon, se înscriau în tradiția revizionismului maghiar născut după Primul Război Mondial, însă acum îmbrăcau o haină a anticomunismului, pentru o mai bună credibilitate. Scopurile urmărite de revizionismul maghiar din Occident au rămas aceleaşi pe tot parcursul perioadei de sfârşit a războiului rece, indiferent sub ce forme se manifestau şi cu ce intensitate şi frecvență se desfăşurau unele acțiuni.

Pentru a manipula şi influența media occidentale, dar şi oameni politici cu mare prestigiu, revizionismul maghiar a utilizat propaganda pe suport istoric, dar şi discursul centrat pe nerespectarea drepturilor omului în România – cu precădere în Transilvania[144]. Temele de propagandă pe suport istoric au reluat tezele iredentiste din perioada interbelică, care acreditau ideea că prin Tratatul de la Trianon, din 1920, Transilvania a fost atribuită României, unde maghiarii au fost supuşi unei crunte politici de desnaționalizare. Aceste teme au fost promovate şi de regimul lui Horthy, doar nuanțele anticomuniste țineau de strategia de a le „aduce la zi" prin „măsurile dure de oprimare a regimului Ceauşescu la adresa maghiarimii[145]. Mass-media din Occident a preluat acest mesaj şi l-a amplificat, acreditând ideea că maghiarii din Transilvania s-ar afla într-un mare pericol, iar comunitatea internațională trebuia să intervină de urgență. Campania a cunoscut un succes notabil din moment ce problema minorității maghiare din România a format obiectul unei dezbateri, în ziua de 24 mai 1988, în Camera Reprezentanților a SUA, din inițiativa congresmenilor de

[143] *Ibidem*, p. 143.

[144] Florian Banu, *op. cit*., in *loc. cit*., pp. 91-92.

[145] Ioan Scurtu, *Revoluția Română din Decembrie în context internațional*..., p. 79.

origine ungară, Tom Lantos şi E. Porter. La dezbateri a asistat şi Ion Raţiu, Preşedintele Uniunii Mondiale a Românilor, care a intervenit, fără prea mare ecou, prin întrebări, menţionând că toată populaţia românească era persecutată, nu doar maghiarii, şi că maghiarii membri ai PCR sunt, proporţional, mai numeroşi decât românii[146].

Regimul de la Bucureşti a înţeles relativ târziu că această campanie a iridentei maghiare nu are nimic de-a face cu ideologia anticomunistă. Doar în acest moment Ceauşescu a fost de acord să se facă apel la sprijinul exilului românesc, indiferent de convingerile politice pe care membrii săi le aveau. Un plan de măsuri al DSS, elaborat în 17 noiembrie 1980, cu numele de cod *Iluzia* prevedea o serie de măsuri pentru contracararea acţiunilor unor grupuri iredentiste din RFG şi, printre altele, se prevedea utilizarea „emigraţiei legionare române"[147]. A fost un comportament de tip reactiv şi întârziat la campania revizionismului maghiar. Campania începuse cu mult timp în urmă, avea credibilitate în opinia publică occidentală, iar acţiunile de răspuns păreau mai mult o justificare în ochii Occidentului. În anul 1971, apărea la *Danubian Press*, Inc. Astor Park, Florida lucrarea *The Ethnic History of Transylvania,* sub semnătura lui Endre Haraszti, în care erau prezentate o serie de date eronate din punct de vedere istoric. Abia în 1979, Secţiile de Propagandă şi Relaţii Externe ale CC al PCR propuneau lui Nicolae Ceauşescu realizarea unei sinteze de istorie a Transilvaniei şi organizarea unui muzeu al Transilvaniei, la Gundelsheim (RFG)[148]. La un deceniu după apariţia în Statele Unite a unei lucrări a diasporei ungare despre Transilvania, apărea în Europa o replică a Bucureştiului! Potrivit unei note a Ministerului de Interne, din 4 iulie 1981, în cadrul acţiunii *Riposta* apărea sub semnătura lui N. S. Govora – un legionar, pe numele său adevărat Nicolae Ştefănescu – lucrarea *Transilvania Românească*, la Editura Carpaţi din Madrid[149].

---

[146] *Ibidem*.

[147] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13.340, vol. 39, ff. 3-6, în Florian Banu, *op. cit*., pp. 207-210.

[148] Florian Banu, *op. cit.,* pp. 154-155.

[149] ACNSAS, D 13340, vol. 3, ff. 80-80, în William Totok, *Jurnal de corespondent: Securitatea şi legionarii*, http://www.europalibera.

Lucrarea era tipărită în doar 600 de exemplare, ce urmau a fi difuzate în rândul exilului şi a unor personalităţi culturale din diferite ţări europene, dar şi în media internaţionale. Ulterior, reacţia Bucureştiului a prins mai multă consistenţă pe tema contracarării propagandei maghiare pe suport istoric, prin atragerea unor personalităţi ale exilului şi oameni de afaceri, cum a fost cazul lui Iosif Constantin Drăgan.

De menţionat faptul că majoritatea liderilor rezistenţei anticomuniste din exil, dar şi din ţară, nu au căzut în capcana confundării anticeauşismului cu revizionismul politic prin care iridenta maghiară a încercat să îi atragă în acţiunile de revizionism politic. Poziţia adoptată de liderul PNŢ, Corneliu Coposu, faţă de acţiunea de intoxicare a opiniei publice internaţionale de postul de radio *Europa Liberă*, în emisiunea „Actualitatea românească", din 20 octombrie 1986, ora 17.00, este relevantă. Postul îşi informa ascultătorii că liderul PNŢ, împreună cu alţi doi naţional-ţărănişti, au aderat la „Apelul dizidenţilor din ţările est-europene pentru respectarea drepturilor omului", semnat de 122 disidenţi maghiari, polonezi, cehoslovaci şi est-germani[150]. Corneliu Coposu a ascultat cu stupefacţie această ştire şi a încercat să spună adevărul. Astfel, el a informat *BBC*-ul că nu are cunoştinţă de conţinutul documentului difuzat la *Europa Liberă* şi că nu a luat nimeni contact cu el în această privinţă. I-a cerut lui Ion Raţiu, care era invocat ca sursă a falsei ştiri difuzate de *Europa Liberă* să corecteze această eroare. Este important de subliniat că liderul PNŢ, Corneliu Coposu, făcea o distincţie categorică între lupta sa anticomunistă şi anticeauşistă şi iredentismul maghiar, care îmbrăca haina anticomunismului: „Eu socotesc şi acum, că în întreg trecutul meu politic, pe care-l consider consecvent, că interesele majore şi permanente ale României, care ar trebui să constituie o evanghelie a adevăraţilor patrioţi includ: integritatea teritorială în vest şi în est, până la graniţele etnice ale neamului, independenţa naţională, suveranitatea deplină şi

org/a/24392041.html, accesat la 29 august 2016.

[150] ACNSAS, Fond Informativ, dosar, nr. 149087, vol. 29, ff. 176-179, în Alina Pop, *Lucrările lui Corneliu Coposu despre secui şi despre revizionismul maghiar,* în *Adevărul.ro*, Zalău, din 29 martie 2014, http://adevarul.ro/locale/zalau/corneliu-coposu-secuii-si-revizionismul-maghiar-1_533707670d133766a8548d32/index.html accesat la 29 august 2016.

ordinea generată de conceptul unei democrații desăvârșite, care garantează drepturile fundamentale și libertățile neîngrădite ale întregii populații, inclusiv ale naționalităților minoritare. Aceste precepte fundamentale nu trebuie să fie niciodată subestimate sau trecute pe planul al doilea al preocupărilor noastre, nici măcar în focul temporarelor noastre adversități de ordin ideologic. Este vorba de un comandament suprem, care rezultă în mod evident din trecutul nostru, din viața și activitatea intransigentă a lui Iuliu Maniu, dar și din lupta seculară a marilor patrioți ai istoriei noastre, în rândul cărora se înscrie, pe loc de frunte, preacinstitul tău antecesor, marele președinte, doctorul Ioan Rațiu. În ce privește tendința voastră de colaborare cu expatriații maghiari pentru anumite obiective comune, cred că aceasta ar trebui să fie riguros condiționată din partea românilor de o declarație publică neechivocă făcută de Comunitatea Maghiarilor Emigrați că renunță definitiv la calomnierea României, la falsificarea istoriei, la acțiunile lor revizioniste, la revendicarea, directă sau mascată, a Transilvaniei noastre. Ungaria Mare a tuturor nedreptăților și asupririlor a fost definitiv înmormântată. Agitațiile și calomniile împrăștiate în Apus nu o vor resuscita. Se pare că între propaganda cu nuanță transparent revizionistă și cu ieșiri inadmisibile la adresa țării noastre, pe care le girează oficialitatea maghiară comunistă din Ungaria și propaganda deșănțată și injurioasă desfășurată în Occident de către ungurii comuniști expatriați ar exista o subtilă și discretă convergență. Din păcate, se pare că această propagandă lipsită de temei câștigă teren, odată cu amplificarea simpatiei dobândite de Ungaria în țările din vest. Românii ar trebui, după modesta mea opinie, să fie rezervați în manifestările publice din Occident, care, oricât de bine intenționate și de obiective ar fi, ar putea declanșa, pe cale de consecință, consolidarea poziției ascendente și periculoase pentru interesele noastre naționale a Ungariei și postulatele ei în areopagul internațional. Rezonanța pe care a izbutit să o producă în prezent în Occident, necontenita popularizare a tezelor maghiare ar trebui să stârnească îngrijorare nu numai guvernanților țării, ci și comunității – atât de dezbinate – a românilor din străinătate”[151].

[151] *Ibidem*.

Apelul liderului PNȚ, Corneliu Coposu, la unitatea exilului românesc în ceea ce privește combaterea iredentismului maghiar sub masca anticomunismului și anticeaușismului se pare că nu a avut prea mare ecou și nu a modificat atitudinea exilului românesc față de alte asemenea operațiuni. În iunie 1989, iridenta maghiară din exil și oficialitățile guvernamentale de la Budapesta lansează o operațiune de și mai mare amploare – *Declarația de la Budapesta* –, iar exilul românesc este din nou împărțit în cei care au sprijinit-o, deoarece au văzut în ea o manifestare anticomunistă și anticeaușistă, și cei care s-au declarat împotriva ei și au condamnat-o public.

Această operațiune informațională s-a pliat pe o serie de evenimente desfășurate pe scena politică ungară, pe fondul schimbărilor politice inițiate de opoziție încă din anul 1988. În spiritul reformelor gorbacioviste care cuprinseseră și Ungaria, o *Comisie pentru adevărul istoric* a ajuns la concluzia că, în 1956, nu a avut loc o contra-revoluție, cum susținea regimul comunist a lui Kádár János, ci o acțiune curajoasă, patriotică, înăbușită în sânge de Armata Roșie. Comisia a propus reînhumarea lui Imre Nagy și a patru dintre colaboratorii săi, iar ziua de 16 iunie, când aceștia au fost spânzurați (în anul 1958), să fie declarată zi de doliu național[152]. La data propusă s-au organizat la Budapesta mari festivități. La catafalcul lui Imre Nagy au depus coroane de flori președintele Parlamentului, premierul Ungariei și alți demnitari. Au mai depus coroane decanul corpului diplomatic acreditat la Budapesta (peruan), însoțit de ambasadorii SUA, RF Iugoslavia și Argentinei. De asemenea, au depus coroane reprezentanți ai postului de radio *Europa Liberă***,** delegați ai emigrației române din Franța, ai *Solidarității* din Polonia, ai Chartei 77 din Cehoslovacia, ai Partidului Comunist Italian ș. a..

Cu această ocazie, o parte a reprezentanților exilului românesc, prezenți la ceremonie, au adoptat *Declarația de la Budapesta***.** Acest document, în esența lui, a constituit o bună bază de conlucrare a opoziției anticomuniste din Ungaria și

[152] A se vedea și Vladimir Tismăneanu, *Libertatea recucerită: Imre Nagy și Revoluția Maghiară*, în „Revista 22" din 3 noiembrie 2006, online http://www.revista22.ro/libertatea-recucerita-imre-nagy-si-revolutia-maghiara-3201.html, accesat la 30 august 2016.

România. Însă, trebuie subliniat faptul că în conținutul acestui document erau strecurate o serie de elemente care, tot în esența lor, nu aveau nici o legătură cu lupta anticomunistă! În document se afirma existența, în Transilvania, a unui conflict interetnic(!) și că soluționarea acestuia „nu poate veni în nici un caz din revizuirea frontierelor, ci din schimbarea rolului lor în sensul liberei circulații a persoanelor, a informației și a ideilor, în conformitate cu Acordurile de la Helsinki”[153]. Se indica drept soluție ca Transilvania să devină „un spațiu de complementaritate și trebuia să devină un model de pluralism cultural și religios. Este în folosul popoarelor noastre ca diversitatea culturală, religioasă și de tradiții, care a făcut specificul Transilvaniei, să fie prezervată. Dreptul la o reprezentare politică autonomă și la autonomie culturală a fiecărei națiuni trebuie garantat”[154]. Era condamnat regimul comunist de la București, care încălca drepturile omului, promova o politică de asimilare forțată a minorităților naționale, mai ales a celei maghiare. Profesorul Ioan Scurtu consideră că „asemenea atitudine era în concordanță cu cea a guvernului Ungariei care, în februarie 1989, propusese în Comisia pentru Drepturile Omului de la Geneva elaborarea unei rezoluții a ONU prin care să se ceară efectuarea unei anchete asupra modului în care România respecta aceste drepturi. Se cultiva o stare de confuzie: drepturile omului, drepturile minorității maghiare din Transilvania, drepturile colective, condamnarea Trianonului se împleteau într-o retorică anti-Ceaușescu”[155]. Reacția lui Nicolae Ceaușescu și a camarilei sale a fost în logica unei conduite diplomatice de tip clasic, de a protesta și de a informa oficial ambasadele străine că aceasta este o operațiune de iredentism și lansarea unei propagande de tip stalinist. Într-o problemă de maxim interes pentru societatea românească și

[153] Declarația de la Budapesta, document publicat de Dan Bârsan, *Declarația de la Budapesta din 1989 și aberațiile care se spun în legătură cu ea*, în *Dreptatea* http://dreptatea.ro/declaratia-de-la-budapesta-din-1989-si-aberatiile-care-se-spun-in-legatura-cu-ea-4144 accesat la 30 august 2016.

[154] *Ibidem.*

[155] Ioan Scurtu, *Nicolae Ceausescu: „Ungaria a devenit centrul celor mai reacționare cercuri din Europa”*, http://www.ioanscurtu.ro/nicolae-ceausescu-ungaria-a-devenit-centrul-celor-mai-reactionare-cercuri-din-europa/ accesat la 30 august 2016.

într-un moment în care în toate țările socialiste se mărea plaja de acces la informație și se promova transparența, Ceaușescu decidea a nu se informa societatea decât cu ceea ce credea el de cuviință. Cu atât este mai de neînțeles gestul său, cu cât el însuși recunoștea, în cadrul Ședinței CPEx din 17 iunie 1989, că „Cetățenii au ascultat, noi n-am dat, este adevărat, dar s-a ascultat la televiziune, la radio, au citit ziarele”[156].

Exilul românesc a reacționat de pe poziții dihotomice. O parte s-a înscris pe linia anticomunismului promovată de liderul Corneliu Coposu. Unul dintre aceștia – Liciniu Faina, fost avocat în orașul Blaj, fost deputat al județului Târnava Mică, membru al Comitetului Central PNȚ din anul 1966 – a cerut redacției ziarului *Lupta,* din 22 iunie 1989, care a publicat „Declarația” de la Budapesta să publice în numele său, al românilor ardeleni și al Partidului Național Țărănesc pe care îl reprezintă în mod legitim, următoarele: „Protestez cu toată energia împotriva «Declarației» de la Budapesta din 16 iunie 1989, și semnată de un grup româno-maghiar, partea românească fiind reprezentată prin: Stelian Bălănescu, Mihnea Berindei, Ariadna Combes, Mihai Korne, Ion Vianu și Dinu Zamfirescu. Socotesc, împreună cu alți români ardeleni ajunși în exil și care cunoaștem bine istoria relațiilor româno-maghiare, că «Declarația» de la Budapesta este un act politic deosebit de dăunător românilor din Ardeal și din statul român. Transilvania nu este un spațiu de complementaritate, ci un spațiu de naștere și dezvoltare a poporului român, oprimat veacuri de-a rândul de maghiarii ce au ajuns în acest spațiu ca popor năvălitor și opresor, de-abia în sec. XI-XIII. Între români și unguri nu există conflicte, în afara celor create artificial de propaganda maghiară, cu scopul de a modifica statutul social al Transilvaniei și de a-și asigura promovarea intereselor proprii”[157]. Ion Rațiu, președintele Uniunii Mondiale a Românilor Liberi, a dezavuat, la rândul său, textul „Declarației”

---

[156] ANR, fond CC al PCR, Cancelarie, vol.47, 1989, ff. 4-8, în Ion Calafeteanu, *Când Europa arde...*, p. 391.

[157] *Regele Mihai, Tismăneanu, Goma, printre semnatarii Declarației de la Budapesta pentru Autonomia Transilvaniei,* http://www.ziaristionline.ro/2011/06/24/regele-mihai-tismaneanu-goma-printre-semnatari-declaratiei-de-la-budapesta-pentru-autonomia-transilvaniei-document/

în ziarul *Românul Liber*, afirmând că „Declarația a făcut un mare deserviciu istoriei și chiar viitorului poporului român. E prima dată când un grup de români au recunoscut, implicit, că Transilvania nu este pământ românesc, că ne-am format acolo împreuna cu ungurii”[158].

Percepția și reprezentările românilor privind caracterul antiromânesc sau anticomunist și anticeaușist ale acestui moment de istorie recentă sunt și astăzi extrem de împărțite și pătimaș exprimate atât printre istorici, cât și analiști[159]. Până la un punct este firesc să fie așa, deoarece această operațiune imagologică materializată și în „Declarația” de la Budapesta a afectat și influențat reprezentările despre *Celălalt* pentru un segment de timp în care raporturile dintre români și unguri au fost gestionate de un regim comunist. Iar „imaginile reciproce pe care le-au construit românii și maghiarii cu privire la *Celălalt* au influențat, deseori, raporturile efective dintre cele două comunități, după cum și imaginile, la rândul lor, nu pot fi înțelese fără cunoașterea relațiilor concrete ce le stau în spate. E bine să nu uităm că în viața reală toate aceste elemente interacționează mereu, prinse într-un vârtej inextricabil, iar adevărul faptelor nude nu poate fi desprins atât de ușor de imaginea lor subiectivă”[160]. Respingerea politicii regimului comunist și a lui Nicolae Ceaușescu în privința minorităților naționale nu înseamnă să acceptăm și ideile iredentiste ascunse sub mantia anticomunismului și a anticeaușismului. Politica represivă a regimului a vizat întreaga societate, deci atât pe români, cât și minoritățile naționale.

---

158 Apud, *Universul românesc,* http://www.universulromanesc.com/ginta/threads/2187-Declaratia-de-la-Budapesta-din-16-iunie-1989-Cei-ce-au-facut-o-sa-si-ceara-iertare accesat la 30 august 2016.

159 Marius Mioc, *op. cit.,* în *loc. cit*; Ion Coja, *Declarația de la Budapesta din 16 iunie 1989,* http://ioncoja.ro/declaratia-de-la-budapesta-din-16-iunie-1989/; accesat la 30 august 2016.

160 Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Ungurii despre români. Naşterea unei imagini etnice,* Iaşi, Editura Polirom, 2014, https://books.google.ro/books?isbn=9734648187.

III.3. Regimul Ceaușescu și șocul geopolitic al războiului economic dintre Est și Vest

Confruntarea dintre Est şi Vest a avut şi un câmp de bătălie mai puțin studiat de istoriografia românească – cel specific *războiului economic*[161]. Încă de la începutul deceniului șase al secolului trecut, strategii americani indentificau printre alte noi metode de confruntare cu sistemul socialist şi războiul economic. Într-un document din 17 aprilie 1951 şi declasificat în 19 decembrie 2006 se preciza că „războiul economic a fost o armă a politicii naționale încă din vremea Imperiului roman", care a fost cu succes utilizată şi în al doilea război mondial. Deşi documentul sugera că această armă este mai puțin eficientă împotriva „relatively and self-sufficient economy as is the soviet bloc" conchidea că "The potentiality of economic warfare remains and therefore it may become necessary to develop new and unorthodox techniques to use this weapon most effectively"[162]. Analistul militar american Edward Luttwak atrăgea atenția, chiar în anii de sfârşit ai războiului rece, că logica unei confruntări militare clasice a fost înlocuită de cele două superputeri cu una a *comerțului*. Într-un studiu publicat, în anul 1990, în *National Interest,* E. Luttwak sublinia că „Everyone, it appears now agree that the methods of commerce are displacing military methods-with disposable capital in lieu of firepower, civilian innovation in lieu of military-technical advancement and market pentetration in lieu of garrison and bases"[163].

Pentru a înțelege particularitățile acestui tip de confruntare „it is necessary to have clearly in mind just what economic warfare is. No satisfactory definition exists. Specific words have been used to try to denote its various special aspects. Economic aggression, penetration, infiltration, assault, drive, offensive, imperialism, attack, campaign, invasion, incursion,

---

[161] Éric Bosserelle, *La guerre économique, forme moderne de la guerre?* în *Revue Française de Socio-Économie,* 2011/2 (nr. 8), pp. 167-186.

[162] *Documentary of cold war...,* https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80R01731R003500170002-8.pdf accesat la 2 septembrie 2016.

[163] Edward Luttwak, „From Geopolitics to Geo-economics: Logic of conflict, Grammer of Commerce", în Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, *The Geopolitics Reader*, Routledge, London and New York, 1998, p. 125.

exploitation, and many others are currently in use"[164]. În viziunea lui Robert Loring Allen, „războiul economic este definit ca o încercare conștientă de creștere relativă a poziției economice, militare și politice a unei țări în competiția economică internațională"[165].

Profesorul universitar Valentin Katasonov definește *războiul economic* drept un set de măsuri concepute pentru a submina economia inamicului, a provoca tulburări sociale care, în final, să conducă la schimbarea puterii în stat[166]. El consideră că trebuie făcută distincție între *concurența economică* dintre diferite țări – în care sunt angrenate organizațiile comerciale și financiare și care poate fi deosebit de dură prin utilizarea metodelor clasice de la spionaj economic până la concurență neloială – și *războiul economic*, care este purtat împotriva unei națiuni întregi. Scopul unor astfel de războaie nu sunt doar economice, ci și politice. Și, în plus, un rol-cheie în organizarea *războiului economic* aparține statului[167].

Specialiștii occidentali văd fenomenul în nuanțe diferite, însă, esența pare a fi aceeași. Într-un document operativ al CIA, din deceniul șase al secolului trecut, *războiul economic* era definit ca „The use of the of the economic measures to alter the relative power position and alingments of opposing nations or goup of nations"[168]. În opinia analistului francez Éric Bosserelle, „la guerre économique renvoie à un ensemble d'actions mises

---

[164] Robert Loring Allen, *State Trading and Economic Warfare*, în *Law and Contemporary Problems,* vol. 24, nr. 2, State Trading: Part 1 (Spring, 1959), p. 259.

[165] *Ibidem.*

[166] V. Y. Katasonov, *Экономические войны и экономические санкции/ Războiul economic și sancțiunile economice,* http://www.fondsk.ru/news/2015/01/19/ekonomicheskie-vojny-i-ekonomicheskie-sankcii-i-31389.html, accesat la 30 august 2016.

[167] Idem, *Экономическая война против России и сталинская индустриализация/ Războiul economic împotriva Rusiei și industrializarea lui Stalin*, http://www.e-reading.club/bookreader.php/1033033/Katasonov_-_Ekonomicheskaya_voyna_protiv_Rossii.html, accesat la 30 august 2016.

[168] *National Intelligence Estimate, Soviet Bloc Economic Warfare Capabilities and Courses of Action*, Approved 24 February 1954, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000269318.pdf accesat la 30 august 2016.

en oeuvre par des firmes et/ou des États dans le but d'obtenir (ou de maintenir) un (des) avantage(s) concurrentiel(s) dans les domaines industriels et commerciaux"[169].

Considerăm că definițiile apărute în spațiul analitic al celor două superputeri oferă informații de foarte bună calitate pentru a construi un instrumnt de analiză a confruntării dintre Est şi Vest pe tărâmul *războiului economic* din timpul războiului rece. Putem înțelege ceea ce nu a înțeles în epocă Nicolae Ceaușescu şi echipa sa. A fost şi pe acest teatru de confruntări, ca şi în cazul celorlalte tipuri de războaie nonconvenționale, un caz paradoxal. A fost primul lider dintr-o țară cu regim comunist care a obținut *Clauza națiunii celei mai favorizate*[170] şi care a putut să negocieze pentru țara sa intrarea în FMI, iar în final a fost adus în postura de a plăti întreaga datorie externă acumulată în timp[171] şi a supune societatea unui proces de privațiuni cum nu s-au mai întâmplat în altă țară socialistă.

Războiul economic desfăşurat de Occident avea ca scop final distrugerea regimurilor comuniste, iar presiunea socială trebuia să apară şi prin instrumente economice. Opinia unui specialist american, care ajunge la concluzia că în deceniile opt şi nouă „the worldwide coffee industry was a market still dominated by geopolitical influences. For the Cold War powers, it was a weapon in an economic war"[172], ar putea să pară, pentru generația de astăzi din România, o afirmație amuzantă. Cafeaua în România era un lux, iar regimul lui

---

[169] Éric Bosserelle, *La guerre économique, forme moderne de la guerre?* ,în *Revue Française de Socio-Économie* 2011/2 (nr. 8), p. 168.

[170] A se vedea, Mihai Dorin, *România de la comunism la mineriade*, Institutul Cultural Român, 2006, p. 78; Marian Oprea, Viorel Patrichi, *În culisele Securității cu și fără generalul Pleșiță*, *Lumea,* 2004, p. 7; Horia Georgescu, *Pentru cauza românească: Articole scrise de Horia Georgescu în limba română editate de soția sa, și apărute în diferite publicații din exil*, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 178.

[171] Anneli Ute Gabanyi, *FMI a vrut să-i sărăcească pe români înainte de '89, pentru a-i scoate în stradă*, interviu realizat de Sabina Fati, în *România liberă* din 21 noiembrie 2011, http://www.romanialibera.ro/opinii/interviuri/fmi-a-vrut-sa-i-saraceasca-pe-romani-inainte-de--89--pentru-a-i-scoate-in-strada-245463 accesat la 30 august 2016.

[172] E. Greaves, *Cold War Coffeenomics: Combating Communism with Coffee*, http://www.perfectdailygrind.com/2015/10/cold-war-coffeenomics-combating-communism-with-coffee/ accesat la 30 august 2016.

Nicolae Ceauşescu o substituise cu celebrul „nechezol", un ameste de cafea şi alte cereale. După două decenii de la căderea regimului Ceauşescu, Alexandru Ciolan aduce în atenția opiniei publice nu numai cuvinte care au dispărut din societate, dar şi atmosfera care devenise insuportabilă în societata socialistă multilateral dezvoltată: „În lipsa cafelei, socotită un produs de lux, consumator inutil de valută care putea fi mai cu folos utilizată pentru plata datoriei externe, te puteai aşeza la coadă la «nechezol», un amestec autohton dintr-o parte de cafea şi patru părți de ovăz, răuvoitorii zvonind chiar că ar fi conținut ghindă măcinată"[173]. Dacă privim din această perspectivă lucrurile, aserțiunea următoare pare a se susține „And in much the same way that the US undermines the Russian oil economy by pushing price per barrel down, the original International Coffee Agreement (ICA) and International Coffee Organisation (ICO) were created to help defeat communism"[174].

Deşi *războiul economic* nu este un fenomen specific perioadei războiului rece, el a fost un excelent instrument utilizat în confruntarea Est-Vest de Administrația SUA în această perioadă[175]. Cel care a utilizat cu măiestrie armele *războiului economic,* în baza unor strategii coerente, a fost președintele american Ronald Reagan. Generalul american Vernon Walters mărturisea, la începutul anilor 2000, împrejurările în care președintele Ronal Reagan a optat pentru o altă formă de confruntare cu URSS decât războiul clasic. Acesta îşi amintea că, în cursul lunii martie 1980, chiar în prima întâlnire de lucru a președintelui Ronald Reagan cu CIA a întrebat: „Care sunt opțiunile SUA pentru relațiile cu Uniunea Societică?" I s-a răspuns că ar fi opțiunea nucleară: „Il y a l'option nucléaire, mais elle doit être écartée. Elle ne tuerait pas tout le monde mais elle tuerait tellement de gens que le monde ne serait plus

[173] Alexandru Ciolan, *Misterele cuvintelor/ Vocabularul tranziției (2). De la Nechezol la TAB-uri şi uslaşi,* în *Ziarul de Duminică*, 28 oct. 2009, http://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/misterele-cuvintelor-vocabularul-tranzitiei-2-de-la-nechezol-la-tab-uri-si-usla%C5%9Fi-5059457/ accesat la 30 august 2016.

[174] E. Greaves, *op. cit.,* în *loc. cit*.

[175] Alan Dobson, *The Kennedy Administration and Economic Warfare against Communism*, în *International Affairs*, Royal Institute of International Affairs 1944, vol. 64, nr.. 4, toamna, 1988, pp. 599-616.

jamais le même. L'option d'une guerre classique serait trop dangereuse, parce que les Soviétiques pourraient gagner: ils ont plus de bateaux, d'avions, de chars et de soldats que les Etats-Unis". Aproape trist, își amintește generalul Vernon Walters, Reagan a întrebat: „Mais n'avons-nous rien de plus qu'eux?" „L'argent". „J'avais moi-même, un an avant, signé une synthèse sur l'économie soviétique qui annonçait que le Produit National Brut de l'économie soviétique était la moitié de celui des Etats-Unis. Personnellement j'étais convaincu que ce n'etait pas vrai, pour y avoir été. Cependant, on m'avait apporté une dizaine de Professeurs d'Economie et qui étais-je – officier de l'armée – pour discuter avec eux?"[176] A fost opțiunea pentru un alt tip de confruntare în care a intrat și *războiul economic*. Aceste afirmații sunt susținute și de Ronald Reagan care, în memoriile sale, a scris: „Dinamica extraordinară a capitalismului ne-a dat o armă puternică în lupta noastră împotriva comunismului: banii. Rușii nu ar putea câștiga cursa înarmării. Am putea să îi determinărm de acum încolo să cheltuiescă mai mult decât noi"[177].

După ce președintele Reagan a făcut această opțiune în confruntarea cu lumea comunistă, a dispus alcătuirea unei echipe pentru elaborarea unei strategii eficiente de *război economic* și *financiar*. Aceasta a fost formată din Roger R. Robinson, senior director al International Economic Affairs din *National Security Council*, William P. Clark, unul dintre cei mai apropiați consilieri ai președintelui pe probleme de apărare și securitate, și William Casey, director al CIA[178]. Această echipă a supus aprobării președintele Ronald Reagan, în data de 29 noiembrie 1982, strategia cu numele de cod *National Security Decision Directive 66*[179]. Acestui document i-a urmat *National*

[176] *La CIA et M. Gorbatchev, par le général Vernon Walters, diplomate américain, ex-Président du Conseil de Stratégie Globale des Etats-Unis,* Témoignage recueilli par Pierre Verluise, en décembre 2000, http://www.diploweb.com/p7walt2.htm accesat la 10 septembrie 2016.

[177] Apud, James Peck, *Ideal Illusions: How the U.S. Government Co-opted Human Rights*, Metropolitan Books, New York, 2010, p. 91.

[178] Phillip J. Cooper, Claudia Maria Vargas, *Sustainable Development in Crisis Conditions: Challenges of War, Terrorism, and Civil Disorder,* Rowman & Littlefield Publisher, Inc, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Playmouth, UK, 2008, p. 106.

[179] *NSDD – National Security Decision Directives Reagan Administration*,

Security Decision Directive 75, adoptată de Administrația SUA în ziua de 17 ianuarie 1983[180].

Un fin analist al problemelor americane de securitate şi ale apărării, John Prados, este de părere că *NSDD-66* definea, clar, căile prin care Uniunea Sovietică era împiedicată să îşi valorifice avantajele comerciale în ceea ce priveşte exportul de gaze, să nu aibă acces la înalta tehnologie occidentală. Analistul lasă să se înțeleagă faptul că strategia de război economic nu era publică. Societatea americană şi cea internațională trebuiau să știe că „the allies does not intend to engage in economic warfare against the Soviet Union"[181]. Lumea intra în epoca unei altfel de confruntari în care pierderile învinsului/perdantului erau la fel de mari ca într-una de tip clasic. Referindu-se la acest aspect, Christian Harbulot, consideră că decizia lui Reagan de a nu face public faptul că SUA intenționează să se angajeze într-un război economic, deorece acest tip de confruntare devenise „invizibilă" pentru opinia publică din două motive. Unul dintre ele izvora din faptul că „La guerre froide oblige les Etats du Bloc de l'Ouest à taire ou masquer leurs différends économiques au profit d'une volonté d'affichage idéologique unitaire face au Bloc communiste"[182], iar al doilea pentru că „Les Etats-Unis, nouvelle superpuissance mondiale, ont repris à leur compte la stratégie d'influence britannique mise en oeuvre pour lever les barrières protectionnistes en Europe continentale. Les textes sur le libre échange et la libre concurrence sont devenus la grille de lecture officielle de la réalité économique du monde politique occidental. Les rapports de force économiques entre puissances sont passés sous silence ou sont considérés dans le monde universitaire, en particulier par la très grande

---

http://fas.org/irp/offdocs/nsdd/ accesat la 30 august 2016.

[180] *Ibidem*.

[181] John Prados, *How the Cold War Ended: Debating and Doing History*, Potomac Books, Inc., Washington D.C., 2011, p. 147.

[182] Christian Harbulot, *L'Étude de la guerre économique et des problématiques associées,* 27 junio de 2013, C'est le document original du chapitre, traduit en espagnol, contenue dans le Document de Stratégie n°162 „L'intelligence compétitive dans un monde globalisé", publié par l'Institut Espagnol d'Etudes Stratégiques. *Cuaderno de Estrategia* Núm. 162, http://www.ieee.es/Galerias/fichero/cuadernos/CE_162_DIEEEO_Cap.2-CE-162_Christian_Harbulot_Frances.pdf accesat la 30 august 2016.

majorité des économistes libéraux, comme des anomalies peu représentatives de la relation concurrentielle des entreprises"[183].

Specialiştii francezi în *arta războiului economic* consideră că diplomaţia economică din SUA a fost readaptată la noua formulare a echilibrului geopolitic, a pregătit arena „confruntării" în războiul economic – prin elaborarea standardelor internaţionale de legalitate şi a normelor care să permită utilizarea „armei economice" contra regimurilor comuniste. A produs noi cunoştinţe, prin utilizarea sistematică a informaţiei strategice, precum şi prin monitorizarea proiectelor majore, în special prin creşterea gradului de coordonare interdepartamentală a actorilor federali care să facă eficiente acţiunile de *război economic*. Au fost pregătite toate condiţiile prin care actorii internaţionali din domeniul economic, cum ar fi Banca Mondială şi Fondul Monetar Internaţional, dar şi alte organizaţii internaţionale – ONU şi NATO – au devenit vectorii de transport la ţintă a strategiilor de *război economic*[184]. Aceste strategii presupuneau redefinirea misiunilor tradiţionale ale agenţiilor de informaţii (CIA, NSA), dar şi schimbări organizaţionale semnificative pentru a face faţă noilor cerinţe. Monitorizarea sistematică a contractelor internaţionale în domeniile economice şi financiare, considerate de americani a fi de interes strategic, a fost optimizată prin crearea unei politici de *advocasy*, dar şi a unor instrumente de marketing şi promovare, adecvate revoluţiei în comunicare[185]. Aşa cum plastic se exprima un bun cunoscător al fenomenului confruntării Est-Vest, în perioada Administraţiei Ronald Reagan s-a făcut o mişcare extrem de intersantă şi eficientă, în acelaşi timp. A fost mutat centrul de greutate în discurs de la vocabularul anticomunist la cel al promovării democraţiei. Acest lucru a presupus crearea de noi mijloace şi instrumente de „lucru": presă liberă, universităţi libere, sindicate independente, alegeri libere etc., şi ONG-uri care să promoveze libertăţile individuale, alegerile libere şi economia

[183] *Ibidem.*

[184] A se vedea şi Didier Lucas, Alain Tiffreau, *Guerre économique et information: Les stratégies de subversion*, http://bdc.aege.fr/public/La_dissuasion_par_l_information.pdf accesat la 30 august 2016.

[185] *Ibidem.*

de piață. În acest fel, „Democratization and dirty hands – the new National Endowment for Democracy and William Casey's CIA-went smoothly together"[186]. Acest binom avea ca scop să „undermine Soviet standing in the world financial markets, attacked its export earnings, tightened the technological blockade, forced the U.S.S.R. into a military spending contest and bled it through a proxy war in Afghanistan. The objective beame as Ronald Reagan himself stated in language Richard Nixon would have understood, to make the U.S.S.R *yell uncle or starve*"[187].

Vom ilustra aceste „bătălii" purtate pe „teatrele" de operațiuni economice şi financiare cu doar un exemplu. Manipularea prețului la petrol şi a produselor derivate în perioada de sfârşit a războiului rece. Acesta a fost, în opinia unor specialişti ai războiului rece, „the most sensitive element of economic war"[188] împotriva Uniunii Sovietice. De altfel, încă din anii '70, Henry Kissinger afirma: „Controlează petrolul şi poți controla toate continentele"[189]. La începutul secolului XXI importanța petrolului în ecuația hegemoniei politicii internaționale s-a accentuat. Analistul francez Michael Collon ajunge la concluzia că „Dacă vrei să conduci lumea, trebuie să controlezi petrolul. Tot petrolul. Oriunde se află acesta"[190].

Nu era un secret pentru nimeni faptul că economia sovietică era incapabilă să producă necesarul de alimente, în special grâul, pentru populația sa. Aprovizionarea depindea, în foarte mare măsură, de piața occidentală. Banii pentru plata acestor importuri erau în mare parte obținuți, tot din occident, din vânzarea petrolului şi a gazelor naturale[191]. Formula adoptată

[186] James Peck, *op. cit*., pp. 86-91.

[187] R.T. Naylor, *Economic Warfare: Sanctions, Embargo Busting, and Their Human Cost*, Boston, MA: Northeastern University Press, 2001, p. 39.

[188] Andrew E. Busch, *Ronald Reagan and the Politics of Freedom,* Rowman and Littlefield Publisher, Inc., Boston Way, Lanham, Maryland, 2001, p. 198.

[189] Apud, Cristian Băhnăreanu, *„Arma energetică" în contextul relațiilor internaționale ale începutului de secol XXI,* Bucureşti, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I", 2007, p. 26.

[190] Michel Collon, *Monopoly–L'Otan à la conquête du monde*, Bruxelles 2000, p. 90, 102.

[191] A se vedea şi Yegor(Egor) Gaidar, *The Soviet Collapse: Grain and Oil*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, aprilie 2007,

în *războiul economic* şi *financiar* a fost simplă: manipularea preţurilor, utilizând calea diplomatică pentru a-i determina pe producători să crească producţia de petrol oferit pe piaţa internaţională şi, astfel, în mod „natural" să scadă preţurile. Diplomaţia americană a negociat cu marii producători de ţiţei din Orientul Mijlociu, în special cu Arabia Saudită[192], să crească producţia pentru a scădea preţul la petrol[193]. Sovieticii au fost, astfel, împiedicaţi să obţină cantitatea de valută pentru achiziţia de cereale de pe piaţa occidentală. Acest lucru a afectat URSS atât de mult, încât Evgheni Novikov, un fost membru al Comitetului Central al PCUS, comenta acest fapt: „The drop in oil prices was devastating, just devastating. It was a catastrophic event. Tens of bilions were wiped away"[194].

România regimului socialist a cunoscut două etape distincte în evoluţia confruntărilor pe teatrele „de operaţiuni" ale *războiului economic* desfăşurat între cele două sisteme şi blocuri politico-militare. Într-o primă etapă reorientările de politică externă ale guvernului român, începând cu a doua jumătate a deceniului şase, au fost semnale puternice pentru Occident de a percepe România ca pe un „adversar" ideologic cu care se poate conlucra pe obiective concrete de interes reciproc şi mai ales pe termen scurt. Bucureştiul a adoptat, aşa cum sublinia şi istoricul Florin Constantiniu, „apropieri şi cooperări de instituţii diferite, nefixate în tratate de alianţe, generate de solidaritatea de interese, care au dat mai multă

---

http://www.aei.org/feature/the-Soviet-collapse/, accesat la 10 septembrie 2016.

[192] The son of President Ronald Reagan says the world should learn from his father's secret deal with Saudi Arabia to drive down oil to end the Cold War and stop Vladimir Putin in his tracks, în Andrew Critchlow, *Cheap oil will win new Cold War with Putin - just ask Reagan* în *The Telegraph*, 10 Nov 2014, http://www.telegraph.co.uk/finance/newsbysector/energy/oilandgas/11220027/Cheap-oil-will-win-new-Cold-War-with-Putin-just-ask-Reagan.html accesat la 10 septembrie 2016.

[193] A se vedea, Jeffrey V. Dickey, Thomas B. Everett, Zane M. Galvach, Matthew J.Mesko, Anton V.Soltis, *Russian Political Warfare: Origin, Evolution, and Application*, Monterey, California: Naval Postgraduate School, 2015, pp.116-120, http://hdl.handle.net/10945/45838 accesat la 10 septembrie 2016.

[194] Andrew E. Busch, *op. cit.,* p. 198.

consistență cooperării politice decât un tratat de alianță"[195]. Aceast tip de politică externă s-a dovedit a fi eficientă pentru regimul de la București în această etapă a confruntării Est – Vest în domeniul economic şi a fost utilă şi pentru a nu irita mai mult decât ar fi putut suporta hegemonul sovietic[196].

În această primă etapă, distanțarea de hegemonul sovietic şi semnalele tot mai insistente date de diplomația de la Bucureşti privind orientarea relațiilor economice cu piața capitalistă au permis regimului Nicolae Ceauşescu să adere la organismele internaționale ale comerțului şi la cele financiare. Aderarea României la FMI a fost un dublu succes. A câştigat un enorm plus de imagine în politica internațională, pe de o parte, şi a obținut dreptul de a accesa capital occidental pentru investiții cu dobândă avantajoasă. Procesul şi negocierile de aderare nu au fost nici uşoare şi nici de scurtă durată, având în vedere faptul că aceste instituții internaționale se ghidau în politica lor pe o serie de principii şi reguli care nu se „potriveau" cu mecanismele de planificare şi gestionare ale economiei socialiste şi ale dogmelor marxiste[197]. Din 1947 până la prăbuşirea blocului sovietic, deciziile Băncii Mondiale (BM) şi ale Fondului Monetar Internațional (FMI) au fost determinate, în mare parte, de următoarele criterii[198]: să fie evitate modele de

---

[195] Florin Constantiniu, *Independența națională şi politica de alianțe în perioada post-belică (cazul României),* în *România şi politica de alianțe*, București, IRSI, 1995, p. 284, citat în Mihail Dobre, *România la sfîrşitul războiului rece,* București, Editura Enciclopedică, 2011, p. 135, nota 360.

[196] Larry Watts, *A Romanian INTERKIT: Soviet Active Measures and the Warsaw Pact „Maverick" 1965-1989*, WORKING PAPER #65 , decembrie 2012, în THE COLD WAR INTERNATIONAL HISTORY PROJECT WORKING PAPER SERIES, Woodrow Wilson International Center for Scholars, online https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWIHP_Working_Paper_65_Watts_Romanian_Interkit.pdf accesat la 30 august 2016.

[197] A se vedea pe larg, Ion Alexandrescu, *România între Est şi Vest. I. Aderarea României la FMI şi BIRD (1972).* Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2012, passim; Cornel Ban, *National-Stalinism and the Ceauşescu Regime "Sovereign Debt, Austerity and Regime Change: The Case of Nicolae Ceausescu's Romania,"* în *East European Politics and Societies* (iarna 2012) https://www.scribd.com/document/285264709/Sovereign-Debt-Austerity-and-Regime-Change-The-Case-of-Nicolae-Ceausescu-s-Romania accesat la 31 august 2016.

[198] Éric Toussaint, *World Bank and IMF support to dictatorships*, http://

sine-stătătoare; să furnizeaze finanțare pentru proiecte la scară largă (BM) sau politici (FMI) care să permită principalelor țări industrializate creșterea exporturilor; să refuze a ajuta regimurile văzute ca o amenințare de guvernul Statelor Unite sau al altor acționari importanți; să încerce a modifica politicile anumitor guverne din țările socialiste, astfel încât să slăbească coeziunea blocului sovietic. Acesta este motivul pentru care sprijinul a fost acordat RSF Iugoslavia, care s-a distanțat de Moscova începând cu anul 1948, sau României – din 1970, moment în care Ceaușescu a accentuat distanțarea de Pactul de la Varșovia și CAER; să sprijine aliații strategici ai blocului capitalist occidental; să încerce a evita sau de a se limita cât mai mult posibil de legături strânse între țările din lumea a treia și ale blocului sovietic, sau R.P. Chineză.

Cât timp regimul Nicolae Ceauşescu a acționat în linia așteptărilor Administrației americane, România a fost la adăpostul „atacurilor" din teatrul de operațiuni ale *războiului economic* ce se derula între Est și Vest. În aprilie 1975, preşedintele Gerald Ford a transmis Congresului SUA documentul prin care recomanda acordarea *Clauzei națiunii celei mai favorizate* României[199], iar la 25 iulie 1975, Senatul american a aprobat – cu 88 de voturi pentru şi două împotrivă – Rezoluția 35 prin care se adopta recomandarea președintelui Statelor Unite de acordare a *Clauzei națiunii celei mai favorizate*. Camera Reprezentanților, la rândul ei, a votat cu 355 de voturi pentru şi 41 împotrivă Rezoluția 252, referitoare la Acordul comercial româno-american, prin care se instituia acordarea reciprocă a *clauzei națiunii celei mai favorizate*. România a obținut clauza în conformitate cu Legea comerțului SUA, aprobată de Congresul Statelor Unite în decembrie 1974 și semnată de președintele Gerald Ford, în ianuarie 1975. Un an mai târziu, țării noastre i s-a oferit și *regimul generalizat de preferințe vamale*, valabil în Europa de

www.internationalviewpoint.org/spip.php?article3627 accesat la 31 august 2016.

[199] *Foreign Relations,* 1969-1976, volume E-15, Documents on Eastern Europe, 1973-1976, http://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/frus/nixon/e15/107751.htm accesat la 31 august 2016.

Est numai în cazul României[200]. Din acest moment, România a avut posibilitatea de a accesa credite cu dobândă preferențială de 2% pentru construirea unor obiective industriale şi investiții în infrastructură. Comerțul SUA cu România a crescut de la 426 milioane de dolari, cât era în 1976, la 1,21 miliarde dolari USD în 1984. Valoarea importurilor de pe piața americană în România rămânând la o cifră care a oscilat în jurul a 250 milioane de dolari, pe când cea a exporturilor de mărfuri româneşti pe piața americană a crescut constant[201].

Interesant este faptul că Nicolae Ceauşescu a crezut, tot timpul, că favorul economic acordat de americani României a fost obținut în logica discursului său despre relațiile dintre state! În ședința Biroului Permanent al Comitetului Politic Executiv al CC al PCR, din ziua de 25 februarie 1988, în care s-a dezbătut problema *Clauzei,* Nicolae Ceauşescu afirma: „Sigur, să spunem că noi pornim de la necesitatea dezvoltării relațiilor, că de fapt prin amendamentul Jackson-Vanik – menținerea acestui amendament – s-au încălcat prevederile Acordului comercial, s-a acționat cu totul unilateral, urmărind şi făcând discuții contrare României, formulând o serie de pretenții de amestec în treburile interne, inadmisibile. Şi în câteva rânduri s-a atras atenția şi trebuie spus că nu se va putea merge mai departe aşa. Am spus acest lucru şi cu prilejul vizitei secretarului de stat şi în scrisoarea trimisă lui Ronald Reagan. Nu se pot accepta condițiile impuse de ei! Cum poți să spui că «preşedintelui» îi va fi greu să mai ceară prelungirea clauzei dacă România nu răspunde la o serie de cerințe ale SUA?!"[202]

Regimul Nicolae Ceauşescu a devenit „o țintă" pe acest „teatru de oprațiuni" al *războiului economic* atât din cauza politicilor sale economice, cât şi a constrângerilor

[200] *Developments in US Economic Relations with Romania and Hugary. Report of a Congressional Study in Mission*. Pursuant to H. Res. 1062, August 4, 1976, U.S. GOVERNMENT PRINTING OFFICE WASHINGTON: 1976, p. 3, https://ia801702.us.archive.org/34/items/devntsinus00unit/devntsinus00unit.pdf accesat la 30 august 2016.

[201] Juliana Geran, *Why Romania No Longer Deserves to Be a Most Favored Nation*, 26 iunie 1985, http://www.heritage.org/research/reports/1985/06/why-romania-no-longer-deserves-to-be-a-most-favored-nation accesat la 30 august 2016.

[202] Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, Dosar 8/1988, ff. 6-10.

rezultate din schimbarea strategiilor financiar-economice ale Occidentului şi, în special, ale Administraţiei Reagan, care vizau ţările socialiste în ansambul lor. Una din schimbările care au afectat şi România era legată de rata dobânzilor. La sfârşitul deceniului opt al secolului trecut, capitalul internaţional privat a devenit considerabil mai scump, ca urmare a deciziei luate de Statele Unite de a creşte dobânzile, într-un moment în care ideile monetariste începeau să câştige influenţă în Occident[203]. Această schimbare de direcţie în politica occidentală a dus la o creştere semnificativă a dobânzilor la datoriile suverane, lăsând nenumărate ţări emergente, printre care şi România, în incapacitate de plată. Se sfârşea epoca creditelor ieftine pentru dezvoltare, iar regimul Ceauşescu nu a sesizat acest aspect.

Liderii politici din Est, implicit cei de la Bucureşti, nu au perceput corect aceste evoluţii şi, prin urmare, nu aveau cum să reacţioneze adecvat. În a doua jumătate a deceniului al nouălea, când Occidentul a trecut de la răceală la represalii faţă de regimul lui Ceauşescu, iar acesta a răspuns cu aceeaşi monedă, la o scară evident disproporţionată, izolarea internaţională a României a devenit aproape totală. Ţara a trecut printr-o formă de autarhie economică asemănătoare celei din timpul unui război fără aliaţi. În aceste condiţii, datoria externă a crescut mult peste nivelul de profitabilitate pentru care s-a făcut împrumutul. Potrivit datelor Băncii Mondiale, între 1976 şi 1981, datoria externă a României a crescut de la 0,5 miliarde de dolari (sau 3% din PIB), la 10,4 miliarde de dolari (sau 28% din PIB şi 30% din exporturi). În 1981, nivelul dobânzilor la datoriile externe a atins 3 miliarde de dolari, de la cele nici 8 milioane, înregistrate cu şase ani înainte[204].

În perioada 1980-1982, ţara a fost nevoită să achite 6 miliarde de dolari creditorilor străini, iar în 1982, România avea nevoie de 80 la sută din exporturile sale în valută pentru a-şi finanţa datoria externă[205]. În această situaţie, guvernul român

---

[203] Cornel Ban, *Ce a provocat criza datoriilor suverane ale României din 1981*?, în *CRITCATAC*, 29 mai 2012, http://www.criticatac.ro/16641/ce-provocat-criza-datoriilor-suverane-ale-romaniei-din-1981/ accesat la 30 august 2016.

[204] *Ibidem.*

[205] *Ibidem.*

a cerut ajutorul FMI, cum o făcuse şi la sfârşitul anilor ’70, când instituţia dislocase resurse pentru acoperirea pierderilor la export provocate de cutremurul din 1977 şi de inundaţii. La începutul anului 1981, Comitetul executiv al FMI-ului a aprobat un împrumut de 1,3 miliarde de dolari (300% din cotizaţia României), dar teama creditorilor de o eventuală extindere a crizei din Polonia, i-a determinat să-şi retragă depozitele din România şi să închidă liniile de credit interbancar. Situaţia a fost complicată suplimentar şi de acuzaţiile băncilor occidentale, potrivit cărora băncile româneşti făceau uz de practici abuzive, printre care şi operaţiuni fără acoperire, de tip „*Check kiting*”. Cererile de reeşalonare a împrumuturilor ajunse la termen au fost refuzate, ceea ce a dus la acumularea a peste 1 miliard de dolari în arierate până la sfârşitul acelui an. Ţara fost dată, practic, afară de pe pieţele de creditare internaţionale, ajungând să nu poată îndeplini condiţiile acordului *stand-by* semnat cu FMI[206].

O asemenea evoluţie economico-financiară a generat la Bucureşti decizii de politică economică care vizau lichidarea datoriei externe. Pentru început, România a încercat să renegocieze condiţiile de restituire, invocând statutul său de ţară în curs de dezvoltare. Se solicita FMI să accepte restituirea împrumuturilor la valoarea de 15 lei pentru un dolar, dacă nu şi mai puţin. Însă reprezentanţii FMI şi BIRD au refuzat categoric impunând un curs de 18 lei pentru un dolar. Reacţia lui Nicolae Ceauşescu a fost, la rândul ei, de respingere. La propunerea instituţiei creditoare, oficialităţile de la Bucureşti declarau că „noi considerăm poziţia FMI inadmisibilă, în contradicţie cu statutul şi cu ce am discutat”[207]. În loc să găsească soluţii economice la problema apărută, conducerea partidului a adoptat o poziţie eminamente politică, acuzând instituţiile financiare internaţionale de „amestec în treburile interne”[208], şi a acţionat în consecinţă. O primă măsură a fost să se interzică

[206] *Ibidem.*

[207] Ilarion Ţiu, *Achitarea datoriei externe. Ultimul proiect grandios al lui Ceaușescu*, în „Sfera Politicii”, nr. 179, mai- iunie 2014, pp. 101-108.

[208] Arhivele Naţionale ale României – Direcţia Arhive Naţionale Istorice Centrale, Fond Comitetul Central al Partidului Comunist Român – Secţia Economică, dos. nr. 1/1983, ff. 5-7, citat în Ilarion Ţiu.

contractarea altor credite externe, limitarea importurilor de bunuri şi mărfuri industriale şi creşterea celor exportate de România pe piaţa internaţională. Valuta obţinută, astfel, urma să finanţeze imensa datorie acumulată[209].

Măsurile care, în viziunea regimului de la Bucureşti, ar fi trebuit să conducă la însănătoşirea economiei supuse presiunii datoriei externe, paradoxal, au îmbolnăvit-o şi mai tare. Au apărut grave dezechilibre economice şi o înrăutăţire a situaţiei sociale a ţării. Există o adevărată dispută, nu atât asupra consecinţelor, ci mai ales a justeţii deciziilor luate în acest domeniu de Nicolae Ceauşescu şi regimul său. Sunt opinii potrivit cărora deciziile au izvorât dintr-o „gândire economică rudimentară. Ceauşescu avea o gândire economică simplistă: exporţi cât poţi de mult, nu mai importi nimic. Vei avea astfel dolarii necesari pentru achitarea datoriei externe în avans. Da, în avans! Deranjat de «amestecul străin» în treburile economice ale României, Ceauşescu a decis să restituie banii anticipat. O măsură care avea să-i supere la maxim pe creditori, care-şi făcuseră planuri pe termen lung atunci când acordaseră României împrumuturi cu dobânzi avantajoase. Totuşi, finanţatorii preconizaseră şi astfel de situaţii. Toate contractele de împrumut prevedeau sancţiuni în cazul restituirii banilor în avans"[210].

Alte opinii, cum este şi cea a istoricului şi analistului politic Anneli Ute Gabanyi, conduc la ideea că nu Ceauşescu „a dorit să se plătească datoriile la băncile occidentale, aşa cum scriu istoricii români, ci a fost obligat să o facă"[211]. Astfel, de pildă, FMI i-a propus României în perioada 1982-1983 un acord *stand-by* prin care datoriile ţării să fie reeşalonate şi, în schimb, guvernul să aplice măsuri de austeritate extrem de drastice. În acest fel, cancelariile vestice mizau pe două efecte: recuperarea banilor şi ieşirea în stradă a românilor umiliţi[212]. Această opinie

[209] *Ibidem,* dosar 142, 1982, ff. 2-6.

[210] Ilarion Ţiu, *op. cit*., în *loc. cit.*

[211] Anneli Ute Gabanyi, *FMI a vrut să-i sărăcească pe români înainte de '89, pentru a-i scoate în stradă*, interviu luat de Sabina Fati, în „România Liberă" din 21 noiembrie 2011, http://www.romanialibera.ro/opinii/interviuri/fmi-a-vrut-sa-i-saraceasca-pe-romani-inainte-de--89--pentru-a-i-scoate-in-strada-245463 accesat la 30 august 2016.

[212] *Ibidem.*

are la bază şi o analiză comparativă a raporturilor dintre FMI şi o altă țară socialistă, Ungaria. Această țară avea aceeaşi sumă împrumutată ca şi România, însă, datoria *per capita* a Ungariei era dublă față de a țării noastre, deoarece avea populația la jumătate față de țara noastră. Cu toate acestea, apreciază Anneli Ute Gabanyi, Ungaria a fost salvată de băncile străine occidentale, în vreme ce România a fost nevoită să-şi achite datoriile până la ultimul ban. „Într-un fel, conchide Gabanyi, acest lucru a avut partea lui bună, de vreme ce a dus la căderea regimului"[213].

Sigur că astăzi este unanim acceptat faptul că au existat de la sfârşitul deceniului opt şi începutul celui următor rațiuni de ordin politic ce au guvernat politica monetară a FMI, Băncii Mondiale, dar acest lucru nu scuză autoritățile de la Bucureşti care ar fi trebuit să cunoască un elementar lucru – rațiunea de a exista a unei instituții financiare este cea a profitului. Politicul se interferează în procesele de negociere şi aici trebuie să luăm în considerare capacitatea fiecărui actor de a negocia şi de a-şi apăra interesele! Şi aici se impune o precizare, şi anume aceea că nu orice țară se poate angaja şi duce cu succes un *război financiar*. Statul care îşi propune să declanşeze, cu succes, un *război financiar*, trebuie să fie într-o poziție de putere financiară mai mare decât țara care este vizată. Acest lucru înseamnă că acea țară are o monedă suverană puternică, care să nu poate fi supusă restricțiilor în politica monetară şi fiscală internațională[214]. Din această perspectivă nici măcar Uniunea Sovietică nu era în această postură. Singura monedă prin care se puteau declanşa „operațiuni" de *război economic* şi *financiar* era dolarul american. Îată de ce în timpul războiului rece „Rezerva Federală era în măsură să determine cine se scufundă sau cine plutește pe piețele financiare, în special în perioadele de criză[215].

Deciziile de politică economică luate la București în privința datoriei externe nu au fost privite de specialiştii şi

[213] *Ibidem.*

[214] Gianna Christine Fenaroli, *Financial Warfare: Money as an Instrument of Conflict and Tension in the International Arena,* Senior Projects Spring 2016, Paper 136, 2016, http://digitalcommons.bard.edu/senproj_s2016/136

[215] *Ibidem.*

oamenii politici occidentali decât prin prisma considerentelor enunțate. De altfel, în primii ani ai deceniului nouă, România era văzută ca un model în plata datoriei externe[216]. Se dovedea că intuiția președintelui FMI, când a acordat împrumutul României, că această țară își va respecta angajamentele financiare, a fost corectă din perspectiva intereselor acestei instituții. În prima ședință a *board*-ului FMI, care a discutat creditarea statului român, unii înalți funcționari au avut îndoieli în privința capacității Bucureștiului de a plăti datoriile. Întrebat președintele dacă nu este cazul să se amâne o decizie favorabilă, acesta s-a opus și istoria i-a dat dreptate[217]. De remarcat și faptul că atunci când datoria externă a României a ajuns la numai 1.8 miliarde dolari „the Bank had good reasons to be rxtremely nervous. The Românians had desavowed any intention of further borroing,and the Bank's prrefered creditor status looked anything but. It was clear to Bank's officials that to negociate a solution to this problem from an excedeengly week financial bargaining position. It decided pending clearances of arrears, to undertake one operation per year (amounting to $ 150million to 200 million) since a continued policy of lending

[216] Devesh Kapur, John Lewis, Richard Webb, *The World Bank: Its First Half Century*, Vol. 1, Brookings Institution Press, Washington, D.C., 1997, p. 1061.

[217] Éric Toussaint, *op. cit.,* în *loc. cit*., notează că „WB historian Aart van de Laar tells a significant anecdote from 1973. Early that year, he attended a meeting of the WB directors, with the beginning of loan grants to Romania on the agenda. Certain directors were sceptical of the lack of thorough studies on Romania, but Robert McNamara declared he had great trust in the financial morality of socialist countries in terms of debt reimbursement. The story goes that one of the WB Vice-Presidents attending piped up to ask whether Allende's Chile had perhaps not yet become socialist enough. This met with McNamara's stony silence. WB choices did not depend on reliable economic criteria. First, while the WB has regularly refused loans to countries that had failed to repay old sovereign debts, it began lending to Romania although the latter had not settled disputes over outstanding debts. Secondly, most of Romania's economic exchanges took place within the Comecon in non-convertible currency. How could the country reimburse debts in hard currency? Thirdly, from the outset Romania refused to hand over the economic data the WB required. Political considerations were obviously the reason for the WB developing close relations with Romania. The lack of internal democracy and systematic police repression were no greater a stumbling block for the WB in this case than in others".

could put that (portofolio) at serious risk. But the problem for the Bank was that România was simply not interested in another Bank loan"[218].

Toate aceste evoluții par a avea și o altă perspectivă de înțelegere, dacă le plasăm și în contextul unui *război economic*, care s-a derulat cu intensități diferite, cu mijloace diverse, pe parcursul celor 50 de ani de confruntare Est – Vest. Cât timp „lagărul socialist" nu s-a deschis și nu a fost un actor activ în economia mondială, a fost dificil pentru Occident „to practice classic economic warfare. Outside of technology, there was little the Soviet Union wanted from the West"[219]. Regimul comunist de la Bucureşti s-a deschis către economia mondială, pe de o parte, din rațiuni economice. Avea nevoie de capital și tehnologie pentru dezvoltare, iar cooperarea cu țările socialiste nu putea să suplinească aceste nevoi. Pe de alta, a trebuit să se îndrepte către Occident pentru a putea supraviețui în politica de distanțare față de Moscova. Occidentul avea nevoie de asemenea politici în „lagărul socialist" și a încurajat opțiunea României. Așa ne putem explica de ce regimul Ceaușescu nu a fost afectat, aproape deloc, de războiul economic și financiar care se derula între Est și Vest în prima sa parte. În această primă etapă, interesele regimului comunist de la Bucureşti și ale Occidentului coincideau, în sensul că liderul român dorea să-și consolideze poziția pe plan internațional, iar Occidentul să adâncească relațiile economice cu România în speranța smulgerii unui satelit de pe orbita sovietică"[220]. Acțiunile de dezinformare și influență pe tărâmul economic și financiar care se purtau la nivelul celor două superputeri nu au afectat România. Aceasta a încheiat și derularat avantajos contracte economice pe piața occidentală, a fost protejată într-o mare măsură de efectele restrictive ale politicii comerciale ale

[218] Devesh Kapur, John Lewis, Richard Webb, The World Bank..., *op. cit*., p. 1061.

[219] Paul Bracken, *Financial Warfare,* E-Notes, Foreign Policy Research Institute, 13 septembrie 2007, http://www.fpri.org/article/2007/09/financial-warfare/, accesat 11 septembrie 2016.

[220] Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru, *Regizorii de culise. Șefii serviciului „D" (Dezinformare) din cadrul Securității,* în „Caietele CNSAS", anul IV, nr. 1-2 (7-8)/2011, pp. 146-147.

Comunității Economice Europene (CEE) și a avut parte de un acces competitiv al mărfurilor românești pe piețele comunitare[221].

La reușita acestor acțiuni au contribuit, fără voia lor, și factorii de decizie sovietici. Un exemplu edificator este oferit de unele surse ale serviciilor românești de securitate care au obținut informații din mediul de afaceri sovietic. Astfel, s-a aflat la București că „frații comuniști" sabotau afacerile economice ale românilor cu Occidentul. Potrivit acestor surse, sovieticii le aminteau oamenilor de afaceri englezi sau americani, aflați în vizită la Moscova, că „afacerile lor bune cu România nu constituie o premisă favorabilă pentru bune afaceri cu Uniunea Sovietică"[222]. Prin această atitudine ei accentuau caracterul de independență al României în cadrul lagărului socialist și alimentau zvonurile care circulau în rândul corpului diplomatic și în presa internațională referitor la „presiunile ce s-ar face asupra României de către Bulgaria și Uniunea Sovietică, pentru a accepta crearea unui coridor de trecere prin Dobrogea între cele două țări"[223]. Această primă perioadă în care România socialistă a fost un actor cu reale câștiguri de pe urma *războiului economic* și *financiar* a fost de scurtă durată. După schimbarea „regulilor de joc" de către Administrația Reagan în acest tip de război, România nu numai că nu a avut o strategie coerentă de acțiune și răspuns ci, pur și simplu, a luat o serie de decizii care i-au agravat situația pe plan economic și financiar.

România a intrat într-o nouă etapă a *războiului economic* și *financiar* dintre Est și Vest în anul 1983. Este anul în care, după luni de negocieri confidențiale, președintele Ronald Reagan a recomandat Congresului ca statutul *clauzei națiunii celei mai favorizate* pentru România să fie retras. Cauza era legată de prevederile Decretului-lege 402, din octombrie 1989, prin care solicitanții de viză pentru emigrare erau obligați la plata studiilor efectuate în țară. Legea prevedea ca toți cetățenii români ce doreau să plece definitv din țară să plătească statului român o sumă în valută, echivalentă cu cheltuielile perioadei

[221] *Ibidem.*

[222] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13387, vol. 1, f. 94, citat în Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru, *op. cit*., în *loc. cit.*

[223] *Ibidem*.

de şcolarizare, pentru cei cu studii medii şi superioare. Erau exceptate de la acest decret numai persoanele aflate la pensie[224].

Nicolae Ceauşescu a răspuns la recomandarea preşedintelui SUA în stilul său caracteristic. L-a avertizat pe ambasadorul american la Bucureşti, David B. Funderburk, că s-ar putea ca el să nu mai dorească prelungirea clauzei, în condiţiile în care criticile aduse României în presa americană şi Congresul SUA nu vor fi stopate[225]. În acest punct al disputei, Administraţia Reagan l-a trimis la Bucureşti, la 10 ianuarie 1983, pe L. Eagleburger, în calitate de emisar special prezidential. Emisarul preşedintelui Ronald Reagan avea „să pună cărţile pe masă" la o întâlnire cu Nicolae Ceauşescu şi Ştefan Andrei, ministrul de Externe, desfăşurată în afara Bucureştiului, la o reşedinţă montană[226]. Rezultatul a fost, în cel mai bun caz, un compromis, Ceauşescu părând hotarât să declanşeze criza în relaţiile bilaterale. La 4 martie 1982, Washingtonul a comunicat oficial României că, dacă decretul va continua să se aplice, retragerea clauzei va deveni scadentă la data de 30 iunie 1982.

Oficialii români au ştiut să se oprească la timp pentru a obţine realizarea compromisului şi evitarea aplicării sancţiunii. Practic, Guvernul de la Bucureşti, deşi a menţinut în vigoare decretul, a suspendat aplicarea acestuia pe termen nedefinit. Relaţiile româno-americane au mai pierdut din asperitate şi după ce Ştefan Andrei a efectuat o vizită la Washington, în zilele de 16-18 mai 1983. Cu această ocazie, ministrul român de Externe a fost primit la Casa Albă de vicepreşedintele american, George H.W. Bush, şi a purtat convorbiri cu secretarul de stat, George Shultz. A urmat la scurt timp (1 iunie 1983) un schimb de scrisori confidenţiale între Ronald Reagan şi Nicolae Ceauşescu cu privire la această problemă. Ceauşescu informa că partea română nu va aplica taxa de şcolarizare menţionată, obligaţie pe care o va respecta, de altfel, până la sfârşitul său,

[224] Decretul nr. 402 privind taxa de şcolarizare, 22 octombrie 1982, Scînteia, 6 noiembrie 1982.

[225] David B. Funderbuk, *Un ambasador american între Departamentul de Stat şi dictatura comunistă din România, 1981-1985,* Bucureşti, 1994, p. 136.

[226] Ştefan Ciochinaru, *România – Statele Unite ale Americii, de la „războiul rece" la coaliţia antiteroristă*, Slatina, Editura Alutus, 2007, p. 22.

în 1989[227]. La rândul său, Reagan a reiterat sprijinul american față de politica de independență a României, declarând că va reînnoi clauza și de această dată, ba chiar că va fi examinată posibilitatea acordarii sale pe o perioada de mai mulți ani. Ca urmare, și în anul 1983 și cei următori – 1984, 1985, 1986 –, România va obține din nou clauza, dar de fiecare dată cu dificultăți și plătind prețul expunerii unui veritabil oprobiu internațional. Continuând această tendință, în 1987, Congresul a votat suspendarea *clauzei națiunii celei mai favorizate* pe timp de șase luni, timp în care președintele SUA era chemat să certifice un progres real în situația respectării drepturilor omului, iar în 1988 nu s-a mai votat nimic. Nicolae Ceaușescu a renunțat singur la *clauza națiunii celei mai favorizate*[228].

Decretul 402 din 1982 a creat unele probleme și în relația cu RF Germania. Autoritățile federale de la Bonn au considerat că partea română nu a respectat acordul secret din 1978, valabil până la 30 iunie 1983 și care, în mod implicit, îi scutea pe cetățenii români care emigrau în RFG de plata așa-numitei „datorii pentru școlarizare", pe care ar fi avut-o față de statul român[229]. După noi schimburi de păreri, în contradictoriu, cu reprezentanții României, autoritățile vest-germane au reluat achitarea, trimestrială, a câte opt milioane de mărci – menționate în acordul secret din 6 ianuarie 1978 și reconfirmate de miniștrii de Externe ai celor două țări, Ștefan Andrei și Hans-Dietrich Genscher, pentru perioada 1 iulie 1983 - 30 iunie 1988 (București, 31 mai - 1 iunie 1983)[230].

Arma energiei, utilizată în *războiul economic* dintre Est-Vest, a afectat și România regimului Ceaușescu nu neapărat pentru că a fost o țintă pe tabla de șah. Pe de o parte acest tip de război a cuprins în vâltoarea sa toate statele care depindeau de resursa energetică externă, inclusiv România. Șocurile

[227] *Ibidem* p. 23.

[228] *Ibidem.*

[229] Florian Banu, *Din culisele operațiunilor valutare ale Securității*, în „Magazin istoric", anul XLVII – serie nouă, nr. 7 (556), iulie 2013, pp. 24-28.

[230] Petre Opriș, *Acorduri secrete româno – vest-germane privind emigrarea etnicilor germani din România*, *Contributors.ro*, http://www.contributors.ro/cultura/acorduri-secrete-romano-%E2%80%93-vest-germane-privind-emigrarea-etnicilor-germani-din-romania/ accesat la 14 septembrie 2016.

geopolitice generate de creşterea preţurilor petrolului în 1974 şi 1979 nu au fost rezultanta evoluţiilor strict economice de pe piaţa de energie, de cerere şi ofertă, ci de evoluţii ale situaţiei geopolitice legate de securitate şi competiţia pentru hegemonie în lume. Primul şoc petrolier a fost declanşat după războiul de Yom-Kippur (1973), iar al doilea – de revoluţia islamică din Iran şi războiul acestui stat cu Irakul vecin[231]. România, sau oricare alt actor de mărimea şi potenţialul ei, nu puteau să determine sau să influenţeze evoluţiile de pe tabla de şah a *războiului economic* în domeniul energiei! Pe de altă parte, pierderile suferite de România – ca urmare a şocurilor geopolitice energetice – s-au datorat şi măsurilor luate de regimul Ceauşescu privind dezvoltarea şi modernizarea economică a ţării. Ideea de a construi o industrie petrochimică impresionantă a fost salutară, dar nu a avut ca suport o minimă analiză şi o prognoză temeinică. Conducerea politică a observat, corect, că la finele anilor ’60 şi începutul anilor ’70 petrochimia a devenit un vârf al tehnologiei mondiale şi generator de creştere economică. Importul de petrol la un preţ mic şi transformarea lui în produse cu valoare adăugată mare, de la kerosenul pentru aviaţie până la mase plastice, aducea venituri sustanţiale. Nicolae Ceauşescu a sperat că, dezvoltând industria petrochimică şi a altor ramuri conexe, va putea să exploateze o oportunitate a pieţei energetice mondiale. În consecinţă, s-au făcut investiţii considerabile în construirea unor complexe petrochimice, nave de mare capacitate care să susţină importurile şi, mai ales, combinate şi rafinării care să aducă valoare adăugată prelucrării petrolului[232]. Banii au fost împrumutaţi de pe piaţa financiară occidentală. Şocurile petroliere aveau să strice calculele făcute de regimul Nicolae Ceauşescu şi să-l oblige la o reacţie. Numai că unele măsuri pentru a face „corecţiile” necesare au fost nu numai neconomice, ci şi aberante. Printre acestea, raţionalizarea consumului de

---

231 Pascal Ditté, Dr Peter Roell, *Past oil price shocks: Political background and economic impact Evidence from three cases,* https://www.files.ethz.ch/isn/20499/rev%20Oil_Price_ShocksI.pdf, accesat la 14 septembrie 2016.

232 Adrian Cioroianu, *Îndatorarea lui Ceauşescu mirosea a petrol scump*, în „Dilema Veche”, nr. 608, 8-14 octombrie 2015.

energie pentru populație a fost cea mai detestată și a deschis larg drumul spre Revoluția din Decembrie 1989.

Drumul parcurs de România în vâltoarea șocurilor geopolitice ale *războiului energetic* a fost sinuos. Primul șoc petrolier (1973) nu a afectat țara, în aceeași măsură, ca pe alte state în curs de dezvoltare. O mare parte din necesarul de energie a fost obținută prin intensificarea exploatării zăcămintele petrolifere naționale, iar o alta – prin derularea unor contracte tip *barter* cu Iranul, Irakul și Libia. România oferea mașini și utilaje petroliere contra petrol[233]. Dimpotrivă, cel de-al doilea șoc petrolier, cel din 1979, a creat probleme deosebit de grave economiei românești care prezenta o serie de mari vulnerabilități. Principalul motiv al acestei vulnerabilitați a fost acela că expansiunea fără precedent a industriilor mari consumatoare de petrol și a investițiilor masive în rafinării și instalații de procesare, realizate pe parcursul celei de-a doua jumătăți a deceniului opt au triplat, în mod dramatic, cererea de petrol a României, de la 5 milioane de tone în 1975, la 16 milioane de tone în 1980[234]. La nivelul capacității de producție a rafinăriilor din România se puteau asigura din producția internă doar 10 milioane de tone țitei brut, iar restul trebuia adus din import[235]. Acest lucru s-a întâmplat în momentul în care prețul petrolului a atins pragul maxim. În anul 1979, ca urmare a revoluției islamice din Iran, prețul petrolului ajunge la aproape 40 de dolari/barilul[236]. Creșterea de peste zece ori a prețului la petrol a făcut ca pariul economic al lui Nicolae Ceaușescu să fie un eșec. Cine câștiga? Printre alții, Uniunea Sovietică a lui Brejnev – care a luat „o gură" de oxigen din creșterea prețului la petrol. Pentru țara noastră consecințele au fost dramatice. A crescut pragul de îndatorare externă pentru a se putea plăti importurile necesare de petrol, în situația în care nevoia de consum a economiei românești s-a triplat. Astfel, regimul „a îndatorat țara nu prin «cumpărarea» consimțământului cetățenilor printr-o stimulare a consumului – după cum sugerează Kotkin și Gross –, ci prin inflexibila sa adeziune ideologică

[233] Cornel Ban, *op. cit*., în *loc. cit.*

[234] Bogdan Murgescu, *op. cit*., p. 392.

[235] Cornel Ban, *op. cit.,* în *loc. cit.*

[236] Adrian Cioroianu, *op. cit*., în *loc. cit.*

față de niște idei economice care vedeau în masiva expansiune a industriei chimice, un „al doilea val" al industrializării socialiste. Angajamentul față de satisfacerea nevoilor de bază a fost menținut, dar a fost plătit prin îndatorare externă"[237].

Răspunsul la aceste șocuri și soluțiile găsite la București au fost la fel de eronat construite. Pentru că nu își mai putea permite să cumpere țiței s-a încercat soluția cărbunelui pentru producția de energie, prin construirea de termocentrale bazate pe cărbune și șisturi bituminoase. Astfel, petrolul putea să fie utilizat cu prioritate în industria chimică[238]. În bazinul carbonifer Oltenia au fost construite două mari termocentrale, în localitățile Turceni și Rovinari. Regimul și-a pus speranțe mari în potențialul noilor centrale pe cărbune, extinzându-le capacitatea la proporții megalomanice. Acestea au bătut recordurile europene în domeniu, însă investițiile au fost făcute în zadar. Cărbunele din regiunea Oltenia era slab caloric, conținând siliciu în cantitate prea mare pentru a-l face eficient[239].

O altă soluție, rațională și eficientă dacă s-ar fi aplicat corect, a fost reducerea consumurilor și utilizarea materialelor refolosibile. Nicolae Ceaușescu a anunțat o politică drastică de raționalizare a materiilor prime și a materialelor industriale. La 28 decembrie 1979, Consiliul de Stat a adoptat „Decretul privind recuperarea și valorificarea resurselor materiale refolosibile"[240]. Potrivit acestui act normativ, toate ramurile industriale aveau obligația să raporteze succese în acest domeniu. „Reducerea consumului" devenise o obsesie pentru secretarul general al partidului. Era îngrozit de perspectiva majorării importurilor, însă, pe de altă parte, creștea indicatorii de producție cu de la sine putere. La Plenara Consiliului Național al Oamenilor Muncii din Industrie, Comerț, Construcții, Transporturi, Circulația Mărfurilor și Finanțe, din 4-5 mai 1984, a impus un obiectiv de-a dreptul halucinant. În unele sectoare ale

[237] Cornel Ban, *op. cit.,* în *loc. cit.*

[238] Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, București, Editura Politică, 1979, pp. 14-28.

[239] Ilarion Țiu, *Impactul industrializării României în anii '70 și '80 asupra mediului înconjurător*, în „Sfera Politicii" nr. 4-5 (180-181), 2014, p. 212.

[240] *Buletinul Oficial*, nr. 1, 3 ianuarie 1980.

economiei trebuia să se asigure 50% din necesarul de materii prime prin eforturile de recuperare şi refolosire! Soluția de a reduce consumul public şi individual de energie, pentru a asigura nevoile industriei, erau la fel de aberante din punct de vedere al strategiilor economice. În şedința Comitetului Executiv al CC al PCR, din 26 aprilie 1974, au fost criticați dur cei care n-au respectat indicațiile de reducere drastică a iluminatului public (inclusiv de dezafectare a reclamelor luminoase ale magazinelor, restaurantelor etc). Referindu-se la acest aspect, Nicolae Ceauşescu afirma: „Nu vreau să mai revin la energie – că am discutat recent cu tovarăşii –, trebuie numai să spun că nu se aplică hotărârile Comitetului Executiv. În comerțul interior se constată că nu se aplică şi nu s-a trecut la reducerea iluminatului, la scoaterea luminilor. S-au stins atunci şi acum s-au reaprins din nou. Hotărârea Comitetului Executiv prevede, şi eu după o lună de zile voi trimite la Procuratură şi voi trimite în judecată pe cei care nu vor aplica legea. Să fie clar pentru toată lumea. Nu se poate merge mai departe în felul acesta. Sunt județe care n-au acționat de la început, cum este, de exemplu, Braşovul. I-am spus tovarăşului Drăgan şi de Anul Nou, şi după aceea. În Bucureşti, la fel, lucrurile nu se simt cum trebuie. Noi trebuie să înțelegem, tovarăşi, că nu am stins atunci două-trei zile luminile şi după aceea să revenim. Hotărârea prevede clar: se vor dezafecta luminile respective, se va strânge totul. Practic, nu s-a făcut nimic. S-au stins câteva zile şi s-au reaprins din nou. Trebuie o dată să aplicăm hotărârea şi trebuie stabilit – aşa cum s-a stabilit – pentru fiecare județ pentru iluminat trebuie stabilit câtă lumină, câtă energie şi nimic în plus. Nici în ce priveşte apa caldă nu s-au luat măsuri. Şi căldura, la fel. Adică, nu se aplică, nu se urmăreşte aplicarea legilor. Eu atrag foarte serios atențiunea că am creat o comisie de partid şi de stat să acționeze, să punem ordine aici”[241].

Eşecul regimului comunist din România în a înțelege şocurile geopolitice ale sfârşitului de război rece, dar mai ales incapacitatea de a găsi răspunsurile adecvate la acestea, au

[241] Apud, Petre Opriş, *Raționalizarea consumului de energie electrică şi termică,* în *Jurnalul.ro*, 11 aprilie 2009, http://jurnalul.ro/scinteia/special/rationalizarea-consumului-de-energie-electrica-si-termica-504054.html accesat la 10 septembrie 2013.

grăbit evoluția crizei social-politice din țara noastră. Cât timp Ceaușescu a reușit să se situeze pe o poziție care coincidea cu interesele occidentale, regimul său a fost tolerat, iar România s-a bucurat de avantaje politice și economice pe scena internațională. În momentul în care cele două superputeri aflate în directă competiție pentru supremație s-au așezat la masa tratativelor directe pentru rezolvarea problemelor grave de pe agenda internațională, în România s-a încheiat epoca „marxismului luminat", iar Nicolae Ceaușescu era stigmatizat ca fiind „omul bolnav al comunismului" și descris ca o rușine pentru noua elită comunistă sovietică, din ce în ce mai înclinată spre reforme, aflată sub conducerea lui Mihail Gorbaciov[242].

Dogmatismul ideologic și politic manifeste la Nicolae Ceaușescu până în ultimele clipe, erorile în modelarea strategică a economiei naționale, măsurile de austeritate luate în anii '80 pentru a plăti datoria externă a României în dorința de a obține rapid o independență financiară absolută, precum și profunda sa ostilitate față de reformele cerute de societatea românească, au dus la creșterea nemulțumirii populare și, în final, la răsturnarea sa de la putere prin revoluție.

[242] *Comunismul dinastic al lui Ceaușescu, 1965-1989*, cap-I-S10, http://www.universulromanesc.com/ginta/threads/2007-Comunismul-dinastic-al-lui-Ceausescu-1965-1989-cap-I-S10 accesat la 14 septembrie 2016.

IV. ŞOCUL GEOPOLITIC AL TRANZIŢIEI DE LA SOCIALISM LA CAPITALISM. REACŢII ŞI RĂSPUNS

Anul 1990 a fost, şi pentru români, un an al marilor vise şi aşteptări[1]. Societatea intra pe un nou drum al schimbării, asimilat în conştiinţa publică şi în limbajul analiştilor şi oamenilor politici cu noţiunea/conceptul de *tranziţie*. România s-a angajat într-un amplu proces de transformări, care vizau întreaga sferă a socialului de la democratizarea în plan politic şi schimbarea sistemului de distribuire (alocare) a resurselor rare în societate[2], până la schimbarea radicală a economiei şi a sistemului de protecţie socială.

Pentru istorici, politologi şi sociologi nu era o noutate cercetarea şi studierea acestor fenomene. Istoria românilor, începând cu secolul al XVIII-lea a fost „o succesiune de tranziţii neîmplinite care se neagă reciproc"[3]. Noutatea a constat în aceea că aceştia trebuiau să ajute societatea românească să găsească soluţii de răspuns la şocul geopolitic al schimbării care cuprinsese întreg spaţiul fostelor state socialiste. Din păcate, însă, în acele zile nu multă lume era preocupată de cum arată tranziţia spre capitalism şi în ce anume constă aceasta. Acordul pentru transformările al căror rezultat trebuia să fie reconstruirea societăţii româneşti altfel decât fusese ea până atunci era general[4]. Asupra modului cum această reconstituire

[1] Ivan T. Berendt, *Central and Eastern Europe. 1944-1993. Detour from the periphery to the periphery,* University Press, Cambridge, 1998, p. 304.

[2] George Tibil, *Conflictul elitelor şi instabilitatea politică în evoluţia modernă şi contemporană a României*, în „Revista Polis", nr. 1, 2013, http://revistapolis.ro/conflictul-elitelor-si-instabilitatea-politica-in-evolutia-moderna-si-contemporana-a-romaniei/ accesat la 2 octombrie 2016.

[3] Dumitru Sandu, *Spaţiul social al tranziţiei,* Iaşi Editura Polirom, , 1999, p. 8.

[4] Vladimir Pasti, *Noul capitalism*, p. 4

trebuia făcută apare o ruptură care va marca puternic societatea în următorii ani. Edificatoare în acest sens a fost polarizarea apărută în comunitatea economiştilor români în două asociaţii ştiintifice – Asociaţia Generală a Economiştilor din România (AGER) şi Societatea Economiştilor (SOCEC). Prima era formată din economişti apropiaţi de cercurile FSN cu orientare social-democrată, care se pronunţau pentru menţinerea unei părţi semnificative din avuţia naţională în proprietatea statului, pentru intervenţionism în economie etc., în timp ce a doua cuprindea economişti mai tineri care aveau o concepţie ştiinţifică mai apropiată de viziunea neoliberală. Specialiştii care alcătuiau Societatea Economiştilor (SOCEC) erau afiliaţi opoziţiei politice şi considerau că tranziţia trebuie făcută rapid, prin aplicarea unei *terapii de şoc*. Referindu-se la acest aspect, Adrian Vasilescu, consilier al Guvernatorului BNR, aprecia peste ani: „Ideea a prins şi la noi. Subiectul, fierbinte în anii '90, marcat mai cu seamă de dilema *gradualism* sau *terapie prin şoc*, s-a dovedit a fi atractiv numai în plan teoretic. În practică – în condiţiile în care, după zece ani de terapie prin şoc, în perioada 1980-1989, populaţia n-ar fi rezistat la încă zece ani de terapie prin şoc după 1989 – soluţia a fost gradualismul"[5].

În primele momente după victoria Revoluţiei din Decembrie optimismul cuprinsese societatea românească şi noua elită politică în formare. Când Silviu Brucan a afirmat într-un interviu acordat ziarului „Le Figaro" că „*românii vor avea nevoie de 20 de ani pentru a învăţa democraţia*"[6], reacţia marii majorităţi a românilor a fost negativă. Era în totală contradicţie cu trăirile şi speranţele, iluziile şi aşteptările societăţii româneşti. Această apreciere făcută de Siviu Brucan era foarte apropiată de estimările CIA în privinţa evoluţiilor din centrul şi estul continentului european, proaspăt ieşit din

[5] Adrian Vasilescu, *Am ajuns la cea mai mică inflaţie din istoria de 25 de ani, de după decembrie '89. Un sfert de secol de „aventuri" pentru leul românesc*, în „Formula AS", nr. 1126, 2014, http://www.formula-as.ro/2014/1126/spectator-38/adrian-vasilescu-consilier-al-guvernatorului-bnr-am-ajuns-la-cea-mai-mica-inflatie-din-istoria-de-25-de-ani-de-dupa-decembrie-89-17984 accesat la 21 septembrie 2016.

[6] Silviu Brucan, *Generaţia irosită. Memorii*, Bucureşti, Editurile Universul şi Calistrat Hogaş, 1992, p. 239.

totalitarismul de stânga. Scenariile elaborate de CIA, în aprilie 1990, în documentul *The Future of Eastern Europe* (CFN) nu numai că nu erau în acord cu euforia şi entuziasmul societăţii române, dar avertizau şi asupra unei evoluţii care nu era tocmai optimistă. „The worst case scenario – most likely in România and Yugoslavia– will not be a return to Communist regimes but a turn to authoritarianism, growing repression of ethnic minorities, civil strife, and even the onset of greater interstate frictions"[7].

În societatea română, la data acestei analize, se credea că realizarea democraţiei pluraliste şi edificarea unei economii de piaţă eficiente constituie un proces facil şi de scurtă durată. Percepţiile superficiale asupra *fenomenului tranziţiei*, aşteptările naive, s-au datorat atât nepregătirii din timp a revoluţiei[8], cât şi alimentării acestor iluzii chiar de mediul academic. Referindu-se la acest aspect, o publicaţie de specialitate apărută sub egida Academiei Române consemna, la zece ani distanţă: „Economişti, politologi sau oameni politici s-au întrecut în a afişa un optimism facil, încrezător în şansele, ritmul şi finalitatea schimbării. Se părea că resursele modernizării şi ale bunăstării sunt la îndemâna oricui. Important era să încerci, să doreşti, să ai curajul schimbării, să întreprinzi ceva"[9]. Noua putere de la Bucureşti a fost cuprinsă şi ea, la rându-i, de *efectul de halou* al optimismului social şi a adoptat tactica gradualismului pentru a parcurge schimbarea politică, economică şi socială impusă de Revoluţia din Decembrie[10].

---

[7] *NIE 12-90April 1990, The Future of Eastern European(Key Judgments only)* https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/at-cold-wars-end-us-intelligence-on-the-soviet-union-and-eastern-europe-1989-1991/16526pdffiles/NIE12-90.pdf accesat la 21 septembrie 2016.

[8] Paul Dobrescu, „Nu este loc de utopie", în Zbigniew Brzezinski, *Europa centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei*, Bucureşti, Editura Diogene, 1995, p. 12.

[9] Valeriu Ioan-Franc, coord., *Institutul naţional de Cercetări Economice, 1990-1999*, Academia Română, Centrul de Informare şi Documentare Economică, p. 40, http://www.ince.ro/Activitati/Vol1.pdf accesat la 21 septembrie 2016.

[10] Stelian Tănase, *Miracolul revoluţiei,* Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 358.

IV. 1. Tranziția politică, un șoc cu efecte întârziate

Revoluția din Decembrie 1989 a făcut posibilă reașezarea tuturor registrelor ordinii politice românești: comunitatea politică (polity) a fost *re-constituită* într-un nou regim politic de producere și dispunere instituțională a autorității legitime; viața politică (politics) *s-a reorganizat* în jurul unor noi actori, partidele politice, a căror emergență, acțiune și interacțiune au fost modelate în noi reguli și practici; administrarea puterii politice (metodele, instrumentele instituționale și obiectivele guvernării (policies) a fost *reajustată, reformată, (re)inventată* în dialog și/sau confruntare cu o societate ale cărei logici de dependență instituțională și autonomie funcțională au fost într-o permanentă schimbare[11]. După parcurgerea a mai bine de un sfert de secol de la prăbușirea regimului comunist s-a dovedit că aplicarea teoriilor și strategiilor utilizate și de alte state pentru gestionarea proceselor de tranziție de la un regim politic la altul[12] au condus la instituții și norme care nu funcționează în regim optim. Cauzele au fost multiple, dar una este mai mult decât evidentă. Societatea românească s-a dovedit a fi fost total nepregătită pentru provocările post-comunismului[13]. Sunt analiști/politologi care consideră că nici nu era necesară o bună cunoaștere a conceptului de tranziție pentru practica politică. „Tot ceea ce trebuia făcut era o

[11] Alexandra Ionescu, *De la guvernare la guvernanță: O socio-istorie politică a statului în România postcomunistă*, http://www.alexandraionescu.eu/home/cursuri/semestrul-i/democratie-si-guvernare/o-socio-istorie-politic-a-statului-n-romnia-postcomunist accesat la 29 septembrie 2016.

[12] Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986; Ruth Berins Collier, *Paths Toward Democracy: The Working Class and Elites in Western Europe and South America,* Cambridge: Cambridge University Press, 1999; Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press, 1991; Thomas Carothers, *The End of The Transition Paradigm,* în „Journal of Democracy", vol. 13, nr. 1, ianuarie 2002, pp. 5-21.

[13] A se vedea, Cătălin Zamfir*, O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după"*, Iași, Editura Polirom, 2004; Lazăr Vlăsceanu, *Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă*, Iași, Editura Polirom, 2007; Cornel Ban, *Dependență și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2015.

comparație între cele două tipuri de societăți, identificându-se diferențele fundamentale dintre acestea. Odată cunoscute, se stabileau apoi ce realități urmau să fie schimbate în țările foste comuniste, pentru a le înlocui cu realități ale țărilor occidentale dezvoltate. Un asemenea demers, de tip științific, nu a avut însă loc"[14].

În vâltoarea evenimentelor ce au urmat răsturnării regimului Ceaușescu și a începutului de tranziție în societatea românească, prea puțini dintre români erau conștienți de faptul că, în asemenea momente, schimbarea nu vine „de jos", nu este rezultatul unor evoluții sociale sau economice normale ale societății. Ea vine „de sus", ca inițiativă a clasei politice și este aplicată prin intermediul forței de constrângere a statului"[15], în sensul administrării tranziției. Schimbarea nu se poate face fără sprijinul majorității unei societăți și împotriva ei[16]. S-a încercat o asemena strategie, în aprilie 1990, când un grup de specialiști, sub coordonarea academicianului Tudorel Postolache, au elaborat un document programatic: „Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România", care a fost apoi oferit guvernului Petre Roman[17]. Acesta a apărut în cadrul specific tranziției românești a fenomenului Piața Universității, care nega legitimitatea liderilor ce administrau puterea la București. Șansa ca acest document programatic să devină un instrument de lucru, practic, a lipsit. Piața Universității l-a contestat, dar nu avea o alternativă de urmat pe care să o ofere societății, dincolo de sloganurile care au făcut carieră mediatică nu numai în țară, dar mai ales în străinătate.

---

[14] Vladimir Pasti, *Noul capitalism*..., p. 5.

[15] Adrian Năstase, *România europeană*...., p. 78.

[16] David Mason, James Kluegel, *Introduction: Public Opinion and Political Change in the Postcommunist States*, în David Mason, James Kluegel, eds., *Marketing Democracy: Changing Opinion About Inequality and Politics in East Central Europe*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2000, p. 11.

[17] Academician Tudorel Postolache, (coord.), *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România,* mai 1990, http://bibliotecadesociologie.ro/download/postolache-tudorel-1990-cadrul-general-al-politicii-sociale-in-t-postolache-ed-schita-privind-strategia-infaptuirii-economiei-de-piata-in-romania-pp-22-26-bucuresti-iccv/ accesat la 19 septembrie 2016.

Pentru cetățeanul din România anilor 1990-1991, ideea de tranziție avea o reprezentare de-a dreptul confuză din cauza numeroaselor noțiuni utilizate, în special de media, pentru a explica transformările generale prin care trebuia să treacă societatea în drumul său de la socialism la democrație[18]. Dezbaterile publice și discuțiile academice asupra naturii, etapelor, obiectivelor și realizărilor/eșecurilor tranziției în România post-decembrie 1989 au fost atât de diverse și contradictorii în practica social-politică din cauza polarizării ideologice „stânga–dreapta" și a părtinirii în mediul academic asupra sensului și înțelesului care se dă conceptului de tranziție, încât este foarte dificil de realizat o analiză obiectivă a drumului parcurs de țara noastră de la sistemul totalitar de stânga la democrație și economie de piață, fără precizarea conceptelor și noțiunilor cu care se operează.

Pentru a înțelege realizările tranziției românești (atâtea câte putem identifica fiecare dintre noi!), dar și eșecurile sale, trebuie să avem o clară reprezentare a conținutului noțiunii/conceptului. În țările din centrul, sud-estul și estul continentului, „după căderea sistemului socialist în 1989, termenul tranziție a fost adoptat, deopotrivă în limbajul curent, în ideologia politică, precum și în științele sociale, pentru a desemna procesul de schimbare a societății socialiste într-o societate capitalistă"[19]. În opinia sociologului Dumitru Sandu tranziția „înseamnă schimbare, adică o mulțime de situații intermediare între două stări de relativ echilibru, identificate prin experiență, cunoaștere sau proiect. În cazul tranziției post-comuniste, originea este socialismul real al anilor '80 ai secolului al XX-lea, iar destinația vizată, explicit sau implicit, o constituie economia de piață și democrația, capitalismul democratic asociat cu bunăstarea, competiția și libertatea"[20]. O definiție cu un grad mare de generalitate, ce ne permite să vedem esența procesului de tranziție, o oferă specialistul

[18] Teodora Stănescu-Stanciu, *Provocările tranziției în Europa Centrală și de Est/The challenges of transition in Central and Eastern Europe,* în Adrian Pop, Constantin Corneanu, ed., *Prăbușirea Imperiului Sovietic: lecții în retrospectivă*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 98.

[19] Cătălin Zamfir*, op. cit.,* p. 17.

[20] Dumitru Sandu, *op. cit.,* p. 9.

în dreptul european, Flore Pop, care a insistat, tocmai, pe caracterul proiectiv al conceptului: „Tranziția desemnează o evoluție complexă, de lungă durată, care începe printr-o ruptură evidentă de trecut, de moștenirea sa, și se definește printr-o strategie de a gândi asupra viitorului”[21]. Toate aceste definiții ne arată că trebuie să identificăm și să cunoaștem foarte bine: caracteristicile tipurilor de societate, de la vechea (socialistă) spre cea nouă (capitalistă); direcția și structurile fundamentale ale societății care trebuie schimbate și; strategiile prin care se ating obiectivele schimbării[22]. A avut societatea română la începutul tranziției o asemenea cunoaștere?

Obiectivul fundamental al tranziției în România, împărtășit în unanimitate încă din primele momente ale răsturnării regimului Nicolae Ceaușescu, a fost reintegrarea țării noastre în lumea occidentală. Acest obiectiv presupunea[23]: demantelarea/transformarea instituțiilor și structurilor politice de tip totalitar într-un sistem politic de tip pluripartit, pe modelul occidental, și schimbarea economiei etatiste într-una de piață, integrată în economia mondială capitalistă. La acestea se mai adaugă reforme complementare cu noul sistem economic și politic în toate sferele sociale, cum ar fi cele legate de protecția socială, de sănătate, învățământ, securitate, administrație, etc.

Istoric, drumul de la societatea „socialistă multilateral dezvoltată” la cea democratică a început prin lansarea *Apelului către țară* din seara zilei de 22 decembrie 1989 și a continuat cu primele măsuri legislative care trebuiau să înlăture spectrul crizei în care România regimului Ceaușescu ajunsese, gravele măsuri care apăsau asupra nivelului de trai al populației și să facă față instabilității politice generate de presiunea străzii contestatare și a evoluțiilor politice spre un nou echilibru cerut de partidele de opoziție față de FSN.

---

[21] Flore Pop, *Les multiples transitions des etats est-europeenes et l'adhesion politique de la Roumanie au principe de l'economie de marche*, în *East Political Science Review*, nr. 4, toamna 1999; *Idem*, *Le debat est-europeene sur le concept de transition,* în *Ibidem*, nr. 5, primăvara 2000, citat de Teodora Stănescu-Stanciu, *op. cit*., în *loc. cit*., p. 98.

[22] Cătălin Zamfir*, op. cit.,* p. 29.

[23] *Ibidem*, p. 30.

În România, tranziția a îmbrăcat forme specifice, întrucât în această țară despărțirea de vechiul regim s-a făcut pe cale violentă. Revoluția română a parcurs toate momentele caracteristice unei revoluții: înfruntarea deschisă între manifestanți și forțele de ordine, ridicarea de baricade, represiuni sângeroase, morți și răniți, încercări de manipulare a nemulțumirii etc; ea a izbucnit într-un loc (Timișoara), după care s-a extins prin forme mai puțin spectaculoase în principalele orașe ale țării; etapa decisivă s-a petrecut la București, unde manifestanților din prima parte a încleștării li s-au adăugat coloane întregi de muncitori de pe principalele platforme industriale ale capitalei. Pe acest fundal de ridicare în masă, de generalizare a protestului, Nicolae Ceaușescu a părăsit sediul Comitetului Central, moment consemnat ca punctul final al dictaturii. Orice revoluție are o proclamație care îi fixează obiectivele și o definește. Revoluția română lansează în seara zilei de 22 decembrie *Apelul către țară*, documentul care marchează cotitura în viața politică a României. Primele trei puncte ale Apelului – abandonarea rolului conducător al unui singur partid și statornicirea unui sistem democratic pluralist de guvernământ, organizarea de alegeri libere, separarea puterilor legislativă, executivă și judecătorească – vorbesc limpede de acest lucru[24].

Întotdeauna contextul împrumută sensuri particulare judecăților și afirmațiilor noastre. Întrucât în celelalte țări foste socialiste transferul puterii s-a făcut pe cale pașnică, suntem tentați, simplu, să opunem modul în care a avut loc prăbușirea dictaturii în România situației din celelalte state: pașnic – nepașnic, liniștit – violent, negociat – spontan. Ceea ce este adevărat, dar nu exprimă în întregime complexitatea situației din România[25]. Revoluția română s-a dovedit a fi singura modalitate de înlăturare a dictaturii. Ea a urmat și a fost expresia unui șir de acumulări negative în viața economică, socială și spirituală a țării[26]. Ea a reprezentat o izbucnire a

[24] Constantin Hlihor, *România. Căderea comunismului și nașterea democrației*..., pp. 63-70.

[25] A se vedea pe larg, Adrian Pop, *Tentația tranziției: O istorie a prăbușirii comunismului în Europa de Est,* București, Editura Corint, 2002, passim.

[26] Constantin Hlihor, *op. cit.,* pp. 53-60.

disperării, ieşirea dintr-un blocaj generalizat şi nu a dispus de etape de pregătire. Asprimea dictaturii nu a permis nici măcar prefigurări de programe, de echipe, de viziuni alternative. Unul din liderii acestui moment de schimbare radicală şi, apoi, şef al statului român, Ion Iliescu, surprindea cu acuitate această caracteristică: „Revoluţia română nu a fost punctul culminant al unor acumulări treptate în direcţia schimbării, ci punctul critic, în care ne-a adus tocmai absenţa schimbărilor, imobilismul unui sistem opresiv”[27]. În ora următoare căderii lui Ceauşescu, România se afla într-o situaţie dramatică. Vechiul sistem se prăbuşise, instituţiile nu mai funcţionau, o nouă putere nu se configurase. Era într-adevăr o bucurie generală că dictatorul fugise, că armata fraternizase cu revoluţia, că, în sfârşit, libertatea venise şi în România. Au fost câteva ore de atmosferă înălţătoare, toată lumea se privea cu bucurie şi speranţă, fără suspiciune, fără adversitate, fără încordare.

Unei priviri lucide nu putea să-i scape, însă, faptul îngrijorător că în România era „*un vid maxim de putere*”[28]: structurile statului totalitar se prăbuşiseră ca lovite de trăsnet, dar nimic nu le luase locul. Pericolul haosului pândea să apară în orice moment. Dintr-o asemenea situaţie particulară nu putea lua naştere decât o *tranziţie specifică*. Tranziţia în România a debutat prin apariţia unei *dependenţe faţă de stradă*. Scăpate din încleştarea dictaturii, categorii din cele mai diverse recurgeau – pe fondul absenţei oricăror reglementări – la proteste, îşi exprimau nemulţumirea, organizând un miting, blocând circulaţia etc. Strada devenise principalul domeniu de confruntare politică. De aici decurgea o cerinţă de perspectivă. Prioritatea era *reconstrucţia instituţională*. Numai astfel se putea zăgăzui valul de energie dezlănţuită, pentru a nu se putea instituţionaliza nemulţumirea. Ciocnirea din stradă trebuia să ia forma confruntării parlamentare.

Preocuparea pentru lichidarea „moştenirii” comuniste (ceauşiste) era aşa de puternică, de obsesivă chiar, încât ea a luat forma disprețului pentru resurse, a *subestimării laturii*

[27] Ion Iliescu, *Revoluţie şi reformă*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994, p. 13.
[28] Stelian Tănase, *Miracolul revoluţiei*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 269.

economice a reconstrucției. Psihologic vorbind, reacția și comportamentul maselor erau de înțeles. Suferiseră mult, cunoscuseră severe lipsuri materiale, o puternică oprimare morală și politică. Nu același lucru putem spune despre lideri. La 31 decembrie 1989, România nu avea datorii externe; în plus, deținea un disponibil de 1,8 miliarde de dolari, la care se mai adăugau datorii externe de încasat de peste 2 miliarde de dolari. În acel an, România obținuse o recoltă de cereale, boabe, de 18 milioane tone[29]. S-au consumat aceste fonduri, s-au contractat datorii. În vara anului 2015 datoria externă totală, care include atât datoria statului, cât și pe cea privată, atingea un nivel de peste opt ori mai mare a vârfului datoriei externe din perioada regimului comunist, respectiv 92,3 miliarde de euro. Statul a acumulat peste 30 miliarde de euro, iar băncile și companiile private circa 60 miliarde euro[30]. Este de înțeles de ce România nu a putut beneficia de o strategie în desfășurarea tranziției. Cel puțin în perioada imediat următoare prăbușirii dictaturii. Lipsa strategiei a fost suplinită de măsura „bunului simț". O măsură mereu sincopată de mișcările de stradă, de solicitări și presiuni de tot felul. Așa încât, dacă ar fi să ne reprezentăm grafic mersul tranziției la români, ar rezulta o linie extrem de zig-zagată, care, în mod firesc, a pierdut din viteza de înaintare.

În sfârșit, o altă caracteristică pregnantă a tranziției românești a fost coloratura excesiv ideologică a celor mai multe orientări politice din spațiul public. Acest fenomen a întârziat dezbaterea asupra problemelor reale ale societății, ale tendințelor sale de evoluție. S-a dezvoltat o retorică a reformei, care și-a dezvăluit inconsistența de îndată ce promotorii acesteia au ajuns la putere (cazul guvernării 1996-2000 a fost ilustrativ în această privință). Considerăm că alegerile din anul 2000 au reprezentat un avertisment sever pentru partizanii acestor orientări. În momentul în care lideri sau formațiuni, timp de zece ani au considerat că președintele Ion Iliescu era

[29] N. N. Constantinescu, *Reformă și redresare economică*, București, Editura Economică, 1995, p. 8.

[30] Claudia Medrega, *Datoria externă a scăzut cu peste 10 mld. euro în doi ani, sub 60% din PIB,* în *Ziarul financiar;* 16 iunie 2015, http://www.zf.ro/eveniment/datoria-externa-a-scazut-cu-peste-10-mld-euro-in-doi-ani-sub-60-din-pib-14456802 accesat la 19 septembrie 2016.

adversarul lor principal, iar în finalul campaniei din 2000 au ieşit public şi au îndemnat să fie votat Ion Iliescu, pentru a nu câştiga Vadim Tudor, s-a încheiat un ciclu: acela al abordărilor excesiv ideologice care nu au făcut altceva decât să favorizeze disputa cvasi-sterilă şi să neglijeze cerinţe pragmatice de prim ordin ale tranziţiei.

Reacţia societăţii româneşti la *şocul tranziţiei* a depins enorm de strategiile adoptate pentru reformarea sistemului politic, al economiei şi adoptarea politicilor de integrare euro-atlantică. Asupra căilor şi mai ales a intensităţii şi timpului de parcurs, viziunile s-au structurat conform doctrinelor şi convingerilor politice[31]. Coaliţia care s-a cristalizat în vâltoarea evenimentelor revoluţionare, ce includea nucleul dur al Frontului Salvării Naţionale, prevedea o schimbare şi reformare graduală a societăţii române, concomitent cu integrarea ei în structurile euro-atlantice. Discursul coaliţiei anticomuniste, ce includea partidele istorice – Partidul Naţional Ţărănesc Creştin-Democrat, Partidul Naţional Liberal, Partidul Social Democrat din România –, era centrat pe o schimbare radicală şi rapidă, bazată pe repudierea întregului trecut comunist. Partidele situate la extrema stângă şi extrema dreaptă a eşichierului politic, optau pentru continuitatea cu trecutul comunist şi erau refractare faţă de demersurile de integrare în NATO şi în Uniunea Europeană. O astfel de întreprindere era apreciată de Partidul România Mare şi Partidul pentru Unitatea Naţională a Românilor ca sinonimă cu pierderea suveranităţii naţionale[32]. În privinţa timpului în care se poate parcurge *tranziţia* în ţările ieşite din socialism, inclusiv în România, optimismul predomina în anii ’90 şi în rândul specialiştilor occidentali. Reputatul filosof şi sociolog Ralf Dahrendorf afirma, cu privire la durata şi amplitudinea transformării sistemice, că „schimbarea politică va dura şase luni, cea economică, în liniile ei generale, va dura şase ani, iar

[31] Lucian-Ştefan Dumitrescu, *Efectele sociale ale neoliberalismului. Doctrina Şocului în Rusia, China şi România,* în „Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XXII, nr. 5-6, pp. 536-543, Bucureşti, 2011.

[32] *Ibidem,* p. 537; Claudiu Gabriel Ţiganaş, *Economia politică a transformării. Dilema „terapia şoc” versus gradualism,* în Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, Tomul LII/LIII Ştiinţe Economice 2005/2006, pp. 236-242.

schimbarea valorilor şi normelor sociale va necesita şaizeci de ani"[33]. Nici una din aceste prognoze nu a fost validată pentru spaţiul tranziţiei româneşti.

Vladimir Pasti consideră că, din punct de vedere al schimbărilor produse în societatea română, acestea poartă caracteristica a două tranziţii diferite ca timp şi obiective. Prima s-a derulat în primii şapte ani de după revoluţie, când România a parcurs o tranziţie destinată creării capitalului industrial naţional. Aceasta, ca opţiune şi sistem instituţional, a avut ca obiectiv reluarea dezvoltării ţării „ca o societate industrială, puternic urbanizată şi cu o economie dominată de capitalul naţional. FPS cu al său Fond naţional de dezvoltare şi privatizarea «în masă» a industriei şi instituţiilor financiare (FPP-urile) au fost nucleul dur al acestui tip de tranziţie"[34]. A doua tranziţie a înlocuit-o pe prima, în anul 1997. O tranziţie concretizată prin schimbarea radicală a elitei politice guvernante şi promovarea unui nou tip de tranziţie: *tranziţia prin dezindustrializare* şi crearea unei economii bazate pe dominaţia capitalului străin. Acest proces s-a încheiat în anul 2004, odată cu încheierea negocierilor de aderare la UE şi admiterea în NATO. Această etapă a pus capăt, în fapt, tranziţiei post-socialiste din România[35].

Aceste caracteristici, structura etapelor şi mai ales drumul parcurs, ca şi reacţia de răspuns la şocul tranziţiei, au fost influenţate şi de unii din factorii socio-culturali existenţi în societatea română. Cultura politică existentă în societate la momentul zero al tranziţiei spre economia de piaţă şi democraţie pluralistă era cea anterior formată. Iar mentalităţile, stereotipurile şi prejudecăţile nu aveau cum să se schimbe peste noapte. Se ştie, oricum, că mentalităţile sunt cele mai rezistente la schimbare. Prăbuşirea bruscă şi violentă a regimului de sorginte comunistă nu a găsit oamenii care să dispună de un set de convingeri ideologice şi politice puternic structurate, care să devină actorii activi ai construcţiei unui nou sistem politic.

---

[33] Ralf Dahrendorf, citat de Claudiu Gabriel Ţiganaş, *op. cit*., p. 237.

[34] Vladimir Pasti, *După tranziţia eşuată – ce urmează?* în *România socială. ro*, 12 aprilie 2016 http://romaniasociala.ro/2016/04/12/dupa-tranzitia-esuata-ce-urmeaza/ accesat la 20 septembrie 2016.

[35] *Ibidem*.

Reforma sistemului politic şi economic trebuia însoţită şi de una socială, care să conducă la „impunerea unui nou sistem de valori, a unei noi motivaţii şi a unor noi criterii pentru acţiunile cetăţenilor, izvorâte tocmai din preeminenţa intereselor acestora în raport cu orice alt centru de putere, fie el stat, la modul generic, fie organ al acestuia, în speţă administraţia publică centrală sau locală”[36]. Este cunoscut faptul că în acest plan social schimbările sunt foarte lente şi întâmpină cea mai mare rezistenţă din partea unor stereotipuri, prejudecăţi şi mentalităţi apărute în societate pe parcursul a jumătate de veac de regim comunist. Editorialul primului număr al Revistei „22” surprindea cu acuitate acest aspect, subliniind faptul că „Revoluţia nu s-a încheiat odată cu fuga şi executarea perechii ex-prezidenţiale. Rămân în urma ei un întreg aparat, o economie falimentară, dar mai ales o mentalitate bolnăvicioasă: aceea de a te supune, de a slugări, de a cere mereu acordul cuiva, de a cerşi un loc sub soare”[37].

Dispariţia structurilor de putere ale regimului comunist nu a condus automat şi la abandonarea, sau dispariţia ideologiei şi a mentalităţilor de susţinere de care a beneficiat. Mentalitatea nouă, specifică unui regim de democraţie liberală „se articulează, treptat, la nivelul conştiintei sociale prin acumularea, interacţiunea şi dozarea de cunoştinţe, explicaţii, predicţii cu interese sociale şi politice, cu elemente de iraţionalitate, de emotivitate, cu stări pasionale pentru cauze mai mult sau mai puţin nobile, mai mult sau mai puţin umane”[38]. Noua fizionomie a mentalului colectiv, cu noi valori, idei şi principii, care să ilustreze noua societate, nu putea să apară „la comandă”, ci a fost rezultatul confruntării dintre cele „două Românii” rezultate din revoluţia română. Această confruntare o regăsim şi în proiectarea modelului tranziţiei societăţii româneşti.

Dialogul şi disputa politică asupra modelului tranziţiei nu au fost doar de idei, ci au îmbrăcat forme de exprimare

[36] Dan-Mircea Popescu, *Dimensiunea socială a tranziţiei din România. Privire critică*, în „*Agora Social-Democrată*…”, p. 154.

[37] „Revista 22”, din 20 ianuarie 1990.

[38] Alexandru Florian, *Mituri ale tranziţiei*, în „Observatorul cultural”, nr. 97-98, ianuarie 2002, http://www.observatorcultural.ro/articol/mituri-ale-tranzitiei/ accesat la 29 septembrie 2016.

specifice crizelor sociale, cu manifestări de stradă în care nu de puține ori au fost depășite limitele de toleranță. Analiza empirică a evenimentelor petrecute în societatea românească după apariția opoziției politice și conturarea unui nucleu al societății civile ne arată – și în această dimensiune a proceselor revoluționare, începute în decembrie 1989 – evoluții paradoxale și contradictorii. Una dintre cele mai spectaculoase evoluții paradoxale ale mentalului colectiv, în raport cu schimbarea rolurilor sociale, impus de revoluție, a fost cel de la nivelul categoriei muncitorilor și al intelectualilor. În primul caz, aceștia au continuat să se comporte conform propagandei PCR, care îi plasa în rol de factor de conducere în societate. Acest comportament a fost, pe de o parte potențat și de media, care au devenit vector de promovare a noilor reguli și norme de comportament civic în raport cu puterea politică. Presa scrisă și cea audiovizuală au promovat opinia potrivit căreia „cetățenii au dreptul să ceară socoteală conducătorilor lor pentru tot ceea ce aceştia pretind că fac în interesul națiunii”[39].

Schimbarea de mentalitate nu putea fi făcută „peste noapte”, astfel că o asemenea opinie – lansată într-o societate traumatizată de regimul comunist – a condus la o fractură nedorită de nimeni. Pe de o parte, liderii opoziției au primit sprijinul unei părți a societății și au organizat demonstrațiile de forță începute în 12 ianuarie 1990 și au culminat cu Piața Universității, cu vârful de exprimare în zilele de 13-15 iunie 1990, iar pe de altă parte, marea majoritate a muncitorilor de pe platformele industriale ale Capitalei și minerii din marile bazine carbonifere ale țării au intervenit pentru a-i „salva” pe liderii Revoluției și guvernul luat cu asalt de forțele opoziției. Muncitorii, dar mai ales minerii, aveau cultivată de decenii mentalitatea – care în realitate era falsă – că sunt forța politică a societății și, prin urmare, se simțeau „datori” să intervină atunci când ceva nu era în regulă din punctul lor de vedere. Însă, așa cum au remarcat și unii analiști străini, muncitorii și minerii nu au înțeles că, în noua societate, ei „deveniseră... spectatori ai transformării”[40].

[39] Aristide Cioabă, Lorena Păvălan, Rozmari Rogoceanu, *Societatea civilă și drepturile omului*, București, Editura Institutului de Teorie Socială, 1997, p. 177.

[40] Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, *The Utopia of Postsocialist*

Pe de altă parte și în rândul intelectualilor apar comportamente de tip paradoxal. Unul dintre multiplii factori care au condus la asemenea situații este că aceștia nu au sesizat că revoluția a condus la apariția a „două Românii cu conștiințe de sine și asupra restului lumii diferite”[41]. Una majoritară – estimată la ceva mai mult de 50% –, rurală, dacă nu în habitat, cel puțin în mentalități, și una minoritară – cu o educație superioară și un orizont mai larg, îndreptată către valorile Occidentului, deci un segment activ și avizat, care are tendința și capacitatea de a activa în ONG-uri. România majoritară a moștenit și a cultivat, sau i s-a cultivat, o mentalitate tip „societate paternalistă”[42]. Profesorul Ioan Mihăilescu ajungea la concluzia, în urma unor cercetări sociologice desfășurate în primii ani de după revoluție, că 83% dintre români consideră că statul trebuie să acopere întregul cost al asistenței sanitare, să asigure echilibrul veniturilor, protecția economică și socială a tuturor cetățenilor (70%). Guvernul, la rândul lui, să asigure locuri de muncă (90%) (…) și un trai decent șomerilor (82%)[43]. Aceste stereotipuri au creat în România profundă atitudini care au condus la pasivitate și abandon în favoarea statului. De altfel, s-a constatat și statistic că participarea la rezolvarea directă a problemelor comunității este extrem de redusă, iar contactele cu oamenii politici, participarea la întruniri sau activități politice, sunt la fel de neînsemnate[44]. În această Românie, mentalitățile specifice societății democratice sunt prea abstracte, se așteaptă totul „de la puținii oameni de la vârf pe care îi cunosc prin intermediul televiziunii”[45]. În România „minoritară” au apărut noi prejudecăți și stereotipuri, care au condus la un fenomen specific: mentalitatea „baricadelor”, care s-ar traduce prin aceea că o persoană este ori cu, ori împotriva guvernului. Dogmatismul și lipsa de înțelegere, mentalitatea

Theory and the Ironic View of History in Neoclassical Sociology, în *AJS*, Volume 106 No. 4 (January 2001), p. 1122.

[41] Alina Mungiu, *op. cit*., p. 107; vezi și Adrian Marino, *Cele două Românii* în „Sfera Politicii”, nr. 31 septembrie 1995, pp. 2-5.

[42] Alina Mungiu, *op. cit*., p. 142.

[43] Ioan Mihăilescu, *Stereotipuri mentale și atitudinale în România post-totalitară*, în „Sfera Politicii”, nr. 7, 1993, p. 15.

[44] *Ibidem,* Alina Mungiu, *op. cit*., p. 146.

[45] *Ibidem*, pp. 247-248.

„noi" împotriva „lor", au perpetuat starea de conflictualitate şi criză din societatea românească. Această stare a fost potenţată şi de divizarea politică a jurnaliştilor, implicit a principalelor publicaţii, ceea ce avea să ducă şi la împărţirea publicului cititor de gazete, conform fracturii anterior enunţate. Alina Mungiu consideră că acest fenomen a avut un impact deosebit asupra opiniei publice, deoarece difuzarea – ca sistem de comunicare – a fost înlocuită de propagare ideologică. Atât cititorii ziarului „Adevărul", cât şi ai „României libere", de exemplu, primeau prin intermediul cotidianului preferat şi unele ştiri care contraveneau sistemului de credinţe şi valori la care aderaseră, însă acestea erau în aşa fel prelucrate încât să nu distoneze cu sistemul de credinţe preexistent; erau rescrise în sistemul referenţial propriu al acelui public. Evenimentele care au bulversat societatea românească, cum au fost mineriadele, erau „citite" în coduri total diferite de „Adevărul" şi „România liberă" sau alte ziare[46]. Pentru unele ziare, minerii veniţi „să facă ordine" la Bucureşti erau priviţi ca nişte eroi în luptă cu forţele fasciste şi legionare, iar pentru altele – acţiunea lor a fost total nelegitimă, aceştia fiind identificaţi drept nişte „oameni ai cavernelor". Prin îmbrăţişarea unor opţiuni diferite de diversele publicaţii şi, mai ales, prin creşterea puterii lor de persuasiune, s-a ajuns ca acest vector de informare în societate să conducă la apariţia unor noi stereotipuri sociale, etnice sau politice – pozitive şi negative – ale românilor[47].

Presa care a susţinut puterea a favorizat apariţia în mentalul societal a „omului de bine", care se înfrunta cu „opozantul"[48] creat de presa aflată la celălalt pol. Portretul „omului de bine" este schiţat de Alina Mungiu în termeni care se potrivesc unor stereotipuri ce caracterizează societatea românească de multe decenii. El se identifică uşor cu „strămoşii" din perioade mai îndepărtate sau mai apropiate ale istoriei naţionale, care au „pus umărul" la edificarea statului român. Este un om care îşi vede de treaba lui şi răspunde prezent ori de câte ori „patria" îl cheamă. „Viziunea sa este una domestică şi

[46] Constantin Hlihor, *Revoluţie, schimbare şi mentalitate în România (1989-1990),* în „Caietele Revoluţiei" nr. 5-6 (60-61)/2015, p. 18.

[47] Vezi pe larg, Septimiu Chelcea, *Personalitate şi societate în tranziţie*, Bucureşti, Societatea Ştiinţă şi Tehnică S.A., f.a. pp. 247-256.

[48] Alina Mungiu, *op. cit*., pp. 256-258.

parohială, limitându-se la universul său cel mai familiar. El își face un titlu de glorie din a nu avea niciodată o altă părere decât ceilalți și gândește în faimoasa «limbă de lemn» în care i s-au adresat superiorii săi atâția zeci de ani și în care a auzit radioul și televizorul pentru că «omul de bine» nu prea citește cărți. Prototipul semiperfect este «chiriașul» din casele naționalizate, dat adesea de exemplu de către propaganda post-revoluționară de stânga ca un fel de «talpă» a societății românești"[49]. Al doilea stereotip, creat de presa de opoziție, opus celui dintâi, este un cititor fidel al ziarului *România liberă* și al altor publicații care criticau puterea. Opozantul obișnuit s-a identificat foarte repede cu fostul deținut politic, cu revoluționarul din decembrie și cu cei defăimați sau persecutați de regimul comunist. El s-a identificat și cu proprietarul casei naționalizate, deși procentul de foști proprietari în rândul opoziției era infim. Interesant este că, destul de repede, unii foști membri ai nomenklaturii comuniste și ai securității ceaușiste s-au identificat cu opozantul, printr-un proces de solidarizare care a avut loc mai ales în „spațiul" Pieței Universității. Edificator în acest sens este că un fost membru al CC al PCR și redactor-șef al *României libere* în timpul regimului comunist, Octavian Paler – susținător acerb al *Proclamației de la Timișoara* –, dar și un fost informator al Securității (Florin Gabriel Mărculescu[50]) au candidat pe lista Grupului pentru Dialog Social.

Miza Revoluției Române a fost schimbarea societății, articularea unui sistem politic care să susțină, pe de o parte, tranziția economică și politică, iar pe de alta – să permită schimbarea mentalului colectiv și crearea unei opinii publice adecvate pentru dezvoltare, progres, civilizație și bunăstare. Cu alte cuvinte, România trebuia să intre într-o nouă eră a modernizării sale. Ce nu am înțeles noi, românii, în vâltoarea evenimentelor revoluționare, a fost că schimbările în mentalul colectiv sunt lente și de durată, iar pe de altă parte că nu există o „rețetă" sigură de succes, „o singură cale, ci mai multe, cu șanse diferite de realizare. Diversitatea soluțiilor se traduce și prin multitudinea imaginilor despre modernizare pe care discursul public le-a încetățenit în spațiul comunicării sociale.

[49] *Ibidem*.

[50] Alina Mungiu, *op. cit*., p. 259.

În acest mozaic de imagini despre ce însemna modernizarea României, opțiunile conservatoare coexistau cu diferite orientări înnoitoare”[51].

Dacă şi schimbările în *mentalul colectiv* ar fi putut fi la fel de rapide ca cele din plan politic şi economic nu ar mai fi şi astăzi vizibilă fractura societății româneşti. După mai bine de un sfert de veac de la Revoluție, în România lupta dintre ***noi*** şi ***voi*** continuă cu alte instrumente şi pe alte căi şi tranziția continuă parcă fără sfârşit. Referitor la aceste lucruri, Ion Iliescu nota recent: „Observ, nu fără îngrijorare, un extrem de periculos proces de rescriere, deformată şi manipulatorie, a istoriei recente. Unii care nu au trăit şi nu au cunoscut direct evenimentele, scriu, cu o lejeritate uimitoare, despre ce am trăit noi, ceilalți, şi în comunism, şi după aceea. Mai mult, au pretenția că dețin tot adevărul, că lucrurile pe care le știu ei – mijlocit – reprezintă singura variantă valabilă. Trebuie să gândeşti ca ei, să accepți că ai trăit ce spun ei, nu ce ai trăit tu. Şi totul afirmat, într-un spirit de intoleranță de care credeam că am scăpat, măcar parțial, după mai bine de un sfert de secol de democrație”[52]. Înțelegerea modului cum românii au reacționat la şocul schimbărilor produse în plan politic şi economic presupune şi cercetarea aprofundată a mentalităților de tranziție, o analiză a raportului dintre miturile şi stereotipiile sincronizate cu mentalul european şi cele înscrise în logica tradiționalului românesc[53].

Societatea română nu a început procesul de sincronizare a sistemului său politic, economic şi socio-cultural cu cel european în decembrie 1989, ci încă de la jumătatea secolului al XIX-lea. În tot acest răstimp, al sincronizarii societății române cu cea europeană, a existat o permanentă confruntare între elitele politice şi cele cultural-spirituale pe marginea modelului, a ritmului şi mai ales a raportului dintre conservare şi schimbare[54]. De ce ar fi fost altfel în tranziția în care s-a

[51] Alexandru Florian, *op. cit.,* în *loc. cit.*

[52] Ion Iliescu, *Rescrierea istoriei recente şi consecințele ei*, https://ioniliescu.wordpress.com/2015/10/30/rescrierea-istorieirecente-si-consecintele-ei / accesat la 30 septembrie 2016.

[53] Claudiu D. Tufiş, *Learning Democracy and Market Economy in Post-Communist Romania,* Iaşi, Institutul European, 2012, pp. 29-30.

[54] A se vedea şi Ilie Bădescu, *Timp şi cultură: trei teme de antropologie istorică*,

făcut trecerea de la *„tovarăşii”* societăţii socialiste la *cetăţenii* democraţiei capitaliste? Într-o interesantă cercetare privind modul cum societatea română a reacţionat şi acţionat la şocul tranziţiei, Claudiu D. Tufiş observa că „Pe parcursul ultimelor zile din 1989, douăzeci şi două milioane de tovarăşi comunişti au urmărit (unii pe ecranele TV, alţii în stradă), modul în care regimul comunist, în care au trăit timp de mai mult de patruzeci de ani, s-a prăbuşit dintr-o dată. Cincisprezece ani mai târziu, în timpul ultimelor zile ale anului 2004, aproape douăzeci şi unul de milioane de cetăţeni au votat, în cel de-al cincilea scrutin prezidenţial, alegând al treilea preşedinte tot un fost comunist”[55]. Aceşti oameni şi-au exercitat drepturile într-un joc perfect democratic. Însă, întrebarea autorului este perfect justificată: „...oare asta îi face pe aceştia cetăţeni cu o conştiinţă democratică?”[56] Este cel puţin încă un exemplu că analiza şocurilor geopolitice în societatea contemporană nu poate da răspunsurile adecvate la întrebările puse dacă este unidirecţională şi nu îmbracă haina multiperspectivei şi a interdisciplinarităţii. Grila de lectură de tip ideologic pentru o asemena analiză este bună, dar nu şi suficientă.

Filosoful G. M. Tamás arăta că, în fapt, în întreg spaţiul central şi est-european nu a existat un proiect politic în care aspiraţiile revoluţiei să cuprindă şi marea masă a societăţii. Într-o dezbatere organizată de Institutul Revoluţiei Române din Decembrie 1989, consacrată împlinirii a zece ani de la *Scrisoare către prietenii mei români,* G. M. Tamás afirma: „Pentru o nouă politică a redistribuirii şi a măririi resurselor statale nu avem nici un proiect politic, nici un proiect intelectual şi ideologic, iar în majoritatea ideilor raspândite şi recunoscute în viaţa publică de peste tot se continuă ideologia antistatală a liberalismului modern, pe de o parte, iar pe de alta parte se încearcă delegitimarea morală a grupurilor care au revendicări şi exigenţe asupra resurselor”[57].

Bucureşti, Editura Ştiintifică şi Enciclopedică, 1988; Constantin Schifirneţ, *Formele fără fond, un brand românesc*, Bucureşti, Editura Comunicare.ro, 2007.

[55] Claudiu D. Tufiş, *op. cit*., p. 32.

[56] *Ibidem.*

[57] *G. M. Tamás: Scrisoare către prietenii mei români. Zece ani mai târziu*, în „Cultura”, Fundaţia Culturală Română, nr. 340, din 22 septembrie 2011,

IV. 2. Transformarea instituțiilor și structurilor politice

Instituțiile și structurile/organizațiile politice au cunoscut cele mai rapide și profunde transformări după prăbușirea sistemului comunist. Multe dintre aceste transformări – între care abandonarea rolului conducător al partidului comunist și instituirea pluripartidismului, alegerile libere și re-construcția parlamentului, reapariția unor instituții majore ale puterii judecătorești și altele de acest gen – au fost larg împărtășite de toate forțele politice, inclusiv din opoziție[58]. O primă măsură esențială pentru crearea spațiului politic specific democrației capitaliste a fost abrogarea Constituției RS România și, odată cu ea, a prevederii referitoare la rolul conducător al partidului unic în societate. Imediat ce a dispărut monopolul politic al partidului comunist, s-a produs emergența pluripartidismului[59].

Construcția partidelor politice n-a fost un proces facil și s-a derulat cu stângăcie și contradicții. N-a fost greu în primele zile post-decembriste ca grupuri de oameni să se adune și să se denumească „partid politic", adoptând, în lipsa unei doctrine, o etichetă – liberal, creștin-democrat, social-democrat etc. –, însă aceste partide au rămas, de cele mai multe ori în stadiul de mici grupuri, lipsite de audiență reală[60]. Astfel stând lucrurile, este explicabil de ce în România partidele n-au apărut exclusiv din structuri ale vieții civile, așa cum ar fi trebuit să se întâmple, ci mai ales din grupuri *ad-hoc*, inconsistente sub raport civic și politic, animate de voluntarismul sau oportunismul unor lideri de ocazie, bazate pe interese înguste și clientelare. Unele dintre aceste partide frizau ridicolul și prin titulatură: *Partidul Șoferilor, Partidul Liber-Schimbist, Partidul Antitotalitarist „Jos Nomenklatura*" etc.

Explicația acestei improvizații în viața politică post-decembristă din România nu rezidă doar în debilitatea societății civile, ci și din actul normativ care reglementa înregistrarea și

---

http://revistacultura.ro/nou/2011/09/g-m-tamas-scrisoare-catre-prietenii-mei-romani-zece-ani-mai-tarziu/ accesat la 30 septembrie 2016.

[58] George Tibil, *op. cit*., în *loc. cit*.

[59] Constantin Hlihor, *România. Căderea*..., pp. 71-74; Florin Abraham, *op. cit*., pp. 315-415.

[60] Vladimir Pasti, *op. cit.,* p. 164.

funcționarea partidelor – Decretul-lege nr. 8 din 30 decembrie 1989. Condiția de a avea a cel puțin 259 de membri pentru a înființa un partid politic era mult prea indulgentă, ceea ce a creat terenul propice pentru diletantism și impostură politică[61]. Iată, de exemplu, în prima lună după apariția Decretului-lege nr. 8 în fiecare zi apărea câte un partid. Așa se explică faptul că, la alegerile din 20 mai 1990, din cele 80 de partide câte existau, 71 au prezentat liste de candidați. „Explozia" de partide a continuat și după alegeri „dovadă că în perioada 1990-1992 s-au înființat în România nu mai puțin de 160 de partide politice și vreo sută dintre ele mai există și astăzi (1994 – n.n.) cele mai multe dintre ele fără nici un fel de activitate"[62]. La 1 octombrie 1994, ca să luăm doar un singur exemplu, erau înregistrate la Tribunalul Municipiului București 161 de partide[63]!

Dincolo de această aglomerare și incongruență ce caracteriza eșichierul politic românesc post-decembrist, putem observa că partidele care aveau credibilitate în opinia publică românească acopereau spectrul doctrinal al unui sistem de partide dintr-o societate modernă, fie și numai prin autopoziționare și asumarea unei ideologii. Astfel, FSN și partidele mai mici ce gravitau în jurul său se revendicau de la social-democrație și erau adeptele unui sistem politic modern caracteristic stângii europene. Liberalismul a fost îmbrățișat de PNL, Uniunea Liberală Brătianu, Partidul Liberal Democrat, iar naționalismul – de Partidul de Uniune Națională a Românilor din Transilvania (ulterior PUNR). Au apărut partide noi prin doctrină. Mișcarea Ecologistă din România, Partidul Ecologist Român, Federația Ecologistă din România și Partidul Democrat Ecologist se revendicau unui curent la modă în țările dezvoltate, ecologismul. Creștin-democrația a fost doctrina îmbrățișată de PNȚ-CD și Uniunea Democrat-Creștină. Pe durata primei legislaturi au apărut Partidul Socialist al Muncii și Partidul România Mare, două formațiuni care și-au apropriat o importantă cotă din ideologia reziduală a național-comunismului[64].

[61] George Voicu, *op. cit.,* p. 213.
[62] Vladimir Pasti, *op. cit.* p. 169.
[63] George Voicu, *op. cit.,* p. 213.
[64] *Ibidem,* pp. 221-222.

Programele partidelor apărute după 1989 ar fi trebuit să se revendice din aceste curente doctrinare, însă ele au stat, mai degrabă, sub zodia confuziilor decât a clarificărilor. Pluripartidismul, aşa cum s-a prezentat în cadrul alegerilor din 1990 şi 1992, s-a caracterizat printr-un „ambuteiaj" ideologic sub presiunea „tendinţei naturale de reechilibrare a sistemului politic, dar şi a fricii de extreme, de extrema stângă în primul rând. Mai toate partidele s-au autodefinit ca partide de centru[65]. În opinia unor specialişti, din punct de vedere doctrinar, în sistemul partidist a apărut, mai degrabă, un clivaj care „ar opune susţinătorii reformelor economice rapide celor favorabili abordării graduale în ceea ce priveşte ritmul acestora. În România, Partidul Democrat (PD, ulterior PD-L) şi Partidul Naţional Liberal (PNL) ar corespunde versantului maximalist al clivajului, axa minimalistă fiind reprezentată de Partidul Democraţiei Sociale din România (PDSR, ulterior PSD)"[66]. Ceea ce a îngreunat şi mai mult conturarea unei identităţi politice şi doctrinare a partidelor a fost şi faptul că ele au acţionat mai ales ca vectori pentru obţinerea guvernării şi nu ca actori care doresc să imprime guvernării o anumită direcţie[67]. Ca urmare, programele lor nu conţin acele idei şi proiecte în care liderii, membrii şi susţinătorii respectivelor partide cred şi pe care doresc să le pună în practică în cazul câştigării alegerilor, ci acele elemente despre care se apreciază că ar putea să aibă priză la opinia publică românească, sau în mediul internaţional. Edificator în acest sens este exemplul Frontului Democrat al Salvării Naţionale (FDSN), care – sub presiunea opoziţiei şi a mass-media, care îl acuzau de lipsă de program la guvernare – a elaborat în iarna lui 1993 o „*Strategie de guvernare*". Aceasta, după ce a fost aprobată de Parlament, a rămas la „păstrare"[68]. Se obţinuse efectul. Experienţa a fost repetată, apoi, de guvernările opoziţiei politice din societatea

[65] Al. Radu, Gh. Radu, Ioana Porumb, *Sistemul politic românesc, un sistem entropic?*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1995, p. 53.

[66] Aurelian Giugal, *Care liberalism? Mai este acesta un liberalism?,* în *CRITICATAC*, 27 februarie 2012, http://www.criticatac.ro/14277/care-liberalism-mai-este-acesta-liberalism/ accesat la 26 septembrie 2016

[67] Vladimir Pasti, Mihaela Miroiu, Cornel Codiţă, *România – starea de fapt I, Societatea,* Bucureşti, Editura Nemira, 1997, p. 134.

[68] *Ibidem*, p. 136.

română post-decembrie 1989. Exemplul concludent a fost cel al coaliției CDR, care nu și-a atins nici unul dintre obiectivele majore ale programului de guvernare cu care a câștigat alegerile în anul 1996[69].

Procesul de nivelare doctrinară a continuat și în anii următori în ceea ce privește sistemul partidist din țara noastră. Astfel că, după anul 2000, „Diferențele doctrinare dintre acestea s-au evaporat (dacă vreodată existase așa ceva), așa încât am ajuns să vedem cum unele privatizări au fost făcute de intitulații social-democrați – privatizarea *Petrom*, *Sidex Galați* (...) –, iar unele măsuri populare au fost inițiate de liberali (PNL), cum ar fi mărirea salariilor pentru aparatul bugetar, mărirea pensiilor sau supradimensionarea administrativ-birocratică. PD-ul socialist s-a înscris și el pe linia derutei ideologice, și-a adăugat particula liberal (a devenit PD-L) și a început să interpreteze reformele după partitura FMI"[70]. În aceste condiții, elita politică nu a avut încredere în cetățeni, în partidele din care au făcut parte, chiar în țara pe care au condus-o. Elita politică a fost preocupată de conturile bancare, de asigurarea îngrijirii medicale și educației copiilor lor în Occident și nu acasă. Partidele politice au fost, astfel, reduse la funcția lor primitivă de cucerire și păstrare a puterii[71]. Acestea nu au avut mijloacele umane, nici intelectuale, și nici interesul de a guverna bine sau de a privi pe un termen mai lung decât cel al următorului moment electoral. În aceste condiții, partidele românești nu mai au aproape nimic „politic", se disting de alte organizații economice numai prin mijloace, nu și prin scopuri[72]. Din această perspectivă, partidele politice nu au avut capacitatea de a produce personalități care să propună în mod credibil o viziune, un proiect de țară pe termen lung. Care sunt urmașii liderilor care au reprezentat curentele politice în anii imediat

[69] A se vedea printre altele și Michael Shafir, *Guvernarea Ciorbea și democratizarea: bilanț intermediar*, http://www.dntb.ro/sfera/arhiva/55/shafir.htm accesat la 26 septembrie 2016.

[70] Aurelian Giugal, *op. cit*., în *loc. cit.*

[71] Alexandru Gussi, *Postcomunism, anul 25. O elită politică la final de ciclu istoric,* în „Revista 22" din 14 ianuarie 2014, http://www.revista22.ro/postcomunism-anul-25-o-elita-politica-la-final-de-ciclu-istoric-36549.html accesat la 26 septembrie 2016.

[72] *Ibidem.*

următori prăbușirii regimului Ceaușescu? În democrațiile consolidate, astfel de personalități nu apar din întâmplare sau peste noapte, ci sunt rezultatul unei realități instituționale care funcționează în baza unor viziuni pe termen lung şi nu pentru perioada unui mandat în care administrează puterea politică.

Partidele politice trebuie să joace rolul de mediere între cetățean şi stat. Societatea românească post-revoluție a reacționat corect, acceptând ideea că nu există un alt mijloc, în afara partidelor, care să le permită cetățenilor să-şi aleagă felul în care doresc să fie guvernați[73]. Alegerile din perioada post-comunistă a istoriei României au demonstrat cu prisosință acest lucru. Oamenii au ieşit la vot şi după momente electorale dificile, cum a fost cel al demiterii preşedintelului Traian Băsescu din vara anului 2012, în care voința majorității electorale a fost negată de artificii ale interpretării normelor şi textelor de lege[74]. Acest moment confirma, în parte, aserțiunile făcute cu mult timp înainte de unul din analiştii scenei politice româneşti, care ajungea la concluzia că „Sistemul de distribuție al puterii politice care s-a constituit în România după revoluție nu are nevoie de partide politice pentru a funcționa. Dimpotrivă, partidele politice pot fi, în anumite circumstanțe, un inconvenient serios"[75]. Este, pe de altă parte şi o confirmare a ceea ce literatura de specialitate din România a numit, evident în sens ironic, „democrația originală"[76]. Aceasta a fost caracterizată de câteva trăsături. Astfel, în primele momente elita politică s-a luptat pentru a stabili cine conduce țara şi nu neapărat cum va fi ea condusă şi încotro. Cine are dreptul să conducă şi cine nu. S-a produs, astfel, o profundă eroare de percepție în societatea românească post-comunistă în ceea ce priveşte rolul partidelor în viața politică. Posturile

[73] P. P. Negulescu, *Partidele politice*, Bucureşti, Editura Garamond, 1995, p. 46.

[74] *Scrisoarea domnului Emil Constantinescu adresată domnului Martin Schulz, preşedintele PE*, în *Cadran Politic* 12 septembrie 2012, online http://www.cadranpolitic.ro/?p=4643; Horațiu Pepine, *Suspendarea lui Traian Băsescu. Propaganda „loviturii de stat" şi fondul problemei*, în *Deutsche Welle*, 05 iulie 2012, http://www.cuvantul-ortodox.ro/recomandari/2012/07/05/traian-basescu-suspendare-referendum/, accesat la 30 septembrie 2016.

[75] Vladimir Pasti, *op. cit.,* pp. 150-151.

[76] Cristian Preda, *Occidentul nostru,* Bucureşti, Editura Nemira, 1999, p. 167.

de conducere ale țării şi administrarea ei, care se obțineau prin participarea partidelor la alegeri, erau văzute de către liderii partidelor ca o recompensă şi nu ca o răspundere. Nu s-a dat o bătălie pentru putere, ci pentru privilegiile care însoțesc deținerea şi exercitarea puterii[77].

Urmând această cale nu avea cum să nu se ajungă la situația pardoxală în care partidele politice din România post-comunistă să se constituie în grupări de sprijin ale unor lideri politici şi nu al unor modele politice şi economice dezirabile pentru societate. În această logică au acționat majoritatea liderilor de partid după victoria electorală. Au nominalizat în funcții de administrare a puterii, inclusiv în postul de prim-ministru, nu competențe, ci oameni de încredere. „Din păcate, – aprecia analistul şi politologul Vladimir Tismăneanu – şi Radu Vasile, şi după toate semnele, şi Mugur Isărescu au intrat în aceeaşi paradigmă – nu de «servitori ai poporului», ci de «servitori ai celor care i-au pus în funcții». Or, aceste forțe nu se identifică total cu poporul, măcar prin definiția ideii de partid, care este parte şi nu întreg! Aici rezidă marea problemă"[78]. Conflictele dintre lideri conduc/domină conflictele dintre partide. De aici şi o anumită poziționare pe eşichierul politic românesc, în primii ani ai tranziției, în raport de simpatia – antipatia dintre lideri şi nu de ideologie sau viziune strategică. Firesc ar fi fost ca gruparea partidelor să se facă în raport de suportul doctrinar şi de direcția pe care doresc să o impună societății. Astfel că lupta electorală a grupat forțele politice în două tabere denumite în epocă *Partida Națională* (FDSN, PUNR, PDAR, PSM etc.) şi *Convenția Neoliberală* (PNȚ-CD, PNL, AC, PAC, CD, FSN/PD, UDMR etc.)[79].

O încadrare a spectrului politic românesc în curente politice (liberal, creştin-democrat, social-democrat, socialist de stânga, naționalist) a acoperit doar o parte din identitatea reală a fiecărei formațiuni, aflată într-o relativă inadecvare cu identitatea asumată. De asemenea, o departajare a lor pe dihotomia clasică *stânga-dreapta* s-ar dovedi la fel de

[77] Vladimir Pasti, *op. cit.,* p. 152.

[78] Vladimir Tismăneanu în dialog cu Mircea Mihăieş, *Încet spre Europa*, Iaşi, Editura Polirom, 2000, p. 46.

[79] Vladimir Pasti, Mihaela Miroiu, Cornel Codiță, *op. cit.,* pp. 139-140.

inoperantă, deoarece coaliţiile în confruntare în societatea românească post-comunistă nu au operat cu acest criteriu. CDR a grupat la un moment dat forţe de la stânga-centru până la dreapta. Acest fapt arată că, în realitate, ele se definesc fundamental prin atitudinea faţă de reformă/schimbare şi, eventual, faţă de chestiunea naţională/europeană[80].

Nici coaliţiile politice apărute în societatea post-decembristă nu au fost „organice", legate, deci, prin apropiere doctrinară, prin încrederea opţiunilor politice. Mai degrabă, putem spune că acestea s-au format după cum s-au alăturat lui Ion Iliescu şi partidului pe care acesta l-a condus, indiferent de denumirea sa, ori s-au opus acestuia. Convenţia neo-liberală (CDR) s-a coagulat pentru a contrabalansa ponderea politică pe care iniţial a avut-o FSN şi, după aceea, FDSN, numit ulterior PDSR, şi nicidecum convergenţa ideologiilor. În locul unor programe politice, care să contureze un proiect de modernizare a României în acord cu evoluţiile politice şi economice din lumea occidentală, coaliţiile post-decembriste au fost coagulate de frica faţă de comunism, care nu mai este decât o stafie a trecutului, de platformele anticorupţie, dar şi de antipatiile personale sau necesităţile dictate de obţinerea unor majorităţi parlamentare[81]. Aceste coaliţii politice au fost de multe ori artificiale – s-au creat uşor şi au dispărut la fel.

Un aspect important al tranziţiei politice este cel al rolului jucat de stat în procesele de schimbare şi reformă economică. Fetişizarea unor formule ale tranziţiei preluate din ideologia neo-conservatoare, potrivit cărora pentru a fi o tranziţie de succes trebuie îndeplinite două condiţii – *economie de piaţă* şi *un stat minimal* – a condus la apariţia unor fenomene care nu au nimic de-a face cu spiritul Revoluţiei Române din Decembrie 1989[82].

---

[80] Virgil Măgureanu, *Studii de sociologie politică*, Bucureşti, Editura Albatros, 1997, p. 166.

[81] Sorina-Cristina Soare, *O democraţie pentru partide, nu partide pentru o democraţie,* 8 martie 2016, http://europunkt.ro/2016/03/08/interviu-cu-sorina-cristina-soare-universitatea-din-florenta-o-democratie-pentru-partide-nu-partide-pentru-o-democratie/ accesat la 25 septembrie 2016.

[82] A se vedea şi Ion Iliescu, *Rolul statului în societatea contemporană*, https://ioniliescu.wordpress.com/lucrari-publicate/rolul-statului-in-societatea-contemporana/ accesat la 25 septembrie 2016.

S-a început tranziția în ceea ce privește statul și instituțiile, ignorându-se și alte opinii din rândul specialiștilor, cum ar fi aceea că „tranziția nu se poate realiza decât de un stat puternic și legitim”[83]. Referindu-se la acest aspect, G. M. Tamás atrăgea atenția asupra faptului că „Economia de piată nu poate angaja și nu poate satisface revendicările de consum ale totalității populațiilor, iar singura sursă posibilă de supraviețuire pentru populații, în cadrul sistemului actual, este statul, un stat ale cărui resurse au fost reduse în ultimii 30 de ani, în umbra unei politici neo-conservatoare, la un nivel atât de jos încât a fost fără precedent în epoca modernă, iar acest stat slăbit, văduvit de resurse financiare, este supus la un asalt al revendicărilor si exigențelor fără precedent”[84].

Tranziția în România a creat un tip de stat capitalist oarecum aparte în raport cu trăsăturile și standardele celui de tip capitalist clasic. Această particularitate este dată de funcțiile speciale pe care le îndeplinește în această perioadă de trecere de la un regim politic la altul. Una dintre aceste funcții derivă din însăși esența tranziției. Statul este cel care trebuie să asigure privatizarea proprietății pe care o administrat-o în timpul regimului socialist. Cătălin Zamfir subliniză că, tocmai „Această funcție a avut un impact extraordinar asupra profilului statului și asupra întregii societăți românești”[85]. O altă particularitate a acestui stat de tranziție, identificată de Cătălin Zamfir, este aceea că are funcții identificabile cu structura de stat a feudalismului românesc. Acestea făcându-l incompatibil cu statul capitalist modern, deoarece „Statul capitalist standard preia veniturile de la populație și le distribuie în beneficiile întregii comunități: prin servicii sociale, învățământ, sănătate, asistență socială, sistemul de pensii ș.a.m.d. Deci, preia de jos și

[83] Ioan Bratu, Mihai Ion, *Rolul statului în orientarea și controlul activității economico-sociale – principalele tendințe pe plan mondial*, Centrul de Informare și Documentare Economică București, 2004, p. 20.

[84] G. M. Tamás, *op. cit*., în *loc. cit*.

[85] Cătălin Zamfir, *Criza actuală a societății provine din viziunea strategică a tranziției,* http://romaniasociala.ro/2015/10/13/catalin-zamfir-criza-actuala-a-societatii-provine-din-viziunea-strategica-a-tranzitiei/ accesat la 01 octombrie 2016.

distribuie apoi tot în beneficiul întregii comunități”[86]. Funcția de redistribuire a bogăției şi sărăciei în statul feudal avea o cu totul altă exprimare. „Prelua veniturile de la comunitate, de la țărani, şi le distribuia nu în jos, ci în sus. Clasa feudală este susținută, prin această redistribuție, prin intermediul statului. De jos, în sus. Acelaşi lucru se întâmplă, oarecum, şi în tranziție”[87]. Statul român, în perioada de tranziție, a preluat proprietatea colectivă, proprietatea de stat, şi a distribuit-o, în sus, nu în beneficiul întregii comunități, ci cu scopul de a crea o nouă clasă de proprietari – clasa capitaliştilor. Această nouă clasă nu s-a format după standardele clasice în care au apărut capitaliştii în societatea românească a secolelor XIX şi al XX-lea, unde calea clasică de a ajunge capitalist era munca şi priceperea de a crea plusvaloare. Proprietatea privată s-a format în istoria modernă a României „chiar în generații, în timp ce în procesul de tranziție unii s-au trezit, peste noapte, bogați, mari proprietari. Nu prin efort propriu, nu organizând un proces economic, ci profitând de privatizarea proprietății de stat. În tranziție, statul a devenit cea mai importantă sursă de bogăție, la început prin privatizare, apoi prin captarea resurselor financiare publice de către «băieții deştepți», viitorii «corupți»”[88]. Şi, totuşi, aceşti „băieți deştepți”, nu au fost chiar atât de inteligenți, deoarece cea mai mare parte a averii gestionate de statul socialist a intrat pe mâna capitaliştilor de peste hotare şi nu a celor români!

Analizând drumul tranziției în ceea ce priveşte construcția sistemului politic cu statul capitalist în centrul său, Alina Mungiu observa şi ea că „odată la putere, partidele, fie ca se numesc CDR sau PDL, descoperă repede că, dacă ar pune în practică agenda noastră şi statul ar deveni mai puțin discreționar şi mai eficient, oamenii de la putere ar pierde influență şi bani. Cam aici se opreşte reforma statului”[89]. Considerațiile făcute aveau la bază şi analiza unor indicatori privind buna guvernare

[86] *Ibidem.*

[87] *Ibidem.*

[88] *Ibidem.*

[89] Alina Mungiu, *Reforma statului. Agenda reală*, în „România liberă”, 25 februarie 2010, http://www.romanialibera.ro/opinii/comentarii/reforma-statului--agenda-reala-178495 accesat la 25 septembrie 2016.

din Raportul competitivității globale, elaborat în anul 2009 de *World Economic Forum*. Potrivit acestui raport „reforma nu a progresat. Dacă la unele capitole, cum ar fi proprietatea sau eficacitatea cadrului legal, România a avansat puțin, la favorizarea de către Guvern a unor interese private, situația e de nivelul Africii Sub-sahariene”[90].

Un stat modern şi puternic cu structurile administrative funcționale, cu o cultură politică adevărată, care să nu permită jocurile de culise ale unor oameni politici ce urmăresc doar satisfacerea intereselor partinice ale aparatului birocratic corupt, în scopurile personale şi de grup, s-a dovedit a fi posibil în România epocii de tranziție doar în discursul public. Lupta politică sterilă – centrată, de regulă, pe scoaterea în evidență a păcatelor trecutului liderilor care doreau să acceadă la guvernare şi nu pe competențe, programe politice adecvate societății româneşti şi strategii eficiente de guvernare – a condus la apariția unui stat slab[91]. Un tip de stat construit pe minciună, duplicitate şi înşelarea cetățenilor care votează elita ce administrează puterea politică. Instituțiile executive într-un asemena stat sunt preocupate să-i servească doar pe liderii partidului/coaliției la putere şi ai camarilei construite în jurul acelui partid[92]. Claudiu Iordache surprinde acest fenomen şi îl descrie în următorii termeni: „Aleşii noştri sunt regii noştri de partid, oligarhii noştri politici, despoții noştri luminați, la apariția cărora partidele se ridică în picioare şi aplaudă îndelung”[93]. Cu complicitatea unui întreg sistem relațional, bine pus la punct, într-un stat slab, s-au „construit” marile averi ale unei minorități restrânse[94] şi a fost plasat întregul cost al reformei politice pe seama marii majorități a cetățenilor.

---

[90] *Ibidem.*

[91] Cozmin Guşă, *10 păcate ale României după douăzeci de ani de post-comunism*, Bucureşti, Editura Nemira, 2009, p. 108.

[92] A se vedea Claudiu Iordache, *Clasa nevrednică*, Bucureşti, Editura IRINI, 1996; *Idem*, *Omul de mlaştină*, Bucureşti, Editura IRINI, 2014.

[93] *Idem*, *Clasa nevrednică*, http://rn3.rennatys.info/sm3/cb3/a.php/PiwzZjwvPn1vbnthYGVuYW11dHdxZCplZGpufmx1ZHszaGNwJys7KjwvITc4-NCAnenZnenswZnNrYWBsYnNmZyY5ZT4x acesat la 20 octombrie 2016

[94] Lector univ. dr. Nelu Niță, *Premisele dezvoltării sustenabile, armonioase şi echilibrate a statului de drept din România*, Universitatea George Bacovia, http://www.ugb.ro/Juridica/Issue2RO/4_Premisele_dezvoltarii_statului.Nita.RO.pdf accesat la 26 septembrie 2016.

Această slăbiciune a statului a fost deliberat construită pentru ca liderii partidelor să poată acumula putere şi prosperitate personală. Astfel, sistemul politic a fost construit şi re-construit după fiecare ciclu electoral. Nu este de mirare că, timp de două decenii, programele electorale în bătălia politică pentru putere erau centrate tot pe reforma statului şi pe eliminarea corupţiei din instituţiile sale. Dar aceste instituţii corupte nu erau ele alimentate chiar cu oameni proveniţi din aceste partide?! La acest tip de stat şi-a adus contribuţia din plin şi opoziţia, prin manipularea străzii, încă din primii ani ai tranziţiei. „Breşele din funcţionarea instituţiilor, golurile de reglementare lăsate de legi, reacţiile individuale şi personalizate ale celor aflaţi în funcţii publice, corupţia şi ierarhiile generate de ea, au fost avantaje şi oportunităţi valorificate cu spor de o minoritate, care se hrăneşte din slăbiciunea statului”[95] şi care au fost exploatate din plin.

Statul a rămas pentru lungi perioade ale tranziţiei extrem de slab şi pentru că legile elaborate pentru reformarea instituţiilor publice au fost defectuos construite, de multe ori copiate sau calchiate, fără o minimă analiză a rezilienţei şi pentru că puterea a fost plasată „în mâinile unor funcţionari minori, care sunt adesea prea prost plătiţi, pregătiţi şi dotaţi, pentru a-şi înţelege responsabilităţile, îndatoririle şi drepturile”[96]. Un asemenea tip de stat a început şi gestionat o altă extrem de importantă componentă a tranziţiei – cea economică.

IV. 3. Şocul tranziţiei de la economia socialistă la cea de piaţă

Reacţia şi răspunsul la *şocul tranziţiei economice* în România, post 1989, au stat sub zodia unor confruntări ideologice dintre elita politică grupată în jurul FSN (FDSN; PDSR; PSD) şi opoziţie (PNL; PNŢ-CD; PD; PDL; CDR). Nu a fost o dispută pe marginea găsirii celor mai potrivite modele, strategii şi doctrine economice care s-ar fi potrivit pentru societatea ieşită din socialism, ci o continuare a luptei politice în plan economic. Acest lucru a fost posibil, deoarece după

[95] Cozmin Guşă, *op. cit.,* p. 108.

[96] Tom Gallagher, *Deceniul pierdut al României. Mirajul integrării europene după anul 2000*, Bucureşti, Editura ALL, 2010, p. 110.

revoluție economiștii români importanți, aproape fără excepție, într-un mod sau altul, s-au grupat în asociații academice şi profesionale, în funcție de simpatii politice şi după convingeri ideologice[97]. Prima cale, considerată a fi rapidă şi coerentă, presupunea inducerea unui *şoc general,* care avea menirea să redreseze organismul (economia), iar a doua, treptată şi parțială, pornea de la premisa că o medicație administrată în doze mici conduce la obținerea aceloraşi rezultate, dar cu un nivel scăzut de risc[98].

Contextul intern economic în care a început schimbarea mecanismelor de funcționare a economiei şi natura proprietății a fost unul doar pentru puțin timp favorabil. Lipsa datoriei externe, forță de muncă bine instruită, specializată, o piață internă vastă – cea mai mare după Polonia, dintre foştii sateliți sovietici –, constituiau premise pentru un bun început de tranziție în domeniul economic[99]. Spre deosebire de cel intern, contextul internațional, radical schimbat după 1989, a impus economiei româneşti alternativa: reforma sau prăbuşirea prin implozie. Se dezagrega piața „socialistă". În foarte scurt timp a dispărut CAER-ul, care absorbea 45,3% din exporturile industriale ale României şi furniza acesteia 41% din importul de combustibili, minerale şi materii prime la prețuri diferite de cele practicate pe piața mondială[100]. Numai la două materii prime extrem de necesare industriei româneşti – gaze naturale şi țiței – dispariția sistemului de prețuri CAER a scumpit, în 12 luni, tona de țiței cu 61,8% şi cu 32,5% prețul pentru 1.000 mc. gaze naturale. Războiul din Irak şi criza din Iugoslavia au fost alți factori agravanți pentru funcționarea economiei româneşti. Irakul a blocat 1,7 miliarde dolari creanțe datorate României, Kuweitul dispare ca posibilitate în aprovizionarea cu resurse energetice, iar Libia a blocat pentru 12 luni datoria rambursabilă în petrol. Embargoul asupra Iugoslaviei a costat

[97] Silviu Cerna, *Gândirea economică românească în perioada post-comunistă,* http://www.ecol.ro/content/gandirea-economica-romaneasca-in-perioada-postcomunista accesat la 26 septembrie 2016.

[98] Claudiu Gabriel Țigănaş, *Economia politică a transformării. Dilema „terapia şoc" versus gradualism*, în Analele Ştiințifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Tomul LII/LIII Ştiințe Economice 2005/2006, p. 237.

[99] Flore Pop, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 129-130.

[100] Constantin Hlihor, *România....*,p. 109.

România peste 600 milioane ruble transferabile[101]. Toate acestea au diminuat capacitatea de plată a României şi, deci, reducerea importurilor. România nu a putut să achite nota de plată pentru aprovizionarea cu energie şi materii prime, producându-se, astfel, un deficit la nivelul nevoilor de consum ale economiei de: 10 milioane ţiţei; 7 miliarde gaze naturale; 7.000 Mwh energie electrică; 300.000 tone bumbac fibră. Pentru a face aceste achiziţii, statul român ar fi avut nevoie de încă 3,4 miliarde dolari[102]. Aceste cifre sunt cu atât mai semnificative cu cât Ceauşescu edificase în România o industrie dependentă de masive importuri de materii prime şi energie. La toate acestea mai trebuie adăugat şi faptul că liderii comunişti români au practicat un *stalinism întârziat,* care a făcut, practic, imposibilă apariţia unor reforme, chiar şi parţiale, care ar fi permis la rândul lor apariţia ingredientelor instituţionale specifice economiei de piaţă. Stalinismul întârziat şi declinul cumplit al anilor ’80, când românii au suferit de foame şi de frig din cauza deciziei lui Ceauşescu de a plăti întreaga datorie externă înainte de scadenţă, au generat la cetăţeni aşteptări speciale legate de perioada post-comunistă[103].

Un alt element care trebuie avut în vedere când analizăm anii de început ai tranziţiei eonomice este inexistenţa unei clase de întreprinzători privaţi. În Ungaria şi Polonia, ţări în care reformele economice au început în anii de sfârşit ai regimului comunist, tranziţia a demarat mai uşor. Absenţa acestor minime reforme economice din România socialistă a dus la apariţia unui „capitalism fără capitalişti”[104]. Actorii principali ai economiei de piaţă, capitaliştii autohtoni, vor apărea din rândul foştilor „directori de întreprinderi socialiste, descendenţi sau rude ale foştilor membri de rang înalt ai aparatului de stat comunist, oameni care au lucrat în comerţul exterior înainte de 1989, foşti emigranţi care s-au întors în România cu capital, *know-how* şi conexiuni, un grup mic de oameni care s-au realizat prin forţe proprii şi directori de bănci”[105].

[101] Stanley Fischer, *Socialist Economy Reform: Lessons of the First Three Years*, în *The American Review*, vol. 83, nr. 2, mai 1993.

[102] Eugen Dijmărescu, *op. cit*., în *loc. cit.,* p. 63.

[103] Daniel Dăianu, *Mersul transformării*, în „Oeconomica”, nr. 3/1996, p. 19.

[104] Daniel Dăianu, Bogdan Murgescu, *op. cit.,* în *loc, cit*., p. 9.

[105] Silviu Brucan, *Stâlpii noii Puteri în România*, Bucureşti, Editura Nemira,

Aceste doar câteva elemente enumerate au condus la dispariția, foarte rapid, a condițiilor interne favorabile tranziției la economia de piață. A dispărut, în primul rând, avantajul lipsei datoriei externe. Au fost făcute importante împrumuturi de pe piețele financiare internaționale. Erau necesari bani pentru a fi finanțate contractele pentru importul gazelor naturale, a petrolului și a altor resurse energetice, anterior plătite în devize neconvertibile sau sub formă de troc, precum și a importului de alimente, a bunurilor de larg consum, care lipseau de pe piața românească înainte de 1989[106]. A apărut și o criză specifică, oricărei tranziții, prin *procesele de dereglementare* necesare trecerii de la un tip de economie la altul. Acestea erau cerute de convertirea politicii bugetare și de credit, de aplicarea de măsuri de control asupra inflației, asupra balanței comerciale și de plăți externe[107]. Situația socială și politică explozivă din țară i-au determinat pe guvernanții de atunci să adopte măsuri fără o suficientă studiere a tuturor conexiunilor și consecințelor economice. O asemenea măsură, care nu numai că n-a stăpânit, ci a și determinat o explozie financiară, a fost hotărârea CPUN de *desființare a părților sociale ale oamenilor muncii din unitățile de stat*, care a însemnat o restituire de 27 miliarde lei și crearea pe piață a unui exces de numerar[108]. La acestea s-a adăugat și convertirea, direct în salarii, a fostelor alocații pentru investiții, măsură care a favorizat apariția unei inflații galopante.

La toate acestea trebuie adăugat și discursul demagogic și manipulatoriu al clasei politice în ceea ce privește strategiile și căile de transformare economică a țării. Discursul demagogic căpăta forme grotești în timpul campaniilor electorale pentru a impresiona opinia publică și a câștiga votanți. Iată de exemplu cum comenta Varujan Vosganian, în octombrie 1992, prevederea din programul FDSN, care preciza că privatizarea „este un proces gradual": *Trecem peste mostra de umor involuntar care ne face să ne imaginăm agenții economici mărșăluind rațional și cadențat spre privatizare. Dar afirmația*

1996, p. 103.

[106] Flore Pop, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 130.

[107] Prof. univ. dr. Petre Mâlcomete, *Laturile tranziției în România și interdependența dintre ele*, în vol. *Probleme ale tranziției*, p. 80.

[108] N. N. Constantinescu, *Dileme ale tranziției la economia de piață. Microradiografii*, București, Editura AGER – Economistul, 1992, pp. 19-20.

că privatizarea se va face eliminându-se elementele spontane este o găselniță la care de la mercantiliști încoace nimeni, în peste patru sute de ani de teorie economică, nu s-a gândit[109]. La rândul său, Silviu Brucan ironiza, în felul său, reformiştii care s-au descoperit peste noapte ca reformişti: *Peste noapte, toți au devenit liber schimbişti. Se bat cu pumnii în piept că ei sunt cei mai, cei mai, se iau la întrecere: Să se facă chiar mâine economie de piață! Hopa Mitică îi îndeamnă din nou la fapte mari*[110]. Dan Grindea, adept al unei „terapii mixte", afirma că „Experiența din Polonia, care a aplicat terapia de şoc şi din Ungaria, care a aplicat terapia graduală, arată că nu trebuie absolutizate sau, dimpotrivă, respinse nici una din aceste formule şi că ele pot fi îmbinate în «terapia mixtă»"[111]. Concepția social democrată se inspira şi din viziunea instituționalistă care, în scopul creării unei economii de piață specifice unui capitalism modern, prevedea o dezvoltare treptată, graduală a economiei. Modul de realizare a tranziției era preconizat prin reconstrucția treptată şi interacțiunea proceselor spontane cu intervenționalismul de tranziție. Se preconizează suprapunerea parțială a piețelor şi a altor moduri de conducere, stabilizarea monetară şi reală (producție, locuri de muncă etc.). Această viziune instituționalistă a social-democrației post-decembriste era susținută şi de mari specialişti în domeniu, printre care, de M. Kinnon, R. Boyer, E. Stiglitz, M. Lavigue şi W. Andreff. În opinia acestora nici liberalizarea prețurilor şi nici privatizarea rapidă nu sunt în stare să creeze relațiile de piață necesare. Acest rol îl pot deține asemenea instituții ca statul, întreprinderea, sindicatele ş.a. Deoarece instituțiile nu pot fi schimbate brusc, adaptarea lor la noile condiții se realizează treptat. Tranziția trebuia să aibă un caracter evolutiv, gradual. Ei considerau că este nevoie de crearea instituțiilor corespunzătoare, cum ar fi sistemul juridic şi bancar, un mediu concurențial, sistemul protecției sociale, fără de care economia de piață nu poate funcționa.

---

[109] Varujan Vosganian, *Jurnal de front. Articole economice*, Editura Staff, 1995, p. 148.

[110] Silviu Brucan, *Îndreptar–dicționar de politologie*, Ediție îngrijită de Dan Petre, București, Editura Nemira, 1993, p. 160.

[111] Dan Grindea, *op. cit*., p. 42.

Modelul de tranziție economică susținut de opoziția politică a anilor '90 a fost „o combinație de neo-liberalism și creștinism, dar și variante de neoliberalism secular"[112]. O notă distinctă printre adepții neoliberalismului românesc a făcut-o Daniel Dăianu, care a insistat și pe nevoia unei concordanțe între posibilele modele de aplicat în România pentru a se trece la economia de piață și resursele umane și naționale capabile să ducă la aplicarea unui model sau al altuia[113]. Acesta aprecia „nevoia de a fi lucizi" și de a accepta unele adevăruri cum ar fi: societatea românească este una dintre cele mai sărace de pe continentul european; inexistența unor „legi de fier", care să garanteze prosperitatea societății românești la un orizont de timp ce poate fi ușor definit; România este o țară cu mari deficiențe structurale și aflată în coada plutonului țărilor post-comuniste[114].

Transformarea economiei socialiste în România a urmat, mai mult sau mai puțin, aceste viziuni și modele. O strategie de reformă economică și socială care să facă saltul de la teorie la acțiune, a fost cea elaborată în timpul guvernării Văcăroiu. Opoziția parlamentară a criticat în termeni duri programul propus de cabinetul Nicolae Văcăroiu. Petre Roman (PD) aprecia că „Domnul Văcăroiu nu dorește sincer reforma. A declarat aproape explicit că ne vom întoarce la sistemul de control de dinainte de 1989", iar Dinu Patriciu (PNL) afirma: „După părerea mea, acest Guvern nu este capabil să continue reforma. De altfel, ceea ce înseamnă reformă pentru domnul Văcăroiu, pentru noi este contrareformă. Eu cred că rezultatul acestei guvernări, care nu își propune direct gestionarea crizei, se va vedea în foarte scurtă vreme – accentuarea blocajului financiar, creșterea inflației și scăparea de sub control a

---

[112] Alexandru Racu, *Istoria tranziției văzută din perspectivă polanyiană – Reflecții despre volumul Dependență și dezvoltare: Economia politică a capitalismului românesc*, https://alexandruracu.wordpress.com/2015/05/29/istoria-tranzitiei-vazuta-din-perspectiva-polanyiana-reflectii-despre-volumul-dependenta-si-dezvoltare-economia-politica-a-capitalismului-romanesc/ accesat la 26 septembrie 2016.

[113] Daniel Dăianu, *Mersul transformării*, în *Oeconomica,* nr. 3/1996, pp. 5-31.

[114] *Ibidem,* pp. 18-20.

întregii economii”[115]. În opinia partidului de guvernământ (PDSR), acest program urmărea „consolidarea principalelor structuri instituționale, crearea sistemului de piețe în România și punerea în funcțiune, în mod articulat a «mecanismelor economice de piață», în acord deplin cu principiile și practicile social-democrației europene”[116].

Nimeni nu poate nega că în timpul guvernării Văcăroiu s-au făcut pași importanți în direcția liberalizării prețurilor. Este adevărat că măsurile adoptate în aceşti ani au pornit de la ceea ce se înfăptuise, deja, între 1 noiembrie 1990 și 11 martie 1991[117], în ceea ce privește procesul de reașezare a prețurilor pe criterii economice. Dincolo de imperfecțiuni și criticile care i-au fost aduse, este vorba despre desprinderea de planificare și orientarea deciziei economice la nivelul întreprinderii pe criteriul reacției pieței[118]. Până la această dată, în România prețurile nu aveau nici o legătură cu cursul de schimb, cu dobânda sau cu rentabilitatea unei unități economice. Prin urmare, liberalizarea a fost și un proces de reașezare a prețurilor pe criterii economice. Acestea trebuiau să reflecte și în economia românească cheltuielile materiale și salariale. Unii specialiști afirmă că acest proces s-a derulat în șapte episoade și a fost virtual încheiat la sfârșitul anului 1994[119]. Nu este întâmplător faptul că în 1994 s-a realizat o stabilizare a economiei, iar în anul următor o creștere economică.

Pierderea alegerilor de către liderii politici social-democrați, adepți ai gradualismului în tranziția economică, a condus la un re-start în acesată privință. Convenția Democratică Română a anulat viziunea social-democrată a tranziției de sorginte keynesiană, care menținea statul în postura de protagonist al vieții economice și a adoptat o alta de tip neoliberală. Această concepție neoliberală a fost identificată de unii specialiști ca fiind o *imitație agresivă* a Occidentului. „Imitația agresivă este atitudinea bazată pe dorința de a adopta

[115] Domnița Ștefănescu, *Cinci ani din istoria României…* p. 274.

[116] Dr. Hildegard Puwak, dr. Leonard Cazan, *op. cit*., în *loc. cit.,* p. 123.

[117] Eugen Dijmărescu, *Liberalizarea prețurilor și controlul inflației în etapa de tranziție*, în „Oeconomia”, nr. 4/1993, pp. 57-69.

[118] *Ibidem,* p. 63.

[119] *România. Starea de fapt*, vol. 2, Economia, pp. 25-26.

valori politice, recomandări de politici publice şi sugestii provenite din Occident, fără discuţie şi cu intervenţii locale minore. Deşi cei care implementează şi traduc în limbaj politic aceste măsuri sunt actorii locali, perspectiva locală, ca poziţie de putere alternativă, este în general absentă sau nesocotită. Renunţarea completă la sistemul comunist, fără a se analiza ceea ce s-a realizat şi ceea ce trebuie schimbat, este exemplul unei astfel de atitudini"[120].

Strategiile de tranziţie economică elaborate de guvernele României în viziune neoliberală, după 1997, au fost în esenţă „produse" livrate de instituţiile economice internaţionale la care nu s-a adăugat nimic în plus, deoarece erau considerate de guvernanţi chintensenţa „ştiinţifică" a economiştilor din lumea civilizată[121].

Economişti şi specialişti din noua generaţie consideră că „neoliberalismul a triumfat în estul european, şi în România, nu datorită faptului că ar fi fost, din punct de vedere doctrinar, mai consistent decât teoriile economice alternative, ci datorită faptului că, dincolo de constrângerile exercitate de statele vestice şi organizaţiile internaţionale controlate de ele, neoliberalismul a fost finanţat de cercurile de influenţă occidentale, fapt care, la rândul lui, se explică prin aceea că paradigma neoliberală a servit interesele geopolitice şi economice ale marilor puteri occidentale în estul european"[122]. Instituţii cu interes în economia şi societatea românească, precum FMI, Banca Mondială, USAID, Freedom House, Heritage Foundation, American Enterprise Institute, Fundaţia Pentru o Societate Deschisă etc., au oferit suportul material pentru „socializarea elitelor locale în orizontul de idei neoliberale"[123]. Cine se opunea strategiilor de tranziţie inspirate de neoliberalismul promovat de instituţiile bancare occidentale se transforma, automat, în

[120] Liliana Pop, *Democratising Capitalism? The political economy of post-communist transformations in Romania, 1989–2001*, Manchester, Manchester University Press, 2006, p. 124.

[121] Cornel Ban, *Dependenţă şi dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*, traducere de Ciprian Şiulea, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2014, pp. 187-188.

[122] Alexandru Racu*, op. cit*., în *loc. cit.*

[123] Cornel Ban *, op. cit*., p. 158.

purtătorul unor manifestări antioccidentale, era considerat un criptocomunist sau o „expresie a unor interese de grup”[124].

O atentă privire asupra realităților economice occidentale ne arată că acestea sunt mult mai puțin neoliberale, chiar și în perioada de glorie a neoliberalismului, decât cele care aveau să fie instituite de neoliberalii de ocazie din estul european, inclusiv din România. Cei care au acordat expertiză oamenilor politici și guvernanților pentru a implementa o tranziție de tip neoliberal au făcut abstracție, în scrierile lor, de varietatea de modele de capitalism ce existau în lumea occidentală la sfârșitul secolului al XX-lea. Nu au înțeles gradul de reglementare și încastrare socială, chiar și a celor mai neoliberale modele occidentale. Astfel, este de înțeles cum neoliberalii români vor deveni, în cele din urmă, mai radicali decât mentorii lor vestici, fapt care se va traduce, printr-o agravare a dramei sociale asociate tranziției. Rezultatul a fost „o formă de capitalism dependent de tip neoliberal, diferit de capitalismul dependent cu inflexiuni social-democrate (Slovenia) sau neocorporatiste (Cehia, Ungaria)[125].

Tranziția economică a României nu a fost rezultatul evoluțiilor naturale a unei societăți aflate în schimbare, ci a unui „proces intens politic, prin care agenți externi au oferit autoritate traducătorilor neoliberalismului și i-au marginalizat și/sau cooptat pe inamicii de până atunci ai acestuia, printr-o combinație de mecanisme de coerciție și socializare”[126]. La aceeași concluzie ajunge și un analist străin, Michael Ehrke, care afirmă că „una din caracteristicile sociologice ale capitalismului post-comunist este lipsa unei clase a capitaliștilor. Elite economice ex-socialiste funcționează ca „comprador intelligentsia”, deci ca agenți locali ai capitalului internațional și ca reprezentanți ai societății locale față de capitalul internațional”[127].

Unul din aspectele cele mai importante și cu adânci consecințe pentru tranziția către economia de piață a fost

[124] *Ibidem.*

[125] *Ibidem,* p. 12.

[126] *Ibidem,* p. 193.

[127] Michael Ehrke, *Falsul capitalism din Europa de est*, în „Ziua” 15 iulie 2005, http://www.ziua.ro/display.php?data=2005-07-15&id=180730 accesat la 26 septembrie 2016.

procesul de privatizare prin care s-a făcut trecerea proprietății de stat în mâini private şi a dat naştere la o nouă formă de exprimare şi funcționare a economiei în România[128]. A fost, probabil, printre aspectele cele mai controversate ale tranziției din cauza consecințelor produse în societate. Unii critici ai privatizării accelerate au mers atât de departe încât au susținut că „privatizarea în masă şi rapidă a fost un factor determinant şi crucial al diferențelor în creşterea mortalității adulților din țările post-comuniste"[129] în creşterea şomajului în masă şi a sărăcirii populației[130]. Economistul Ilie Şerbănescu, referindu-se la privatizarea efectuată prin mecanisme şi metode ce au ținut de terapia de şoc, ajunge la concluzii dezarmante. În opinia sa „privatizarea – prezentată ca fiind cheia trecerii pe noul drum şi a eficientizării economiei – a fost o devastatoare maimuțăreală a procesului cântat de diferiți teoreticieni şi menestreli ai capitalismului din cărți. (...) O subevaluare masivă, în defavoarea statului şi în favoarea cumpărătorilor români şi străini şi bineînțeles a celor în administrarea cărora se aflau bunurile scoase la vânzare a avut loc în absolut toate privatizările care, ca urmare s-au soldat cu un bilanț ruinător"[131]. Şi unii susținători ai reformelor graduale au afirmat că privatizarea a fost contraproductivă. Gradualismul a fost gândit pentru a permite compensarea continuă a costurilor sociale ale tranziției, implicând în mod constant sprijinul politic necesar pentru reforme ulterioare. Chiar unii specialişti străini consideră că abordarea gradualistă a privatizării ar fi implicat trecerea în proprietate privată doar a acelor firme de stat care îşi puteau

[128] John S. Earle, Almos Telegdy, *The Results of 'Mass Privatization' in Romania: A First Empirical Study. Economics of Transition*, vol. 6, nr. 2, 1998. http://ssrn.com/abstract=146628 accesat la 26 septembrie 2016.

[129] A se vedea şi David, Lawrence King Stuckler, Martin McKee, *Mass Privatisation and the PostCommunist Mortality Crisis: A Cross-National Analysis*, în *The Lancet*, 373(9661), pp. 399-407; John S. Earle, Scott Gehlbach, *Mass Privatisation and the Post-Communist Mortality Crisis: Is There Really a Relationship?* In *Upjohn Institute Working Paper* no. 10-162, January 2010, Kalamazoo, MI: W.E. Upjohn Institute for Employment Research, http://dx.doi.org/10.17848/wp10-162 accesat la 26 septembrie 2016.

[130] Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției*, pp. 47-50.

[131] Ilie Şerbănescu, *România o colonie la periferia Europei*, Bucureşti, Editura Roza Vânturilor, 2016, p. 98.

găsi investitorii privaţi, care le-ar fi putut finanţa modernizarea şi să le facă profitabile. S-ar fi creat poveşti de succes economic şi un sprijin pentru continuarea privatizarii[132]. Acesta a fost în linii mari contextul în care România a început procesul de trecere a proprietăţii de la stat la privat.

Anul 1991 a fost important pentru debutul privatizării, deoarece a continuat elaborarea cadrului legislativ început încă din a doua jumătate a anului 1990. La 23 iunie 1991 a fost votată de Parlament *Legea fondului funciar,* care a pus bazele proprietăţii private în agricultură, iar la 15 iulie a intrat în dezbatere *Legea privatizării*. Legea a iscat polemici şi dezbateri furtunoase. Opoziţia parlamentară a considerat proiectul de lege antinaţional şi antipopular[133]. Dispute aprige s-au purtat în jurul principiilor de privatizare, al locului şi al rolului pe care urma să-l joace Fondul Proprietăţii de Stat (FPS) şi al procentului din patrimoniu care să revină gratuit populaţiei. Guvernul a propus 30%, iar opoziţia 50%, motivând că aşa vom avea 16 milioane de potenţiali acţionari. Varujan Vosganian aprecia, într-o intervenţie în Parlament, la 15 iulie 1991, că prin această lege „nomenklatura comunistă are acces la însuşirea profiturilor, prin calitatea sa de acţionar" şi că ea „legitimează apariţia unei oligarhii care, pe termen scurt, va avea o influenţă covârşitoare"[134]. Legea Privatizării, cu numărul 58, a fost votată pe 30 iulie şi promulgată de preşedintele Iliescu la 14 august 1991. Potrivit acesteia, au apărut instituţii cu rol important în desfăşurarea privatizării – în ceea ce priveşte amploarea, dar şi controlul acesteia –, FPS, Fondul Proprietăţii Private (FPP), Agenţia Naţională de Privatizare, de resort.

Anterior începerii procesului de privatizare, în vara anului 1990, toate întreprinderile de stat din România au fost transformate în societăţi pe acţiuni (SA) sau societăţi comerciale cu răspundere limitată (SRL), sau în regii autonome (RA), sub controlul şi în proprietatea statului. Aproximativ 2.000 de mari

---

[132] Dalibor Rohác, *What are the lessons from post-communist transitions?* în *Economic Affairs*, vol. 33, nr. 1, p. 72.

[133] Domniţa Ştefănescu, *op. cit*., pp. 154-155.

[134] Varujan Vosganian, *op. cit*., p. 70; vezi şi G. Eyal, I. Szelényi, E. Townsley, *Noua elită conducătoare din Europa de Est*, trad. de Ionel Nicu Sava şi Cristian Mihail Miehs, Bucureşti, Editura Omega, 2001, pp. 157-215.

întreprinderi de stat au constituit obiectul corporatizării, fiind simultan împărțite în unități mai mici, astfel că la sfârșitul anului 1991 au fost înregistrate 5.900 de societăți comerciale cu capital de stat. Procesul divizării şi reorganizării a continuat şi în perioada următoare, astfel încât 7.783 societăți comerciale de stat, reprezentând aproximativ 45% din totalul întreprinderilor înregistrate, erau înscrise în iunie 1992 în Registrul Comerțului, urmând să fie supuse procesului de privatizare.

La nivelul organelor create de stat pentru derularea procesului de privatizare, controlul era împărțit între noile instituții apărute, iar întreprinderile selectate pentru privatizare erau obligate să participe. Directorii (managerii) instituțiilor selectate nu puteau să inițieze procesul ca în Ungaria, iar muncitorii nu puteau să-l blocheze – ca în Polonia. Mai mult, metodele de privatizare au fost exclusiv determinate de cele trei instituții de stat. Autoritățile locale, ministerele de ramură şi alte organe guvernamentale aveau roluri minime, iar întreprinderilor le-a rămas doar o mică marjă de inițiativă şi influență. Programul inițiat a fost pe deplin centralizat[135]. Agenția Națională de Privatizare (ANP) a avut sarcina să pregătească proiectele de Statut pentru FPS, să conducă studiile de evaluare şi fezabilitate şi să ofere servicii de consultanță şi brokeraj. După apariția FPS (iulie 1992) şi a celor cinci FPP-uri (august 1992), ANP urma să nu mai fie implicată în privatizare.

FPS a funcționat ca o societate comercială şi nu ca una de stat şi era condus de un Consiliu de Administrație alcătuit din 17 directori, incluzându-l şi pe secretarul de stat pentru privatizare. Cinci directori erau numiți de Președintele României, trei de Biroul Permanent al Senatului, trei de Biroul Permanent al Camerei Deputaților şi cinci aleşi de prim-ministru din personalul de conducere al administrației publice centrale. Se poate observa că această conducere pare mai mult să asigure echilibrul coaliților politice decât o conducere calificată.

FPP-urile au început să funcționeze din noiembrie 1992 pe principii comerciale şi administrau în numele acționarilor cele 30% din acțiunile societăților comerciale acordate lor de

[135] John S. Earle, Dana Spătaru, *Privatizarea într-o economie hipercentralizată: Cazul României*, în „Oeconomica", nr. 2/1994, p. 91.

ANP. La rândul lor, acestea au intrat în proprietatea cetățenilor români adulți, prin intermediul certificatelor de proprietate. Profiturile erau date acționarilor sub formă de dividende. Aceste FPP-uri au devenit un amalgam bizar între stat şi sectorul privat[136]. Ele erau deținute de persoane particulare, dar nici măcar un singur individ dintre cei 16,5 milioane nu avea – cel puțin inițial – vreo posibilitate să influențeze FPP-ul în cadrul căruia era proprietar.

Începuturile promițătoare la nivel conceptual şi normativ au contrastat cu mersul proceselor reale. S-au făcut greşeli greu de înțeles astăzi. Nu au fost privatizate acele unități economice care trebuiau rentabilizate şi în care statul s-a dovedit a fi un „prost" administrator, „ci tocmai cele rentabile au fost scoase mai întîi la privatizare"[137]. Până la sfârşitul anului 1993 erau privatizate două societăți comerciale mari cu un capital social de 8,1 miliarde lei, 15 societăți comerciale mijlocii – cu un capital social de 12,6 miliarde lei şi doar 247 din cele mici, cu un capital social de 25,6 miliarde lei[138]. Astfel că sectorul privat era încă redus la acea dată. Existau circa 520.000 unități particulare (asociații familiale, persoane independente şi societăți comerciale), dar ponderea lor în realizarea PIB nu depăşea 1/7 şi nu participau decât cu 2/5 din totalul prestărilor de servicii şi cu aproximativ o jumătate din totalul desfacerilor de mărfuri cu amănuntul[139]. O cauză care a generat un ritm atât de scăzut al privatizării poate fi identificată în însuşi modul cum FPS funcționa, dar nu lipsită de importanță a fost şi atenția pe care Parlamentul a acordat-o acestui proces. Acesta, deşi avea în directă subordonare FPS-ul, nu a aprobat nici unul din cele două programe anuale de privatizare (pe 1993 şi 1994) prezentate de Fond şi nici nu a discutat activitatea acestuia. Astfel că, prin iunie 1995, când după o întârziere de o jumătate de deceniu a fost actualizat transferul gratuit de active către populație, s-a constat că privatizarea în România a

[136] *Ibidem*, p. 95; Dan Grindea, *op. cit*., pp. 75-77.

[137] Ilie Şerbănescu, *op. cit.,* p. 98

[138] Constantin Ionete, *Privatizarea barometru al tranziției şi reformei*, în „Oeconomica", nr. 31/1996, pp. 31-32.

[139] Ionel Blaga, *Privatizarea. Probleme şi soluții în România,* în „Oeconomica", nr. 2/1994, p. 60.

fost nesemnificativă. Edificatoare în acest sens sunt şi analizele făcute în „Raportul Băncii Europene pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare" pe anul 1995, în care România se plasa pe ultimul loc între ţările din Europa Centrală şi de Sud-Est angajate în procesul de tranziţie[140]. În acelaşi an a avut loc şi o înviorare a procesului de privatizare, prin vânzarea a 44 de întreprinderi mari şi a 245 de întreprinderi mijlocii, în valoare de 1.654 miliarde lei. În bună parte beneficiarii au fost străini, printre care şi firma Daewoo, devenită parteneră în producţia de automobile a întreprinderii Oltcit, din Craiova[141].

Din datele publicate în Raportul de activitate pe anul 1995 al FPS, reiese că până la sfârşitul acestui an „privatizarea s-a realizat la nivelul întreprinderilor mici şi mijlocii, caracteristică fiind, în această perioadă «mica privatizare»"[142]. Anul 1996 a însemnat un salt în procesul de privatizare. Au fost mărite ritmul şi durata necesare pentru privatizarea unei întreprinderi. Au fost supuse procesului de privatizare, utilizând orice metodă legală, 2.065 societăţi comerciale din toate ramurile economiei. Ponderea principală au reprezentat-o societăţile comerciale din agricultură (509), industrie (313), transporturi (262), construcţii (252), comerţ (280), prestări servicii (232), turism (53). Astfel că până la sfârşitul anului an au fost privatizate 45% din numărul societăţilor comerciale înregistrate iniţial în portofoliul FPS[143]. Această accelerare a privatizării s-a reflectat şi în contribuţia agenţilor economici privaţi la crearea PIB. În anul 1996 aceştia au contribuit cu 52% la formarea PIB-ului. Tot în acest an, din septembrie, a început să opereze pe piaţa românească OTC (*over the counter*). Primele tranzacţii au avut loc în octombrie 1996[144].

La capătul primilor şapte ani de tranziţie şi în urma alegerilor generale din noiembrie 1996 a fost adoptat *Programul*

[140] *Apud* Constantin Ionete, *Privatizarea barometru al tranziţiei şi reformei*, în „Oeconomica", nr. 31/1996, pp. 40-41, nota 7.

[141] *Ibidem,* p. 32.

[142] Prof. univ. dr. Coralia Angelescu, prof. univ. dr. Dumitru Pugna, prof. univ. dr. Ileana Stănescu, „Privatizarea obiectiv al tranziţiei la economia de piaţă liberă", în Probleme ale tranziţiei…, pp. 99-100.

[143] *Idem*, p. 100; vezi şi *Evoluţii post-privatizare*, în „Tribuna Economică", nr. 3/2000, pp. 17-18.

[144] Emilian M. Dobrescu, *Romanografia. Bilanţ şi perspective*, Editura Compania, 2000, p. 118.

de bază macrostabilizare şi dezvoltare a economiei până în anul 2000, care a imprimat procesului de privatizare altă viziune şi alte principii decât cele aplicate în guvernările FSN şi, ulterior, PDSR. Astfel, la 11 februarie 1997, Senatul a adoptat cu 80 voturi pentru, 50 împotrivă şi două abţineri legea de modificare a Legii 35/1991 prin care societăţile comerciale cu capital parţial sau integral străin şi persoanele juridice române pot dobândi în proprietate terenurile necesare desfăşurării activităţii. În luna mai 1997 a fost emisă OUG nr. 15 privind modificarea şi completarea Legii 58/1991. Printre altele, această ordonanţă de urgenţă prevedea înlăturarea controlului exercitat de Curtea de Conturi în ce priveşte derularea procesului de privatizare. Cu toate acestea, până la apariţia ordonanţei de urgenţă, în baza programului de control aprobat de planul Curţii de Conturi, la solicitarea expresă a Senatului României, în anul 1996, s-a verificat legalitatea derulării procesului de privatizare a 16 societăţi comerciale, în 11 dintre cazuri, reprezentând 68,75% din total, fiind constatate abateri cu pagube estimate la 17.583 milioane de lei. Trei luni mai târziu au fost emise şi normele metodologice de aplicare a acestei ordonanţe (Hotărârea Guvernului României nr. 47/august 1997). În luna octombrie a apărut Ordonanţa de Urgenţă a Guvernului privind destinaţia sumelor obţinute de FPS în cadrul procesului de privatizare a societăţilor unde statul era acţionar majoritar. În luna decembrie 1997, Guvernul a emis Ordonanţa de Urgenţă nr. 88 privind privatizarea societăţilor comerciale, aprobată prin Legea 44/1998. Ulterior, în 1998, au fost elaborate şi normele metodologice privind privatizarea societăţilor comerciale şi vânzarea de active (Hotărârea Guvernului 55/1998 şi un nou „Regulament de tranziţie şi funcţionare al FPS")[145].

Accelerarea privatizării a fost o prioritate a guvernului de centru-dreapta al CDR, condus de ţărănistul Victor Ciorbea. Într-o conferinţă televizată din 17 februarie 1997, premierul anunţa printre alte măsuri de accelerare a reformei şi pe aceea de a privatiza „50 de întreprinderi pe săptămână, prin vânzare liberă la preţul pieţei, fără limită minimă de preţ"[146].

[145] *Ibidem*, pp. 117-118.

[146] Acad. N. N. Constantinescu, „Învăţăminte ale tranziţiei la economia de piaţă după şapte ani de desfăşurare în România", în vol. *Probleme ale*

Astfel că, în 1997, numărul de companii privatizate a fost de 1.304 – cu un capital social de 2.166 miliarde lei, iar în 1998 au mai fost privatizate încă 405 societăți, din care 39 firme mari. De remarcat faptul că, dacă în perioada guvernărilor social-democrate (FDSN, PDSR) au fost privatizate aproximativ 3% din totalul societăților luate în administrare de FPS, în perioada 1997-1999 au fost privatizate 76%, deci peste 2/3 din portofoliu[147]. Cele mai de răsunet privatizări realizate în această perioadă au fost: Romtelecom, Petrotel, Banca Română de Dezvoltare, BancPost. Privatizarea Companiei naționale de telecomunicații, prin preluarea pachetului majoritar de acțiuni (35% – chiar dacă procentul ilustrează un nivel de dezvoltare mai modest) de către firma grecească de stat OTE, a fost numită în mass-media române „privatizarea secolului". Însă, au avut loc şi privatizări ale unor mari întreprinderi care au iscat mari semne de întrebare în unele mijloace de informare în masă, cum au fost societățile COMTIM şi IAR Ghimbav[148]. În toate aceste cazuri statul român a jucat rolul perdantului. „Mai grav, în privința unor piese grele din economie, cu valoare strategică, așa-zisa privatizare a fost pur și simplu una falsă, pentru că a fost vorba doar de un transfer de proprietate de la statul român la alte state, «privatizarea» având loc nu către structuri private (bune sau rele), ci către structuri economice aparținând altor state"[149].

În procesul de tranziție a economiei românești, un rol important l-au avut şi politicile monetare. Punctul de plecare în reforma sistemului bancar este plasat de specialişti în perioada septembrie-decembrie 1990, când din Banca Centrală s-au desprins unele bănci comerciale. La sfârşitul anului 1990, în România era un alt sistem bancar[150]. Din luna martie 1991,

tranziției la economia de piață în România. Studii, vol. I, (coord.) N.N. Constantinescu, Bucureşti, Editura Fundației „România de mâine", 1997, p. 37.

147 Emilian M. Dobrescu, *Romanografia.. Bilanț și perspective*, Editura Compania, 2000, p. 119.

148 Adriana Halpert, *Privatizarea a fost un veşnic subiect de scandal*, în „Capital", nr. 50, 1999, p. 31.

149 Ilie Şerbănescu, *op. cit*., p. 99.

150 Mugur Isărescu, *Despre reforma sistemului bancar și politica BNR*, în „Oeconomica", nr. 1/1994, p. 113.

Banca Națională a României funcționează ca bancă centrală independentă, prezentând anual raportul său de activitate în fața Parlamentului. În deceniul scurs de la Revoluția din Decembrie, în România au activat 42 de bănci din care 11 sunt cu capital mixt (autohton şi străin), 9 sunt filiale ale unor bănci străine, cinci sunt bănci cu capital străin integral, patru cu capital privat integral autohton şi 13 bănci au capital de stat. În clasamentul primelor 30 de bănci din Europa Centrală, după valoarea activelor în anul 1998, locul întâi îl ocupă Komerčni Banca din Republica Cehă, cu active de 16.888 miliarde dolari SUA. Cea mai bine plasată bancă românească este Banca Comercială Română, cu active de 2.578 miliarde dolari[151].

Managementul defectuos, corupția şi frauda, ca şi implicarea puterii politice în activitatea băncilor, au făcut ca în intervalul 1990-1999 patru bănci să fie declarate falimentare: Dacia Felix, Credit Bank, Albina şi Bankcoop. O situație specială a avut-o „mamutul bancar" Bancorex, care a fost „aspirat" de BCR. Aceste falimente au împovărat Fondul de Garantare a Depozitelor Bancare care a plătit, de exemplu, numai pentru cei 600.000 de deponenți ai Bankoop-ului circa 2.700 miliarde lei. Acest faliment, ca şi alte efecte negative, cum a fost continua depreciere a ratei de schimb leu-dolar, au antrenat o scădere constantă a încrederii populației în moneda națională, fapt ilustrat şi de micşorarea drastică a economiilor populației depuse la bănci. S-a practicat o „politică a banilor scumpi"[152], care nu a favorizat investițiile în economie, ci numai economia bancară. Specialiştii în domeniu apreciază că „marjele de dobânzi – între 5 şi 9 puncte procentuale în funcție de perioadă – nu au egal în lumea normală, civilizată. Cu cinism, băncile străine explică aceste dobânzi şi marje de dobânzi neuzuale cu „riscul de țară" pe care ar trebui chipurile să-l practice, cu toate că se prezintă „în mod demagogic ca bănci româneşti, pe baza faptului că sunt înscrise ca persoane juridice române"[153].

Reforma financiară în România a determinat şi apariția capitalului nebancar. Realitatea a impus apariția unor instituții şi mecanisme specifice chiar înainte să fi fost creat cadrul juridic

[151] Emilian M. Dobrescu, *op. cit*., p. 110.

[152] *Ibidem*, p. 137.

[153] Ilie Şerbănescu, *op. cit*., p. 93.

şi instituţional al funcţionării organizate a pieţelor financiare. Unele fonduri mutuale (FMOA, Credit Fond, Ardaf) au fost constituite înainte ca entitatea de reglementare (CNVM) să-şi fi început activitatea normativă şi de autorizare în domeniu. La 20 noiembrie 1995, cu un decalaj substanţial faţă de celelalte economii în tranziţie, apare şi în România Bursa de Valori.

Pieţele financiare nebancare în România nu numai că au fost în această perioadă într-un stadiu de dezvoltare incipient, ci au produs şi mari scandaluri financiare, care au zguduit societatea şi au condus la scăderea încrederii populaţiei în a opera cu asemenea instrumente. Au fost răsunătoare „ingineriile" financiare de la FMOA şi de la FNI. După atâţia ani în care mecanismul dobânzilor înalte, ireale, practicate de aceste fonduri de investiţii a funcţionat bine, în 1996 românii au asistat neputincioşi la prăbuşirea SAFI, care administra Fondul Mutual al Oamenilor de Afaceri. Foarte mulţi români au continuat să-şi imagineze că mecanismul dobânzilor înalte le va permite să se îmbogăţească fără muncă, sau măcar să trăiască decent. Povestea s-a repetat la sfârşitul lunii mai a anului 2000, când s-a prăbuşit cel mai puternic fond autohton de investiţii – Fondul Naţional de Investiţii (FNI). Peste 300.000 de depunători păgubiţi au depus aproape 220.000 de plângeri la poliţie pentru suma de 5.000 de miliarde care au „dispărut" fără urmă. Încercând să dea răspuns la întrebarea: cum să interpretăm „evenimentul FNI" din punct de vedere al absorbţiei mecanismelor economiei de piaţă – ca un pas pozitiv sau ca un eşec – C. Popescu-Bogdăneşti afirmă: „Consolidarea unor mecanisme funcţionale presupune şi eşecuri – cu consecinţe dramatice pentru o parte a populaţiei. Pe de altă parte, eşecul unor fonduri de plasament, de investiţii, evident, al unor societăţi bancare poate alimenta neîncrederea populaţiei până la pragul activării sistemului financiar-bancar în ansamblul său"[154].

În condiţiile unor nevoi presante de resurse financire pe care economia românească nu le avea a început privatizarea sistemului bancar românesc, cu oameni politici care nu dispuneau de cunoştinţele de specialitate necesare pentru

[154] C. Popescu-Bogdăneşti, *Leul în suferinţă*, în „Tribuna Economică", nr. 22, mai 2000, p. 63.

elaborarea unor politici şi strategii adecvate. Traian Băsescu, ministru al transporturilor în guvernul Mugur Isărescu (22 decembrie 1999 – 26 iunie 2000), dar şi şef al Comitetului de coordonare a implementării acordurilor de împrumut PSAL şi PIBL, era convins că privatizarea tuturor băncilor de stat este singura soluție de a scoate sistemul bancar din criză şi de a evita implicarea în continuare a politicului în activitatea băncilor. „A ne agăța de un fals patriotism că pierdem băncile este complet greșit”[155].

O dezbatere aprinsă, dar fără rezultate în practica politică şi economică a tranziției, a fost atragerea investitorilor prin procesele de privatizare. „The estimated foreign-privatization effect in România is the largest negative value, but it is statistically insignificantly different from zero”[156]. Privatizarea era şi pentru România o „problema centrală, atât politică, cât şi economică a tranziției”[157]. Pentru elita politică ce administra puterea în societatea română se puneau două mari întrebări. Prima viza mărimea şi viteza, cu alte cuvinte cât de mult din economia socialistă şi cât de repede să fie vândută, iar a doua – cine să fie cumpărătorul? La această din urmă întrebare, Vladimir Pasti identifica patru posibili actori: (1) întrega populație; (2) noua clasă de întreprinzători privați; (3) foștii proprietari, deposedați de bunuri în comunism; (4) firme şi întreprinzători aparținând capitalului străin[158].

Aceste întrebări s-au regăsit şi pe agenda elitei politice din România. Stânga şi simpatizanții ei, susținută şi de angajații din industrie, erau pentru o privatizare graduală. Aceştia au dominat politic şi electoral prima parte a anilor ’90. Prin acest tip de transformare economică a țării ei vizau o economie de tip mixt, în care statul păstrează în proprietate zonele importante ale economiei, urmând ca întreprinderile de stat să fie retehnologizate şi rentabilizate. Formele de

[155] *Programul PSAL II va prevedea privatizarea integrală a sectorului bancar* în *Ziarul de Iaşi*, 3 februarie 2000, http://www.ziaruldeiasi.ro/economic/programul-psal-ii-va-prevedea-privatizarea-integrala-a-sectorului-bancar~ni161p accesat la 27 septembrie 2016.

[156] John S. Earle, Scott Gehlbach, *op. cit*., în *loc. cit*., p. 8.

[157] Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc*, Iaşi, Editura Polirom, 2006, p. 242.

[158] *Ibidem,* p. 245.

privatizare acceptabile erau cea de masă, prin care angajații primeau gratuit o parte minoritară a acțiunilor şi cea prin care angajații şi managerii cumpărau pachetul majoritar direct de la stat (metoda MEBO)[159]. Adepții acestui tip de privatizare vedeau absorbția capitalului străin doar numai în măsura în care aceasta însemna retehnologizarea industriei şi accesul la piețe externe. Strategia aceasta avea ca puncte de referință experiențe europene de succes, cum era „modelul suedez" – o economie mixtă de tip scandinav, promovat de preşedintele Ion Iliescu. Acest model, remarca fostul preşedinte, pleca „de la constrângerile economice şi sociale interne, de la realitatea unei diversificări sociale importante, care a facilitat, până la urmă, succesul Revoluției". „Modelul suedez" era o trimitere la un model de economie socială de piață mixtă, cu un important sector public şi cu o protecție socială substanțială, necesară într-o țară marcată, totuşi, de sărăcie[160]. Dreapta politică şi adepții ei – grupați în jurul CDR, iar mai apoi in jurul a două mari partide PNL şi PDL – erau pentru o privatizare rapidă şi pe orice sumă şi pentru restituirea proprietăților, potrivit principiului *Restitutio in integrum.* Având în vedere alternanța sistematică de până în anul 2008, în tranziție s-au regăsit toate formele de privatizare posibile, de la privatizarea de masă prin cupoane de la mijlocul anilor '90, la privatizarea pe un dolar, sau privatizările strategice către capitalul străin şi restituirea proprietăților[161], cu consecințele pe care le cunoaştem.

Interesant este faptul că unul dintre cei mai puternici susținători ai politicilor de dreapta în procesele de tranziție şi privatizare, Traian Băsescu, la finalul celui de-al doilea mandat, invoca... modelul suedez, recunoscând, indirect, eşecul strategiilor de dreapta! În octombrie 2014, fostul preşedinte Băsescu afirma că „Țările Nordice sunt o soluție. Capitalismul de tip nordic. Este o soluție în care există oameni foarte potenți financiar, dar există o distribuție bazată pe muncă,

[159] Iulian Stănescu, *Puterea politică în România. De la comunism la noul capitalism (1989-2014),* Bucureşti, Editura Pro Universitaria, 2014, pp. 216-217.

[160] Ion Iliescu, *În plan politic, România arată cum mi-am închipuit*, interviu de Andrei Manolescu, în „Dilema Veche", nr. 589, 28 mai - 3 iunie 2015.

[161] Iulian Stănescu, *op. cit*., p. 218.

nu pe ajutoare sociale. Iată cum ar fi un capitalism popular în România: cel care muncește să nu mai aibă un salariu de 1.100 de lei, ci de 3.100 de lei pentru a putea trăi onorabil. Desigur că este foarte bine să ai un capitalism autohton, dar din păcate nu am reușit să generăm așa ceva"[162].

Dincolo de aceste dispute de modele și strategii, privatizarea presupunea atât pricepere, capacitate profesională, cât și o serie de garanții juridice care să permită: excluderea riscurilor de fraudă și de corupție; protejarea populației; evitarea înlocuirii monopolului de stat cu un monopol privat, național sau străin; folosirea unor tehnici de privatizare care să se adapteze la situațiile specifice ale țării și ale fiecărei întreprinderi în parte[163]. Promovarea în media și în dezbaterile publice doar a teoriilor neoliberale și a statului minimal, pe de o parte, și existența de facto a unui stat foarte slab, ca urmare a proceselor de reconstrucție prin care acesta a trecut, pe de alta, au făcut ca, în multe cazuri de privatizare, să nu fie respectate interesele patrimoniale ale statului și, astfel, să fie prejudiciate interesele naționale în favoarea corporațiilor străine. Este și una dintre explicațiile care ne arată de ce nu s-a putut dezvolta acționariatul popular și de ce nu a existat o transparență totală a acțiunilor privind privatizarea, așa cum s-a întâmplat în alte țări[164]. După privatizare, capitalul autohton și statul român nu au mai rămas cu nimic strategic sub control, urmând a modela strategiile de dezvoltare economică a țării pentru viitor doar „în cadrul unor entități mărunte – unii le spun IMM-uri –, care nu dețin nici o putere, nici o pârghie economică reală, nici un cuvânt de spus și cărora le este rezervată doar funcția de a ocupa o forță de muncă lăsată deoparte de capitalul străin"[165].

---

[162] Anca Murgoci, *Traian Băsescu propune modelul suedez, la sfârșit de mandat, la fel ca Ion Iliescu în 1990, DCNews*, 13 octombrie 2014, http://www.dcnews.ro/traian-basescu-propune-modelul-suedez-la-sfar-it-de-mandat-la-fel-ca-ion-iliescu-in-1990_456316.html accesat la 27 septembrie 2016.

[163] Viorel Lefter, *Privatizarea – profesionism și transparență*, http://store.ectap.ro/articole/56.pdf accesat la 27 septembrie 2016.

[164] *Ibidem.*

[165] Ilie Șerbănescu, *De ce este România deja o colonie?,* în *Cuvântul Ortodox* din 9 noiembrie 2012, http://www.cuvantul-ortodox.ro/recomandari/2012/11/09/ilie-serbanescu-romania-colonie/ accesat la 27

Experiența dezvoltării țărilor post-socialiste adevereşte şi faptul că privatizarea reprezintă condiția necesară, dar nu suficientă, pentru realizarea cu succes a reformelor economice. Dreptul de proprietate nu este prea eficient fără întărirea lui prin sancțiunea financiară şi restructurarea obiectelor privatizate. Este nevoie de stabilirea unui dialog constructiv între stat şi *business*[166]. Statul este prezent în economie şi în țări cu democrații în care economia a funcționat mai mult sau mai puțin timp în baza strategiilor neoliberale, având control, în special, în domenii precum exploatarea resurselor naturale, industria de apărare şi transporturile. Numai din impozite şi taxe nu se poate asigura finanțarea politicilor în domeniile învățământului, sănătății, serviciilor publice şi celor de asistență socială. Acest lucru nu înseamnă că trebuie să ne întoarcem la etatismul socialist.

Experiența unor țări din Occident, dar şi din state foste socialiste, ne arată că economia de piață rămâne condiția eficienței şi a progresului material, dacă este însoțită şi de o reală democrație economică. Sunt mai multe formule de realizare a unei democrații economice într-o societate capitalistă cu economie de piață. Una dintre acestea este socializarea, prin aplicarea unei metode de privatizare intitulată MEBO. Prin această metodă, lucrătorii devin proprietarii unității economice. Aceasta nu mai aparține unui patron sau statului, ci tuturor celor care au decis să cumpere acțiuni, şi funcționează ca agent individualizat pe piața concurențială. S-a încercat a fi aplicată şi în România în primii ani ai tranziției, dar fără succes[167]. O altă formulă mai puțin radicală, în sensul că nu priveşte titlul de proprietate, ci numai actul managerial, o reprezintă organizarea suedeză[168], cu sistemul gestiunii tripartite patronat

septembrie 2016.

[166] Petru Rumleanschi, *op. cit.* pp. 23-24.

[167] Almos Telegdy, traducere Marius Cosmeanu, *Privatizarea MEBO în România. Procesul de privatizare şi rezultatele împroprietăririi,* Universitatea de Ştiințe Economice, Budapesta, şi Universitatea Central Europeană, Budapesta, 2002, http://www.efesonline.org/CEEEONet/REPORTS%202002/National%20Report%20Romania%20RO.pdf accesat la 27 septembrie 2016.

[168] Gabriel Ardant, *La Révolution suédoise*, Paris, Éditions Robert Laffont, 1976, pp. 14, 130-131, citat de Alexandru Mamina, *Privatizare – etatizare – socializare*, în *„Criticatac",* 2 octombrie 2012, http://www.criticatac.

– salariați – stat în fiecare întreprindere industrială și în fiecare bancă. Oarecum în același spirit a fost concepută și economia socială de piață în Germania, cu gestiunea bipartită patronat – sindicate și cu statul ca factor de echilibru[169].

Teoriile neoliberale, prin care s-a încercat să se treacă „într-o noapte" la economia de piață, nu au fost un suport adecvat pentru ca România să găsească răspunsuri adecvate și să reacționeze eficient la șocul tranziției economice. Era nevoie să se aibă în vedere nu numai fenomenele economice propriu-zise, dar și cele social-politice, internaționale, cât și caracterul tradițiilor și obiceiurilor naționale, specificul fostelor instituții economice socialiste[170]. Neluându-se în considerare aceste aspecte, economia României în tranziția sa de la socialism la capitalism a căpătat forma unui model „economic cu consum fără producție, importuri fără exporturi, hypermarketuri fără fabrici, mașini fără șosele și bănci fără economie reală." România nu are poli de competitivitate capabili să realizeze valoare adăugată, potențial de export și să conteze în competiția globală. România are foarte puține branduri autohtone pe care să conteze"[171].

Studii recente asupra consecințelor procesului de privatizare indică o situație net defavorabilă capitalului autohton. Iulian Stănescu a efectuat, recent, o cercetare cantitativă și calitativă pe un eșantion al celor mai importante 130 de companii din economia României, atât din punct de vedere al volumului cifrei de afaceri, a numărului de angajați, a tipului de proprietar (autohton/străin; stat/privat), cât și a ponderii în realizarea PIB. Analiza „relevă dominația capitalului străin asupra celui autohton în condițiile unei prezențe încă semnificative a statului în economie, în special în sectorul energetic. Capitalul străin controlează cele mai multe și cele mai mari companii din domeniile strategice ale economiei, care sunt profitabile în condițiile competiției de pe piața

ro/19189/privatizare-etatizare-socializare/ accesat la 27 septembrie 2016.

169 Alexandru Mamina, *op. cit.*, în *loc. cit.*

170 Petru Rumleanschi, *op. cit*. p. 22.

171 Ilie Șerbănescu, citat de Alina-Petronela Negrea, *Globalizarea și dilema identitară*, în *Economie teoretică și aplicată*, vol. XIX (2012), nr. 9(574), p. 85.

românească, infinit mai reduse decât pentru marea majoritate a firmelor mici şi mijlocii. Multe dintre aceste întreprinderi deţin o poziţie de monopol sau oligopol”[172].

Ilie Şerbănescu conturează sugestiv acest raport de forţe dintre capitalul autohton şi cel al multinaţionalelor, sau chiar al unor state care s-au implicat în procesele de privatizare din România: „tot petrolul şi jumătate din resursele de gaze – la austrieci; distribuţiile din energie (cele care strâng banii) – la nemţi şi francezi în cazul gazelor, la italieni, nemţi şi cehi în cazul electricităţii, la austrieci, kazahi şi ruşi în cazul carburanţilor; băncile – la austrieci, greci şi francezi; industriile, câte mai există – la nemţi, britanici, ruşi, italieni etc; telefonia – la francezi, britanici şi nemţi; pădurile (probabil peste jumătate) – la austrieci, unguri, nemţi; pământurile agricole (probabil peste 40%) – la italieni, unguri, danezi etc.”[173]. La toate acestea mai trebuie adăugat şi faptul că prin privatizări prost negociate sau chiar frauduloase „au dispărut peste 1.200 întreprinderi productive: fabrici, uzine, combinate, cooperative, sisteme de irigaţii”[174].

Din această perspectivă, capitalul străin controlează sectoarele strategice ale economiei – sectorul financiar – bancar, marile companii energetice, producţia industrială de mare volum, telecomunicaţiile, importul şi distribuţia produselor farmaceutice şi comerţul prin lanţurile de hypermaketuri[175]. Capitalul autohton controlează sectoare şi domenii periferice, marginale ale economiei – imobiliare, comerţ, construcţii şi turism. Acestea au un grad ridicat de risc economic şi au un volum modest de capitalul rulat. Un exemplu care pare a fi mai mult decât edificator îl avem în raportul dintre capitalul autohton şi cel străin în volumul exporturilor pe piaţa internaţională. Printre actorii industriali, numai trei companii cu capital românesc sunt cotate în clasamentul oficial al exporturilor: InterAgro, proprietar Ion Nicolae; Oltchim –

[172] Iulian Stănescu, *op. cit*., p. 228.

[173] Ilie Şerbănescu, *Scrisoare deschisă către bucureşteni şi toţi românii*, în „Justiţiarul” din 7 martie 2015, http://www.justitiarul.ro/cand-o-sa-priceapa-toata-lumea-ca-investitorii-strainii-nu-vor-binele-nostru-ci-doar-al-lor/ accesat la 27 septembrie 2016.

[174] *Ibidem*.

[175] Iulian Stănescu, *op. cit.*, p. 229.

acționar statul român și Compa Sibiu, care aparține Asociației Salariaților. Aceste „companii autohtone realizează împreună sub 2 la sută din exporturi, ceea ce înseamnă 600 milioane de euro, din totalul de circa 34 miliarde de euro, pe parcursul a 11 luni ale anului 2010”[176]. Profesorul Mircea Coșea aduce în atenție și un alt aspect al participării noastre la comerțul internațional. Cercetările sale relevă faptul că, „din punctul de vedere al structurii pe produse al comerțului exterior, se observă menținerea caracterului de economie «primară», capabilă să ocupe pe pieţele externe doar crenele de produse cu tehnicitate redusă, dar energointensive şi mari consumatoare de muncă slab calificată, creatoare de valoare adaugată mică”[177].

În aceste condiții „structura economiei României post-tranziție nu mai este una specifică unei economii naționale, ci uneia liberalizate și integrate în economia mondială, îndeosebi în spațiul economic european”[178]. Există și opinii mai radicale în ceea ce privește mutațiile apărute în trăsăturile economiei românești ca urmare a tranziției. Schimbarea cea mai profundă nu o constituie transnaționalizarea, prin înstrăinarea capitalului, „ci oligarhizarea și mafiotizarea vieții economice și sociale”[179]. Această situație este percepută în mod diferit în scara aprecierilor tranziției pe un continuum succes – eșec atât de oamenii politici, cât și de opinia publică.

Unii oameni politici implicați în politicile tranziției în anumite momente alte evoluției noastre în istoria post-socialistă văd partea goală a paharului, alții partea plină. Nicolae Văcăroiu, fost prim-ministru și economist/finanțist cu experiență, afirmă despre raportul dintre așteptări și rezultate în procesele tranziției: „Din păcate, trebuie să recunoaștem că am distrus mult, mult, mult mai mult decât era necesar. Ar fi trebuit acum să vorbim despre o Românie cu un produs intern brut cel puțin de trei ori mai mare decât cel de astăzi. Nu vrem

---

[176] Dumitru Mazilu, *România – săraca țară bogată,* București, Editura Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989, 2012, p. 32.

[177] Mircea Coșea, *Romania după 20 de ani*, București, Editura Business Adviser, 2011, pp. 62-75.

[178] Iulian Stănescu*, op. cit.*, p. 229.

[179] Constantin Cojocaru*, Capitalismul post-comunist în variantă românească*, în „Bursa”, 1 august 2005, online.

să recunoaştem că, din păcate, privatizările au fost în proporţie de 80 la sută un eşec, după cum nu vrem să recunoaştem că, iată, vindem acţiuni la companii strategice în perioadă de criză, în contextul în care capital autohton nu există"[180]. O opinie asemănătoare a fost exprimată şi de preşedintele Ion Iliescu: „Privatizarea a fost un eşec prin felul în care s-a produs"[181]. Pe de altă parte, Traian Băsescu – în discursul său rostit în Parlamentul României, în septembrie 2008 – vedea tranziţia „spre democraţie şi economie de piaţă" ca un proces încheiat cu succes şi considera că acest fapt permite trecerea ţării la „etapa dezvoltării economice eficiente, a consolidării democraţiei în România ca Stat Membru al Uniunii Europene"[182]. Indiferent de modul cum percepem tranziţia în liniile sale esenţiale nu putem să nu fim de acord cu analiştii care evidenţiază faptul că „strategiile" şi „politicile" de privatizare au condus fie la apariţia unui tip de „societate capitalistă subdezvoltată, responsabilă de împingerea unui segment important al populaţiei în sărăcie[183], fie la „un capitalism oligarhic, neproductiv şi parazitar. Dacă nu-l vom înlocui cu un capitalism democratic, productiv şi performant, vom ajunge să avem mai mulţi *bodyguarzi*, mai mulţi paznici decât producători de valori materiale şi spirituale"[184]. Aceste realităţi au fost definite în „bătălia" politică, printr-un lung şir de metafore alipite de economia construită în România post-decembristă: *capitalism sălbatic*, *capitalism de cumetrie, capitalism oligarhic, capitalism mafiotizat, capitalism de furat,* etc.

---

[180] *Radiografia privatizărilor din România. Câte eşecuri, câte succese?* Ştirile *TVR,* 4 aprilie 2013, http://stiri.tvr.ro/radiografia-privatizarilor-din-romania--cate-esecuri--cate-succese- 29014.html accesat la 27 septembrie 2016.

[181] Ion Iliescu, *Privatizarea în România a fost un eşec, ca şi în Rusia, HotNews.ro*, 27 ianuarie 2011, http://www.hotnews.ro/stiri-politic-8246992-ion-iliescu-privatizarea-romania-fost-esec-rusia.htm, accesat la 27 septembrie 2016.

[182] *Starea naţiunii în varianta Preşedintelui Traian Băsescu*, http://www.rombel.com/arhiva/52295-Starea%20natiunii%20in%20varianta%20Presedintelui%20Traian%20Basescu.html accesat la 27 septembrie 2016.

[183] Cătălin Zamfir, *Ce fel de tranziţie vrem? Analiza critică a tranziţiei II,* Raportul social al ICCV nr. 5/ 2012, p. 9, http://iccv.ro/sites/default/files/Raport%20ICCV%205-2012.pdf accesat la 27 septembrie 2016.

[184] Constantin Cojocaru*, Capitalismul bodyguardizat, Ultima Oră,* 4 august 2005.

Asupra îndeplinirii obiectivelor tranziției, cu toate elementele negative sau distorsiunile apărute în aplicare, unii specialişti consideră că acestea sunt în „linii generale realizate”[185]. A apărut o nouă clasă socială, cea a capitaliştiilor cu rol vital pentru sistemul economic bazat pe proprietatea privată. Tranziția economică a fost cerință şi condiție a integrării în UE şi în NATO, iar România a devenit membru în aceste structuri euro-atlantice. Societatea română are „o nouă structură economică, privatizată, noi instituții, în primul rând un nou tip de stat, care trebuie desigur perfecționat, o nouă configurație socială de clasă care va fi principalul motor al dezvoltării viitoare a României”[186]. Toate aceste realizări au presupus costuri sociale ridicate, iar nota de „plată” a fost achitată de marea majoritate a societății.

Costurile sociale au fost consecințe ale răspunsurilor inadecvate din partea liderilor politici care au gestionat şocul tranziției economico-financiare. Unii specialişti consideră că aceste răspunsuri inadecvate sunt, în fapt, erori ale tranziției[187]. Analizele şi evaluarile nu lipsesc din peisajul cercetărilor sociologie şi economice[188], însă, sunt departe de a creiona o imagine de ansamblu a acestor costuri suportate de societate pe parcursul a mai bine de un sfert de secol de la prăbuşirea regimului comunist. Elita care a preluat puterea, după prăbuşirea regimului comunist şi a declanşat începutul tranziției la economia de piață şi statul de drept, a fost conştientă de efectele sociale negative inevitabile şi a încercat să elaboreze o strategie pentru a controla aceste costuri. În *Strategia* elaborată de o echipă de specialişti, condusă de

[185] Cătălin Zamfir, *Patru evaluări ale tranziției*, în „Revista Inovația Socială” nr. 2/2014 (iulie-decembrie).

[186] *Ibidem*.

[187] Hoffman Oscar, *Costurile sociale şi/sau costurile erorilor în procesul tranziției*, în *Revista Română de Sociologie,* Serie nouă, anul XI, nr. 1-2, Bucureşti, 2000, pp. 32-33.

[188] A se vedea, printre altele, Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției*...; *Idem*, *Patru evaluări ale tranziției*, în „Revista Inovația Socială”, nr. 2/2014 (iulie-decembrie); Ilie Şerbănescu, *România*...; Constantin Ciutacu, *Clasa politică apare ca un veritabil detaşament al legiunii străine,* interviu luat de Ion Longin Popescu, în „Cotidianul”, 14 noiembrie 2014, http://www.cotidianul.ro/prof-dr-constantin-ciutacu-clasa-politica-apare-ca-un-veritabil-detasament-al-legiunii-straine-251078/ accesat la 27 septembrie 2016.

academicianul Tudorel Postolache, se preconiza ca tranziția să se desfășoare „în condițiile unui program de protecție socială eficace a grupurilor defavorizate, unui nivel acceptabil de asigurare socială a întregii colectivități și promovării unei politici coerente, care să asigure creșterea treptată, dar efectivă, a standardului de viață, a calității vieții”[189].

Alegerile din noiembrie 1996 au adus la putere CDR, o coaliție de inspirație neoliberală care, nu numai că a abandonat această *Strategie,* ci a schimbat și politica privind tranziția. Au considerat că societatea română trebuie să răspundă cu o altfel de politică și alte strategii la șocurile tranziției. Consecința a fost creșterea costurilor sociale. La sfârșitul anului 1999 peste 70% din gospodăriile din România se plasau sub minimul de subzistență, iar peste opt milioane de oameni se aflau sub pragul sărăciei extreme. În condițiile în care, din totalul câștigurilor realizate într-un an, o familie cheltuia în 1998 între 54,8% (salariați) și 63,2% (șomeri) pentru procurarea produselor alimentare și între 7,7% (țăranii) și 16,5% (lucrătorii pe cont propriu) pentru plata serviciilor, nu se poate vorbi de acumulări bănești cu care să poată fi cumpărate produse de folosință îndelungă sau locuințe[190]. În contextul acestor noi tipuri de reacții și răspuns la șocul tranziției, cheltuielile sociale au căpătat „o conotație negativă, fiind considerate de partidele de la guvernare, un gen de asistență socială”[191]. Măsurile de protecție socială au fost derizorii.

În aceste condiții, zonele sociale de sărăcie anterioare anului 1990 s-au extins considerabil, provocând mizerie acută, degradare umană și civică, desocializare. Aceste situații sunt frecvent întâlnite în așezările urbane care au apărut ca urmare a existenței în funcțiune a unei singure ramuri industriale: cazul Rovinari și al altor localități din Valea Jiului legate de minerit, Călărași și Reșița, în oarecare măsură legate de combinatele siderurgice etc. În orașele muncitorești acești coloși industriali

[189] Tudorel Postolache, (coord.), *Schiță* ..., p. 12.

[190] Constantin Hlihor, *România....,* p. 139.

[191] Mariana Stanciu, Adina Mihăilescu, *Starea sărăciei din România în context european*, *Raport nr. 4*, Academia Română, Institutul Național de Cercetări Economice, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, București, 2011, p. 6, http://www.iccv.ro/sites/default/files/Raport%20social%204%202011.pdf accesat la 27 septembrie 2016.

nu concentrau doar majoritatea locurilor de muncă, ci întreaga viață socială a orașului: învățământul școlariza viitori angajați pentru aceste combinate[192]. Locuințele și dotările sociale, de multe ori sub standardele de civilizație, se construiau pentru lucrătorii lor, iar combinatul sau uzina făceau ele însele investiții cu rol social – grădiniță, școală, liceu, casă de cultură, locuințe etc. Reducerea drastică sau închiderea unor asemenea platforme industriale a condus la apariția de situații dramatice pentru că așa numita politică de creare a IMM-urilor de către guvernele post-comuniste a eșuat lamentabil în aceste zone. Șomajul a devenit o boală cronică nu numai în aceste regiuni, ci pe ansamblul țării. Dacă „în anul 1990 existau peste șase milione de angajați ai statului, în 2011 nu mai erau decât un milion, statul însuși fiind declarat falit. Căci falit este un stat care nu-și mai poate plăti profesorii, armata, poliția, instituțiile, administrația, judecătorii și medicii"[193]. Societatea românească nu a părut a fi pregătită pentru a face față exploziei sărăciei. Deși sistemul securității sociale a supraviețuit într-o formă rezonabilă șocurilor economice și politice, formele de suport pentru cei mai săraci dintre săraci sunt mai degrabă confuze, fragmentare, deficitare[194].

Procesul de restructurare a economiei românești, caracteristic tranziției la economia de piață, a fost însoțit de o diminuare a potențialului de utilizare a resurselor umane. Declinul general al activității economice, după 1990, a avut un puternic impact negativ asupra nivelului de ocupare a forței de muncă, producând șomaj cronic. În perioada de tranziție parcursă, România s-a confruntat și cu un alt fenomen deosebit de grav – creșterea șomajului. În primii ani ai trecerii la economia de piață a fost o explozie a ratei șomajului, numărul șomerilor ajungând în 1993 la 1.164.705, cu oarecari scăderi în anii 1995-1996 când economia luase, oarecum, un curs pozitiv, dar a crescut din nou în anul 1998 la peste un milion

[192] Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 140.

[193] Claudiu Iordache, *România la asfințit,* București, Editura IRINI, 2013, pp. 38-39.

[194] A se vedea și Coord. prof. Dr. Cătălin Zamfir, (coord.), *Situația sărăciei în România dimensiuni, surse, grupuri de risc iunie 2001*, în „România socială – Revistă de cultură și analiză socială", nr. 2/2001.

de persoane (1.025.056)[195]. Politica de recalificare şi reorientare profesională a fost una mai mult electorală, pentru că, statistic, aceste cifre raportate la numărul de şomeri sunt derizorii. În anul 1993, de exemplu, numărul de persoane cuprinse în învăţământul de recalificare erau de 63.458 din care 49.470 erau şomeri, şi a crescut în 1998 la cifra de... 70.763 din care doar 27.157 erau şomeri! Dintre aceştia au încheiat cursurile şi şi-au găsit un *job* 8.070 în 1993 şi 4.853 în 1998[196]. Rata şomajului a fost constant mai mare în rândul femeilor, iar după nivelul de educaţie, aproape jumătate din numărul şomerilor sunt tineri absolvenţi de liceu şi un sfert îl reprezintă cei care au absolvit o şcoală profesională. Doar 2,6% din absolvenţii de facultate erau şomeri în 1999. Şomajul de lungă durată a devenit un fenomen cronic în ultimii ani. La sfârşitul anului 1998 durata medie a şomajului era de 17,8 luni (17,2 luni pentru bărbaţi şi 18,5 luni pentru femei; 18,9 luni în mediul urban şi 3,7 luni în cel sătesc)[197]. Nivelul inegal de dezvoltare a ţării, oferta de resurse umane ca şi în eficienţa programelor de ocupare a acestor resurse au făcut ca în unele judeţe rata şomajului să fie mult mai ridicată faţă de rata medie. Iată, la sfârşitul anului 1989, rata medie a şomajului pe ţară era de 11,4%, în timp ce în judeţul Hunedoara era de 19,8%, Botoşani – 18,6%, iar la Brăila – 17,6%[198]. Reforma în domeniul ocupării şi al protecţiei şomerilor, ca şi activitatea Agenţiei Naţionale pentru Ocuparea şi Formarea Profesională, nu au avut tocmai finalităţile urmărite şi dorite. Această stare de lucruri a determinat şi creşterea tensiunilor sociale. Acest fapt este indicat de numărul aproape constant de conflicte de muncă ce au avut loc între anii 1993-1998, cuprins între 324 şi 352 greve declanşate în diferite sectoare ale economiei naţionale[199].

În acest context, politicile de protecţie şi securitate socială practicate în cadrul procesului general al reformei sociale de guvernările perioadei de tranziţie parcurse de România au avut un rol deosebit. Din păcate, la nivelul clasei

[195] *Anuarul Statistic al României*, 1999, p. 138.
[196] *Ibidem*, p. 138.
[197] Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 158.
[198] *Ibidem*, p. 159.
[199] *Anuarul Statistic al României*, 1999, p. 148.

politice româneşti a existat şi credinţa că societatea de tranziţie va dezvolta, prin mecanisme proprii, spontane, structuri sociale şi *ocupaţionale concordante cu programele de modernizare a României*[200]. Această mentalitate a condus la inexistenţa unui proiect coerent şi viabil în domeniul social. Astfel că „perioada pe care am parcurs-o până în prezent – aprecia un om politic angajat în procesul reformei şi tranziţiei în România –, s-a caracterizat mai degrabă printr-un şir de politici conjuncturale, lipsite de coerenţă, în care prioritatea reformelor nu a vizat transformarea concurenţială a socialului, economicului şi politicului, ţinta lor principală fiind, dimpotrivă, conservarea unui anumit echilibru între vechi şi nou, care a permis, ce-i drept, supravieţuirea, sacrificând, însă, deliberat, nu numai ritmul schimbărilor, dar, uneori, chiar şi sensul acestora, impresia generală fiind a unui angrenaj uriaş ce merge în «gol» în ciuda eforturilor depuse şi a costurilor mari suportate de populaţie”[201].

Prin urmare, politicile de securitate socială n-au fost coerente şi nu s-au deosebit de sistemul practicat de regimul totalitar comunist. Ponderea cheltuielilor de securitate socială în PIB era de 12,3% în 1989, iar în 1994 de 12,7%. Această pondere demonstrează că sistemul securităţii sociale a fost ţinut în limite extrem de restrictive, în condiţiile în care ţările europene cu economie de piaţă îi alocă aproximativ o pătrime, unele aproape o treime din PIB[202]. O caracteristică importantă a evoluţiei sistemului de securitate socială de după 1989, cu evidente urmări asupra sarcinilor şi a nivelului de protecţie, constă în marea extindere a numărului de persoane care beneficiază de protecţie socială. Aceasta a reprezentat, în primul rând, un răspuns la creşterea nevoilor de protecţie a persoanelor afectate de restrângerea masivă a ocupării, din cauza recesiunii economice şi a restructurării producţiei. Astfel, a zecea parte din populaţia activă a ţării este în grija acestui sistem! Un alt aspect interesant este şi creşterea numărului de pensionari. Numărul pensionarilor de asigurări sociale (fără agricultori) a crescut de la 2,2 milioane în 1989 la

[200] Senator Dan Mircea Popescu, *op. cit.*, *în loc. cit.,* p. 156.

[201] *Ibidem*, p. 107.

[202] Dr. Maria Poenaru, *op. cit.*, în *loc. cit.,* p. 210.

peste 4 milioane persoane în aproximativ un deceniu[203]). Rata pensionării a crescut ca urmare a politicilor adoptate pentru detensionarea pieței muncii prin pensionări anticipate, cât şi din cauza accelerării procesului de îmbătrânire a populației[204]. Şi numărul pensionarilor agricultori a crescut cu aproape 60% de la 1.000.000 în 1989 la 1,6 milioane. În acest caz, la 10 persoane active în agricultură, avem în jurul anului 2000 aproximativ cinci pensionari[205].

O componentă a securității sociale, care şi-a extins sfera de cuprindere, este cea a protecției copilului şi a persoanelor cu nevoi speciale. Relevante sunt datele statistice ale primului deceniu de tranziție post-socialistă. Din cei 4.375.793 copii existenți la sfârşitul lui 1997, în leagăne şi cămine de copii trăiau 41.029 minori (8.555 cu vârste în 0-3 ani şi 32.474 între 3-18 ani). Numărul copiilor cu nevoi speciale în evidența comisiilor pentru ocrotirea minorilor era, în acelaşi an, de 103.717 copii[206]. Un flagel aparte care a marcat profund imaginea României în străinătate a fost cel al „copiilor străzii". După unele statistici, la nivelul anului 1999 erau aproximativ 10.000 de copii în această situație, din care aproximativ 25% vagabondau în Bucureşti. Consumul de droguri şi delincvența sunt principalele trăsături ale acestui grup de copii atât de năpăstuit. Această situație reflectă şi starea de colaps apărută la nivelul familiei în România.

La polul opus al tranziției economice s-au găsit profitorii acestui proces. Aceştia au devenit proprietari de capital prin inginerii financiare şi corupție. Nu „au muncit pentru acest capital, nu şi l-au creat economisind o parte din veniturile câştigate cinstit, pe piață, concurențial. Din acest motiv, ei nu economisesc şi nu investesc veniturile câştigate. Le consumă pe vile, iahturi, etc. Este, astfel, irosită o altă sursă importantă de investiții, de sporire a capacităților de producție, a veniturilor,

---

[203] Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 175.

[204] Vezi pe larg Dr. Constantin Grigorescu, „Îmbătrânirea demografică a României. Trecut prezent, perspective", în *Probleme ale tranziției*, pp. 359-368; Vladimir Trebici, *Demografie contemporană*, Centrul de Informare şi Documentare Economică, București 1995.

[205] Dr. Maria Molnar, *op. cit.*, în *loc. cit.* p. 259.

[206] Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 169.

salariilor, pensiilor etc."[207]. În literatura de specialitate aceste „personaje" sunt denumite *grupuri de interese* sau *căutător de rente/rent-seeking*[208], iar în limbaj popular „băieții deştepți"[209]. „Acest tip de „personaj" nu are nimic în comun cu cele ce există în economiile de piață din societățile cu democrație consolidată. El este specific, mai degrabă economiilor post-socialiste, administrate de un stat slab, care în literatura consacrată tranziției mai este denumit şi *stat-falit*[210]. Claudiu Iordache consideră că „falit e un stat care fură de la săraci pentru a-şi îndopa parveniții, un stat ce nu mai poate plăti pensiile şi îngriji copiii"[211]. Profitorii tranziției au putut să apară, deoarece în acest tip de societate „puterea economică provine, în primul rând, nu din producția propriu-zisă, ci din transferul de proprietate, din privatizare şi din afaceri cu statul. Oamenii politici s-au trezit peste noapte deținători ai unei surse de putere pe care nu o bănuiau: controlul politic şi administrativ al procesului de privatizare a bogăției publice şi de distribuire a resurselor statului"[212]. Aşa a fost posibil ca, până la începerea procesului de privatizare, marea majoritate a întreprinderilor de stat să fie supuse unui adevărat jaf. Persoane din aparatul managerial au creat un sistem de întreprinderi private-căpuşă, care au dezvoltat relații contractuale cu întreprinderile de stat, în dauna sistematică a acestora din urmă. A fost posibil ca şi puținele investiții de care întreprinderile de stat au beneficiat în perioada de început a tranziției să fie deturnate

[207] Constantin Cojocaru, *Economia dudie, sărăcia bîntuie,* în „Bursa", 08 august 2005.

[208] A se vedea şi Anne O. Krueger, *The Political Economy of the Rent-Seeking Society,* în *American Economic Review* nr. 64 (3), iunie 1974, pp. 291-303; Ileana Tache Email, Dorin Lixandroiu, *Rent Seeking Behavior in Transition Countries: The Case of Romania,* în *International Advances in Economic Research*, august 2006, vol. 12, Issue 3, pp. 395-407; Liviu Nichiforel, Heiner Schanz, *Property rights distribution and entrepreneurial rent-seeking in Romanian forestry: a perspective of private forest owners*, în „European Journal of Forest Research", mai 2011, vol. 130, Issue 3, pp. 369-381.

[209] Silviu Cerna, *Tranziția şi grupurile de interese*, în „Oeconomica" nr. 1/2016, http://oeconomica.org.ro/abstract/295/Tranzi%C5%A3ia-%C5%9Fi-grupurile-de-interese.html.

[210] Claudiu Iordache, *op. cit*., p. 39.

[211] *Ibidem.*

[212] Cătălin Zamfir, „Ce fel de tranziție vrem? Analiza critică a tranziției II", în *op. cit.*, p. 37.

în avantajul diferitelor grupuri de interese. Cătălin Zamfir crede că „invocarea factorului corupție" este, însă, o explicație superficială. Problema nu provine dintr-o cădere morală metafizică a managerilor, ci dintr-un sistem care nu asigură un management performant și responsabil, însoțit de un deficit grav de control din partea statului în calitatea acestuia de proprietar"[213]. Un expert al Băncii Mondiale, John Nellis, unul dintre artizanii politicilor adoptate de Banca Mondială în ajutorul acordat țărilor post-comuniste în procesul de privatizare, aduce în discuție și erorile făcute de instituțiile bancare externe, care au permis apariția unor asemenea situații în peisajul economic românesc. Acesta observă că în România, în procesele de privatizare, au fost făcute două greșeli. Prima – de guvernanții români, iar a doua „a fost făcută de cei care i-au ajutat – experții Băncii Mondiale, consilierii și economiștii externi, guvernele statelor UE și SUA –, care au crezut că pot introduce proprietatea privată foarte rapid, fără să se preocupe foarte mult de crearea altor instituții care să asigure buna funcționare a proprietății private. Așa că, pe de o parte, Guvernul a vrut o privatizare nedureroasă, iar finanțatorii și experții străini o formă foarte rapidă de privatizare. Din acest motiv au apărut în România tot felul de scheme dubioase de îmbogățire – cum au fost acele fonduri de investiții private ce au dat faliment foarte repede"[214].

Șocul tranziției economice a atins și industria construită de regimul comunist. Reacția și răspunsul la acest tip de proces inevitabil au avut și ele un dureros impact asupra viitorului României. În primul rând nu s-au găsit soluțiile cele mai potrivite pentru declinul producției industriale datorat primelor măsuri de trecere la economia de piață și a dispariției pieței socialiste pentru export. În 1989 România era a patra țară din lume care încerca să producă totul la nivel intern. Când încerci să produci tot nu poți să faci produse performante și eficiență economică mare. În perioada 1990-1992 s-a înregistrat „o

[213] *Ibidem,* p. 40.

[214] John Nellis, *Nu privatizărilor fără un stat de drept funcțional*! Interviu luat de Valentina Pop, Washington DC, 17 iulie 2007, http://asymetria-anticariat.blogspot.ro/2010/02/interviu-cu-john-nellis-expert-al.html accesat la 1 octombrie 2016.

profundă scădere a productivității întreprinderilor industriale, pe fondul îmbătrânirii aparatului productiv, al lipsei fluxurilor de capital pentru reînnoirea acestuia, precum şi al neadaptării rapide a întreprinderilor la noile cerinţe ale pieţelor”[215]. Astfel, în 1990 producţia industrială a ţării mai reprezenta 76% din cea a anului 1989, iar în 1993 – doar 47%, cu o creştere de şase procente în anul 1995[216]. În 1999 se ajunsese la 40,8% din producţia industrială a anului 1989[217]. Pe ramuri industriale, dinamica producţiei a cunoscut evoluţii negative. Doar foarte puţine întreprinderi din sectorul de prelucrare au cunoscut o reală creştere a productivităţii muncii şi de aici şi o sporire a producţiei. În industria extractivă, de exemplu, productivitatea muncii pe un salariat a crescut în 1997-1998 cu 13% în raport cu anul 1995, înregistrând creşteri mai spectaculoase, peste 37%, în extracţia şi prepararea minereurilor metalifere[218]. În ciuda introducerii unor măsuri de restructurare şi retehnologizare, productivitatea a continuat să scadă în unele ramuri precum cele ale textilelor, chimiei şi petrochimiei sau metalurgiei şi prelucrării metalelor. Această scădere poate fi pusă pe seama neadaptării producţiei la noile cerinţe ale pieţei, slabelor infuzii de capital, dar şi a unui management defectuos bazat, în multe cazuri, pe deprinderi vechi, depăşite. Astfel, în industria prelucrătoare productivitatea pe un salariat a scăzut cu aproape 15% în 1998 faţă de anul 1995, scăderi spectaculoase înregistrându-se în unele ramuri cum ar fi: confecţii din textile, blănuri şi piele – 37,3%; prelucrarea lemnului (exclusiv mobila) – 44,9%; aparatură şi instrumente medicale, de precizie, optice şi ceasornicărie – 42,1% etc.[219]. Alte industrii au dispărut cu totul, cum a fost cea electronică, pentru că pe piaţa românească au intrat firme ca Sony, Philips, Panasonic cu preţuri mai mici şi o calitate superioară[220].

[215] Daniel Fistung, *Industria românească încotro?* în *Tribuna Economică*, nr. 1, ianuarie 2001, p. 20.

[216] *România: Starea de fapt*, vol.II, *Economia*, p. 78.

[217] Cătălin Zamfir, *O analiză critică....*, p. 37.

[218] *Anuarul Statistic al României,* 1999, p. 481.

[219] *Ibidem*.

[220] Adrian Cojocar, *Industria trece printr-un val de închideri care afectează creşterea economică. Care sunt cauzele dezindustrializării de după ‘89 şi unde*

Acest lucru arată că răspunsul producției industriale la reformele sistemice a fost slab. Asupra producției, în sensul involuției acesteia, o influență majoră au avut-o pe lângă alți factori şi decapitalizarea accentuată, ca şi mediul economic nestimulativ generat de un ritm lent al privatizării şi restructurării. Industrii care altădată dețineau pondere mare în exportul românesc au rămas cu tehnologii din anii '80. În industria lemnului, 80% din echipamente aveau o vechime de peste douăzeci de ani şi prezentau un înalt grad de uzură fizică şi morală. Rata medie a profitului, în aceste condiții, a scăzut de la 13,7% în 1989, la 0,3% în anul 1998. Raportat la anul de bază 1989, numărul de lucrători a scăzut în industria lemnului cu 28%, iar până la 30 iunie 1999 cu aproape 45%[221].

În sectoarele industriale, unde prin procesul de privatizare s-au alocat sume importante pentru investiții şi s-au putut înlocui tehnologiile, producția industrială a crescut. Exemplul edificator este industria constructoare de maşini. Producția de autoturisme de oraş şi de teren a crescut de la 61.000 bucăți în 1993 la 104.000 în 1998, din care numai *Dacia* Piteşti împreună cu uzina *Daewoo* produceau 103.000 bucăți. Ambele societăți au fost modernizate după privatizarea lor. La acestea trebuie amintită dispariția unor producători cu tradiție nu numai pe piața românească: ARO din Câmpulung-Muscel, Autobuzul din Bucureşti, Autocamioane „ROMAN" din Bucureşti. Producția de vagoane de călători a scăzut de la 199 în 1993, la doar 10 bucăți. În perioada 1980-1989, România a fost un exportator de vagoane şi locomotive. Astfel, numai în 1989 a vândut la export 8.188 de vagoane marfă şi 111 vagoane de călători. Cu cele 203 locomotive construite în 1989 România era unul din principalii producători mondiali, însă în anii 1992-1997 au mai fost construite doar două locomotive electrice! Producția de biciclete, altădată un mijloc folosit de populația României, a rămas fără piață. Consecința a fost scăderea de la 42.000 bucăți (1993) la 6.000 în 1998[222]. Şi exemplele ar putea continua.

---

s-a greşit? Am privatizat destul sau prea puțin? De ce nu am atras destui noi investitori?, în „Ziarul Financiar" din 7 martie 2013.

[221] Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 82.

[222] *Anuarul Statistic al României*, 1999, pp. 478-479.

Aflat şi el în tranziţie spre economia de piaţă, sectorul transporturilor şi telecomunicaţiilor a întâmpinat unele dificultăţi în procesul de restructurare şi privatizare. O primă etapă în restructurarea Societăţii Naţionale a Căilor Ferate Române a avut loc la sfârşitul anului 1998, când a fost împărţită în mai multe companii. Tendinţa este de descreştere a importanţei căilor ferate în transportul de mărfuri – aceeaşi tendinţă manifestându-se şi la nivelul transporturilor navale[223].

La începutul anului 2000, numărul operatorilor de transport public era de aproximativ 25.000 pentru transportul naţional de marfă şi de circa 4.000 pentru transportul internaţional. Transportul la nivelul ţării s-a executat în cea mai mare parte cu autocamioane (89,6%). Numărul autovehiculelor de marfă a crescut spectaculos de la 298.318 câte existau în 1993 la 410.132 în anul 1998. Creşterea este şi mai importantă în sectorul privat pentru aceeaşi ani – de la 42.336 la 137.971 autovehicule de diferite tonaje[224]. Participarea privată în transportul mărfurilor în comunicaţiile rutiere a depăşit 80% în anul 1998.

Creşterea numărului de autobuze, microbuze şi autoturisme între anii 1993-1998, la unele categorii cu mai mult de 60%, cum a fost cazul autoturismelor (1.793.054 la 2.882.254 bucăţi) n-a însemnat, din păcate, şi o creştere a numărului de pasageri transportaţi, ceea ce arată creşterea gradului de scumpire a biletelor peste media de suportabilitate pentru cetăţean. Astfel, în 1993 mai călătoreau 63,4% din cei care foloseau acest mijloc de transport în 1990, pentru ca în 1998 doar 43,9% să mai apeleze la serviciile SNCFR[225].

În ceea ce priveşte transporturile maritime şi fluviale statisticile nu sunt concludente. Nu se poate şti cu exactitate care este situaţia reală a numărului de nave pentru mărfuri generale, petroliere sau mineraliere, deoarece Anuarul Statistic al României pe anul 1999 face precizarea că „pentru perioada 1996-1997 datele se referă la nave înmatriculate”[226]. După 1990, Întreprinderea de Exploatare a Flotei Maritime s-a divizat

[223] *Ibidem*, p. 507.
[224] *Ibidem*, p. 509.
[225] *Ibidem*, pp. 509; 522-523.
[226] *Ibidem*, p. 508, nota 2.

în trei companii: *Petromin, Romline* şi *Navrom*. În 1993 a izbucnit scandalul „Petromin" fără să se finalizeze ancheta şi cu explicaţii ale cauzelor care au dus la dispariţia uneia dintre cele mai mari flote ale lumii. La sfârşitul anului 1997, din cele 77 de nave ale societăţii 22 erau arestate în diferite porturi, 32 urmau să fie vândute ca fier vechi, 10 erau nemotorizate şi doar cinci mai funcţionau. În cursul anului 1999 societatea *Petromin* a vândut 11 nave unor parteneri tradiţionali, realizând un venit de 403 miliarde lei. În acelaşi an, însă, societatea a înregistrat pierderi de 443 miliarde lei! În luna iulie 2000 *Petromin* şi-a încetat existenţa[227].

Piaţa comunicaţiilor s-a dezvoltat, poate, cel mai rapid şi cel mai mult. În ţară există 10.832 oficii poştale care livrează anual aproximativ 280 milioane de scrisori, ceea ce înseamnă că fiecare român primeşte şi scrie câte 12 scrisori anual[228]. Serviciul de telefonie s-a dezvoltat rapid, crescând în perioada 1993-1998 cu peste 60%. Astfel, la sfârşitul anului 1993 erau înregistrate în România 2.624.000 posturi telefonice, iar la sfârşitul anului 1998, 4.122.000 de posturi[229]. În aprilie 1993 apare pe piaţa românească serviciul de telefonie mobilă. Potrivit unor statistici, în anii 1997-1998, 750.000 de români au conversat la „celulare", iar în iunie 1999 erau înregistraţi 820.000 abonaţi la GSM[230]. Marea provocare pentru români a fost *Internetul*. România, în doar câţiva ani, a reuşit să ocupe locul al treilea ca număr de *provideri*, după Polonia şi Bulgaria. În perioada aprilie 1999 – aprilie 2000, numărul de domenii cumpărate (adrese *web* cu extensia „.ro") a crescut cu 350%. Majoritatea celor care folosesc internetul sunt tineri şi foarte tineri[231].

Reacţia şi răspunsul la şocul tranziţiei în sectorul agricol al economiei româneşti au fost la fel de ineficiente şi fără nici o strategie, sau măcar idee de proiectare a viitorului, deşi aproape întreaga elită politică post-decembristă, indiferent de culoarea

---

[227] Emilian M. Dobrescu, *op. cit.,* p. 104.

[228] *Ibidem*, p. 528.

[229] *Anuarul Statistic al României*, 1999, p. 528.

[230] Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 105.

[231] Ion Vaciu, *Provocarea 2000 – România părinţilor împotriva României copiilor*, în „Comunicaţii mobile", nr. 3, 1999, p. 5.

sa politică, a făcut un „pariu" cu agricultura. Premisele erau bune pentru o reformă de succes. România are o suprafață agricolă de 14.741,2 mii de hectare (sau 61,8% din suprafața totală a țării), iar la nivelul anului 1989 dispunea şi de un sector zootehnic[232]. Cătălin Zamfir consideră că „reforma agriculturii, bazată pe distrugerea cooperativelor şi restituția/refacera dreptului de proprietate au reprezentat mai degrabă o reformă primitivă, incapabilă să relanseze agricultura, împingând-o într-o criză profundă. Totodată, redistribuirea terenurilor exact în forma inițială a dus la o enormă fragmentare a proprietății[233]. După anul 1989, toate țările foste socialiste din Europa au privatizat proprietatea funciară, dar au păstrat forma de exploatare în mărimile fostelor unități agricole socialiste, în proporție de 70-90%. Asemenea exemple se întâlnesc în Republica Cehă, care pe 75% din suprafața agricolă a reorganizat societățile agricole cooperatiste şi pe acțiuni, în mărimi de la 650 hectare la 1.500 de hectare; în Ungaria – care pe 55% din suprafața agricolă a păstrat exploatații în mărimi de peste 50 hectare. Aceeaşi situație se întâlneşte şi în landurile fostei Germanii de Est, unde pe 82% din suprafața agricolă sunt societăți cooperatiste şi pe acțiuni de 1.000 – 4.000 de hectare, precum şi asociații familiale în mărimi de 300-500 hectare. Pe această bază, în aceste țări agricultura a devenit factor principal de redresare economică[234].

Reforma din agricultură a condus la separarea proprietății asupra pământului de proprietatea asupra celorlalte mijloace de producție, producându-se astfel un grav decalaj între dotarea funciară şi tehnică a gospodăriilor. În primii ani, parcul de tractoare şi maşini agricole a rămas în continuare în proprietate publică sau mixtă în cadrul AGROMEC-urilor. Gospodăriile țărăneşti dețin doar 25% din parcul de tractoare şi maşini-unelte uzate, depăşite moral şi tehnic. A reapărut „spectaculos" în agricultura românească plugul tras

---

[232] Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 86.

[233] Cătălin Zamfir, *O analiză critică....*, p. 45.

[234] Dr. Gheorghe Timaru, *Efectele negative ale fărâmițării explantațiilor agricole,* în „Tribuna Economică", nr. 22, mai 2000, pp. 26-27.

de animale[235]. Nu există cifre, nici măcar aproximative, despre numărul de căruțe în funcțiune în prezent în agricultura românească. Dar ne putem face o idee dacă urmărim evoluția șeptelului. După 1989, aceasta a scăzut la toate capetele, mai puțin la cabaline, unde a crescut cu 18%[236]. Specialiștii și tehnicienii din agricultură s-au pomenit în afara oricărei structuri instituționale și pământul se cultivă ca în prima jumătate a secolului XX[237]. Pe de altă parte, țăranii au fost net separați de bani și de piața organizată pentru desfacere, rămânând la „mâna speculanților". Prin urmare în România după 1989, în loc să se creeze o agricultură producătoare de mărfuri, am revenit la una de subzistență, destinată în primul rând acoperirii nevoilor modeste ale familiilor de țărani. Astfel, nu este greu de explicat de ce de la o agricultură care avea o pondere importantă în exportul românesc înainte de 1989 s-a ajuns la una de subzistență. Agricultura este cel mai mare eșec al perioadei de tranziție.

IV. 4. Societatea civilă în România primului deceniu de tranziție post-comunistă. Un actor capabil de răspuns și reacții la șocurile tranziției?

Tranziția societății române de la regimul de dictatură la democrație a început nu numai cu reconstrucția instituțiilor politice și trecerea la economia de piață, ci și cu redescoperirea de către români a dreptului de asociere în organizații și instituții care să nu fie sub controlul statului. Românii se deprindeau nu numai cu ceea ce specialiștii au definit ca fiind o revoluție asociativă[238], ci și cu ideea că pot „să monitorizeze activitatea instituțiilor statului, să stimuleze participarea cetățenilor în luarea deciziilor în sfera publică, să grăbească formarea unor noi atitudini și comportamente democratice, cum ar fi

[235] Constantin Hlihor, *op. cit.,* p. 112.

[236] Vladimir Pasti, Mihaela Miroiu, Cornel Codiță, *România – Starea de fapt*, vol. I, *Societatea*, București, Editura Nemira, 1997, p. 53.

[237] *Ibidem*, p. 18.

[238] A se vedea și Pirotte Gautier, *La société civile roumaine post-communiste*, în *Autrepart* 4/2008, nr. 48, pp. 153-164, www.cairn.info/revue-autrepart-2008-4-page-153.htm; Gheorghe Lencan Stoica, *Civil Society in Romania and Central and Eastern Europe*, în *South-East European Journal of Political Science*, vol. 1, nr. 1, 2013, pp. 52-74.

respectul pentru opiniile adversarilor politici, moderația, și să ofere canale pentru a articula interesele și să stabilească legături în întreaga societate"[239].

Dacă ne raportăm la numărul extrem de mare de organizații mass-media apărute după prăbușirea regimului Ceaușescu se poate trage concluzia că românii au înțeles foarte repede că *cetățenii au dreptul să ceară socoteală conducătorilor lor pentru tot ceea ce aceștia pretind că fac în interesul națiunii*[240] și că societatea civilă a jucat un rol extrem de important pe drumul făcut de societatea românească către democrație și economie de piață. Dacă analizăm modul cum aceasta a acționat, concret, în sfera publică, se poate constata că „ societatea civilă din România – așa cum s-a manifestat ea după 1989 –, a îmbrăcat forme bazate mai degrabă pe comunicare, mobilizare și participare politică, decât pe instituționalizare"[241]. Se mai impune o constatare preliminară. Mai ales în perioada 1990 -1996, „societatea civilă a constituit suportul noii societăți politice"[242]. Nu pentru întreg spectrul politic al scenei post-decembriste, ci doar pentru partidele din opoziție. A rezultat un binom alcătuit din ceea ce specialiștii au denumit „mașinăria politică ce a suplinit slăbiciunea partidelor și capacitatea lor de a răspunde nevoilor unei activități politice cât de cât conturate și eficiente. Mai ales în primul deceniu de după revoluție, societatea civilă a fost aceea care a asigurat cunoștințele necesare unei asemenea activități, concepția și expertiza, mijloacele de difuzare și mobilizare și, nu în ultimul rând, grosul militanților în teritoriu în slujba opoziției"[243].

Societatea civilă a creat o percepție dual în ceea ce privește modelarea instituțională a societății românești de tranziție.

[239] Volkhart Heinrich, Lorenzo Fioramonti, *CIVICUS Global Survey of the State of Civil Society: Comparative perspectives*, vol. 2, Kumarin Press, Inc., p. 146.

[240] Aristide Cioabă, Lorena Păvălan, Rozmari Rogoceanu, *Societatea civilă și drepturile omului*, București, Editura Institutului de Teorie Socială, 1997, p. 177.

[241] Romulus Brâncoveanu, „Mașinăria politică, societatea civilă și critica culturii", în vol. *Rațiune și discurs*, Editura Universității din București, 2007, pp.169-170.

[242] *Ibidem,* p. 180.

[243] *Ibidem.*

Intelectualii, care reprezentau cele mai influente organizații ale societății civile, au indus prin discursul public o imagine dual în grila de ***bine-rău*** care a marcat atât lupta politică, dar și opinia publică. Pe de o parte, imaginea unei perfecte egalități între democrație și ideologiile de dreapta, iar pe de alta – una a pericolului pe care îl reprezintă social-democrația, stânga politică, asimilată mecanic cu cripto-comunismul și lipsa democrației. Rezultatul a fost apariția unei falii în societatea română, similară întrucâtva cu cea realizată în percepția opiniei publice de adepții protocronismului și cei ai sincronismului din epoca Ceaușescu[244]. Artificial a fost creată în percepția publică o ***parte bună*** a societății românești, formată din adversarii protocronismului și care „s-au regăsit în societatea civilă", și ***partea rea*** – alcătuită din partizanii protrocronismului, care „au îngroșat rândurile naționaliștilor și nostalgicilor comuniști"[245].

Cercetarea și analiza fenomenului *societate civilă* în tranziția societății române către regimul de democrație a generat o impresionantă literatură de specialitate, care a clarificat locul și rolul ei în tranformarea socială, politică și economică, dar a contribuit și la apariția unor mituri[246]. Unul dintre acestea este generat de statistică. S-a crezut că numărului mare de organizații active în societatea românească de după 1989 și vizibilitatea liderilor acestora în spațiul mediatic înseamnă și existența unei puternice societăți civile. Un altul este generat de fenomenul *Watchdog organizations,* care este o funcție importantă asumată de societatea civilă, dar nu singura! Multitudinea de lucrări, articole și studii au dat, fără indoială, răspuns la multe din întrebările care frământă societatea română de astăzi. Altele își mai caută încă un răspuns. De pildă, care a fost rolul jucat de societatea civilă în apariția unor noi stereotipuri și mentalități ce definesc actualul ***conformism*** al societății române în care

---

[244] A se vedea mai multe Prof. Dr. Theodor Codreanu, „*Protocronismul*" în „Caiete de protocronism românesc", Revistă semestrială de analize și comentarii / nr. 2, https://protocronism.wordpress.com/contributii-teoretice-de-azi/theodor-codreanu-%E2%80%9Eprotocronismul%E2%80%9C/ accesat la 20 aprilie 2016.

[245] Romulus Brâncoveanu, *op. cit*., p.182.

[246] Grzegorz Ekiert, Jan Kubik, *The Legacies of 1989. Myths and Realities of Civil Society*, în *Journal of Democracy* vol. 25, nr. 1, ianuarie 2014, p. 46.

este cultivat spiritul imitativ şi lipsa conştiinţei critice[247], sau a noii ***dogme*** – „Political Correctness"[248] –, adoptată în discursul public de marea majoritate a românilor, indiferent că aparţin sferei politice sau a celei publice. Astăzi, din perspectiva trecerii a mai bine de un sfert de secol de la reapariţia societăţii civile în România, putem afirma, oare, că a fost un factor benefic pentru tranziţia societăţii post-decembrie 1989 structurarea acesteia *doar* în jurul partidelor de opoziţie şi promovarea, doar a ideologiilor de dreapta? De ce nu s-a cristalizat, încă din anii `90 o societate civilă care să acopere un spectru extrem de larg, incluzând serviciile sociale, educaţia, sănătatea, drepturile omului, comunicaţiile şi informaţia? De ce până în 1996 între organizaţiile societăţii civile şi guvernele care s-au succedat nu s-a structurat o relaţie care să ofere sprijinul necesar, evitându-se, în acelaşi timp, presiunile de cooptare sau diminuarea legăturilor dintre organizaţii şi cei pe care îi reprezintă, care ar putea compromite independenţa şi diversitatea organizaţiilor societăţii civile?

Înţelegerea, locul şi rolul sociatăţii civile în tranziţia politică, economică şi a schimbării sociale presupune şi o foarte bună cunoaştere a modului cum actanţii implicaţi în procesul edificării unei asemenea realităţi înţeleg conceptul de societate civilă şi cum percep misiunea ei în dinamica societăţii. Organizaţiile societăţii civile care au apărut în Occident, ca o nevoie de modernizare a societăţii şi au activat mai ales în sfera socială, au generat soluţii, în funcţie de gradul de cunoaştere a rolului şi misiunilor pe care acestea le au în democraţiile consolidate[249]. În România, societatea civilă s-a născut în

[247] Ovidiu Hurduzeu, Mircea Platon, *A treia forţă: România profundă*, Logos, 2008 p. 11.

[248] A se vedea şi Michael S. Cummings, *Beyond Political Correctness: Social Transformation in the United States* Lynne Rienner Pub, 2001, pp. 310-312; Michael Minnicino, *The New Dark Age: The Frankfurt School and 'Political Correctness*, în „Fidelio", vol. 1, nr. 1, iarna 1992 KMW Publishing, Washington DC; William S. Lind, ed., *Political Correctness: A Short History of an Ideology,* A Product of the Free Congress Foundation, noiembrie, 2004, http://static.ow.ly/docs/Political%20Correctnes%20%20A%20Short%20History%20of%20an%20Idealogy_9Ndpdf accesat la 20 aprilie 2016.

[249] A se vedea pe larg, Lester M. Salamon, eds., *Global Civil Society Dimensions of the Nonprofit Sector*, The Johns Hopkins Center for Civil

procesul de tranziție[250] ca o soluție pentru suplinirea unei clase politice în formare și redefinire. Acest rol a fost asumat de o parte a intelectualității române, care a încercat să coaguleze în jurul ei tânăra generație. Profesorul Daniel Barbu constata, cu aproape un deceniu în urmă, că „Societatea civilă – unanim celebrată ca o alternativă democratică la puterea neo-, post-, sau cripto-comunistă – nu este de fapt decat «ultima ideologie» a secolului 20. Gândirea unică, simplificatoare și exclusivistă rămâne tentația irezistibilă a intelectualului român"[251]. Analizând modul cum, în istoria secolului XX, intelectualii români s-au raportat la puterea politică și autoritățile publice, Daniel Barbu a observat ceea ce astăzi pare a fi o invenție a sistemului românesc de tranziție: „Intelectualul român este carlist sub regimul carlist, naționalist și anticomunist sub regimul antonescian, burghezo-democrat de stânga sub guvernul Groza, marxist-leninist și patriot sub regimul comunist. El nu se află în opozitie decât atunci când, ca înainte de 1938 sau după 1989, instituția opoziției este tolerată, cu mai multă sau mai puțină îngăduință. De altfel, intelectualul român nu acceptă să fie în opoziție decât din dorința de a ajunge cât mai repede la putere. Iată unul dintre motivele pentru care a fost neapărat necesar ca răsturnarea comunismului în România să adopte o cale revoluționară, nu pentru că natura acestuia s-ar

---

Society Studies, Baltimore, MD 1999, pp. 3-41; Ernest Gellner, *La société civile dans une perspective historique*, în *Revue Internationale en Sciences Sociales,* nr. 129, 1991, pp. 527-544; P. Ghils, *Le concept et les notions de société civile*, în *Transnational Associations*, nr. 47, 1993, pp. 136-155; Romulus Brâncoveanu, *op. cit.,* pp. 161-212.

[250] Gautier Pirotte, *Société civile et transitions. Un regard sur l'évolution du projet de constitution d'une société civile en Roumanie postcommuniste*, http://cevipol.ulb.ac.be/sites/default/files/Contenu/Cevipol/5-pirotte.pdf, accesat la 20 aprilie 2016; Maria Bucur, *Philanthropy, Nationalism and the Growth of Civil Society in Romania*, Unknown, 1998; Mitchell O. Hopkins, *Romania's Civil Society and its Moral Underpinnings: The Symbolic Discourse of a Post-Socialist State*, în *Multilingual Discourses*, vol. 1.1, Fall 2012, pp. 21-32; Sandra Pralong, *NGOs and the Development of Civil Society*, in vol., Henry F. Carey, ed., *Romania Since 1989: Politics, Economics, and Society*, Lexington Books, New York, Toronto, Oxford, 2004, pp. 229-247.

[251] Daniel Barbu, *Republica absentă*, București, Editura Nemira, 1999, pp. 93-106.

fi dovedit mai represivă decât în alte părți ale Europei de est, ori liderii lui s-ar fi arătat mai hotărâți să nu cedeze puterea. Ci, pur şi simplu, pentru că partidul unic nu a avut interlocutori cu care sa-şi negocieze succesiunea. S-ar spune că revoluția a fost forma prin care totalitarismul însuşi a inventat societatea civilă"[252].

Pentru a înțelege de ce s-a manifestat în România un asemenea curs al societății civile credem că este necesară o analiză a modului cum aceasta a fost percepută atât în discursul public, cât şi în practica socială. În România, după 1989, deşi nu am avut o tradiție legată de spiritul de asociere şi societate civilă, am asistat la o aprigă dispută asupra conceptului, ca şi a elementelor constitutive ale acesteia. Discuția a fost purtată, în general, în mediile intelectuale fără impact asupra societății în ansamblul ei. Asemeni conceptului de schimbare socială, se poate lesne constata că nici cel de societate civilă nu are o definiție unanim acceptată şi recunoscută. Acest fapt explică de ce şi astăzi este încă un subiect de cercetare în majoritatea regiunilor lumii şi mai ales în fostele țări comuniste[253], dar şi subiect de dezbatere publică, cu precădere în mass-media[254].

O minimă cercetare asupra modului cum a fost percepută societatea civilă în primul deceniu arată o exactă înțelegere a locului şi rolului pe care trebuie să îl joace în societate. Academicianul Pavel Mircea Cosmovici sublinia că *societatea civilă este un element constitutiv al sistemului democratic (…) Conceptul de societate civilă nu poate fi, însă, definit cu uşurință şi nu este de mirare că, pentru unii, este un concept paradoxal, care se conturează în diferite moduri în cadrul raporturilor dintre stat şi societate… Există două interpretări diferite ale conceptului şi anume, o interpretare negativă în sensul că societatea civilă implică o limitare a puterilor statului, împiedicarea acestuia de a reglementa ansamblul activității sociale, de a monopoliza inițiativele şi talentele care se manifestă*

[252] *Ibidem.*

[253] Marc Morjé Howard, *The Weakness of Postcommunist Civil Society* în *Journal of Democracy*, vol. 13, nr. 1, ianuarie, 2002, p. 157.

[254] Ardian Kastrati, *Civil Society Development and its Impact on the Democratization Process in Kosovo, Mediterranean Journal of Social Sciences,* vol. 6, nr. 2, S5, aprilie 2015, p. 70.

în societate. Într-o interpretare pozitivă se pune accentul pe instituirea în cadrul societății a unor centre care pot constitui un releu al apărării publice, dar şi un instrument de presiune împotriva puterilor publice[255]. Mihaela Miroiu consideră că *societatea civilă există pentru că oriunde în lume politicienii tind să uite de alegători… Cei care aduc aminte politicienilor că există cetățeni contribuabili, sunt organizațiile neguvernamentale*[256]. Prin urmare, în opinia sa, în ansamblul comunităților umane *...există foarte multe insule de societate civilă dar nu există nici un fel de arhipelag de societate civilă*[257]. Alți autori precizează că, pentru o mai corectă definire a societății civile „se cere mai întâi mutat centrul de greutate al discuțiilor din perimetrul constrângerilor şi presiunilor, la care acesta este supus în raport cu societatea în cel alcătuit din funcțiile de socializare şi comunicare reală între parteneri egali. În această accepțiune societatea civilă poate să reprezinte asocierea voluntară a unor indivizi reuniți în grupuri şi asociații pentru a-şi exprima interesele, pasiunile şi ideile, pentru a schimba informații, pentru a atinge obiective comune"[258]. Aceste grupuri trebuie să se ocupe de treburi politice şi nu private şi să se caracterizeze prin pluralism şi diversitate, fiind incompatibile cu orice formă de monopol – politic, economic, social, ideologic sau informațional. Pentru Vladimir Tismăneanu, „dezvoltarea societății civile face parte din setul de premise esențiale ale democrației liberale, deoarece prin aceasta se urmăreşte construirea unui spațiu propice comunicării şi acțiunii pluraliste"[259]. Profesorul Romulus Brâncoveanu constată o ruptură între misiunea unei societăți civile şi percepția ei în societatea românească în primii ani ai tranziției. În opinia sa „...societatea civilă a tranziției românești are prea puțin de-a

[255] *Apud*. Emilian M. Dobrescu, *Conceptul de societate civilă*, în „Revista română de sociologie", anul IX, serie nouă, nr. 5-6, 1998, p. 373.

[256] Mihaela Miroiu, *Năucitoarea instaurare a democrației şi arhipelagul de societate civilă*, în revista „*3*", nr. 3(9), anul II, 1998, p. 8.

[257] *Ibidem*.

[258] Laurențiu Ştefan-Scalat, *Societatea civilă românească – o utopie?*, în „Polis", nr. 4, 1995, p. 162.

[259] Vladimir Tismăneanu, *Renaşterea societății civile*, în „Sfera Politicii", nr. 31, septembrie 1995, pp. 57-58.

face cu modul în care această sintagmă apare în discursul public de zi cu zi. Ea nu cuprinde doar GDS, Asociația Pro Democrația sau diferitele organizații non-guvernamentale, în felul în care mass-media vorbind despre societatea civilă se referă la ele, ci întregul context în care asociații, personalității și forme de comunicare și mobilizare coexistă și se manifestă. Pentru a marca această interpretare prefer transcrierea cu italice și voi continua în același mod ori de câte ori va fi vorba de acest sens conceptual. Altfel spus, ***societatea civilă,*** cu italice, nu este una și aceeași cu acea societatea civilă de tip asociațional sau asimilabilă în mod exclusiv participării civice. Societatea civilă este o formă de viață și este aceea pe care o știm într-un fel anume. Știi despre ce e vorba numai în măsura în care ai participat sau ai observat foarte atent și consecvent viața publică a ultimei perioade, dobândind astfel ceva de genul unei experiențe, a unei cunoașteri împărtășite. A sesiza, a percepe, a simți, a cataloga, a adera sau a respinge într-un mod similar cu ceilalți, a te regăsi în gesturile acestora și laolaltă cu ei sunt mai importante pentru societatea civilă de care e vorba aici, pentru sensul ei, decât existența unor asociații care exprimă voința sau modul de viață stabil al unor persoane"[260].

După colapsul regimului comunist și apariția libertății de asociere, dezbaterea publică asupra rolului pe care societatea civilă trebuia să-l joace în România nu a ajuns în straturile profunde ale societății. Așa se explică de ce o mare parte a populației române, mai ales cea din mediul rural, considera, în anul 1990, „că noțiunea de conștiință civică nu are nici un sens, la fel ca aceea a drepturilor omului. Majoritatea românilor consideră că și-au recăpătat toate drepturile cetățenești în urma Revoluției și manifestă în continuare o preocupare destul de scăzută pentru acest sector"[261]. În cadrul unui dialog cu Adam Michnik, ce a avut loc în noiembrie 2015, Andrei Pleșu constata: „După '89 a apărut un efort de compensație. Dintr-odată, s-a umplut România de anticomuniști, de oameni care se angajează, care «fac» societate civilă, cu o dorință subterană de a compensa, printr-un curaj – secund, ceea ce a lipsit în forma

[260] Romulus Brâncoveanu, *op. cit*., p. 180.

[261] *Ibidem*, p. 118.

unui curaj-prim atunci când ele ar fi fost necesare”[262]. Este un adevăr valabil doar dacă este aplicat unui segment destul de redus al societății, care îi include pe oamenii de cultură, de artă, ziariști. Marea masă a societății, dominată de un mental format în anii dictaturii ceaușiste, nu putea înțelege și adera la mesajul care avea ca subiect societatea civilă, livrat prin mass-media. Relevantă este discrepanța dintre impactul pe care credeau că îl au mesajele adresate din *Piața Universității* de unii reprezentanți ai societății civile asupra opiniei publice și rezultatul alegerilor. La 20 mai 1990, peste 80% din populația României nu a împărtășit mesajul transmis de Stelian Tănase, la 3 februarie 1990: „Cei care constituie Consiliul FSN nu sunt un grup de democrați. Sub presiunea maselor, ei au cedat dar, odată dezmeticiți, mentalitatea lor de comuniști cu vechi stagii în aparatul birocratic de partid a început să lucreze”; „Eroarea FSN este că dorește să facă *glasnosti* și *perestroika* în România”[263]. Din acest punct de vedere nu surprinde faptul că, în apropierea anului 2000, asistăm la încheierea unui ciclu din evoluția societății civile[264], ce s-a caracterizat printr-un entuziasm democratic manifestat și prin explozia înregistrării de structuri neguvernamentale, ca expresie a libertății de asociere. Explicațiile unui asemenea fenomen sunt diverse – de la cele care aduc în discuție lipsa unei „tradiții civice”, nu numai pentru perioada comunismului, ci și pentru cea interbelică –, până la cele legate de mentalități, prejudecăți și stereotipuri. Alina Mungiu este de părere că *în România nu a existat niciodată tradiția asociațiilor de voluntari sau cetățenești. Nu este, deci, de mirare că asemenea organizații nu s-au format nici după 1999*[265]. Fie că împărtășim, sau nu, asemenea aserțiuni severe, ele sugerează realitatea fragilă a unei societăți incapabile, timp de decenii, să se transforme într-o societate civilă. Concluzia analiștilor, potrivit căreia la acea dată *este*

---

[262] Apud, Stela Giurgeanu, *Noi și societatea civilă*, în „Dilema veche”, nr. 564, 4-10 decembrie 2014.

[263] Stelian Tănase, *Nu Perestroika!,* în revista „22”, nr. 3, 3 februarie 1990, p. 1.

[264] Romulus Brâncoveanu, *op. cit*., p. 181.

[265] Alina Mungiu, *Românii după 1989. Istoria unei neînțelegeri*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 117.

imposibil de afirmat că în România există o adevărată societate civilă[266], confirmă aprecierile făcute în editorialul din primul număr al revistei „22": „Naşterea societăţii civile româneşti va fi de lungă durată şi traversată de crize. Revoluţia nu s-a încheiat odată cu fuga şi executarea perechii ex-prezidenţiale. Rămân în urma ei un întreg aparat, o economie falimentară, dar mai ales o mentalitate bolnăvicioasă: aceea de a te supune, de a slugări, de a cere mereu acordul cuiva, de a cerşi un loc sub soare"[267].

Naşterea societăţii civile a fost marcată de apariţia **Ligii Studenţilor,** la 23 decembrie 1989, din iniţiativa unui grup de studenţi ai Universităţii din Bucureşti. La nici o lună, în ianuarie 1990, un grup de intelectuali au creat **Grupul de Dialog Social** (GDS), având drept scop promovarea dezbaterilor pe probleme sociale şi civice: „Principala noastră sarcină – afirma ulterior Stelian Tănase – este resuscitarea grabnică a societăţii civile. Această operă realizată va produce schimbarea raportului de forţe între cele două elemente aflate în conflict: statul şi societatea civilă. Deocamdată acest raport de forţe este defavorabil societăţii civile. Aici aflăm cauza tuturor eşecurilor procesului demarat în 22 decembrie…"[268]. La începutul lunii februarie apare mult controversatul **Comitet de Acţiune pentru Democratizarea Armatei** (CADA)[269]. Prin presiuni asupra noii puteri revoluţionare, CADA a reuşit să-i impună acesteia să renunţe la a mai chema din rezervă ofiţeri şi generali.

Primul proiect coerent de constituire a unei societăţi civile a fost, însă, **Alianţa Civică –** apărută la iniţiativa unui grup de intelectuali, în frunte cu Ana Blandiana şi Romulus Rusan[270]. La jumătatea lunii decembrie 1990, la Ateneul Român au avut loc lucrările primei Conferinţe Naţionale a *Alianţei Civice*. Aceasta îşi propunea să solidarizeze toate forţele politice

---

[266] *Ibidem*, p. 120.

[267] „22", din 20 ianuarie 1990.

[268] Stelian Tănase, *Societatea civilă românească şi violenţa*, în „Agora", vol. IV, nr. 3, 1991, p. 27.

[269] Domniţa Ştefănescu, *Cinci ani din istoria României*…p. 52.

[270] Miron Manega, *Societatea civilă în România, din 1990 până în prezent*, în „Cadran Politic", 9 ianuarie 2013, http://www.cadranpolitic.ro/?p=4691 accesat la 20 aprilie 2016.

şi nepolitice, în scopul soluționării – prin alegeri anticipate şi formarea unui guvern de uniune națională– a crizei politice pe care o traversa țara[271]. Ca şi GDS-ul, Alianța Civică îşi revendica dreptul de a reprezenta *după modelul polonez sau cehoslovac partea responsabilă şi activă a societății noastre* şi îşi propunea plămădirea *unei conştiințe civice de care românul este absolut conştient*[272]. A reuşit să coaguleze în jurul ei toate structurile nonguvenamentale active la acea dată în societatea română: Asociația „15 noiembrie" din Braşov, Solidaritatea Universitară, Societatea „Timişoara", Grupul pentru Dialog Social (GDS), Societatea Agora din Iaşi, Grupul Independent pentru Democrație, Asociația Pro-democrația[273]. Aceasta a eşuat în anul 1991, când o parte din membrii alianței au constituit *Partidul Alianța Civică*, condus de criticul literar Nicolae Manolescu. Ideea nu a fost una benefică nici pentru scena politică, nici pentru societatea civilă, deoarece această formațiune nu s-a bucurat de un sprijin popular ridicat. În anul 1998, *Partidul Alianța Civică* s-a unit cu *Partidul Național Liberal*, dispărând din viața politică, iar Alianța Civică – deşi are şi astăzi filiale şi subfiliale în 36 de județe ale țării –, a dispărut ca actor al societății civile, aşa cum s-a întâmplat şi cu alte organizații din Europa centrală şi de est care au adoptat o asemenea politică[274]. Transformarea mişcării în partid politic a fost o imensă greaşeală pentru însăşi existența şi evoluția ideii de societate civilă în România. Ana Blandiana recunoaştea eşecul Alianței Civice ca proiect major pentru societatea română în tranziție – *o organizație care reuşea să scoată în stradă sute de mii de oameni* – şi îl justifica prin două mari greşeli. *Acestea sunt crearea partidului alianței şi, paradoxal, victoria în alegeri a Convenției Democrate, pe care alianța o crease şi o susținuse. Loviturile sunt diferite. Partidul alianței acum, privind la o distanță de 20 de ani, este evident că a fost o greşeală, o greşeală nu doar în sensul că partidul a trădat ideile alianței, ceea ce a fost evident, ci o greşeală şi pentru că în firea omenească stă această deosebire între cei care fac parte din societatea civilă şi*

[271] Domnița Ştefănescu, *op. cit.,* pp. 115-116.

[272] *Apud*., Laurențiu Ştefan-Scalat, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 174.

[273] Miron Manega, *op. cit*., în *loc. cit*.

[274] Gautier Pirotte, *op. cit*., în *loc. cit.*

susțin idei fără să vrea să obțină avantaje de pe urma lor – și în aceasta constă marea forță a societății civile – și clasa politică, un partid face parte deja din clasa politică[275].

În primele luni ale anului 1990, proiectul *GDS*, reunind mai multe mari figuri intelectuale ale societății, asumând un rol important în reforma moravurilor politice ale țării, părea să prindă contur prin dialogurile organizate la sediul Grupului și prin seria de numere tematice ale Revistei „22". La sfârșitul anului 1990, rolul social al *GDS* rămânea doar un deziderat. Locul dialogului a fost luat de monologul instituit prin presă sau alte canale mass-media. Alina Mungiu a criticat constant această neprofitabilă atitudine de superioritate și de refuz al asumării unui „rol social" dificil. „Dacă intelectualii vor continua să folosească un limbaj abstract, nu se poate cere omului de rând să deosebească idealismul de demagogie (…) Să facem o distincție clară între lupta pentru putere în care atât Frontul, cât și unele partide de opoziție s-au implicat – fără nici o legătură cu Democrația nou-născută – și lupta reală pentru o societate civilă"[276]. La cinci ani de la constituirea *GDS*, se constată că acesta nu s-a implicat mai mult în viața civică pentru că „marea masă" cu care grupul trebuia să intre în dialog „nu-și cunoștea intelectualii și nu era pregătită pentru democrație"[277].

O caracteristică a tranziției în România, în primul său deceniu, este reprezentată de faptul că societatea civilă s-a structurat cu dificultate, că o asemenea maladie era *o realitate fundamentală a acestei perioade*[278]. Alianța Civică reușise la acea vreme să depășească dificultățile de comunicare ale GDS cu ansamblul societății. Au avut loc dialoguri directe cu românii din multe zone și sfere sociale. Membri marcanți ai Alianței,

---

[275] Ana Blandiana, *Alianța Civică din România de acum 25 de ani. O paralelă cu protestele Platformei civice din Chișinău*, interviu luat de Oana Serafim, 7 octombrie 2015, *Radio Europa Liberă*, http://www.europalibera.org/a/27292229.html accesat la 16 mai 2016.

[276] Alina Mungiu, *România. Mod de folosire*, București, Editura Staff, 1994, p. 17.

[277] Magda Cârneci, *GDS – o măsură a elitei românești*, în „22", nr. 1, din ianuarie 1995.

[278] Vladimir Tismăneanu, *Încet, spre Europa. Un dialog cu Mircea Mihăieș,* Iași, Editura Polirom, 2000, p. 44.

după cum afirma liderul său incontestabil, Ana Blandiana, au bătut *la fiecare sfârşit de săptămână satele şi oraşele organizând dialoguri*[279]. De altfel, este de remarcat faptul că, până în anul 1996, Alianța Civică a deținut monopolul asupra ideii de societate civilă. *Dacă în 1992 cetățeanul ar fi fost întrebat ce este societatea civilă, ar fi răspuns cu siguranță: Alianța Civică*[280]. După accesul la guvernare al CDR, în cadrul căreia funcționa și Alianța Civică, imaginea de monopol pe care a deținut-o până la acea dată asupra societății civile s-a fisurat ireversibil. Nu mai era organizația care să influențeze politica din afara guvernării. Intrarea Alianței Civice şi a altor asociații civice în CDR, şi mai ales rămânerea lor în cadrul Convenției şi după ce aceasta a ajuns să guverneze România, au afectat imaginea lor de organisme şi organizații care „controlează" puterea politică. Intrarea intelectualilor în „rolul mesianic", de formatori de conştiințe, de ghizi ai maselor în călătoria spre democrație şi economie concurențială a fost un factor pozitiv. Însă, apreciază unii analişti, „nenorocirea începe în momentul în care intelectualul, aflat deja în sfera puterii, continuă să se considere un luptător pentru adevăr"[281]. Explicația dată de alți specialişti a fost că aceste organizații componente ale CDR „au drept de vot doar pentru anumite decizii politice cu caracter general (strategii, apeluri etc.). Decizia politică va aparține reprezentanților politici ai Convenției"[282] a fost o idee care nu a avut darul să convingă opinia publică.

Cu toate că multe dintre aprecierile cu privire la existența şi funcționarea societății civile în primul deceniu al tranziției în România nu sunt îmbucurătoare[283], trebuie remarcate unele aspecte pozitive care au contribuit la instituționalizarea democrației în România după 1989. Primul ține de apariția a numeroase organizații non-guvernamentale. Aproximativ 3,5% din populația României făcea parte, la sfârşitul anului

[279] „22" nr. 1, ianuarie 1995.

[280] Mihaela Miroiu, *op. cit.*, în *loc.cit.*, p. 8.

[281] Mihaly Vaijda, *În căutarea unei virtuți pierdute: intelectualii Europei Centrale nu își mai au locul în politică*, în „Polis", nr. 1, 1994, p. 121.

[282] Iulia Nueleanu, *Asociațiile civice rămân, dar impun*, în *Curentul* din 4 septembrie 1998.

[283] A se vedea pe larg, Constantin Hlihor, *op. cit.*, pp. 287-297.

1998, dintr-o structură ONG. Procentul este şi mai ridicat, aproximativ 11%, dacă ne referim la populaţia adultă[284]. În perioada 1990-1998, în 30 de judeţe ale ţării (inclusiv municipiul Bucureşti) s-au format 40.000 de ONG-uri, dintre care aproximativ 1.000 desfăşoară activităţi constante[285]. Dintre acestea, peste două treimi dispuneau de personal remunerat şi doar o treime îşi desfăşurau activitatea numai cu voluntari şi salariaţi.

Activitatea acestor ONG-uri a fost marcată, pe de o parte, de modul cum sunt percepute de societate, în general. Potrivit unor studii efectuate până în 1998, aproximativ 22% din cei ce s-au înscris într-o organizaţie neguvernamentală au făcut-o pentru a obţine ajutoare sau alte facilităţi şi doar 14% au declarat că vor să acţioneze pentru apărarea intereselor de grup. Unele ONG-uri au fost înfiinţate pentru a putea să importe autoturisme sau alte bunuri „second hand"[286]. Sandra Pralong este de părere că „este dificil de estimat exact cât de multe ONG-uri frauduloase există, dar unele statistici sunt îngrijoratoare"[287] pentru primul deceniu de după prăbuşirea regimului comunist.

Pe de altă parte, societatea în ansamblul ei, nu era obişnuită cu existenţa unei societăţi civile. Multă lume a privit cu ostilitate activitatea şi acţiunea ONG-urilor. Începând cu *Proclamaţia de la Timişoara* şi cu fenomenul *Piaţa Universităţii,* mişcările civice din România au fost văzute de o parte a societăţii ca fiind organizaţii care se ocupau cu practicarea „unui anticomunism «de tip comunist» doctrinar, antipopular, inflexibil"[288]. Mare parte din elita intelectuală din societatea primilor ani de tranziţie predica o ideologie a ascetismului şi a sacrificiilor populaţiei, ca o condiţie prealabilă

---

[284] Adrian Nuţă, Valentin Anghel, *Voluntari în căutarea societăţii civile*, în „Curentul" din 14-15 martie 1998.

[285] *Ibidem*, *Societatea civilă încearcă să-şi schimbe imaginea şifonată*, în „Curentul", 16 septembrie 1998. A se vedea si Sandra Pralong, *op. cit*., în *loc. cit*.

[286] Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, în *loc. cit*., p. 380.

[287] Sandra Pralong, *op. cit*., în *loc. cit*.

[288] *Ibidem*.

a reformării societății române[289]. Era greu de crezut că marea majoritate a populației, care suferise de pe urma politicilor de austeritate promovate de regimul Ceaușescu, vor accepta explicațiile teoretice ale reprezentanților societății civile, care acuzau liderii FSN că nu aplică terapia de șoc în tranziția spre economia de piață. Aceeași situație a găsim și în rândurile unor demnitari guvernamentali, care au privit ONG-urile ca pe niște organizații anti-guvernamentale. Acestea, prin discursul lor, prin acțiunile inițiate adesea cu sprijinul programelor străine de asistență pentru democrație, pe fondul fragilității partidelor recent reînființate, apar ca elemente de opoziție. De aici și tensiunile între putere și organizațiile neguvernamentale, lipsa de dialog și cooperare între sectorul guvernamental și cel neguvernamental[290]. Steven Sampson, consultant PHARE pentru societatea civilă în România și Albania ajungea la aceeași concluzie: „dintr-o diversitate de motive, relațiile dintre societatea civilă (ONG-uri) și administrație sunt marcate mai mult de suspiciune sau ignorare reciprocă decât de colaborare"[291]. Acest fapt a creat un fenomen specific: *mentalitatea „baricadelor*, care s-ar traduce prin aceea că o persoană este ori cu, ori împotriva guvernului. Dogmatismul și lipsa de înțelegere, mentalitatea „noi" împotriva „lor" a fost întâlnită atât la structurile de putere, cât și la unele ONG-uri. Această percepție a fost indusă și în mass-media occidentale și chiar a unor reprezentanți oficiali ai unor state din Occident și a fost menținută ani de-a rândul. Un raport privind societatea civilă din România, elaborat la cererea *Democracy and Governance Analytical Services*, în anul 2007, constata că în anii '90, multe oficialități ale statului român au văzut ONG-urile ca parte a grupărilor de opoziție care acționau împotriva lor. Astfel, asistența externă, care a vizat ajutorarea societății civile în acești ani, a fost întâmpinată cu suspiciune din partea statului"[292].

---

[289] Vladimir Pasti, *op. cit*., p. 159.

[290] A se vedea pa larg, Mihaela Lambru, Ancuța Vameșu, (coord.), *România 2010. Sectorul neguvernamental – profil, tendințe, provocări*, București, Fundația pentru Dezvoltarea Societății Civile, pp. 95-123.

[291] Steven Sampson, *Reforma administrației și societatea civilă în România*, în „Sfera Politicii", nr. 38, mai 1996, p. 28.

[292] Sue Nelson, Paul Sum, Ph.D. Lincoln Mitchell, Ph.D. Alexandra–

Aproape un deceniu a trebuit să treacă pentru ca, în mentalul colectiv, structurile şi organizaţiile societăţii civile să nu mai fie privite cu suspiciune şi neîncredere. Semne ale cooperării între societatea civilă şi structurile de putere din România au apărut încă din perioada guvernării Văcăroiu. Ele au căpătat substanţă şi amploare după ce partidele politice grupate în CDR au câştigat alegerile. În timpul guvernării Victor Ciorbea a apărut Consiliul Superior al Asociaţiilor şi Fundaţiilor, ca structură executivă a guvernului subordonată ministrului însărcinat cu reforma. Aceasta avea ca rol principal monitorizarea activităţii asociaţiilor şi fundaţiilor. S-a îmbunătăţit cadrul juridic care reglementa funcţionarea strucutrilor şi organizaţiilor societăţii civile. Au fost adoptate o serie de legi extrem de utile dintre care amintim: Legea privind accesul la informaţie, Legea privind protecţia minorităţilor naţionale, Legea cultelor etc. Au fost modificate unele acte normative pentru a îmbunătăţi cadrul juridic: Legea persoanelor juridice nr. 21 din 1924; Legea a finanţelor publice; Legea răspunderii ministeriale; Legea administraţiei locale; Legea sponsorizării etc.[293]. Măsurile au fost continuate în timpul guvernării Radu Vasile, când au fost luate, printre altele, decizii strategice pentru îmbunătăţirea relaţiei dintre instituţiile publice şi sectorul neguvernamental. Prin Decizia prim-ministrului 142/1997 s-a realizat pentru prima dată în societatea română un Departament de relaţii cu sectorul neguvernamental. Tot în anul 1997 a fost creat Departamentul de relaţii cu societatea civilă de la nivelul Parlamentului şi a fost instituită funcţia de Consilier pentru relaţia cu societatea civilă de la nivelul instituţiei Prezidenţiale[294].

Diplomaţia română a înţeles rapid nevoia unei reale colaborari putere – ONG-uri. Această colaborare s-a dovedit utilă şi eficientă în eforturile făcute de România pentru

---

Luminiţa Petrescu, Oana Lupu, Suzana Dobre, *Civil society Programs financed by the u.s. government in Romania. A study of best practices and lessons learned*, November 2007, https://democracyinternational.com/sites/default/files/DI%20Final%20Report-Romania%20CS%20Study%20(approved).pdf, accesat la 20 aprilie 2016.

[293] Mihaela Lambru, Ancuţa Vameşu, *op. cit*., p. 97.

[294] *Ibidem*.

integrarea în structurile euro-atlantice[295]. În noiembrie 1999 s-a constituit Corpul Consultativ MAE – ONG-uri, destinat pregătirii participării României la acțiunile specifice ale *Meselor de lucru ale Pactului de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est*. Dialogul și cooperarea dintre MAE și ONG-uri a acoperit o arie tematică extrem de largă, de la protecția copiilor, a unor categorii defavorizate, până la protecția mediului, a libertății de exprimare și apărarea păcii.

Societatea civilă din anii ’90 a apărut și s-a manifestat pe fondul existenței a două Românii[296]. Una dominantă (circa 55-60% din populație) – care accentuează mai degrabă valorile de supraviețuire, având așteptări în principal materiale din partea statului, față de care se poziționează într-un mod dependent[297]. Această Românie își dorea, la începutul procesului de tranziție, un stat al bunăstării, care să ofere pensii și salarii consistente, să ajute tinerii să se califice și să obțină un loc de muncă și să îi apere în fața abuzurilor angajatorilor, să trateze cu grijă bolnavii, indiferent de statutul lor social, și să combată în mod activ sărăcia. Erau cerințele unor oameni de toate vârstele și din toate categoriile sociale, „dar mai ales cei fără studii superioare și care au dificultăți în a-și găsi un loc de muncă adecvat”, care doreau să-și păstreze avantajele oferite de fostul regim politic, dar să beneficieze și de libertățile societății democratice bazate pe pluralism politic. Discursul de stânga promovat de liderii FSN a avut un ecou mult mai mare decât ideile promovate de societatea civilă, care sprijinea opoziția politică. Această realitate este sesizată și de unul din liderii societății civile care, în 2014, afirma: „Să nu uităm că, în anii ’90, noi «nu aveam probleme»”: nu aveam copii bolnavi, nu aveam persoane cu dizabilități, nu aveam minorități etnice sau sexuale etc. Declarativ, „nu aveam“ toate acestea. Sau nu

---

[295] *Ibidem* pp. 119-123.

[296] A se vedea și Constantin Hlihor, *România. Căderea comunismului și nașterea democrației.1989-2000*, Editura Universității din București, 2006, pp. 163-165; Bogdan Teodorescu, Dan Sultănescu, *Două Românii(1) – clivajul real din ultimii 25 de ani*, în „Sfera politicii”, nr. 185, http://www.sferapoliticii.ro/sfera/185/art09Teodorescu-Sultanescu.php accesat la 12 aprilie 2016.

[297] Bogdan Teodorescu, Dan Sultănescu, *op. cit*., în *loc. cit*.

ne interesau. Sau încă nu ştiam că le avem. Până când au fost descoperite şi li s-a acordat atenţie, problemele erau ieşirea din totalitarism, democratizarea şi celelalte. Era normal, pentru că asta însemna, de fapt, schimbarea regimului[298]. Liderii societăţii civile din anii '90 nu au găsit o formulă care să conducă la construirea unei punţi eficiente între societate în ansamblul ei şi elita politică din întreg spectrul ideologic. Se pare că o parte a liderilor societăţii civile nu au înţeles faptul că „populaţia nu va judeca niciodată o guvernare în raport cu obiectivele pe care şi le-au propus guvernanţii, ci în raport cu viaţa ei cotidiană"[299]. Societatea civilă nu poate avea o imagine pozitivă în sfera publică, dacă promovează proiecte şi acţiuni care să se găsească şi pe agenda cetăţeanului obişnuit de pe „stradă"!

Ce-a de-a doua Românie, a „intelectualilor" (circa 40-45% din populaţie), este puternic atrasă de modelul occidental şi s-a poziţionat faţă de stat, încă din primele zile de libertate, într-un mod mai degrabă activ, critic. Membrii acestui grup doreau să schimbe statul, mai degrabă decât să obţină protecţie imediată[300] din partea lui pentru cei mai puţin adaptaţi la schimbarea de regim politic din România. Este România elitelor, a categoriilor privilegiate – persoane trecute de 30 de ani, oameni cu studii superioare, cu mai puţine dificultăţi financiare, locuitori ai principalelor centre urbane, puternic influenţaţi de mesajele televiziunilor de orientare liberală, sau de mediul virtual. Vladimir Pasti a surprins cu mare acurateţe distanţa dintre cele două Românii unde au acţionat organizaţiile societăţii civile în primii ani ai tranziţiei: „Elitele au definit, influenţat, controlat sau deformat politicile tranziţiei care urmează. Grosul populaţiei mai degrabă le-a suportat şi, ceea ce este extrem de semnificativ, le-a respins pe toate atunci când a avut ocazia, adică mai precis cu prilejul alegerilor, refuzând continuarea a absolut tuturor practicilor politice şi modelelor de societate care i-au fost propuse de după

---

[298] Mircea Vasilescu, *Societatea civilă: de la idei şi cauze, la rezultate concrete – dialog cu Vera ULARU,* în „Dilema veche", nr. 562, 20-26 noiembrie 2014.

[299] Adrian Năstase, *România Europeană*, prefaţă Christoph Zöpel, Editura MondoMedia Institutul Social Democrat „Ovidiu Şincai", 2007, p. 87.

[300] Bogdan Teodorescu, Dan Sultănescu, *op. cit*., în *loc. cit*.

prăbușirea comunismului și, cel puțin până în 2004, adică mai mult de 15 ani de zile”[301].

Clivajul celor două Românii în care a activat societatea civilă în primul deceniu de tranziție post-comuniste este dat și de raportul dintre rural și urban în societatea română, care are rădăcini istorice. Ruralitatea societății române interbelice era un fapt ilustrat de proporția satului în raport cu orașul, ca și de ponderea modestă a populației angajate în economie, în afara agriculturii. În politica de industrializare practicată de regimul comunist s-a reușit, în timp, schimbarea raportului numeric între țărani și orășeni. Academicianul Vladimir Trebici arată că transferul de populație rurală, între 1948 și 1977, s-a ridicat la cinci milioane de persoane[302], iar Alina Mungiu crede că această cifră este mult mai mare: între 6,3 milioane în 1964 și 11,1 milioane în 1984, ceea ce a dus la *apariția unei largi categorii de populație care, fără a înceta să aparțină păturii țărănești, se proletarizează formal*[303]. Această „grupă” de populație dă caracterul de „arhaism rural”, foarte dezvoltat într-o țară comunistă, care l-a uimit pe antropologul francez Claude Karnoouh. Acesta constata că regimul comunist *a adaptat, de bine, de rău, milioane de țărani la temporalitatea ritmurilor industriale, la diviziunea infinită a muncii mecanizate, țărani pe care o agricultură arhaică îi menținuse în ciclul marcat de ritmul solar, de succesiunea anotimpurilor și de caruselul aceloraşi sărbători religioase*[304]. Însă, antropologul francez observă că *sub mantia lui de beton, orașul contemporan ascunde ceva rural*[305]. În răstimpul petrecut în oraș n-au reușit să asimileze în totalitate valorile urbane. Astfel că și după revoluție aceștia *sunt nişte oameni fără identitate, pentru că ei s-au rupt de sat, de neamul lor, au venit aici (la oraş), unde, nu au reuşit să îşi facă o*

[301] Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 191.

[302] Vladimir Trebici, *Eu cred că veșnicia s-a născut la sat*, în „22”, nr. 10, 23 martie 1990.

[303] Alina Mungiu, *Românii după 1989*, p. 103.

[304] Claude Karnoouh, *Comunism, post-comunism și modernitate târzie…*, p. 89.

[305] *Idem*, *Românii – tipologie și metalități*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 41.

identitate urbană[306]. Această pierdere de identitate rurală, fără să fi fost câştigată o alta, a avut consecinţe majore în plan politic şi social. În plan politic, consideră unii politologi, aceşti oameni reprezintă „masele urbane cel mai uşor de manipulat”[307]. În plan social, s-au menţinut dezinteresul şi lipsa de încredere a noilor orăşeni faţă de instituţiile societăţii civile şi, mai ales, s-au perpetuat stereotipurile mentale şi comportamentele specifice ţărănimii[308].

Aceste stereotipuri au creat atitudini care au condus la pasivitate şi abandon în favoarea unui stat slab, incapabil să rezolve problemele societăţii. De altfel, s-a constatat şi statistic că participarea cetăţenilor la soluţionarea directă a problemelor comunităţii este extrem de redusă, iar contactele cu oamenii politici, participarea la întruniri sau activităţi politice, sunt la fel de neînsemnate[309], chiar dacă privind la televizor, lucrurile par a sta altfel. În această Românie, organizaţiile de tipul ONG-urilor sunt prea abstracte, se aşteaptă totul „de la puţinii oameni de la vârf pe care îi cunosc prin intermediul televiziunii”[310]. De aici şi reticenţa faţă de instituţiile sociale şi politice, lipsa de încredere în temeiurile funcţionalităţii lor. România, din acest punct de vedere, va mai fi mulţi ani în *tranziţie*.

---

[306] Laurenţiu Ştefan-Scalat, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 165.

[307] Prof. univ. dr. docent Mihai Pop, *La sate nu vor mai fi ţărani*, interviu realizat de Dan Pavel, în „22”, nr. 10, din 23 martie 1990.

[308] Vezi pe larg Alina Mungiu, *op. cit.*, pp. 117-118.

[309] *Ibidem*.

[310] *Ibidem*; Alina Mungiu, *op. cit.*, p. 146.